

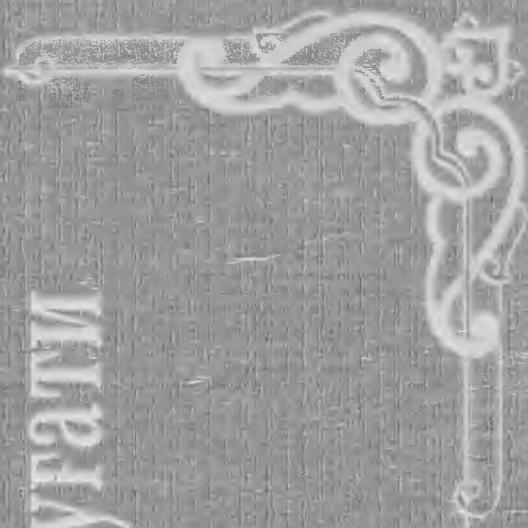

З. Чориев

ТАРИХ
АТАМАЈАРИНИНГ

қисқача изоҳы

лугаты

43
033
4-77

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси
Абу Райхон Беруний номи Тошкент Давлат Техника
университети

З. ЧОРИЕВ

ТАРИХ АТАМАЛАРИНИНГ

ҚИСКАЧА ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТИ

Тўлдирилган иккинчи наشري

“Академия” нашриёти

Тошкент, Дурадн йўлидаги
2002 йил 10 август кунинда
Ташкилот йу. № 13/21

44 119

Масъул муҳаррир:

Тарих фанлари доктори,
профессор Ш. Воҳидов

Такризчилар:

Тарих фанлари доктори,
профессор А. Саъдуллаев
Тарих фанлари доктори,
профессор Ш. Махмудбеков
Тарих фанлари номзоди,
доцент Ҳ. Мавлонов
Тарих фанлари номзоди,
доцент Я. Ғаффоров

КИРИШ

“Маърифат ва билимдонлик жамият таракқиётининг асоси, уни муҳаррар халокатдан қутқариб қоладиган ягона куч”

И.А.Каримов

Ўзбекистон XXI асрга дадил кириб бораётган бир даврда, мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида туб ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Улар туфайли маънавий меросга, кўҳна ва бой тарихимизга эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг натижасида маънавий, маърифий ва маданий ҳаётимизда улкан ютуқлар қўлга киритилмоқда. Кенг қамровли ислохотлар даврида халқимизнинг тарихий хотираси, унинг улуғвор шукухи яратувчанлик фаолиятини улкан кучга айлантирди.

Халқимизни ислохотларга, яъники янги ҳаёт, янги орзу-истакларга ундаган куч бой тарихий, маънавий меросимиздир. Улуг аждодларимизнинг бизга қилган васияти, чинакам инсоний даъвати асрий билим манбаларида мужассам бўлган. Билим ўчоғи, ақл чироғи бу китобдир.

Мазкур “Тарихий атамаларнинг қисқача изоҳли лугати” қайта ишланиб, тўлдирилган иккинчи нашр бўлиб, у асосан ўзбек халқи тарихи ва маданиятига оид ёзма манбалар асосида тузилган. Унда халқимиз тарихининг қадимги, ўрта асрлар ва янги замон даврида кўплаб учрайдиган, ammo бугунги кунда кам қўлланиладиган тарихий сўзларнинг асл маъносини имкон даражасида изоҳлаб бериш ва шу орқали манбаларни китобхонлар томонидан ўқилишини енгиллаштириш асосий мақсад қилиб қўйилган. Биринчи нашр жами 1097 та сўзни қамраб олган бўлса, иккинчи нашрда 4 мингта яқин сўзга изоҳ берилган.

Мазкур изоҳли лугатни тайёрлашда “Ўзбек тили изоҳли лугати” (Тошкент, 1981 й.), “Фарҳанги забони тожикӣ” (М., 1968 й.), Будаговнинг “Сравнительный словарь турецкого языка (М., 1961й.), Барановнинг “Арабско-русский словарь” (М., 1985 й.), “Ўзбекистон энциклопедияси”, “Қисқача сиёсий лугат” (Т., 1975 й.) ҳамда Б.Аҳмедовнинг “Тарихдан қисқача изоҳли лугат” (Т., 1977 й.), Ж.Бекмухаммедовнинг “Тарих терминларининг изоҳли лугати” (1986 й.), “Ислом” справочниги (1989 й.) ҳамда Ўрта Осиё халқлари тарихи учун муҳим ҳисобланган араб, форс ва

туркий тилда битилган манбалардан ва нашр этилган адабиётлардан кенг фойдаланилди.

Луғатдаги атамалар алифбо тартибда берилиб, луғатдаги барча атамаларга изоҳ берилишидан олдин, тарихий атамалар сўнг кавс ичда унинг этимологиясига, яъни келиб чиқишига, қайси тилдан ўзлаштирилганлигига оид маълумот берилган. Масалан, Арбоб (ар.)...

Қуйидаги кискартмалар эса атаманинг (ф.-т.)-форс-тожик, (ар.)-арабча, (т.)-туркий, (т.-м.)-туркий-муғулий, (м.)-муғулча, (х.)-хиндча, (суғд.)-суғдча, (р.)-русча, (юн.)-юнонча тилда эканлигини аниқлатади. Этимологияси номаълум бўлган сўз муқобилига-? белгиси қўйилган.

Ҳозирги ўзбек халқи шаклланиши жараёнида иштирок этган, яъни унинг этник таркибига кирган барча туркий ва бошқа қабилалар, элатлар тилларига оид бўлган барча атамаларнинг (сўзларнинг) этимологик маълумотига эса ягона "туркий" (т.) деб маълумот берилди. Масалан, ... Ўзбек тилига бошқа тиллардан рус тили орқали кириб келиб қолган сўзларнинг асоси қуйидагича кўрсатилади. Масалан, Адмирал (р.<а.) (Аслда Амир ал бахр). Агар ясама ёки кўшма сўз бирикмаларининг таркибий қисмлари бошқа-бошқа тилларга мансуб бўлса, унда уларнинг этимологик маълумотлари қуйидаги таркибда берилди. Масалан, Вагагалдо (ар.+ф.-т.) (ваган - ар. гадо - ф.т.).

Тарихий воқеа (ходиса), шаҳар, давлат ёхуд тарихий географик жойлар, худудлар, этник жараён, этник қатламлар, уруғлар, қабилаларга оид атамаларни келиб чиқиши нуқтаи назардан эмас, балким тарихийлиги нуқтаи назардан қараб, унинг этимологиясини шартли равишда бермасдан, унинг ўрнига "тарихий" (тар.) деб белги қўйдик. Масалан: Аршакийлар (тар.)... Ваганимиз тарихи билан тарихий асарлар ва манбаларни ўқиб-мутоала қилишда енгиллик туғдириш ва уни ўзлаштиришни осонлаштириши учун ҳар бир тарихий атама ва сўзларнинг маъносини қисқа ва аниқ изоҳ билан ифода этишга ҳаракат қилинди.

Ушбу нашрни яратишда биринчи нашр бўйича билдирилган кенг жамоатчилик фикри, мутахассислар таклифи инобатга олинди.

Муаллиф маъқур "Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати" китоби бўйича ҳар қандай фикр-мулоҳаза ва таклифларни Тошкент, Ўзбекистон шох кўчаси, 45, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясига юборишини сўрайди.

Муаллиф.

А

АББОСИЙЛАР (ар.) (тар.) – араб халифалари сулоласи бўлиб (749-1258 йй.), бу сулолага Мухаммад Пайгамбарнинг амакваччаси Абу-ул Аббос ас-Саффоҳ (749-754 йй.) асос солган. Аббосийлар сулоласи беш аср, яъни 749 йилдан 1258 йилгача ҳукм сурган. Аббосийлар сулоласи вақили халифа Ал-Мансур (754-775 йй.) халифалик пойтахтини Дамашқдан Бағдодга кўчирган. Халифалардан Маҳдий (775-785 йй.), Хорун ар-Рашид (786-809 йй.), Амин (809-813 йй.), Маъмун (813-833 йй.), Муътасим (833-842 йй.) даврида Араб халифалиги ниҳоятда қудратли давлатга айланган. Аббосийлардан 38 киши халифа бўлган.

АБГОР (ф-т) – ёмон аҳволга тушиб қолган; ночор, хароб.

АБДОЛ (а) – художўй, диндор.

АБДОЛВАШ (а+ф-т) – каландарсифат, содда.

АБЖАД (ар.) – араб алифбосининг сирасини кўрсатувчи саккизта уйдирма сўзнинг (абжад, ҳаваз, хутти, қаламан, саъ-фас, қарашат, саҳхаз, зазағ) биринчиси. Бу сўзларда ҳар бир ҳарфнинг қиймати бор, *масалан*, алиф-1, бо-2, дол-4, х-6, вов-7, зе-8 ва х. Ўрта аср олимлари юз берган бирон ҳодиса, бино қурилиши, машҳур кишиларнинг тутилиши ва вафоти тарихини ёзишда бу ҳисобдан фойдаланганлар.

АБЖИР (т.) – оёқ-кўли тез, эгчил, чакқон.

АБЗАЛ (ф.-т.) - от-уловни эгарлаш ёки аравага қўшиш учун зарур асбоблар мажмуи.

АБРБАНД (ф.-т.) – Ўрта Осиё хонлиқларида атлас ва шойи тандасига маҳсус усулда гўл солиб бўяб берувчи уста, наққош.

АБРБАНДХОНА (ф.-т.) – атлас ва шойи тандаларини бўййдиган қорхонанинг абрбанд-уста ишлайдиган бўлими.

АБРИЙ (ф.-т.) – қозоннинг бир тури.

АБУ (ар.) – 1. Ота маъносини билдирувчи арабча сўз. *Масалан*, Абу Али - Алининг отаси, Абу Одил - Одилнинг отаси ва ҳоказо; 2. Подшоҳлар, машҳур шахслар исми олдига "Абу" қўйиб юритил-

ган. Бу куня дейлади. Куня — шажарани билдирадиган от. Куня “Абу” билан ҳам, “ибн” билан ҳам берилади.

“Абу” билан келган исм шахснинг отаси эканлигини, “ибн” билан келган исм эса шахснинг ўгли эканлигини билдиради.

АБУЛБАШАР (ар.) — башарият отаси, Одамато лақаби.

АБХАР (ф.-т.) (тар.) — Хуросоннинг қадимги номи.

АВАНҒОР (т.-м.) — аслида, боронгор, яъни кўшиннинг ўнг қаноти. Қадимий турклар лашкарнинг ўнг қанотини Алинжахон замонида шундай атаганлар.

АВАХТА (нем.) — чор Россияси Ўрта Осиё хонликлари худудини босиб олиб, Туркистон генерал-губернаторлигини ташкил қилгандан кейинги даврда чор маъмурилари томонидан Туркистон ўлкасида озодликдан маҳрум этилган шахсларни саклаш учун ташкил этилган ва шу мақсадда махсус жиҳозланган жой, қамокхона.

АВАҒА (т.) — Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудларида отанинг акаси ёки укаси, амаки авага деб аталган (жиёнларга нисбатан). Шунингдек, узоқ қариндош ва чатишган қариндошларга нисбатан ҳам шу ибора қўлланилган.

АВОШ (ф.-т.) — 1. Бебош, дайди, безори; 2. Тарихий манбаларда ўз ҳақ-хукуқини ҳимоя қилиб кўчага чиққан меҳнаткаш халқ ҳам шу ном билан аталган.

АВЕСТО (тар.) — зардуштийлик динининг муқаддас китоби. “Авесто” жуда қадимий китоб бўлиб, унинг ибтидоий қисми милоддан аввалги, яъни қарийб икки минг йил аввал вужудга келган.

Ўрта Осиё Зардуштийлик динининг ватанларидан бири ҳисобланган. “Авесто” да Хоразм, Бактрия, Марғиёна, Сўғдиёна сингари давлатлар ва тарихий маданият ўчоқлари тўғрисида кўплаб қимматли маълумотлар мавжуд. Манбаларда айтилишича, “Авесто” 21 қисмдан иборат бўлган. Катта “Авесто” дан айрим муҳим оятлар танлаб олиниб, “Кичик Авесто” яратилган.

“Авесто” Ўрта Осиё, Эрон, Озарбайжон каби мамлакатлар табиати ва халқларининг қадимги даврларини ўрганишда энг муҳим манба ҳисобланади.

АВЛИЁ (ар.) - 1. Валийлик мартабаси, шайх, ориф ва пирнинг мақоми; 2. Ислом динида Оллоҳга яқин киши, Оллоҳ-

нинг дўсти, хомий, “бандаларнинг хомийси” маъноларини билдиради. Авлий гўё худонинг алоҳида илтифотидан баҳра олиб, илоҳий кудратта эга бўлган, одамларнинг ҳаётига, турмушига таъсир кўрсата оладиган киши ҳисобланган. Мана шунинг учун ҳам мусулмонлар авлиёларнинг мазорларига сизгинишган ва улардан мадад сўрашган.

АВЛИЁ ОТА (тар.) - хозирги Жамбул шаҳрининг номи. Қадимги даврда у Тароз шаҳри номи билан аталган.

АВЛОД (ар.) — бир аждоддан тарқалган кишилар. Авлод ота ва она авлодларига бўлинади. Ота авлодига амаки-амакиваччалар, амамамаваччалар, ака-укалар ва улардан тарқалган кейинги насл кирази. Она авлодига эса тоға-тоғаваччалар, хола-холаваччалар ва улардан тарқалган кейинги насл кирази.

Шунингдек, ушбу атама маълум бир даврда яшаган кишиларга нисбатан ҳам қўлланилади. *Масалан:* ёш авлод.

АВОМ (ар.) - 1. Феодал жамятида пастки табақаларга мансуб бўлган кишилар, оддий халқ оmmasи; 2. Шунингдек, ўқимас, билимсиз киши маъносини билдирувчи сўз сифатида ҳам қўлланилган. *Масалан:* авом одам.

АВОРИЖА (ар.) — солиқ олинадиган жойларнинг рўйхати. Бу атама айниқса сосонийлар даврида ниҳоятда машҳур бўлган. XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида солиқ тўлайдиган жойларнинг рўйхати ҳам шу ном билан юритилган.

АВОРИЗОТ (ар.) - солиқ тури.

1. XIII асрдан бошлаб Ўрта Осиёда мавжуд бўлиб, ер эгаси ёки хокимнинг хўжалигида ишлаб бериш мажбурияти ҳисобланган; 2. XIX аср - XX аср бошида Бухоро амирлигида ушбу солиқ тури фавқулодда ҳарбий ҳолат учун олинган.

АВРАНГБАРДОР (ф.-т.) — хон ва амирларнинг хизматкорларидан бири бўлиб, ҳарбий юриш пайтида хон ёки амир ёнида юрадиган киши. Аврангбардорнинг вазифаси тахти равон, яъни кўчма тахтни олиб юришдан иборат бўлган. Аврангбардорлик лавозими тўғрисидаги маълумотлар XVIII аср манба-ларида, жумладан, “Мажмаъ ал-арком” да тилга олинади.

АВРА,АБРА (ф.-т.) - 1. Кийим ёки кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташки, яъни сиртки кавати; 2. Ёстикнинг жилди.

АВРОҚЧИ (т.) - 1. Гипнозчи, кўзбоғловчи; 2. Алдоқчи, йўлдан оздирувчи.

АВСАТ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудидаги мадраса талабаларининг ўрта гуруҳи.

АВТОД (ар.) - 1. Қозик, таянч; 2. Сўфий ва муриднинг маврифат мақомидаги даражаси.

АДАД (ар.) - сон, ракам, номер терминларининг Ўзбекистонда XX асрнинг 30-йилларигача кўпроқ ишлатилган шакли. "Адад" донга маъносига ҳам юритилади. *Масалан:* Беш адад китоб олдим, яъни беш донга китоб олдим.

АДАШ (?) - отлош; бир хил исмли шахслар.

АДДОИЙ (ар.) - дуо қилувчи, яхшилик тилловчи; мактуб охирида имзодан олдин ишлатилган сўз.

АДИП (т.) - кўрна, тўн ва шу кабиларнинг атрофига туттилган энсиз материал; мағиз, паровуз тикмок.

АДИПЛАМОК (т.) - четига адип тутмок, паровуз тикмок.

АДИР (т.) - тепалик ерлар; баландлик; қир.

АДМИРАЛ (р.>а.) - аслида арабчада амир ал-бахр; ҳарбий унвон.

АДНО (ар.) - мадраса талабаларининг бошланғич гуруҳи. Мадраса талабаларининг авсаг (ўрта) ва аъло (олий) гуруҳлари ҳам бўлган.

АДРО (?) - Хива хонлигида экишга тайёрланмай бўш ётган ер (бир таноб).

АЖАМ (ар.) - араблар ўзлари босиб олган ҳудудлардаги бошқа халқларни, жумладан, Яқин, Ўрта Шарқ ҳамда Ўрта Осиё халқларини шундай атаганлар.

Араблар яшайдиган ерлардан бошқа мамлакатлар, хусусан, Эрон ва Турон давлатлари ҳам "Мулки аҷам" номи билан юритилган.

АЖАМ ПОДШОЛАРИ (ар.) - араб бўлмаган мамлакатлар (Эрон ва бошқ.)нинг подшолари.

АЖАРЧИ (т.-м.) - аниқроғи, гажарчи, лашқарга йўл кўрсатиб борувчи.

АЖДОД (ар.) - Ўрта Осиё халқларида шахснинг илгари ўтган ота-боболари деган маънони англатади.

АЖНАБИЙ (ар.) - 1. Чет элларга ёки чет элликларга оид, хорижий; 2. Чет эл фуқароси, хориж одами.

АЖРИМ (т.) - суд ташкилотлари чиқардиган ҳужжат; икки томонни қилиштирув қарори.

АЗ (тар.) - қадимий туркий қабилалардан бирининг номи. Азларнинг илк аждодлари Олтой ва Саян тоғ олди минтақаларида, Тува ҳудудида яшаб теле қабила иттифоқи таркибида бўлган. Уларнинг бир гуруҳи Чу дарё vodiysига келиб ўрнашиб туркенлар, кейинчалик қарлуклар таркибида бўладилар. Азларнинг бир гуруҳи Сирдарёнинг қуйи оқимларида, Орол денгизининг шимоли-ғарбий минтақаларига бориб ўрнашадилар. Азларнинг салмоқли бир гуруҳи Ўзган шаҳрида ва унинг атрофларида яшашганлар. Ёттисувда жойлашиб қолган азлар VIII-X асрларда ва ундан кейинги асрларда Ўзбек халқининг этногенетик жараёнида бевосита қатнашадилар. Азларнинг бир гуруҳи қадимги юртларида - Олтой ва Саян тоғ олди минтақаларида қолиб, Олтой, теленгит, теле ва тува халқлари таркибига кирган.

АЗА (ар.) - 1. Аёлларнинг марҳум уйида йиғи билан ўтказилган мотам маросими; 2. Мотам, таззия.

АЗЛ (ар.) - буйруққа биноан шахсларни мансаб ва лавозимларидан бўшатиш, озод қилиш.

АЗОН (ар.) - Исломда ҳар куни беш маҳал ўқиладиган намоз вақтини эълон қилиш ва унга даъват қилиш. Намозга ҳар бир мас-жидда махсус киши - муаззин томонидан азон айтиб чақирилади.

АЗОНЧИ (ар.) - муаззин, сўфи.

АЗРОИЛ (ар.) - диний ақидаларга кўра одамлар жонини оладиган фаришта; ажал фариштаси.

АЙБАКИ (ар.+ф.-т.) - мол терисидан ишланган сифати жула паст жўн чарм.

АЙБОНА (ар.+ф.-т.) - етказилган зарар ёки бошқа бирор вақдан тўланадиган жарима; товон.

АЙВОН (ар.) - кўпича уч томони берк, олди очик хона.

АЙЁМ (ар.) - байрам куни.

АЙИЛ (т.) - эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлангириб боғланадиган тўқали қайиш.

АЙМОҚ (т.-м.) - ўрта аср мўғулларида бир худудда яшовчи, бир-бирига қариндош оилалар бирлашмаси аймоқ дейилган. Ўрта асрларда туркий халқларда ҳам бир неча қабила ёки уруғ бирлашмаси аймоқ деб аталган. Бу атама хозир ҳам ўз уруғларини яхши билган ўзбек халқи ичида кенг қўлланилади.

АЙМОҚЛАР (тар.) - хозир Афғонистонда яшовчи бир қанча туркий қабила ва уруғларнинг умумий номи. Аймоқлар XV-XVI асрларда Фарғона водийсида, Қашқадарё вилояти худудида яшаганлар.

Асрлар ўтиши билан аймоқлар ўзбеклар таркибига кирган, уларнинг аксарият қисми ўз қабила номларини унутиб юборганлар ва фақат Қашқадарё вилоятидаги маълум бир кичик қисми ўз қабиласи номини сақлаб қолганлар.

АЙРИ (т.) - иккига тармоқланган, икки шохчали таёқ ёки асдоб.

АЙРИТОМ (тар.) - эр. ав. II аср - эрамининг III асрида мавжуд бўлган манзилгоҳ. Хозирги Термиз шаҳридан 20 км шарқроқда, Амударёнинг ўнг тарафида жойлашган. Археолог олимлар томонидан 1932 йилдан бошлаб ўрганилиб келинмоқда. Йирик будда ибодатхонаси қазиб очилган. У ердан топилган арфа чалиб турган аёл хайкали айниқса машҳур.

АЙРОН (т.) - қатикса сув кўшиб, шопириб тайёрланадиган ичимлик.

АЙШ (ар.) - 1. Хузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; 2. Кайф-сафо, майхўрлик, ишрат.

АЙШГОХ (ар + ф.-т.) - айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона.

АЙҒИР (т.) - зотли эркак от.

АЙҒОҚЧИ (т.-м.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудларида, асосан, харбий атама сифатида қўлланилган бўлиб, кўшиннинг маълумот олиб келувчи даракчилари ҳамда кўшиннинг даракчи бўлимлари маъносида кенг қўлланилган. Шунингдек, ушбу атама-

нинг ёлгон гап ёйувчи, игво, тухмат қилиб кун кўрувчи шахс маъносида ҳам қўлланилгани маълум.

АКБАР (ар.) - буюк, улкан, қатга.

АКОБИР (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида юқори мартабали, давлатманд киши, улуг зотга нисбатан қўлланилган атама.

АЛАМ (ар.) - 1. Байроқ, туг; 2. Дин. Азиз авлиёлар дафн этилган мазорга сигинувчилар томонидан шу мазорга боғланган лагга.

АЛАМДОР (ар.+ф.-т.) - байроқ, туг кўтарувчи; байроқдор.

АЛОЧА (т.) - қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато.

АЛОЧАБОФ (т.) - алоча тўқувчи уста.

АЛЁР (асли олло+ёр) (т.) - 1. Зиёфат ва шу қабиларда қадах кўтариш олдилан айтиладиган сўз ёки кўшик; 2. Бола айтадиган ёки унга қарата айтиладиган кўшик.

АЛЁРЧИ (т.) - алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛАФ ПУЛИ (ар.ф.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида яйлов, бедазорлардан олиннадиган солиқ.

АЛИФ (ар.) - араб алфавитининг биринчи харфи ва унинг номи.

АЛИШ (т.) - 1. Сув айиргич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик; 2. Тўғон.

АЛЛА (т.) - гўдакни ухлатиш пайтида куйлаб айтиладиган кўшик.

АЛЛОМА (ар.) - Ўрта Осиё халқларида илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган киши, билимдон шахс.

АЛЛОФ (ар.) - ун, бугдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар.

АЛЪАМОН (ар.) - жанда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати.

АМАЛДОР (ар.+ф.-т.) - 1. Амал эгаси, яъни мансабдор, лавозимли шахсга нисбатан ишлатилади; 2. Баъзан салбий маънода расмиятчи бошлиқларга нисбатан пичинг маъносида ҳам ишлатилади.

АМАЛДОРИ МЕҲМОНХОНА (ар.+ф.-т.) – Бухоро амирлигида амир қабулхонасида ишловчи мансабдор.

АМИН (ар.) – 1. Бухоро амирлигида туман ёки қишлоқ оқсоқоли; 2. Бозорда сотувчилардан солиқ ундирувчи мансабдор; 3. Чоризм даврида Фаргона водийси, Самарқанд, Каттакўрғон уездларининг айрим волостларида халқ томонидан сайланиб бир ёки бир неча кичик қишлоқни бошқарувчи амалдор. Бухоро амирлигида амин амлоқдорга, Туркистон харбий губернаторлигида эса волост бошлиғига итоат этган.

АМИНОНА (ар.+ф.-т.) – Бухоро амирлиги худудида, Самарқанд ва Фаргона бозорларида XVIII-XX аср бошларида чорва ва озиқ-овқат молларини сотувчи кишилардан ундириладиган маҳсус бозор ҳақи. Шунингдек, Ўрта Осиё худудидаги аминлар фойдасига йиғиб олинадиган солиқ ҳам аминона дейилган.

АМИР (ар.) – Ислом дини қабул қилинганга қадар арабларда амир сўзи қабила бошлиғи, харбий бошлиқ деган маъноларни билдирган. Араблар кўп жойларни босиб олиб, ўз динларига ўтказгандан сўнг Араб халифалигига қарам бўлган мамлакатларни бошқариш учун тайинланган ҳокимни, кўшин қўмондони ва йирик лашкарбошиларни амир деб аташган.

Мўғуллар истилосидан сўнг Олтин Ўрдада, кейин Ўрта Осиё ва Эронда мўғул ҳамда турк қабилалари бирлашмаси – улус бошлигининг унвони ҳам амир деб аталган. Соҳибқирон Темурнинг унвони ҳам амир бўлиб, тарихда Амир Темур деб юритилган. XVIII аср охиридан бошлаб, Бухорода мангит сулоласига мансуб бўлган ҳукмдорлар ҳам ўзларини амирлар деб юритишган.

АМИР АЛ-МУЪМИНИН (ар.) – мўминларнинг ҳукмдори. Илк ислом даврида халифаларнинг кенг қўлланилган унвони. Бу унвонни дастлаб халифа Умар олган. Кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан юритилган.

АМИРЛИК (ар.+т.) – мусулмон мамлакатларида амир томонидан бошқарилган мамлакат. XVIII асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб Бухоро хонлиги Бухоро амирлиги деб юритилган.

АМИР УЛ-УМАРО (ар.) – амирлар амира, олий амир деган маънони англатган. Олтин Ўрда, Чигатой улусида бутун харбий ишлар унинг тасарруфида бўлган. Бундан ташқари, Амир ул-Умарога ҳукуматнинг барча бош ижроия идоралари ҳам бўйсунган.

Амир Темур ва темурийлар даврида амир ул-умаро фақат олий бош қўмондон, айрим ҳолларда, ҳукмдорнинг худойчиси бўлган.

АМИРИ ШИКОР (МИРИ ШИКОР) (ар.+ф.-т.) – ов бошлиғи ёки соҳиби. XV-XVI асрларда кўчманчи ўзбек хонлари даврида мавжуд бўлган давлат мансабларидан бири. Бу мансабни олган амирлар зодагонлар ҳаётида, айниқса, хонлар ва султонлар ҳаётида муҳим бўлган хон овини ташкил қилар эдилар.

АМИРИ ЛАШКАР (ар.ф.-т.) – Темурийлар давлатида кенг тарқалган энг юқори олий харбий унвон. *Қаранг:* Амир ул-умаро.

АМЛОК (ар.) – I. XVI-XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё хонлиқларида мавжуд бўлган давлатга қарашли ер эғалиғи; мулклар, ер – сув, киши тасарруфидаги нарс ва буюмлар амлок дейилган; 2. Бухоро амирлигида солиқни тақсимлаш бирлиги ҳисобланган; 3. XVI-XX аср бошларида Бухоро ва Кўкон хонлиқларида мавжуд бўлган ер эғалигининг бир тури бўлиб, давлат олдидаги хизматлари учун шахзодалар, лашкарбошилар ва амалдорларга инъом қилинган ер – сув амлок дейилган.

АМЛОҚДОР (ар.+ф.-т.) – Бухоро амирлигига қарашли энг кичик бўлинма – амлоқни бошқарувчи киши. Амлоқдор бой табақа вакилларидан бўлиб, бек томонидан тайинланган. Амлоқдорга бир неча қишлоқ қарам бўлган. Амлоқдор қўлида қотиб, мироб, амин, оқсоқоллар хизмат қилганлар. Амлоқдорлар ўз ерларини деҳқонларга ижарага берганлар. Амлоқдорлар хирож йиғиш, деҳқонлар етиштирган хосилни ҳисобга олиш, солиқ тўламаганларни жазолаш, жарима солиш каби ишлар билан шуғулланганлар.

АМЛОҚДОРХОНА (ар.ф.-т.) – Бухоро амирлигида аҳолига амлок солиш ва уни ундириш билан шуғулланувчи амлоқдорнинг маҳкамаси.

АМЛОК ЕРЛАР (ар.) – Бухоро амирлигида мавжуд бўлган ер мулкисининг асосий шакли. Амлок ерлар амир ихтиёрида бўлиб, деҳқончилик қилиш учун айрим кишиларга берилар эди. Амлок ерларга экин эккан деҳқонлар давлатга феодал ренгаси – хирож ва бошқа солиқлар, йиғимлар тўлаганлар.

АМИ МАЪРУФ (ар.) – Ислом анъанасида (ханафия мазабида) хар бир мусулмонга мохиятан тарғибот вазифасини юклайдиган ақидавий таълимот. Бунга кўра, хар бир мусулмон учун ўз фарзандлари ва яқинларини исломга ўргатиш, диний йўлга

киришти мажбурийдир деб ҳисобланган. Оддий халқ тилида “на-
сихат қилиш” маъносида ҳам ишлатилади.

АММА (ар.) - отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нис-
батан).

АММАВАЧЧА (а.+ф.-т.) - опа-сингилларнинг ўғил-қизла-
ри (тоғаларнинг фарзандига нисбатан).

АМОМА (ар.) - салла.

АМР (ар.) - 1. Буйруқ, фармойиш, фармон. *Амр бермоқ*,
буюрмоқ, буйруқ қилмоқ, фармон бермоқ; 2. Ихтиёр, изм.

АМУДАРЁ ХАЗИНАСИ (тар.) - эр. ав V-III асрларга оид
200 дан ортқ олтин ва кумушдан ясалган буюмлар мажмуаси
(хайкалчалар, идишлар, билакузуклар, тангалар, узуклар, одам-
лар ва хайвонлар расми тасвирланган пулакчалар). У баъзи манба-
ларда “Окс хазинаси” деб ҳам аталган. Амударё хазинаси 1877
йили Амударёнинг шимолий қисмида Қободиён (жанубий
Тожикистон) вилояти худудидан эски шаҳар харобаларидан то-
пилган. Турли саргузаштлар орқали ушбу хазина Раволпинди
худудига келиб қолган. Ушбу хазинанинг катга бир қисми Хинг-
дистонда археология хизмати раҳбари генерал-майор Каннинг-
хэм ва Британия музейининг қадимги давр бўлими мутасаддиси
О. Фрэнкс томонидан сотиб олинган. 1896 йили О. Фрэнкс васия-
тига биноан барча буюмлар Британия музейига топширилган.

АМУЛ (тар.) - IX-X асрларда ҳозирги Чоржўй шаҳри шун-
дай аталган.

АМФИТЕАТР (р>грек) - 1. Қадимги Греция ва Римда томо-
шалар кўрсатиладиган очик бино ва унинг зиналояга ўхшаб кў-
тарилиб борадиган ўриндиклари; 2. Ҳозирги замон театрларида
партердан кейинги, юқорига кўтарилиб борадиган ўриндиклар,
шунингдек, залнинг шу ўриндиклар жойлашган қисми.

АНБАР (ар.) - эркаклар тобутининг тўрт бурчагига тик
қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп, шунингдек, аёллар
тобутининг тепасига ишқом тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари
устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН (ар.+ф.-т.) - анбар хид сочувчи; хушбўй,
муаттар.

АНБИЁ (ар.) - “пайгамбарлар” деган маънони англатади.
АНБИЁИ ИЗОМ (ар.) - “улуғ пайгамбарлар” деган маъно-
ни англатади.

АНГОР (АНГОРА) (ф.-т) - қадимий даврлардаги майдон
ўлчови. Одатда, агрофи уваг билан ўралган яхлит экин майдони
бир ангор дейилган. Шунингдек, ўрта асрларда ва қисман ҳозирги
кунда ҳам ҳосили йигиб олинган экинзор, *масалан*, бугдойзор,
арпапоя ҳам ангор - ангора деб аталган.

АНГИШВОНА (ф.-т) - иш тикишда бармоқ учига кийди-
риладиган металл буюм.

АНДА (мўғ.) - тутинган ака-ука дегани.

АНДИ (т.) - 1. бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; кел-
гинди; 2. таги, зоти паст.

АНЖУМАН (ф.-т.) - кенг доирада ўтказиладиган йигин,
йиғилиш, кенгаш ва мажлислар.

АНКАБУТ (?) - сўзма-сўз маъноси-ўргимчак; Ўрта асрларда
Ўрта Осиёда астрономия асбобларидан бири шу ном билан
аталган.

АНСОРЛАР (ар.) - Ислоом тарихида 622 йилда Маккадан
Мадинага кўчиб келган мусулмонларга ва уларнинг Пайгамбари
Расулulloх Мухаммад саллalloху алайҳи васалламга ёрдам берган
ва ислоом динини қабул қилган мадиналик авс ва ҳазраж қабил-
ларининг аъзоларига нисбатан қўланилган ном. Ансорлар Мак-
кадан кўчиб келган муҳожирлар билан бирга илк мусулмонлар
жамоасини ташкил этган.

АН-СИ (тар.) (х.) - Ўрта Осиё худудида ташкил топган
қадимги Парфия давлатининг (эр. ав. 250 - эрамининг 224 й)
Хитой манбаларида номланиши.

АНТИОХ (тар.) - Салавкийлар сулоласига таалуқли ўн учта
подшоҳнинг исми. Улар ичида Антиох I Сотер (эр. ав. 280-261 йй.)
ва Антиох III Булук энг машхурлари бўлишган. Антиох I - салавк
сулоласи асосчиси Селевк I ва суғд оқсоқоли Спитамен Апома-
нинг кизини ўғли бўлган.

АНТИКА (ар.>лот) - 1. Қадимдан қолган, қадимий; 2. Кл-
шини хайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажойиб, қизик,
ғалати.

АНТОЛОГИЯ (р>грек.) – турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами; тазкира.

АНТРОПОЛОГ (р.) – антропология олими, мутахассиси.

АНТРОПОЛОГИЯ (р>грек.) – одамнинг биологик табиати-ни ўрганадиган фан.

АНЪАНА (ар.) – узок замонлардан бери авлоддан-авлодга, оталардан болаларга ўтиб давом этиб келган урф-одатлар, ахлоқ нормалари, қарашлар ва шу қабилар.

АНГИЗ (т.) – 1. Экинни ўтиб-йитиб олинган ер майдони; 2. Экиннинг ўриб олингандан кейин тиккайиб қолган пояси.

АОДИЙ (ар.) – “душманлар” деган маънони англатади.

АР (р<фр<лат) – метрик системада юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ РАҚАМЛАРИ – ўрта асрларда араблардан қабул қилинган ва хозирда жуда кенг тарқалган сон белгилари.

АРАБЛАР (тар.) – Осиёнинг Эрон кўрфази билан Ўрта денгиз, Қора денгиз ва Каспий денгиз орасидаги қисмида, шунингдек Шимолий Африкада яшовчи, семитик тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАВАКАШ (ар.+ф.-т.) – 1. От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, хайдовчи одам; 2. Аравага қўшилладиган, юк тор-тадиган.

АРАВАСОЗ (ар.+ф.-т.) – арава ясовчи уста.

АРАВОН, АРАБОН (тар.) – араблар, араблар хозирги Фаргона вилояти Ўзбекистон тумани худудида истиқомат қилишади. Улар 1300 йил илгари Ўрта Осиёга кўчиб келиб, ўтрок-лашиб, ўзбеклашиб кетган араблар авлодидир.

АРАФА (ар.) – 1. Рамазон ёки қурбон ҳайитидан олдинги кун. Ёлгон арафа ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинига хайит деган кун. Чин арафа ҳайитдан олдинги кун, эртага хайит деган кун; 2. Байрам ёки бирор таптанали кундан олдинги кун.

АРАХОСИЯ (тар.) – хозирги Қандаҳор худудларида бўлган қадимий тарихий-маданий вилоят (Шимолий Афғонистон) илмий маълумотларга яъни, Авестода у, “Харяхвенти” дейилган.

АРБОБ (ар.) – XVIII-XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги кишлук ва шаҳарларда маҳалла бошлиги, оксокол, кишлук миروبлари бошлиги арбоб деб аталган. Хозирги кунда ижтимоий-сиёсий ҳаёт, маданият ва фан соҳасидаги машхур кишилар арбоб дейилади.

АРБОБИ ДАРУНИ ШАХР (ф.т.) – Бухоро амирлигида пойтахт шаҳар ичида жамоат ишлари, каналлар тозаллиги, зах сувлардан тозалаш ишларига раҳбарлик қилувчи амалдор.

АРБОБОНА (ар.ф.-т.) – Бухоро амирлигида арбоблар фойдасига халқдан йиғиб олинадиган солиқ.

АРДИШ (т.) (тар.) – Ирғиш дарёси ва унинг теvarак-атрофидаги ерлар.

АРЖУМАНД (ф.-т.) – азиз, қадрли, иззатли, хурматли, мўътабар деган маъноларни англатади.

АРЗБЕГИ (ар.т.) – Амир Темур даврида даргоҳдаги муҳим вазифалардан бири. У даргоҳга арз-дод, шикоят билан келганлар ҳамда мамлакатда содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабатини билдирувчиларни қабул қилишни уюштириш, тушган ариза, шикоят, таклифномаларни олий ҳукмдорга етказиб туришга масъул ҳисобланган.

АРЗГҮЙ (ар.+ф.-т.) – арз билан келган ёки мурожаат қилган киши.

АРЗНОМА (ар.+ф.-т.) – илтимоснома; ариза.

АРИЗАЧЎП (ар.+ф.-т.) – узунчок, ичи говак, чиройли ишланган, сирти нақшланган ёғоч гилоф. Бухоро, Хива ва Кўжон амалдорлари бир-бирига ёзган ариза, нома ва илтимосномаларини аризаچўпда чопарлар орқали юборганлар.

АРИЗАНАВИС (ар.+ф.-т.) – одамларга қалам ҳақи бадаллига ариза ёзиб берувчи мирза.

АРИЗАЧИ (ар.+ф.-т.) – 1. Ариза берувчи, ариза берган киши; 2. Айн. Аризанавис; 3. Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЯ (тар.) – Тежен дарёсининг ўрға қисми ва Хирот оазиси худудларини ўз ичига олган. Қадимий тарихий-маданий вилоят

(Хозирги Афғонистоннинг шимоллий-ғарбий худуди ва Туркма-
нистоннинг узок жанубий қисми) Илк маълумотлар Авестода
учрайди ва унда “Хорайва” дейилган.

АРИҚ ОҚСОҚОЛ (т.) - Бухоро амирлигининг барча амлок
ерларида катта суғориш каналлари мавжуд бўлган. Бу суғориш
каналларига қараб турувчи масъул шахслар, яъни оқсоқоллар -
арик оқсоқоллар дейилган.

АРК (юн.) — қадимги давр, ўрта асрларда ҳамда сўнгги давр-
да Ўрта Осиё худудидла шаҳарларнинг хокимлар жойлашган ички
қисми, яъни “Ўрда” арк дейилган. Асосан, олийпанох хокимлар,
подшоҳлар, хонлар, амирлар, уларнинг сарой амалдорлари ва лаш-
карбошиларининг уйлари, хукумат идоралари, девонхона, танга
зарб этидиган зарбхоналар арк ичида бўлган. Арк, асосан, шаҳар-
нинг тўрида жойлашган.

АРКА (р<итал.) — 1. *архит.* Тепаси ярим доира шаклида со-
линган дарвоза, эшик, дераза ва шу кабилар; 2. Шундай дарвоза
шаклидаги ҳашаматли ишоот.

АРКОН (ар.) — рукн(устун)нинг кўплиги; улуг мартаба
эгаси, катта амалдор, мансабдор, арбоб.

АРКОНИ ДАВЛАТ (ар.) — давлат устунлари; амирлар, ва-
зирлар, рухонийлар ва х.к.

АРҚОНИ ҲАРБ (ар.) — кўшинларнинг бош штаби, харбий
кўмондонлик.

АРЛОТ (мўғ.) — Ўрта Осиёда яшаган ва келиб чиқиши жи-
хатидан мўғул қабилаларига мансуб уруг. Сўнгги даврда (XIX-XX
асрлар) улар ўзларини ўзбек қабилалари деб ҳисоблаганлар.

АРМУҒОН (ф.-т.) — совға, тортиқ, тухфа.

АРНА (т.) — дарёдан ажралиб чиққан арик.

АРРОДА (ар.) — Ўрта асрларда ишлатилган тош отадиган
махус қурилма; манжаник.

АРТ (ОРТ) (т.) (тар.) — қадимий географик атама бўлиб,
довон демакдир. “Арт” атамаси туркий - руний битикларида,
М.Қошғарийнинг “Девону лугатиг-турк” асарида учрайди. Асосан,
географик ном сифатида қўлланилган.

АРХЕОЛОГ (р.) — археология олими, мутахассиси.

АРХЕОЛОГИК (р.) — археологияга оид атама. *Масалан.* ар-
хеологик казишмалар.

АРХЕОЛОГИЯ (р.<грек.) — қадимий моддий маданият
ёдиорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши
ва маданиятини ўрганувчи фан.

АРХЕОЛОГИЯ КАРТОГРАФИЯСИ (тар.) - тарихий кар-
тографиянинг махус тармоғи. Археология маълумотлари асосида
турли хилдаги тарихий воқеа ва ҳодисаларни графика асосида
харитага тушириш.

АРХИВ (р. < лот.) — 1. Эски хужжатлар, ёзма ва график
ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан
шугулланадиган махус муассаса. *Давлат архиви.* 2. Муассасанинг
эски хужжатлар, тамомланган ишлар ва шу кабилар сақланадиган
бўлими. *Институт архиви.* Бирор муассаса ёки шахснинг иш
фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар
ва шу кабилар йиғиндиси, мажмуи.

АРХИВАРИУС (р.) — архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВЧИ (р.+т.) - *айн.* архивариус.

АРХИВШУНОС (р. ф.-т.) - архив ишлари бўйича мутахас-
сис олим.

АРХИПЕЛАГ (р<грек.) - бир-бирига яқин турган денгиз
ороллари гуруҳи, ороллар тизмаси.

АРЧИН (АРШИН) - шарқнинг кўп мамлакатларида узунлик
ўлчови. XIX асрда кўпинча икки қатимга тенг эди, хозирги вақтда,
масалан, Эронда, бир метрга тенг. У газ (бир газ) деб ҳам аталади
(0,71 смга тенг).

АРШ (ар.) - 1. *дин.* Худонинг тахти. *Арши аъло а) дин.* Ос-
моннинг энг юқори қисмидаги сарой, тахт; б) хар қандай одамга
муяссар бўлавермайдиган олий мартаба ёки юксак жой; тахт, сал-
танат; 2. Осмон, фалак, кўк.

АРШАКИЙЛАР (тар.) — милоддан аввалги 250 йилдан мило-
дий 224 йилларгача Парфияда ҳукмронлик қилган сулола. Суло-
лага дай кабиласининг бошлиғи Аршак асос солган. Бу давлатга
хозирги Шарқий Эрон ва Ғарбий Туркменистон ерлари тобе бўлган.

Аршакилар давлатининг илк пойтахти Ашхобод яқинидаги Нисо шаҳри харобаси ўрнида бўлган.

Бу сулоланинг асосий вакиллари: Аршак I (250-248/247 йй.), Тиридат I (248/247-211 йй.), Артабан I (211-191 йй.), Прианат (191-176 йй.), Фраат I (175-170 йй.), Митридат I (170-138/137 йй.), Фраат II (138/137-128 йй.), Артабан II (128-124/123 йй.), Митридат II (124/123-88/87 йй.), Фраат III (70/69-58/57 йй.), Ород II (57-37/36 йй.), Фраат V (милод. ав. 2-м. Кейинги 4), Вонон I (7/8-12 йй.), Артабан III (12-38 йй.), Готарз II (38-51 йй.), Вологес I (51/52-79/80 йй.), Митридат IV (128/129-147 йй.), Вологес III (148-192 йй.), Вологес IV (192-207/208 йй.), Вологес V (207/208-222 йй.), Артабан V (209-224 йй.).

АРШИН (т.) - 1. Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланилган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг); 2. Шу узунликдаги ўлчов асбоби, газ, газчўп.

АРҚОҚ (т.) - матонинг моки ёрдамида кўндаланг тўқиландиган ипи.

АРҒАМЧИ (т.) - ингичка аркон.

АРҒИМЧОҚ (т.) - дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига осиб, икки учи кўшиб боғланган аркон; халинчак.

АРҒИН (т.) - ўзбек миллатининг таркибига кўшилган қадимги туркий уруғлардан бирининг номи. Бу уруғнинг номи М.Қошғарийнинг "Девону лугатит-турк" асарида тилга олиниб, у "ару" тарзида берилган.

АРҒУМОҚ (т.) - зотли чопқир от.

АРҒУН (АРҒИН, ОРҒУ, АРҒУ) (тар.) - қадимги туркий қавмлардан. Арғунлар етти уруғдан ташкил топган қабила иттифоқи бўлиб, Жунгориянинг шарқий қисмида, кейинчалик Еттисувда яшаганлар. Арғунларнинг салмоқли қисми ўзбек халқининг этногенетик жараёнида катнашган. Буларнинг кейинги авлодлари қиыч гуруҳларга бўлиниб, тарқоқ ҳолда Тошкент воҳасида, Фарғона водийсида, Зарафшон воҳасида, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида яшаганлар.

АСБОБ-АНЖОМ (ар.>т.) - турли асбоб, қурол-яроғ ва жиҳозлар мажмуи.

АСБОБИ ХАРБ (ар.) - уруш асбоблари.

АСИЛ (ар.) - 1. Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф; 2. Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Асил тош.*

АСИЛЗОДА (ар.+ф.-т.) - феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оксуяк, зодагон, аристократ.

АСИР (ар.) - уруш вақтида душман қўлига тушиб, озодликдан маҳрум этилган киши.

АСКАРБОШИ (ар.+ф.-т.) - катта аскарый қисм бошлиғи.

АСКАРГОХ (ар.+ф.-т.) - қадимги даврларда ҳамда ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида хон ёки подшоҳнинг харбий юриш вақтида ўз кўшини билан жанг олдида бирор манзилда тўхтаб қурган харбий оромгоҳи, қароргоҳи. У лашкаргоҳ деб ҳам аталган.

АСО (ар.) - қадимги ва ўрта асрларда хасса шундай деб аталган. Мусо пайгамбарнинг қўлидаги "асо" си билан мўъжиза кўрсатганлиги тарихий манбалардан маълум.

АСОВ (?) - Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ўргатилмаган.

АСОРАТ (ар.) - 1. Асирилик, тутқунлик. *Масалан*, хурофот асоратида қолмоқ; 2. Озодликдан, мустақилликдан маҳрумлик, қуллик.

АСОТИР (ар.) - қисса, достон, ривоят.

АСПОФ (ар.) - лугавий маъноси табақа, қатлам. Шайбонийлар ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳрдаги ўтроқ ва кўчманчи аҳоли шу ном билан аталган.

АСР (ар.) - 1. Юз йил, давр, замон, қарн; 2. куёш ботишига яқин вақт. Бундан ташқари, мусулмонлар томонидан шу вақтда ўқиладиган номоз ҳам шу ном билан юритилади.

АСРАНДИ (т.) - бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган фарзанд.

АСХОБЛАР (ар.) - Мухаммад пайгамбарнинг яқин ёрдамчилари, сафдошлари бўлмиш саҳобалар баъзан асхоблар деб аталган.

АТАВИЗМ (р.<лот.) - қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик яна пайдо бўлиши.

АТАЛА (т.) - унни ёгда қовуриб, кейин сув билан қайнатиб тайёрланадиган энгил ҳазм қилинадиган суяк овқат.

АТАН (т.) - кишга асраладиган узумни осиб кўйиш учун шип остига қўрилган махсус дор, ётоқ.

АТИЛ (ИДИЛ) (т.) (тар.) - Волга дарёсининг кадимги замон ва ўрта асрлардаги номларидан бири.

АТОЙИ МУЛК ЕРЛАР (?) - Хива хонлигида ушбу ерлардан ер солиғи эмас, балки ховли пули олинар эди. Ховли пули тутун пули деб ҳам аталган. Ховли пули тўловчининг мол-мулкига, у қайси гуруҳга киришига қараб ҳисобланган ва шунинг учун ҳам у даромад солиғига ўхшарди. Атоий мулкида яшовчи ўзбек бўлмаган ерсиз чорикорлар ўзларининг мулккий ахволларига қараб солиқ тўлаганлар. Бу ерда яшаган ўзбекларга нисбатан эса алоҳида жон боши солиғи солинган.

АТРАБОН (?) - оташрастларнинг ибодатхоналарида доимо ёниб турадиган муқаддас оловга - "азар-хурро" га ўтин ташлаб, кулини олиб турадиган диндорлар.

АТРОК (ар.) - "турк" деган сўзнинг кўллиги, яъни турклар.

АТТОР (ар.) - дастлаб, атир-ула ва бошқа хушбўй пардоз-андоз моллари сотувчи кишига нисбатан ишлатилган. XIX-XX аср бошларида эса кундалик ҳаётда керак бўладиган барча майда-чўйда моллар билан савдо қиладиганлар ҳам атторлар деб юритилган.

АФАНДИ (турк-усм<грек.) - 1. Жаноб, жаноблар (мурожаатда); 2. Киши номига кўшилиб хурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади; 3. Ўқитувчи, муаллим.

АФВ (ар.) - кечирим, узр.

АФИФ (ар.) - покиза, тоза, иффатли.

АФИФА (ар.) - Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида).

АФКОР (ар.) - 1. "Фикр" сўзининг кўплик шакли; 2. Фикрловчи, илгор фикр юритувчи маъноларида қўлланилади.

АФРИҒИЙЛАР (тар.) - Хоразмда милоднинг IV-VIII асрларида ҳукмронлик қилган сулола.

АФСОНА (ф.-т.) - авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб келган фантастик, баъзан диний мазмундаги хикоя, ривоят.

АФСУНГАР (ф.-т.) - айн. жодугар.

АХБОР (ар.) - хабар, хабарлар, маълумот.

АХУРАМАЗДА (тар.) - зардуштийлик дини кадим замонларда ва илк ўрта асрларда Ўрта Осиёда ва Эронда кенг тарқалган эди. Бу диннинг муқаддас китоби "Авесто" да саҳий ҳудо Ахурамазда ёруелик, ободонлик, фаровонлик, саломатлик каби ҳамма эзуликларни яратувчи ва бошқарувчи ҳудо сифатида ифодаланган. Шунингдек, ушбу асарда Ахурамазданинг барча ёвузликларни - зулмат, куртоқчилик, очлик, вабо, совуқ, захарли жониворларни яратувчи ва бошқарувчи Анхра - Манъё худоси билан доим кураш олиб борганилиги баён этилган.

АЧАМАЙЛИ (ОЧАМАЙЛИ) (т.) - ўзбек миллати таркиби-га кирган кичикроқ уруғлардан бирининг номи. Ҳозирда Ўзбекистонда мазкур ном билан аталувчи қишлоқлар мавжуд.

АШТАРХОНИЙЛАР (тар.) - Мовароуннахрни идора қилган сулола (1601-1756 йй). 1556 йилда Астрахан (Ҳожи-Тархон) хонлиги Россия томонидан босиб олинган, Жўзжихон наслига мансуб бўлган Астрахан хони Ёрмухаммад ўз оила аъзолари ва қариндошлари билан Бухорога келади. Бухоро хони Искандар Ёрмухаммад ва унинг ҳамроҳларига ўз мамлакатидан бошпана ва Ёрмухаммаднинг ўғли Жонибек султonga ўз қизи Зуҳрани хотинликка беради. Шу никоҳдан уч ўғил (Динмухаммад, Боқимухаммад, Валимухаммад) дунёга келади. Бухоро хони Абулмўмин ўлдирилгандан сўнг шайбонийлар наслидан валиахд йўқлиги учун Жонибекнинг ўғли Боқимухаммад хон тахтига кўтариллади. Шундан сўнг Бухоро хонлигида аштархонийлар сулоласининг ҳукмронлиги бошланган.

АШЪОР (ар.) - шеър; шеърлар, байтлар.

АЪЁН (ар.) - Ўрта Осиё феодали жамятидаги имтиёзли синфнинг энг юқори қағламига мансуб бўлган, ҳукмдорга яқин турган шахс; амалдор.

АЪЗАМ (ар.) - энг улуг, бош, улкан каби маъноларни англатган; хон, подшоҳ ҳузуридаги йирик амалдорларнинг бошқалардан ажралиб туриши учун амали олдига кўшиб ишлатилган.

Масалан: Вазири аъзам, яъни бош вазир.

АЪЛАМ (ар.) - диний ва қозихона унвони. Шариат илмида етук бўлган олимларга берилган. Аълам унвони эгалари мадрасаларда ҳам дарс беришлари шарт бўлган.

АЪЛО ҲАЗРАТ (ар.) – хазрати олийлари. Шоҳлар ва хонларнинг номларини улуғлаш мақсадида уларга мурожаат қилинганда қўлланилган ибора.

АЮЧИ (т.) (тар.) – XIII-XVI асрларда Дашти Қипчоқда яшаган уруслардан бирининг номи. Бу уруғ парчаланиб, кичик-кичик қисмларга бўлиниб, бошқирд, қирғиз ҳамда қипчоқлар ичида ўзбек халқи таркибига кирган.

АҚД (ар.) – умуман, шариатда қонулаштирилган шартнома, аҳднома. Жузъий маънода, никоҳ акди никоҳ олдида тўланадиган қалин ёки махрни белгилайдиган аҳднома.

АҚИДА (ар.) – диндорлар учун мажбурий ҳисобланган, шак келтирилмасдан, муҳокама юритмасдан, эътиқод қилиниши лозим бўлган диний талаблар. Ислом ақидаларининг асоси “Қуръон” да берилган.

АҚОЛИМИ САБЪА (ар.) – етти иқлим деган маънони аниқлатади. Шарқ олимларининг таълимотига кўра ҳар бир иқлим еттига юлдуз – Зухал, Муштарий, Миррих, Қуёш, Зухро, Аторуд, Қашардан бирига мансуб бўлган.

АҚСОИ ШАРҚИЯ (ар.) – Узоқ Шарқ деган маънони аниқлатади.

АҚИҚА (ар.) – мусулмонларда янги тутилган боланинг “қорин сочи” га қайчи уриш муносабати билан жонзоғ сўйиб зиёфағ ўтказиш одати. Унда болага исм ҳам қўйилади.

АҚОИД (ар.) – дин қоидалари.

АҚРАБ (ар.) – 1. Ўн икки буржнинг бири. Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида саккинчи ойнинг арабча номи (11 октябрь – 21 ноябрь даврига тўғри келади).

АҚРАБО (ар.) – яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар.

АҚЧА (т.) – айн. пул.

АҚОР (ар.) – Ўрта Осиёда Темурийлар давлатида сув, боғ, тегирмон, канал, дўкон, устахона ва бозорлар каби кўчмас мулклар ақор деб аталган. Ақор васият билан вақфга айлантирилиши мумкин бўлган.

АҒЁР (ар.) – 1. Ғайрлар, ўзгалар, бегоналар; 2. Рақиб; рақиблар; 3. Душман, ёв; Душманлар, ёвлар.

АҒРИ (?) – XVIII-XIX асрларда Хива хонлигида мавжуд бўлган оғирлик ўлчови.

АҲАМОНИЙЛАР (тар.) – милoddан аввалги 558-330 йилларда Эронда ҳукмронлик қилган сулола. Аҳамонийлар сулоласига милoddан аввалги VIII асрда Элам яқинидаги Парса худудида яшаган қадимги форс қабилаларининг бошлиғи Аҳамон асос солган. Кир II даврида Ўрта Осиё худудлари ҳам Аҳамонийлар сулоласига бўйсундирилган. Унинг даврида қадимги Шарқнинг катта қисми бўйсундирилади ва Аҳамонийларнинг Буюк Империясига асос солинади. Аҳамонийлар давлати Александр Македонский томонидан тугатилади. Аҳамонийлар сулоласи вакиллари: Аҳмон (Ҳахоманиш), Чиш-пиш, Кир I, Камбиз I, Кир II, Камбиз II, Доро I, Кееркс I, Ортоксеркс I, Кееркс II, Секудиан II, Доро II, Ортоксеркс II, Ортоксеркс III, Арсес, Доро III.

АХБОБ (ар.) – дўст; дўстлар, қадрдонлар.

АХД (ар.) – 1. Қатъий сўз, қарор, ваъда, лафз; 2. Шартнома, келишув, битим.

АХДНОМА (ар. ф.-т.) – расмий шартнома, битим;

АХЛ (ар.) – 1. Бир соҳа, касб ёки доира одамлари; 2. Бирор жойда истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли; 3. Қатнашчи.

АХЛИ ҚАЛАМ (ар.) – Бухоро амирлигида XVIII-XIX асрларда девонхона ишлари билан шуғулланган хизматчилар шундай аталган.

АХЛИ БАЙТ – пайгамбар Муҳаммад (САВ), унинг оиласи ва авлодига мансуб кишилар. *қар.* сайид.

АХЛИ ЖИЗЯ – жизя (жон) солиғини мусулмонларга тўлайдиган аҳоли.

АХЛИ СУЛҲ – мусулмонлар билан сулҳ тузган, уларнинг ҳимояларига ўтган аҳоли исломнинг илк давларида шундай деб аталган.

АХЛИ ҲАРБ – исломнинг илк даврида мусулмонлар билан уруш ҳолатида бўлган халқ ва давлатлар.

Б

- БАБАҚ** (т.) - жуссаси кагга, дуркун.
- БАДАЙ** (т.) (тар.) - Амударёнинг қуйи оқимида, хозирги Хоразм, Қорақалпоғистон худудларида яшаб, Амударё бўйларида чорвачилик билан шуғулланган уруғлардан бири бўлиб, улар XIX асрнинг биринчи чорагида Сурхон воҳасига, Бекободдан Зомин даштларигача бўлган худудларга тарқалган. Хозирги кунда ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.
- БАДАВИЙ** (ар.) - кўчманчи ёки ярим кўчманчи араб қабилаларига мансуб киши; сахройи.
- БАДАВЛАТ** (ф.-т. ар.) - кагга давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бой.
- БАДАЛ** (ар.) - 1. Ўрнига ўрин, бир нарсанинг эвазига тўланадиган ҳақ ёки бир нарсанинг ўрнини босадиган бошқа нарса; эваз; 2. Тўлов, взнос, *аъзолик бадали*.
- БАДАР** (ф.-т.) - ном-нишонсиз кетмок, корасини кўрсатмай тўйиб бўлмок.
- БАДАРҒА** (ф.-т.) - бутун бир қишлоқ аҳолисини ёки айрим бир жавобгар шахсни яшаб турган жойидан ҳайдаб юбориш ёки муайян жойларда туришини тақиқлаш.
- БАДАСТИР** (ф.-т.) - ҳар жихатдан тўла-гўкис таъмин бўлган, беками-кўст.
- БАДБИН** (ф.-т.) - 1. Бировга ёмонлик тиловчи бадхоҳ; 2. Умидсиз, пессимист.
- БАДГИР** (ф.-т.) - бад олувчи, тўғри ишни, гапни тескарига бурувчи; кўнгли қора.
- БАДГУМОН** (ф.-т.) - ҳар қимдан, ҳар ишдан гумон олувчи, ҳадикчи; ҳар қимга, ҳар нарсага шубҳа билан қаровчи.
- БАДЗОТ** (ф.-т.+ар.) - зоти, насли ёмон, таги паст.
- БАДИА** (ар.) - кишининг диққатини тортадиган, таҳсинга сазовор бадийий асар.

БАДИҲА (ар.) - бирор воқеа, ҳодиса муносабати билан гўсатдан айтиб юборилган шеър, шеъринг парча ёки мусиқа асари;

БАДКАРДА (ф.-т.) - 1. *Айи*. Бадқирдор; 2. Ёмон отлик, ёмон ном чиқарган.

БАДКИРДОР (ф.-т.) - разил ҳагги-ҳаракатлардан торгинмайдиган; ярамае, қабих, ифлос.

БАДНАМО (ф.-т.) - башараси, турқи совуқ; хунук, жирканч.

БАДНИЯТ (ф.-т.+ар.) - ёмонликни ният қилувчи, ёмон ниятли, нияти бузук.

БАДР (?) - ўн тўрт кечалик ой.

БАДХАТ (ф.-т.+ар.) - 1. Хати ёмон, ёзуви хунук; 2. Ўқиб бўлмайдиган ёки ўқилиши қийин ёзув, хунук хат.

БАДХОХ (ф.-т.) - бировга ёмонлик тиловчи, яхшиликни раво кўрмайдиган, ёвуз ниятли.

БАЁННОМА (ар.+ф.-т.) - бирор воқеа юзасидан ёзилган расмий маълумот ёки хабар. Хозирги кунда ушбу атаманинг маъноси "баёноғ" атамаси орқали ифодаланмокда.

БАЁЗ (ар.) - бир ёки бир неча шоирнинг шеърлари тўплами.

БАЁТ (тар.) - қадимги турк-ўғиз қабилаларидан бири. Баёт қабиласи туркман, озарбайжонлар билан бир қаторда ўзбек халқлари таркибига ҳам кирган. XX аср бошларида баётлар Бухоро атрофлари ва Қорақўл туманларида истиқомат қилишган.

БАЗЗОЗ (ар.) - ип-газлама билан савдо қиладиган дўкондор. Қадимда бундай дўкондорлар Ўрта Осиё бозорларида кўп бўлган. Баззозлар газламаларни от-араваларга ортиб, узок қишлоқларга ҳам олиб бориб сотишган.

БАЗЛ (?) - инъом, эхсон, ҳадя.

БАЗМ (ф.-т.) - 1. Тўй, зиёфат ва шу қабиларда машшоқлар, хонандалар ва раққосалар иштирокида ўтказиладиган ўйин-кулги кечаси; 2. Ўйин-кулгили ширин суҳбат.

БАЗМГОХ (ф.-т.) - базм ўтказиладиган ёки ўтказиладиган жой.

БАЗМХОНА (ф.-т.) — базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган хона ёки хонадон.

БАЗМЧИ (т.) — 1. Базмда қатнашувчи созанда, ашулчи, раққос; 2. Базмда ҳозир бўлган базмда қатнашган кимса, томошабин.

БАЙРОҚ (т.) — маълум бир рангда тайёрланиб, махсус рамзий белгилар туширилган мато.

БАЙТУЛЛОХ (ар.) — Макка ислом динининг ягона марказига айлангандан кейин Оллоҳнинг уйи — Каъбага берилган ном.

БАЙ (ар.) — Савдо муомалалари ва ишга ёллаш-ёлланишда ҳар икки томон ўртасидаги келишув.

БАЙОТ (тар.) — туркман қабиласи номи.

БАЙИР (?) - 1. Маҳаллий шароитга ўрганган, жайдари (от ҳақида); 2. Синалган, кадрдон бўлиб қолган.

БАЙТ (ар.) - Аруз вазида ёзилган, икки мисрали бир банд, шеърий парча.

БАЙТАЛ (т.) — ургочи от; бия.

БАЙТУЛМОЛ I (ар.) - Ислом мамлакатларида давлатга қаршли қимматбаҳо буюмлар, мол-мулклар ҳамда эгасиз қолиб давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк ва шу мол-мулк сақланадиган махсус жой. Ҳазина.

БАЙТ УЛ-МОЛ II (ар.) - ҳазина; Бухоро амирлигида XIX аср охири - XX аср бошида тўрт хил байт ул-мол (ҳазина) бўлган: 1. Байт ул-моли закот; 2. Байт ул-моли хирож; 3. Байт ул-моли таракот; 4. Байт ул-моли луктот.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ЗАКОТ (ар.) - ушр, хумсдан ташкил топган ҳазина. Бу ҳазинадан фуқаро ва мискинларга нафақа берилган.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ХИРОЖ (ар.) - узя ва ғайри мусулмон савдогарлардан олинadиган бож ва солиқлар ҳазинаси. Ундан ҳарбийларга, рухонийлар, амалдорларга маош берилган, мамлакат ободлигига зарур бўлган маблағ харж қилинган.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ТАРОКОТ (ар.) - ушбу ҳазинадан камбагаллар, етим ва касалларга нафақа берардилар.

БАЙТ УЛ-МОЛИ ЛУКТОТ (ар.) - Топилмалар ҳазинаси. Ундан байт ул-моли закотнинг мустаҳиклари фойдаланганлар.

БАКОВУЛ (т.-м.) - турли даврда турли хил маъноларни англатган: 1. XVI-XIX асрларда белгиланган жойларда савдогарларнинг тамга, яъни бож солигини тўлаб ўтишлари устидан назорат қилиб турган кичик мансабдаги ҳарбий хизматчи;

2. XV асрдан бошлаб подшо, хон ва лашқарга овқат тайёрлаш устидан назорат қилиб турувчи ҳарбий мансабдор. Лашқарга маош ва улуфа, яъни озик-овқат тақсимлаш ҳам бақовуллар зиммасига юклатилган. Улар бовурчилардан бир даража юкори ҳисобланган; 3. XVIII-XIX асрларда ва XX асрнинг биринчи чорагида хозирги Бухоро, Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари худудларида тўйларда таом тайёрловчи назанда ҳам бақовул деб аталган. Назандалар устидан назорат қилиб турувчи шахс эса бақовул боши деб аталган; 4. Хозирги кунда республикаимизнинг Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида тўйларда кураш, улоқ (қўпқари), пойга мусобақаларини бошқарувчилар ҳамда тўйларда таом тайёрлаш устидан назорат қилувчи кишиларни ҳам бақовул деб аташади.

БАКОВУЛБОШИ (ў.) - ошпазлар бошлиғи.

БАКТАР (т.) - темирдан ясалган жанг кийими.

БАЛЛАДА (р<фр.) - шеър билан ёзилган лирик қисса.

БАЛОГАРДОН (ар.+ф.-т.) - балони қайтарувчи, даф қилувчи, бало-офатдан сақловчи, қутқарувчи; халоскор.

БАНДА (ф.-т.) — Ислом ақидаларига боглик тушунча бўлиб, инсон худонинг қули маъносида ишлатилади. “Бандан мўмин”, “бандан бечора”, “гофил банда” иборалари ҳам шундан келиб чиққан. Бу иборалар ҳар бир мўмин-мусулмоннинг Оллоҳ олдида тобе ва итоаткор эканлигини кўрсатади.

БАНДАК (ф.-т.) — XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиёда хотин-қизлар кийими ҳисобланган паранжининг елкадан ён томонга осилтириб тикилган икки енгсимон қисми. Шунингдек, ҳунармандлар қулоқлар чарҳида лойдан ясалган хом идишларни текислаш ва силлиқлашда ишлатиладиган чарм, латта ёки кигиз бўлагини ҳам бандак деб аташган.

БАНДАР (ф.-т.) – савдогарлар ва қарвонлар келиб кетадиган жой, қарвонсарой ҳамда денгиз ва дарёларда кемаларнинг тўхташ жойи банлар ёки банларгоҳ деб аталган.

БАНДАРГОҲ (ф.-т.) – 1. Порт ва унга кириш-чиқиш йўллари; 2. Чўл, дашт ва тоғли ерларда йўллар кесилган, гавжум, кўниб ўтиладиган жой.

БАНДИ (ф.-т.) – тутқин, асир, яъни озодликдан маҳрум эгилган шахс. Улар Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида шу атама билан аталган.

БАНОН (?) – бармоқларнинг учи.

БАНОРАС (х) – кўлда тўқилган шойи газламаннинг бир тури.

БАНОТ (т.) – духоба, баҳмал.

БАРАКА (ар.) – Ислом илоҳийида бирор ишга худодан ривож тилаш, оқ фотиҳа бериш мазмунига эга бўлган тушунча. Даврлар ўтиши билан оддий халқ тилида унинг мазмуни ўзгариб, меҳнат фаолиятида, ҳосил ва даромадда унум, мўл-кўллик маъносини касб этган.

БАРАХМАН (ф.-т.<санскр) – Ҳиндистонда: энг олий табақага (тарихан рухонийлар табақасига) мансуб киши.

БАРБАТ (т.) – кўбизга ўхшатиб ясалган қадимий чолғу асбобларидан бири бўлиб, у ўрдақ шаклида бўлган.

БАРГАК (ф.-т) – 1. Данаги олиниб, қуритилган ўрик қоқи. Баргакнинг қайса, кесилган, бўлинган, дулланмаган деган хиллари бўлади; 2. Зиракнинг бир тури. Бухоро ва Самарқандда кенг тарқалган.

БАРГУСТВОН (?) – уруш пайтида яроқ ва ўқ ўтмаслиги учун отнинг устига ташланадиган махсус ёпинчик.

БАРДА (ар.) – асир олиниб, сотиб юборилган ёки қулга айлантирилган кишилар. Ўрта асрларда Дашти Қипчоқ кўчманчилари ўзаро урушларда ҳамда Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг ўтроқ туманларига қилинган талончилик юришларида асир олинган кишиларни, яъни бардаларни ўз юртларига олиб бориб қул қилар, сотиб юборар ёки ўз хўжаликларига ишлатар эдилар.

БАРИД (ф.-т.) – Салжукийлар даврида почта хизматчиси, хабар етказувчи шундай аталган.

БАРИД (ар.) – 1. Чопар, хат элтувчи, почталыон; 2. XIV-XVI асрларда Ўрта Осиё халқларида кенг қўлланилган масофа ўлчови бўлиб, икки фарсах, яъни тахминан ўртача 12-16 км га тенг йўл бўлган.

БАРКАШ (ф.-т.) – аввалда жез ёки мисдан тайёрланган тарози палласи бўлган, кейинчалик рўзгор асбоби сифатида – патнис ўрнида ишлатилган.

БАРЛОС (т.-м.) (тар.) – ўзбек халқи таркибига кирган йирик уруғлардан бири. Барлослар тоғли ва тоғ районларида яшаб, асосан чорвачилик билан шуғулланишган. Барлослар тарихда машҳур уруғлардан бири бўлиб, соҳибқирон Амир Темур ҳам шу уруғга мансуб. Темурийлар даврида бу уруғдан кўплаб бек ва амирлар етишиб чиққан. Ҳозирги даврда барлосларнинг авлодлари республикамизнинг Китоб, Шаҳрисабз, Чирокчи, Косон, Бойсун, Денов, Сарисиё, Форш, Жиззах, Зомин, Марҳамат, Хўжабод, Иштихон, Навоий, Нурота, Ургут, Ғаллаорол туманларида ҳамда Тожикистон, Қирғизистон республикаларида ва Афғонистон ҳудудларида ҳам яшайди.

БАРОЁ (ф.-т.) – Кўкон хонлигида кўчманчи аҳоли шундай аталган.

БАРОТ I (ар.) – Салжукийлар даврида хужжатнинг номла-ниши.

БАРОТ II (ар.) – 1. Подшоҳ, хон томонидан бирор солиқ ёки жаримадан озод этиш; 2. Маълум шарт билан бирор мулк ёки мансабни эгаллаш, халқдан солиқ тўллаш ёки пул, галла, ем-хашак олиш учун берилган махсус ёрлик ёки гувоҳнома. Бундай гувоҳнома олган киши баротдор деб аталган;

БАРОТ III (ар.) – камария йил ҳисобида саққизинчи ой номи; шабон;

БАРХИТ (р.) – духоба, баҳмал.

БАРЧА (х) – найзача, жўпин.

БАРЧАК (х) – найза ёки шамшир дастасининг гулбанди.

БАРҚУТ (?) – с.т. бархит. *баркут тўн.*

БАСМИЛ (БАСИМИ) (тар.) – қирқта уруғдан ташкил топган қадимги туркий қабила. Булар илк ўрта асрларда Жанубий

Жунгориянинг шарқий қисмида жойлашган бўлиб, Турк хоқонлиги ва кейинчалик Ҳануқ хоқонлиги тасарруфида бўлган. Басмилларнинг айрим гуруҳлари Қарлук давлатининг таркибига ҳам кирган. Басмилларнинг кейинги авлодлари Сибирь ва Марказий Осиё халқлари билан аралашиб, уларга сингиб, этник номларини ҳам унутиб юборганлар.

БАТУЛ (ар.) - тарки дунёликни касб қилган қиз. Биби Марям ва Биби Фотималарнинг лақаби.

БАХШИ (т.+ф.-т.) - 1. Халқ достонларини кўйловчи шоир, оқин; 2. *Этн.* Дуолар ўқиб, дам солиб, ирим-сиримлар қилиб, даволловчи табиб; 3. Бухоро хонлигида қурилиш учун белгиланган маблагларнинг ҳисоб-китобини юритувчи лавозимли киши.

БАХШИШ (ф.-т.) - садақа, эҳсон, хайр; инъом.

БАХЯ (ф.-т.) - кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган кирюғи, чети, зиҳи ва шундай чокнинг ўзи.

БАШАР (ар.) - инсон, одам, одамзод.

БАШАРИЙ (ар.) - инсонга, одамга тегишли; инсон томонидан яратилган

БАШАРИЯТ (ар.) - инсоният, кишилик; инсонлар.

БАҚИЯ (ар.) - солиқ, тўлов, қарз ва шу кабиларнинг вақтида тўланмай қолган қисми; қолдиқ, боқимонда.

БАҚИЯДОР (ар. ф.-т.) - солиқ, тўлов қарз ва шу кабиларни ўз вақтида тўламаган; қарздор, боқимондачи.

БАҚО (ар.) - абадийлик, мангулик; абадият.

БАҚҚОЛ (ар.) - XX асрнинг биринчи чорагигача Ўрта Осиёдаги шаҳар ва қишлоқ бозорлари, гузарларда, ўз ховлиси ёнидаги дўконларида мева, сабзавот, доривор, гуруч, мош каби маҳсулотларни сотувчи майда савдогар.

Харидорлар ўз маҳалла-гузарларидан бўлгани учун баққол уларга насиёга ҳам маҳсулот бераверган.

БАҚҚОЛЛИК (ар.+т.) - баққол дўкони; бозорда баққоллар дўкони жойлашган раста.

БАҒАЗ (ф.-т.) - сўри ёки ишқомнинг поясига боғланадиган кўндаланг ёғочлар.

БАХОДИР (БОТИР) (м.) - кўркмас, доворяк, қаҳрамон киши деган маънони аниқлаган. Чингизхон ва мўғуллар ҳукмронлиги даврида хоннинг шахсий жанговар гвардияси баҳодирлар деб аталган. Бундай қисм Чингизхон 1203 йили кироитлар устидан ғалаба қилгандан кейин ташкил этилган. Баҳодирлар уруш вақтида олдинги қисм (авангард) билан бирга ҳаракат қилган, тинчлик вақтида эса хон қароргоҳини кўриклашган. Чингизхон давридан бошлаб олий табақага мансуб шахслар ва ҳарбий кўчманчи зодагонларнинг вақиларига берилувчи унвонлардан бирига айланган. XVI-XIX асрларда Бухоро, Қўқон ва Хива хонликларида хонларнинг айримлари ўз номларига баҳодир сўзини фахрий унвон ёки лақаб сифатида кўшиб айтишган.

БАХРИН (тар.) - турклашган мўғул кабилаларидан бирининг номи. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида баҳринлар Дашти Қипчоққа келиб ўрнашган. XVIII-XIX асрларда баҳринларнинг қатта қисми Тошкент воҳаси, Фарғона водийсига, бир қисми эса Зарафшон воҳасига кўчиб келиб ўрнашган. Баҳринлар бир қанча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари бағонали, қорақалпоқ, уали эди.

БАХМАН (?) - кўёш йилининг 11-ойи номи (22 январь-20 февралга тўғри келади).

БАХМАНЖАНА (?) - бахман ойининг иккинчи куни. Қадимда шу кунда байрам бўлган.

БАХОРИ (ф.-т.) - баҳорда экилиб, шу йилнинг ёзида етиладиган экин.

БАХОРИКОР (ф.-т.) - баҳорий экинлар экиладиган, сугорилмайдиган ерлар.

БАХР (ар.) - денгиз; океан;

БЕБОК (ф.т.) - ҳеч нарсадан кўркмайдиган, хайикмайдиган; ҳеч қандай ноҳўя ишдан қайтмайдиган, тоймайдиган.

БЕБУРД (ф.-т.) - 1. Сўзида турмайдиган, сўзининг, ваздасининг устидан чиқмайдиган; лафзи, субути йўқ, субутсиз; 2. Тутуруксиз, бемаъни.

БЕВАТАН (ф.-т.+ар.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида давлат ерини ижарага олиб ишлайдиган деҳқон.

БЕВАР (кад.ф.) - пахлавий тилида 10000 минг дегани.

БЕГАР (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ҳар бир фуқаро ҳар йили давлат манфаатлари учун мажбурий ишлаб бериш кунлари. XIX асрда Бухорода бир йилда давлат манфаатлари учун 12 кун ишлаб бериш шарт бўлган.

БЕГОНА I (ф.-т.) - қариндошлиги, яқинлиги бўлмаган; ёт; алоқаси бўлмаган, четдан келган; нотаниш; ўзга.

БЕГОНА II (ф.-т.) - бекларга хос бўлган, дабдабали, ҳаша-матли; бекларча.

БЕГОР (ф.-т.) - Ўрта Осиёда ўрта асрларда мавжуд бўлган мажбурий ишлаб бериш мажбурияти бўлиб, мехнаткаш халқ хон ва маҳаллий ҳукмдорлар тарафидан давлат ва феодалларнинг турли қурилишлари, жумладан, қалъа, сарой, йўл қурилиши, канал ва ариқлар қазishi каби ишларда текинга ишлаб беришга мажбур қилинган. *Масалан:* Абдуллахон II нинг (1583-1598 йй.) ҳукмронлик даврида, унинг махсус фармони билан машҳур Жуйборий хожаларидан Ҳожа Сазънинг ерларига Вахшдан сув чиқариш учун ариқ қазishi Ҳисор, Деҳнов, Кубодиён ва Шахрисабздан 10 минг киши сафарбар қилинган.

БЕДИЛ (ф.-т.) - 1. Маънос, хасратли; ғамгин; 2. Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида қуйган.

БЕДОНА (ф.-т.) - бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм.

БЕДОР (ф.-т.) - уйкуга кетмаган, уйқусиз, уйғок.

БЕЖАМА (т.) - 1. Безак, зеб, ҳашам; нақш; 2. Безатилган, безалган; сернақш, серхашам.

БЕК (т.) - Ўрта Осиё хонлиқларидаги шахар ёки вилоят бошлиги. *Масалан:* Бухоро хонлиги бир неча бекликларга бўлинган. Ҳар бир бекликни амир томонидан тайинлаган бек бошқарган. Бек ўзи бошқарадиган бекликда чексиз ҳуқуққа эга бўлиб, у фақат амирга бўйсунган. Шунингдек, бек сўзи аслзода, ҳукмдор, жаноб маъноларида ҳам ишлатилган.

БЕКА (т.) - 1. Бекнинг, ва умуман, ҳукмдорларнинг, локори мартабали амалдорларнинг, боёнларнинг хотини, "хонадон соҳибаси"; 2. Хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл;

БЕКАЧ (т.) - 1. Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, амалдорларнинг, боёнларнинг ёш хотини ёки қизи; 2. Хотин-қизларга ҳурмат билан мурожаат қилганда ишлатилган сўз.

БЕКВАЧЧА (т.) - бекдан туғилган бола; бекзода.

БЕКЗОД(А) (т.) - бекдан туғилган бола; бек насли, бек зоти.

БЕКЛАРБЕГИ (т.) - Ўрта Осиёда мавжуд бўлган юқори маъмурий унвон ва лавозим. Вилоят, қатта шахар ҳокимлари ана шу унвонга эга бўлишган. Бу унвон кўчманчи халқлар орасида кўп ишлатилган. Бекларбеги лавозими Ўрта Осиёда XIX аср охиригача сақланган. Бекларбегининг асосий вазифаси солиқ ва турли бошқа феодал мажбуриятларининг ўз вақтида тўланишини таъминлаш, хон фармонларини амалга ошириш, тегишли масалаларни бий, оталиқлар, оксоқоллар кенгаши билан келишиб ҳал этишдан иборат бўлган. Бекларбегилар кўл остидаги вилоятларда алоҳида вазир, шайхулислом, садр, жонишин (бекларбегининг муовини) каби мансаблар ҳам бўлиб, улар бевосита бекларбегига бўйсунганлар.

БЕКЛИК (т.) - Бухоро амирлигида бек томонидан идора этиладиган маъмурий ҳудуд. Бухоро амирлиги XX аср бошларида 27та бекликдан иборат бўлган.

БЕЛАНЧАК (ў.) - бола ухлатиш учун хизмат қиладиган аргимчоққа ўхшаш тебратгиш буюми.

БЕЛДАМЧА (т.) - 1. Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одагда пахтали) белбоғ; 2. Кўндалангига, белига кўйиладиган, ўрнатиладиган нарсаси.

БЕЛДОВ (т.) - тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган арқон.

БЕЛКАШ (т.) - пахсачининг бел билан лой олиб бериб турувчи ёрдамчиси.

БЕПАДАР (ф.-т.) - отаси йўқ, отаси номаялум, отасиз.

БЕХИРАД (ф.-т.) - ақли йўқ; беақл, ақлсиз, бетамиз.

БЕЧОРА (ф.-т.) - 1. Моддий аҳволи танг, муҳтожликда кун кечирувчи; камбағал, кашшоқ; 2. Мушкул ва аянчли аҳволга тушиб қолган, ноиложликдан нима қиларини билмай қолган; чо-

расиз, иложиз; 3. Аянч, ачиниш маъноларини билдиради; маъно жихатдан "боёкиш", "шўрлик", сўзларига тўғри келади.

БЕШАМАК (ф.-т.) — ўқ ариқдан сув олиб эгاتларга тарка-тувчи ариқча.

БЕШБАРМОҚ (т.) — тўртбурчак шаклида кесилган хамир, гўшт ва думба ёғ солиб пиширилган овқат; шилпилдоқ.

БЕШИК (т.) — чақалоқни белаб ва тебратиб ўхлатиш учун ясалган тўрт оёқли махсус мослама.

БЕШИККЕРТИ (т.) — қиз болани чақалоқлигидаёқ унаш-тириб қўйиш одаги

БЕШИКСЎПОҚ (т.) — бешикда бир вазиятда ётавериб, боши сўлоқ бўлиб қолган.

БЕШКОКИЛ (т.) — сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда сочини ўрган аёл.

БЕШЛИК (т.) — 1. Беш мисрадан иборат бўлган мухаммас; 2. Беш кишидан иборат бўлган гуруҳ; 3. Бешта холи бўлган карта.

БЕШҚАРСАК (т.) — рақснинг қарсақ чалиб ижро этилади-ган бир тури.

БЕҚАСАМ (т.) — ўриши илак, арқоги ип, йўл-йўл газлама.

БЕҒАМ (ф.-т.+ар.) — 1. Ғам-ташвишни билмайдиган, пар-войи фалак; беларво; 2. Ғам-ташвишдан холи; бешташвиш, хотир-жам.

БЕХ (ф.-т.) — яхши, дуруст.

БЕХБУД (ф.-т.) — яхшилик томонга ўзгариш; соғайиши.

БЕХБУДЛИК (ф.-т.) — яхшилик; рўшнолик.

БИБИ (х.) — хотун, хонуш, уй бекаси, мўътабар аёл.

БИБИ СЕШАНБА (х.ф.т.) — Ислоом динида аёллар ситина-диган авлиё она. Чарх йиғирувчи аёлларнинг пири, афсонавий шахс.

БИГИЗ (т.) — 1. Пойабзалдўзларнинг ёғоч сопли, нина учли металл асбоби.

БИДЪАТ (ар.) — диндаги расмий таълимотларга қарши янги

фикр ва ақидалар. Исломда Муҳаммад (САВ) дан кейин пайдо бўлган унсур ва қоидалар.

БИДЪАТКОР (ар.+ф.-т.) — диний ақидаларни ислох қилиш, динга хилоф янгиликлар киритиш тарафдори; бидъатчи.

БИЗОАТ (ар.) — кишининг орттирган, тўплаган молдунёси, бойлиги; бисот.

БИЙ (т.) — кўчманчи ва ярим кўчманчи туркий халқлар-нинг, жумладан, ўзбекларнинг уруғ оксоколларига берилган ун-вон. Бийлар XVIII-XIX асрларда йирик ўзбек қабила ва уруғларига бошчилик қилиб, фақат марказий ҳукуматга итоат этган. Ўрта Осиё хонлари қабила ва уруғ бошлиқларини итоатла саклаш учун уларга унвонлар бериб мансабларга тайинлаганлар. Бий унвони авлоддан-авлодга мерос бўлиб қолдирилган.

БИЙЛИК (т.) — бошқариш, идора қилиш ҳукуки; ҳукм ронлик.

БИЛАГУЗУК (т.) — билакка тақилдиган зийнат буюми.

БИЛГУ (ТИЛГУ) (т.) — Бухоро амирлигида вилоятлар, ту-манлардан маълум миқдордаги пул ёки бугдой олиш учун бери-ладиган махсус ишонч қогози. Одатда ушбу ҳужжат шахсан амир ёки бош девонбети, ёхуд давлатнинг ишончли амалдорларининг шахсий муҳрлари билан муҳрланган.

БИР БОТМОН (т.+ф.-т.) — Мовароуннахр ва Хуросон худуд-ларида амалда бўлган оғирлик ўлчови. Оғирлиги турли жойда турли хил бўлган. Мовароуннахрда бир ботмон — 2 пуд, яъни 32 кг га тенг келган.

БИР СУВ (т.) — Бухоро амирлигида XIX — XX аср бошида бир кун давомида ўз ерини сугориш учун сувдан фойдаланиш кунни.

БИРИНЖ I (ф.-т.) — сарҳум сариг металлдан ишланган чўмичга ўхшаш асбоб. Хива хонлигида кенг қўлланилган.

БИРИНЖ II (ф.-т.) — бронза.

БИРИНЧ (ф.-т.) — гуруч.

БИРКА (ар.) — сардоба, ховуз. *Қар.*: сардоба.

БИРОДАРОНА (ф.-т.) — ака-укалардек, оғанилардек; дўстона.

БИРОНҒОР (ф.-т.) — кўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фаланг.

БИСОТ (ар.) — айрим киши, оила, хўжаликнинг жамгарган мол-мулки. Қиз чиқариш, ўгил уйлантириш ёки ўлимлик деб бисот йиғилади. Илгари гилам ва шунга ўхшаш қимматли нарсалар яхши бисот ҳисобланган. Хозир ҳам бу атама турмушимизда қўлланиб турилади.

БИСТАҒОНИЙ (ф. т.) — Салжуқийлар даврида аскарлар оладиган хар ойлик маошнинг номланиши.

БИТИК (т.) — қадимги туркий тилларда қалам билан битилган ёзувлар, яъни хатлар, мактублар ва китоблар. Араблар истилосидан сўнг битик сўзи ўрнига хат, мактуб каби сўзлар ишлата бошланган.

БИТИКЧИ (т.) — ўрта асрларда хон ва маҳаллий ҳокимларнинг барча ёзув ишларини олиб борувчи мансабдор. Маъноси жихатдан котиб демакдир. Битикчи атамаси шу маънода IX-XI асрлардан буюн маълум. Қадимги Сўғдистонада, XI-XII асрларда Салжуқийлар, Ғазнавийлар ва Хоразмшоҳлар давлатида бу лавозим этаси дабир, кейинчалик мунший, XIX асрда Ўрта Осиё хонлиқларида эса мирзо, мирзабоши деб юритилган.

БИТИМ (т.) — ўзаро келишув, шартнома.

БИҚҚИ (т.) — жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган.

БИҲИШТ (ф.-т.) — айн. жаннат.

БОВУРИЙЛАР (тар.) — Ҳиндистонда 1526 йилдан 1858 йилгача ҳукмронлик қилган сулола. Унга темурийлардан Заҳириддин Мухаммад Бобур асос солган. Чет элларда, Ҳиндистонда, узоқ вақтлар бизда ҳам Бобурни ва унинг авлодларини “Буюк мўғуллар” деб аташ одат бўлиб қолган. Бу нотўғри тоя, асосан, Европада олимлар томонидан Темур ва унинг авлодлари мўғуллардан тарқалган деган тоя илгари сурилиб, Бобур салтанати учун “Буюк мўғуллар” деган номни қўллашган, уларнинг асарлари орқали шу назария то Ҳиндистонгача кириб бориб, узоқ вақтгача мана шу нотўғри талқин ҳукм суриб келди. Аслида эса, Темур ҳам, унинг авлодлари ҳам, шу жумладан, Бобур ҳам мўғуллардан тарқалган эмас. “Буюк мўғуллар” деган ибора Чингизхон ва унинг авлодларига нисбатан қўлланилса тўғри бўларди. Бобурийлар, аслида Темур хонадони вакили бўлмиш З.М.Бобур авлодларидир.

Улар, манбаларнинг гувоҳлик беришича, ўзларини “бобурий мирзолар” деб юритишган.

Бобурийлар Ҳиндистонда 332 йил ҳукмронлик қилишган. Бобурийлар сулоласининг вакиллари: Бобур (1526-1530 йй.), Ҳумоюн (1530-1539 ва 1555-56 йй.), Акбаршоҳ (1556-1605 йй.), Жаҳонгир (1605-1627 йй.), Шох Жаҳон (1627-1658 йй.), Аврангзеб Оламгир (1658-1707 йй.), Баходиршоҳ I (1707-1712 йй.), Жаҳонгиршоҳ (1712-1713 йй.), Фарух Сияр (1713-1719 йй.), Мухаммадшоҳ (1719-1748 йй.), Аҳмадшоҳ (1748-1754 йй.), Оламгир II (1754-1759 йй.), Шох Олам II (1759-1806 йй.), Акбар II (1806-1837 йй.), Баходиршоҳ II (1837-1858 йй.). *Изоҳ:* Ҳумоюн афрон сур кабиласининг етакчиси Шерхондан мағлубиятга учрагач, то 1555 йилгача ҳокимият Шерхон қўлига ўтди, фақат 1555 йилда Ҳумоюн афгон, чигатой, эрон, туркман ва кўчманчи ўзбеклардан қатта куч тўплаб ҳокимиятни қайтариб олди.

БОБ I. (ар.) — 1. Китоб, асар, мақола ва шу кабиларнинг хар бир айрим қисми фасли; 2. Бора, жихат;

БОБ II. (ар.) — 1. Эшик, дарвоза дегани; 2. XIX асрнинг ўрталарида Эронда яшаб маҳдийликни даъво қилиб, “Баён” китобини ёзган Али Мухаммаднинг лақаби.

БОБИЙ (ар.) — Бобийлик мазабидаги киши.

БОБИЙЛИК (ф.-т.) — Эронда 1848-1852 йилларда оммавий антифеодал кўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб.

БОБОКАЛОН (т.+ф.-т.) — 1. Бобонинг отаси, қатта бобо (эварага нисбатан); 2. Ота-боболар, аждодлар.

БОБУНА (ф.-т.) — айнан мойчечак.

БОВУР, БОВУРЧИ (м.) — ўрта асрларда Ўрта Осиёда подшоҳ ва хоннинг хусусий ошпази. Овқат тайёрлаш пайтида бовурчилардан бошқа ҳеч ким подшоҳ ёки хон ошхонасига киритилмаган. Овқат тайёр бўлгач, уни дастлаб бош бовурчи ва бақовуллардан бири, сўнг бақовулбоши тоғиб кўришган ва шундан кейингина овқат олий ҳукмдор хузурига олиб кирилган.

БОДА (ф.-т.) — май, ичкилик, шароб.

БОДАПАРАСТ (ф.-т.) — майпараст, майхўр, ичкиликбоз.

БОДИЯ (ар.) — сахро, биёбон, чўл.

БОДПАРАК (ф.-т.) – варрак, варварак.

БОДРОҚ (т.) – кизитилган кумда ковриш натижасида лўшти-лўшти очилган жўхори дони.

БОЁН (ф.-т.) – Бой; бойлар.

БОЁНА (т.) – бойларга хос бўлган; бойлардек, бойларча.

БОЖ (ар.) – 1. Соқинлик, хомушлик, гусл, ёмок ва ибодат вақтидаги зардуштарнинг одаги; 2. Бир давлат томонидан иккинчи давлатга туланадиган ёки бир мамлакатдан бошқа мамлакатга, феодал ички курашлар кучайган вақтларда эса бир вилоятдан бошқа вилоятга ўтиш учун, шунингдек, шаҳар ва қишлоқ бозорларида савдогарлардан мол учун олинадиган махсус тўлов. Ўрта Осиёда бож олиш ўрта асрлардан бошлаб давом этиб келган. Бож олувчи мансабдор тусковул деб аталган.

БОЖА (т.) – опа-сингилларнинг эрлари (бир-бирига нисбатан).

БОЖБОНЛАР (ар.+ф.-т.) – XIX асрда Хива хонлигида закот йиғувчилар.

БОЖГИР (ар.+ф.-т.) – бож олувчи, лавозимли киши; бож-хона ходими.

БОЖХОНА (ар.+ф.-т.) – бож олинадиган жой, идора.

БОЗ (ф.-т.) – 1. Яна, тагин; 2. Лочин.

БОЗБОН (ф.-т.) – лочин асровчи.

БОЗАРГОН (ф.-т.) – ўрта асрларда вилоят ва мамлакатлараро юриб савдо килувчи шахс, савдогар. Бозаргонлар олди-сотти ишларидан ташқари айтоқчилик ҳам қилганлар ва борган мамлакатларининг иқтисодий аҳволи, харбий қудрати ҳақида маълумот тўплаганлар. Хон ва султонлар одагга ўз элчиларини бозаргонларга кўшиб юборганлар ва шу тариқа ўзларига керакли муҳим маълумотларни қўлга киритганлар.

БОЗИНГАР (ф.-т.) – 1. Ўйинчи, раққос, раққоса; 2. Кўз боғловчи, фокусчи;

БОЗОР (ф.-т.) – 1. Аҳоли савдо-сотик қиладиган махсус жой; 2. Шундай жойда савдо-сотик қилинадиган кун;

БОЙДОҚ (т.-м.) – фармон берувчи, шох қолби вилоят хоқими.

БОЙ (т.) – 1. Киши кучидан фойдаланиш ҳисобига бойлик, дунё орттирган; бадавлат, давлатманд; 2. Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсадан камчилиги, муҳтожлиги йўқ, ҳамма нарсадан бадастир, тўқис, бадавлат; 3. Тарқибда, ихтиёрида, бағрида керакли нарсалар кўп, мўл; 4. Хурмат юзасидан киши номига кўшиб ишлатилади.

БОЙБАҚЧА (т.) – 1. Бойнинг боласи; 2. Бойларнинг болаларига мурожаатда уларнинг номи ўрнида ёки номига кўшиб ишлатилган.

БОЙПАРАСТ (т.) – бойларга мулозамат қилувчи, бойларнинг ёнини олувчи, бойларга муҳлис бўлган.

БОЙТЕВАТ (т.) – қатта, бахайбат кўшпак ит;

БОЙТУЗОҚ (т.) – куш тутиш учун қилдан ясалган махсус тузоқ.

БОЙҒОЗА (т.) – янги буюм харид қилган кишидан олинадиган суюнчи.

БОКИРА (ар.) – эр кўрмаган, турмушга чиқмаган; ифратли;

БОЛА-БАҚРА (т.) – қатта-кичик болалар; бола-чақа.

БОЛДИЗ (т.) – хотиннинг синглиси; қайнисингил.

БОЛДОҚ (т.) – 1. Кўзсиз бўрттик узук; 2. *Айн.* Зирак; 3. Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган ҳалқа.

БОЛОР (ф.-т.) – тўсин.

БОЛОХОНА (ф.-т.) – маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги уй.

БОЛОХОНАЛИ (ф.-т.) – болохонаси бўлган, икки қаватли.

БОМДОД (ф.-т.) – 1. Эрта билан кун чиқмасдан ўқиладиган биринчи тонги намоз; 2. Эрта тонг пайти; сахар.

БОНУ (ф.-т.) – 1. Юқори табақаларга, зодагонларга мансуб аёллар унвони; 2. Хурмат юзасидан хотинлар исмига кўшиб ишлатилади.

БОЗОРШАБ (ф.-т.) – ўрта асрларда Ўрта Осиёнинг йирик

шаҳарларида байрам ва рўза кунлари уюштирилган, оммавий кўнгли очил кечалари. Бозоршабада шаҳарнинг бош кўчалари-дан бири ёки майдон безатилиб, чойхона ва дўконлар олди-чаорпоялар кўйилиб, хар хил нарсалар сотилган. Карнай-сурнай ва ноғоралар чалиниб, махсус жарчилар одамларни бозоршабага чорлаган. Ҳайин-кулги, миллий ўйинлар ва курашлар намойиш қилинган. Бозоршаб хар жойнинг урф-одаги, расм-русумларига қараб турли шаҳарларда турлича ўтказилган.

БОЛИШ (м.) — мўгуллар империясида тилло пул бирлиги; болиш 8 мисқол-у 2 донгга тенг бўлган.

БОЛИҒ (м.) — мўгулча “шаҳар” демакдир.

БОЛҒАЛИ (т.) (тар.) — ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан. Илғари болғали уруғи жалойир, кенагас, курама, кўнни-рот, нурота туркманлари ва бошқа ўзбек қабидалари таркибига кирган. Болғали уруғи бир неча бўғинларга бўлинган: бирул, би-юрди, ештеке, керайт, нўғой, нукус, ишикли ва бошқалар. Бол-ғали уруғи қозок ва қорақалпоқлар таркибида ҳам учрайди.

БОНИЙ (ар.) — бино қурувчи, қурувчи деган маънони ан-латган.

БОРҒОХ (ф.-т.) — подшоҳ ёки хоннинг қабулхонаси бўлиб, у ерга махсус ижозат билан кирилган. Боргоҳга махсус имтиёзи бўлган кишилар, яъни тархон ва оталикка ўхшаган кишилардан бошқа барча мансабдорлар фақат подшоҳ ёки хоннинг эшикко-ға-юришлар вақтида хон ёки подшоҳ чодирининг сарларда билан ўраб ажратилган қисми боргоҳ вазифасини бажарган.

БОРДОН (ф.-т.) — 1. Қобини олинмаган, камийдан тўқил-ган қалин, дағал тўшама; 2. Шундай тўқимадан тайёрланган мах-сус қоп, идиш.

БОРА (ф.-т.) — қалъа девори; қалъа деворининг ўк отишга мўлжалланган махсус мустаҳкамланган жойи.

БОРА, ТУРА, ЯСОҚ (м.т.) — қонун-қонда, тартиб, низом.

БОСВОЛДИ (т.) — ола пўчок, эти юмшоқ қовун.

ТИРИҒ (т.) — от устига бостириладиган кигиз.

БОСТИРМА (т.) — 1. Тўрт томони ёки икки ёни ва олди очил қурилма, сарой; 2. Усти ёпиқ узун йўлак.

БОСҚОН (т.) — темирчиларнинг қатта оғир болғаси.

БОСҚОНЧИ (т.) — темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси.

БОСҚОҚ (м.-т.) — мўгул хонлари тарафидан босиб олин-ган мамлакатларга юборилган махсус мансабдор. Улар маҳаллий ҳокимлар фаолияти ва хатти-ҳаракатини кузатиб борганлар. Бос-қоқлар аҳоли ҳисобини олиш, ўлпон ва солиқ йиғиш билан ҳам шуғулланганлар. Улар ихтиёрига махсус ҳарбий қисм ва молия хизматчилари ҳам бириктирилган.

БОТИЛ (ар.) — бузилган, беҳуда деган маънони англаган.

БОТИНИЯ (ар.) — шиша мазҳабига бир жараён.

БОТИР (ф.-т.) — хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган; доғюррак, қўрқмас, жасур.

БОТМОН (ф.-т.) — Шарқ мамлакатлари, жумладан, Ўрта Осиёда қадимги давр ва ўрта асрларда мавжуд бўлган оғирлик ўлчови бирлиги. Ботмон турли даврларда, турли жойларда миқ-дори ўзгариб турган. *Масалан:* XIX асрда бир ботмон Хивада 20,16 кг дан 40,95 кг гача, Бухоро ва Самарқандда - 8 пуд, яъни 131,44 кг, Фарғонада - 8-10 пуд, яъни 131,44 кг дан 163,800 кг гача, Тошкентда - 10,5 пуд, яъни 171,99 кгга тенг бўлган. Шунингдек, Ўрта Осиёда ботмон ер ўлчови сифатида ҳам қўлланилган, яъни бир ботмон оғирликдаги бугдой сепилиши мумкин бўлган ер бир ботмон ҳисобланган. Бу тахминан бир гектарга тенг сатҳ ўлчов белгиси бўлган.

БОТМОН-ДАХСАР (ф.-т.) — жуда қатта; жуда оғир; жуда кўп.

БОШВОҚ (т.) — ҳайвоннинг бошига (шоҳига) боғланади-ган аркон.

БОШМОҚ (т.) — кигиз этик, пийма.

БОШЛИҚ (т.) — идора, муассаса, ташкилотга бошчилик қилувчи шахс.

БОШ ТАВОЧИ (т.) — Амир Темур давлатида тавочилар бош тавочи ва пиёда аскар тавочисига бўлинган. Бош тавочилар туманот

БУЛЖОР (м.-т.) – жанг майдонида лашкар қисмлари ўрнашган жой. “Булжор” атамаси Ўрта Осиёда феодал давлатлар қўшинларида ишлатилган.

БУЛУК (т.) – Хуросонда маъмурий агама сифатида XIX асрда ишлатилган бўлиб, вилоят ва қадимги даврларда эса йирик шаҳарларга тобе бўлган мавзе ва сарҳадларга нисбатан ишлатилган. Шунингдек, булук қўшиннинг бир бўлаги маъносида ҳарбий соҳада ҳам қўлланилган.

БУЛУНҒОР (м.-т.) – қоровул, қўшиннинг илгор қисми (авангарди) олдида ва қаногларда борувчи маҳус кузатувчи ҳарбий қисм.

БУЛҒОР (т.) – айи. болгар.

БУНДУҚ (т.) – қурол; милтик

БУЙРА, БУРЁ (ф.-т.) – пишган қамишнинг пўсти тозаланиб тўқилган, уй-жойларга намат, кигиз, гилам тағидан тўшаладиган солиқчи. Буйрани муҳассис буйрачилар тўқишган. Буйра гилам, кигиз, наматларни тупрок ва захдан сақлаган.

БУРОВ (т.) – уй хайвонларининг тумшугига солинадиган сиртмоқ.

БУРОК (ар.) – ривоят бўйича мийрож кечаси Маккадан Байтулмуқаддасга, кейин осмонга Мухаммад (САВ)ни олиб кетган отнинг номи.

БУРУНҒОР (м.-т.) – қўшиннинг муқаддима қисми орқасидан борувчи маҳус ҳарбий қисм.

БУРҚУТЛАР (т.) (тар.) – турклашган мўғул уруғларидан бирининг номи. XI-XII асрларда Байкал қўлининг шарқий соҳилларида яшаган. XIII асрнинг бошида Чингизхонга тобе бўлган бурқутларнинг қатта қисми XIII-XVI асрлар давомида Моваруннаҳрга келиб ўрнашган. Бурқутлар асосан Зарафшон воҳасида, қисман Мирзачўлда жойлашган. XVIII асрнинг 50йилларида бурқутлар Бухоро хонлигига қарши қатта кўзғолон кўтарган. Кўзғолонни ҳукумат қўшинлари бостиргач, бурқутларнинг бир қисми Зарафшон воҳасидан Ҳисор водийсига қўчирилган. Ўзбекистон ҳудудида яшаган бурқутлар ўтроқлашиб, ўзбеклар билан аралашиб кетган.

БУРҒИ (т.) – қончиликда ишлатиладиган парма.

(ўн минглик), ҳазоражот (минглик), садажот (юзлик) етакчиларидан, вилоят қатталаридан қўшинни ўз вақтида, белгиланган сон ва сифат, таъминланганликда етказиб бериш тўғрисида тилхат олганлар.

БОКИ ПУЛИ (ф.-т.) – Бухоро амирлигида ариқлар, қатта каналлар, тўғонлар қурилиши ва таъмирлаш ишларига эркак аҳоли хашарга жалб қилиб турилган. Ушбу хашарга жалб этилмаган аҳоли жарима ҳисобида “боки пули” тўлаганлар. Улар қурилиш материаллари олишга сарфланган.

БОҚИЯ ПУЛИ (ф.-т.) – Бухоро амирлигида XIX аср – XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Ушбу солиқ тури ирригацияцион иншоотлар зарурияти учун олинган.

БОҚИМОНДА (ар.+ф.-т.) – қолдиқ қарз, ундирилмаган солиқ ва шу қабилар.

БОҚОН (т.) – боқон солмоқ. Тухфа олиш учун янги келаетган келин йўлига гов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҒОТ (т.) – вилоят маъносини аниқтади. XIX аср охири – XX аср бошида Бухоро амирлиги 28 боғотга бўлинган.

БРОНЗА (р.<фр.) – 1. Миснинг қўргошин, қалай ва алломиний билан қотишмаси; 2. Шу қотишмадан ясалган меъморчилик асари.

БУВАК (т.) – янги тугилган бола, чақалоқ.

БУДДАВИЙЛИК (тар.) – жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири. Милоддан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарида Ҳиндистонда вужудга келган (милод. авв. VI-V асрлар). Буддизмнинг асосчиси Сиддхартха Гаутама бўлиб, у Будда (зейланган) деб аталган. Буддизм Ўрта Осиё ҳудудидаги илк давлатлар бўлмиш Бактрия, Кушон ҳамда кейинроқ вужудга келган Тоҳаристон давлатлари ҳудудларида кенг тарқалган.

БУДРАЧ (тар.) – хозирги Сурхондарё вилояти Денов тумани ҳудудида жойлашган қадимий шаҳар номи. Салжуқийлар томонидан вайрон этилган.

БУЗИ (ф.-т.) – эчки терисидан тайёрланган чарм, шевро.

БУЛАМИҚ (т.) – сут билан ундан тайёрланадиган аталасимон овқат.

БУРҒУ (т.) - сурнайга ўхшаган махсус мусиқа асоби.

БУРЖ (ар.) - 1. Кўёшнинг йиллик ҳаракат йўли бўлиб жойлашган ўн иккита юлдузлар туркумининг мажмуи ва уларнинг номи: Ҳамал (кўй), Савр (Сигир), Жавзо (Эгизак), Саратон (Қисқичбака), Асад (Шер), Сунбула (Ўтоқ), Мизон (Тарозу), Ақраб (Чаён), Қавс (Ёй), Жаддий (Эчки), Далв (Қовға), Хут (Балиқ); 2. Минора шаклидаги қоровуллар ёки йул масофасини кўрсатадиган бино. Қалъа деворининг ҳар жойларида қурилган минората ўхшаган қурилма.

БУТ (ф.-т.) - бутпарастларнинг тош, чўп, маъданлардан ясаган одам ёки хайвонларнинг ҳайкали.

БУТХОНА (ф.-т.) - бутпарастларнинг ибодатхоналари.

БУХОРО ТАНГАСИ (тар.) - Бухоро кумуш тангаси. XIX асрнинг 40-йилларида бир танга 68,3 рус тийинига (олтин валютаси ҳисобида 19 тийин), XIX асрнинг 60-йиллари охирида эса рус ҳукмронлиги ўрнатилгач, у бор-йўғи рус пулининг 20 тийинига тўғри келган.

БУХОРЧИ (т.) - Бухородан мол келтирган ёки Бухородан мол олиб ўтган савдогарлар Хивада шундай номланарди.

БУХРИ (?) - Шаговуллар мустақил равишда дипломатик музокаралар олиб бормаганлар. Элчиларнинг келиш-кетмаслигидан қатъи назар шаговул ҳар йили 15 тилладан олиб турган. Шаговулларнинг фаолияти "бухри" ларнинг фаолияти билан яқиндан боғлиқ бўлган.

БУХОРХУДОТ (т.) - VII-VIII асрларда Бухорода мавжуд бўлган кичик феодал давлати ҳукмдорларининг номи. Бухорони араблар босиб олганидан кейин Бухорхудо ҳукмдорлиги ўз мавқеини йўқотди. Наршахийнинг "Бухоро тарихи" номи асарига келтирилган маълумотларга қараганда, VII асрнинг 80-йиллари ва VIII асрнинг ўрталарида Бухорода Бидун, Тугшода, Буниёт ва Суқун исмли бухорхудоғлар ҳукмронлик қилганлар. Араблар Бухорога бостириб кирганда Бухорода Тугшоданинг онаси бухорхудоғ бўлган.

БУХТАРМА (м.-т.) - пистирма, камингоҳ. Душман йўлига қўйилган тузоқ.

БУЮҚ (ф.-т.) - қаттиқ совуқ; аёз.

БУҚЪА (ар.) - мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган ҳужра.

БУҒ, **БУҚ** (т.) - шох, мутуз, сополдан ясаладиган пуфлама соз бўлиб, қадимги замонларда тоғ ва сахро жойлардаги кабила, уруғ аъзоларини шошилнч йиғиш учун фойдаланилган. Бугдан куй чиқмайди. У пуфланадиган, уч томони ингичка сурнай, най-симон бўлиб, ёнида тешик парда бўлмаган. Чалганда товуши бир хил чиққан ва анча олисдан ҳам эшитилган.

БУҒРО (м.-т.) - 1. Таомнинг номи; 2. Бичилмаган туя; 3. Улуғ, буюқ.

БУҒРОЛАР (м.-т.) - X-XI асрларда Қорахонийлар ҳоконлигининг ғарбий қисмини (Еттисув, Қашғар ва Жанубий Қозоғистон) ҳокон номидан идора қилган сулола хонларининг лақаби. Унинг йирик вақиллари Абдулқарим Сотук Бугрохон ва унинг набираси Ҳорун ибн Мусо даврида Еттисув ва Қашғардаги кўпчилик туркий халқлар ислом динини қабул қилганлар. Ҳорун ибн Мусо 992 йилда Мовароуннахрни эгаллаган, аммо шу йилнинг август ойида Бухоро ва Самарқандни ташлаб, Қашғарга чекинишга мажбур бўлган. XI аср бошларида бугролар давлатида ички феодал кураш кучайиб кетганилиги натижасида бу давлат инқирозга юз тутган.

БЎЗ (ар.) - қўл дасттоҳида пахта ипидан тўқилган мато.

БЎЗА I (ф.-т.) - оқишқоқ, тарик, арпа ва шу кабилардан олинадиган, кайф берувчи ичимлик.

БЎЗА II (ар.+ф.-т.) - гишт териш ёки пойдевор кўйиш учун тайёрланган қоришма.

БЎЗАГАР (ар.+ф.-т.) - бўза ичимлиги тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи одам.

БЎЗАХЎР (ар.+ф.-т.) - бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган.

БЎЗЧИ (ар.+ф.-т.) - бўз тўқувчи касиб.

БЎЙИНТУРУҚ (т.) - иш хайвони бўйнига кийдириладиган омовч абзали, хомут.

БЎЙИНЧА (т.) - иш хайвони бўйнига хомут остидан кийдириладиган ҳалқа шаклидаги абзал.

БҮЙРА (ф.-т.) - тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама.

БҮЛА (т.) - опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нисбатан); ҳолавачча.

БҮЛЖАР (т.) - кўшин йиғилув жойи.

БҮЛЖАРБЕГИ (т.) - кўшин йиғилув пункти бошлиғи.

БҮНАК (ф.-т.) — XX аср бошларигача Ўрта Осиёда мавжуд бўлган, иш ҳақи ҳисобидан деҳқон ва хунармандларга берилган қарз. Халфа ишга ёлланмиш олдидан устадан маълум муддатга бўнак олган. Одатда, бўнакни узолмаган халфа бошқа устанинг дўконига ишга ўтолмаган. Бўнак XIX аср охири — XX аср бошида пахтакор туманларда ҳам кенг тарқалган. Асосан, деҳқонлар қишлоқ хўжалик асбоблари, уруғлик каби нарсаларни сотиб олишга муҳтож бўлганда берилган. Бўнак олган деҳқоннинг ери ва мол-мулки гаровга қўйилиб, ундан олинган тилхат қози томонидан тасдиқланган.

БҮЛИС (р.) — 1. Россияда уезд таркибидаги бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлима; 2. Шундай маъмурий-худудий бўлима ҳокими.

БҮРК (т.) - бош кийимнинг бир тури, кишлоқ қалпоқ, телпак.

БҮРОН (т.) - ёгингарчилик билан тўзон аралаш кучли ша-мол.

БҮТА (т.) - туянинг боласи.

БҮТАЛОҚ (т.) - туянинг ёш боласи.

БҮТҚА (т.) - бир неча тур донни қайнатиб пиширилган қуюқ овқат.

БҮСТОНҒОР (м.-т.) - пистирма деган маънони аниқлатади.

БҮХЧА (т.) - 1. Қийиқча, рўмол кабиларга ўраб тугилган нарсалар; тугун, тугунча; 2. Кийим-кечак ўралган тугун.

БҮХЧАБАРДОР (т.+ф.-т.)-Хива хонлигида хоннинг кийим-боши мутасалдиси.

БҮЯ (тар.) - Ирок худудларида ҳукм сурган сулоланинг номи.

БҮҒОВ (т.) - 1. Кишан, банд; 2. Тўсиқ, ғов.

БҮҒОЗ (т.) - икки сув ҳавзасини туташтирувчи тор сув йўли.

БҮҒОТ (т.) - 1. Қамиш солиб ёпилган томнинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми; 2. Сув йўлининг бўғилган жойи.

БҮҒРА (т.) - бичилмаган туя.

В

ВАЗИР (ар.) - арабча сўз бўлиб, ёрдам кўрсатувчи, ёрдамчи деган маънони аниқлатади. Биринчи бор вазир унвони VIII асрда аббосийлар сулоласи даврида пайдо бўлган. Шундан бошлаб му-сулмон давлатларининг ҳукуматлари таркибида олий мансаб эга-си сифатида вазирлар фаолият кўрсатишган. Улар подшоҳ-лар, хонлар ва вилоят ҳокимлигига тайинланган шахзодалар-нинг ёрдамчилари ҳисобланган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати таркибида бош вазир ва ҳар соҳа бўйича иш олиб боровчи вазир лавозими мавжуд бўлиб, кенг фаолият кўрсатмоқда.

ВАЗИРИ АЪЗАМ(ар.) - улуғ вазир, яъни вазирлар бошлиғи деган маънони аниқлатади. Илк ва сўнгги ўрта асрларда ҳукумат-нинг олий идораларини бошқарган юқори мансабдаги шахс бўлиб, вазирлар иш фаолиятини бошқариб турган.

ВАЗИР-ВУЗАРО (ар.) — подшоҳ ва хонлар саройидаги ва-зирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар.

ВАКИЛ I (ар.) - 1. Бирор киши, муассаса, ташкилот ва шу кабилар номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаат-ларини кўзловчи ва химоя қилувчи шахс; 2. Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини химоя қилувчи лавозимли киши, элчи; 3. Бирор соҳа, ижтимоий гуруҳ, жамият ва шу кабиларга мансуб киши; намоянда.

ВАКИЛ II (ар.) - Салжуқийлар даврида ишончли, эътикод-ли киши шундай аталган. Сомонийлар давридаги олий унвон.

ВАКОЛАТ (ар.) – бирор шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва шу кабилар номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи.

ВАКОЛАТНОМА (ар. +ф.т.) – 1. Ишонч қоғози; тилхат; 2. Вакиллик ҳуқуқини берувчи ҳужжат, ваколат, ишонч ёрлиги.

ВАКОЛАТХОНА (ар. ф.-т.) – бирор давлат томонидан ўзга ерда таъсис этилган ва унинг маффаатларини кўзлаб иш кўрадиган муассаса.

ВАЛАД (ар.) – шариат йўли билан никоҳланмаган ота-онадан туғилган бола.

ВАЛИАХД (ар.) – подшоҳ ёки хоннинг тириқлик чоғида ўз ўрнига тайинлаб қўйган тахт вориси. Валиахд подшоҳ ёки хоннинг қароридан кейин махсус давлат кенгашида тасдиқланган. Чингизхон ва Амир Темур замонида валиахд тайинлашда уларнинг ёшига эмас, балки давлатни бошқара олиш қобилиятига эътибор берилган. *Масалан:* Амир Темур ўғиллари Мироншоҳ ёки Шохрухни эмас, балки набираси Муҳаммад Султонни, у вафот этгач, Мирзо Жаҳонгирнинг ўғли Пирмухаммадни валиахд қилиб тайинлаган эди.

ВАЛИНЕЪМАТ (ар.) – 1. Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс; 2. Олий-ҳиммат, саҳий одам; хайр-саховатли, қўли очиқ одам.

ВАЛЛАМАТ (ар.) – 1. *Айн.* Валинеъмат; 2. Ўз меҳнати сингмаган нарсаларга, бировникига саҳийлик, хўжайинлик қилверадиган одам; 3. Оқсоқол, бошлик, амалдор; 4. Йигит, сарбоз.

ВАРДАНХУДОТ (ф.т.) – VII аср охири – VIII бошида хозирги Бухоро воҳасининг шимоли-ғарбий қисмида жойлашган кичик феодал давлат – Варданзи давлати олий ҳукмдорларининг унвони. Варданхудоотлар Зарафшон водийсидаги ҳукмдорлар ичиде энг кучлиси бўлган.

ВАРРАК (т.) – маълум ҳажмдаги қоғозга қамиш чўлларини белгили тартибда ёпиштириб ясалган ва шамолда ип қўйиб учириладиган ўйинчок. қаранг: Бодпарак.

ВАРҒ (сўғд.) – чўп, шох-шабба, тошдан кўтарилган сув банди.

ВАСИЙ (ар.) – васиятни ижро этувчи шахс; вояга етмаган

етим болаларга ғамхўрлик қилишни ва уларга мерос қолган мол-мулкка (болалар вояга етунча) қараб туришни ўз зиммасига олган шахс; маънавий ота.

ВАСИКА ПУЛИ (ар.+ф.т.) – Бухоро амирлигида XIX аср – XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Сотилган мол-мулкнинг ҳужжатларини расмийлаштириш учун олинадиган йнгим.

ВАСИЯТ (ар.) – 1. Марҳумнинг ўз яқинларига айтиб ёки ёзиб қолдирган топшириги, истаги, насиҳати. 2. Буюк зотнинг ёки ота-боболарнинг ўз издошларига, авлодига айтиб ёки ёзиб қолдирган ўғити, панд-насиҳати, кўрсатиб кетган йўл-йўриги.

ВАСИЯТНОМА (ар.+ф.т.) – мерос қолдирувчининг ўз мулки ва фарзандлари тарбиясига доир фармойиши. Васиятнома муомала лаёқатиغا эга бўлган шахс томонидан тузилиши мумкин. Акли заиф, рухий касал шахслар томонидан тузилган васиятнома ҳақиқий ҳисобланмаган.

ВАСИКА (ар.) – ер-мулк олди-соттиси тўғрисида тузилган расмий шартнома. Васика кўчмас мулкка доимий ёки вақтинча эгаллик қилиш ҳуқуқини берган. Туркистон қозихоналарида васика фақат бир нусхада шариат қонунлари асосида тузилган. Унда ҳар икки тараф, яъни олувчи ва сотувчи ҳамда гувоҳлар васикага имзо чеккач, уни қози имзолаб муҳрлаган. Амирлар ер ва бошқа кўчмас мулкларни тортиқ қилганларида васикани ўзлари берганлар.

ВАССА (ар.) – иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган, бир томони ясси, иккинчи томони дўнг, қалта таёқча ёки тахта, тоқи.

ВАССАЛ (?) – илк ўрта асрларда Ғарбий Европадаги кул, хизматкор, бошқа шахсга тобе бўлган эркин хизматчи, феодализм даврида эса қатга ер эгасига қарам бўлган феодалга нисбатан ишлагилган атама. Сўнгги феодализм даврида, жумладан, XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида бир давлат томонидан иккинчи давлатни сиёсий жиҳатдан ўзига тўла қарам қилиб олиб, у ерда ўз сиёсатини юргизиш вассаллик деб аталган.

ВАССАЖУФТ (ф.-т.) – Иморатнинг “тўсинлари устига зич қилиб васса териб қуриш” усули.

ВАСФ (ар.) – 1. Оғзаки таъриф, тавсиф; 2. Мактов, мадх.

ВАХТАМҒАЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Вахтамғали уруғи кўнғирот, юз ва минг қабилалари таркибига бўлган. Вахтамғали уруғига мансуб кишилар асосан Самарқанд ва Сурхондарё вилоятлари худудида истиқомат қилишган. Уларнинг асосий қисми ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжасида сўзлашганлар.

ВАХШҶР (қад.ар.) - лайғамбар, расул, элчи.

ВАЪЗ (ар.) - одағда, жамоат ўртасида, масжидларда сўзланган диний ёки насиҳатомуз нутқ.

ВАҚФ (ар.) - давлат томонидан, шунингдек, айрим кишилар томонидан диний муассасалар, масжидлар, мадрасалар ихтиёрига даромаддан фойдаланиб туриш, аммо сотмаслик шarti билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мол-мулк, яъни ер-сув, бино ва бошқалар вақф дейилади. Вақфдан келадиган даромадлар ўша диний муассасалар ва уларда хизмат қиладиган дин пешволарига берилган.

ВАҚФНОМА (ар.+ф.т.) - мулк эгаларининг ўз ер-суви, хўжалик бинолари ва даромад келтирадиган бошқа мулкларини диний муассасалар - масжид, мадрасалар ҳамда айрим рухонийларга - эшон, муфтийларга, сўфийлик жамоалари измига ихтиёрий суратда ўтказганлиги тўғрисидаги ҳужжат. Вақфномада мулкнинг вақфга ўтказилиш сабаби, мулк эгасининг номи, вақф қилинган мулкнинг мутаваллиси (бошқарувчиси), вақф мулкидан фойдаланиш тартиби, гувоҳлар аниқ кўрсатилган. Вақфнома қози тасдиғидан кейин қонуний кучга кирган.

ВАҚФХҶР (ар.+ф.т.) - вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба.

ВАҲИЙ (ар.) - худо томонидан пайғамбарга Жаброил фаоришта орқали келтирилган хабар.

ВАҲҲОБИЙЛАР (тар.) - Марказий Арабистонда тарқалган диний сиёсий оқим. Унга Мухаммад ибн Абл ал-Ваххоб (1703-1787 й.й.) асос солган. Ислому илоҳиётига, шариатга асосланган. Ваххобийларнинг асосий ақидаси ваҳдоният, яъни яққа худоликлар. Улар яққа худоликни қатъий талаб этиб, "динни поклаш"га, "Мухаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам давридаги асли холи"га келтиришга, арабларни "чинакам ислом"нинг яшил байроғи остида бир-

лаштиришга ҳаракат қилганлар. Ваххобийлар мусикани, кўшиқ айтишни қоралаб, маънавий маданиятнинг тараққиётига тўсқинлик қилганлар. Улар "муқаллас жойлар"га зиёрат қилишни, авлиё ва мазорларга ситғинишни, зоҳидликни қоралайдилар. Улар оддий кийимини, камтарона ҳаёт кечирини, айш-ишратга, кўп бойлик тўплашга берилмасликни тарғиб этганлар. Бугунги кунда улар ёки халифалик тузумини тиклаш ғоясини илғари суриб, диний экстремизм хавфини кучайтирмоқда.

ВИЛОЯТ (ар.) - 1. Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси; 2. Йирик маъмурий-худудий бўлима.

ВИЛОЯТЗО (ар.+ф.т.) - Ҳиндистонда ўрта асрларда Эрон ва Мовароуннаҳрдан келиб ўрнашган шахсларга нисбатан айтилган истилоҳ.

ВИСОҚ (ар.) - Салжүқийлар даврида уй, қапа, чодир маъносини берган.

ВИСОҚБОШИ (ар.) - Салжүқийлар даврида бир даста ёки турухнинг бошлиғи шундай аталган.

ВОДИЙ (ар.) - 1. Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик; 2. Умуман экин экиладиган, обод ер; 3. Чеҳсиз, бепоён кенглик.

ВОЖИБ (ар.) - 1. Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий бўлмаган; 2. Бажарилиши мажбурий. *Масалан, амри подшо вожиб.*

ВОЖИБОТ (ар.) - шарт, мустаҳиб, макруҳ, халол, ҳаром каби бажарилиши шарт ва зарур бўлган шариат амри ва қоида-қонунлари.

ВОИЗ (ар.) - 1. Диний мазмунда ваъз қилувчи, ваъз айтувчи, ваъзхон; 2. Насихатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, ногит.

ВОЛГА БҲЙИ ҲЗБЕКЛАРИ (ТАР.) - VI-XIX асрларда Волга бўйларида яшаган ўзбекларга нисбатан ишлатилган атама. Асрлар мобайнида Волга бўйларидаги шахарлар ўрта Осиё моллари учун муҳим бозор ҳисобланган. Хоразм, Бухоро ва бошқа шахарлардан Волга бўйларига мол олиб борувчи маҳсус савдогарлар бўлган. Ўрта Осиё худудида яшаган аҳолининг маълум қисми ихтиёрий равишда Волга бўйларига бориб ўрнашиб қолган. VI аср охирида

Волганинг куйи окимида вужудга келган Хазар подшоҳлигига Ўрта Осиёликлардан 20 мингга яқин киши кўчиб келиб ўрнашган. Уларнинг кўпчилиги хоразмликлар бўлишган. Хоразмликлар Хазар подшоҳлигининг ички ва ташқи савдосида муҳим роль ўйнаганлар. Подшоҳлик вазири хоразмликлардан тайинланган. Ҳатто подшоҳликнинг 1200 кишидан иборат гвардияси ҳам хоразмликлардан ташкил топган. Хоразмликлар Хазар подшоҳлигининг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида катта мавқе эгаллаганлар. Мўтулларнинг Олтин Ўрда давлати барпо этилгандан кейин ҳам Волгабўйи ўзбеклари давлатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта мавқеини сақлаб қолган. Улар Олтин Ўрданинг Сарой Боту ва Сарой Беркадаги пойтахт шаҳарларида истиқомат қилиб, савдо ва хунармандчилик билан шуғулланганлар. Улар Олтин Ўрда давлатида нафақат архитектура, наққошлик, хунармандчилик тараққиёти ва маданий юксалишга, балким Олтин Ўрда адабиёти ва адабий тилининг ривожига ҳам муҳим ҳисса қўшганлар. Волгабўйи ўзбеклари узоқ вақтлар ўз урф-одаглари, тили ва динини сақлаб қолган. XIX аср ўрталарига келиб, уларнинг маълум қисми ўз ватанига қайтган, қолган қисми эса ҳозир ҳам Астрахан яқинида яшаб келмоқда.

ВОЛИ (ар.) - Кўкон хонлигида вилоят ва туманларга хоннинг ўринбосари. У вилоятнинг харбий-маъмурий ишларига бошчилик қилган. Шунингдек вилоятларда лашкар ҳам унга итоат этган. Манбаларда “ноиб” - муовин деб ҳам аташган.

ВОЛИДА (ар.) - айнан Она.

ВОЛОСТНОЙ (р.) - Октябрь тўнтаришидан илгариги Туркистонда волость бошлиғи; бўлис.

ВОЛОСТЬ (р.) - Октябрь тўнтаришидан илгариги Россияда ва Туркистон ўлкасида маъмурий-ҳудудий бўлинма, уезднинг кичик бир бўлаги.

ВОЛИЙ (ар.) - алоҳида вилоятнинг ҳокими.

ВОРИС (ар.) - мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс; мерос эгаси, меросхўр;

ВОФУРУШ (ф.-т.) - оёқ кийимлари, пойфазал билан савдо қилувчи дўкандор.

ВОКЕАНВИС (ар.+ф.т.) - 1. Вокеликда юз берган ҳақиқий

ҳодисаларни акс эттирувчи ёзувчи; 2. Расмий йўл билан қўйилган махфий айгоқчи; махфий кузатувчи, жосус.

ВОКИФ (ар.) - бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ҳодисадан махфий нарса, сир ва шу кабилардан хабари бўлган; хабардор, бохабар.

ВОҲА (ар.) - саҳро билан ўралган обод, сувли ўлка.

ВОХИД (ар.) - 1. Бир, яқка, ёлғиз; бирдан-бир; 2. Бирлик (ўлчов бирлиги);

ВУҚҲИЯ, ВИҚҲИЯ (ар.) - 12 дирам (дирхам)(1 дирам 3, 2 гр. кумуш) га тенг бўлган пул бирлиги.

Г

ГАБР (т.) - 1. Оташпараст, зардушт динида бўлган одам, зардуштий; 2. Салжуқийлар даврида насроний динида бўлган киши шундай аталган.

ГАВҲАР (ф.-т.) - Тарашланган ва сайқал берилган олмос;

ГАВҲАРШУНОС (ф.-т.) - Қимматбаҳо тошларни яхши билладиган мутахассис;

ГАДОЙ (ф.-т.) - тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи.

ГАЖАК (ф.-т.) - 1. Икки чеккага ёки пешанага хусн учун тушириб қўйиладиган ярим халқа шаклидаги соч; зулф; 2. Шу тахлитда олтин, кумуш ва шу кабилардан ясалган ва чеккага тақиландиган безак буюми (баъзи кушларнинг пат, думларидан ҳам шундай безак буюми сифатида фойдаланилган); 3. Эгилган, қайрилган.

ГАЖИМ (ф.-т.) - рўмол, дарпарда, дастурхон сочик каби нарсаларнинг зихига тикиладиган ёки ўздан титиб чиқариладиган шокила; попуқ.

ГАЖИР (ф.-т.) - жангари, қайсар, ўжар.

ГАЗ (ф.-т.) - Шарқ мамлакатларида тахминан 62 см дан 91,5 см-га тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги.

ГАЗА (ф.-т.) - тоғ чўққиси; адир, дўнг, баландлик.
ГАЗАН (ф.-т.) - қосибларнинг чарм қирқадиган махсус пи-
чоғи.

ГАЗ ЧҮП (ф.-т.) - узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби.

ГАЛАИ ОСИЁ (ф.-т.) - *Қаранг*. Тегирмон хақи.

ГАЛА ХОП (ф.-т.) - XIX-XX аср бошларида Ўрта Осиё
худудларида хирмонда дон янчиш учун бир-бирига бўйнидан ип
боғланган бир неча хўкиз ва хўкизчалардан фойдаланишган. Бир
киши ўшбу иш хайвонларининг энг чапдагисини ушлаб туриб
уни жойида ўнгдан чапга жуда секин айлантирган. Ўнг томонидан
энг охирти иш хайвонини эса тезроқ югуртиришган. Ушбу иш
хайвонлари (хўкиз ва хўкизчалар)нинг барчаси гала хоп дейилган.

ГАНЖ (ф.-т.) - хазина, бойлик.

ГАНЧ (ф.-т.) - алебастирнинг бир тури; сувоқ, нақш учун
ишлатиладиган қурилиш материали.

ГАНЧҚОР (ф.-т.) - 1. Ганчдан нақш ясовчи уста, ганч сувоқ
устаси; 2. Ганч сувоқ қилинган, ганч билан нақшланган.

ГАНЧҚОРЛИК (ф.-т.+т.) - амалий санъатнинг бир тури
санъат, у ўймакорлик тармоғига кирadi. Ганчқорлик энг қадимий
ганч-га ўйма нақшлар солиш расм бўлган. Хозирги кунда ўзбек
ганчқорлигида бир неча мустақил мактаб - Самарқанд, Бухоро,
Хоразм, Фарғона, Тошкент мактаблари мавжуд. Хозирда
ганчқорлик санъати, асосан, жамоат биноларини безашда кенг
қўлланилади.

ГАП (ф.-т.) - улфатлар орасида навбат билан, одатда хафта-
да бир марта, улфатлардан бириникида ўтказиладиган зиёфат;
улфатчилик.

ГАРМ ОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида саратон (июн) ойда
экинларни илик сув билан суғориш усули. У одатда ҳосилни тез
шишишига ёрдам беради.

ГАРОВ (ф.-т.) - 1. Қарзни берилган муддатда тўлаш юзасидан
қимматбаҳо буюм ёки пул воситасида кафолат бериш; 2. Бирор
нарсa ёки ҳодиса ҳақида баҳслашувчи икки киши ўртасидаги шарт.

ГАНТАК (ф.-т.) - бўш вақтни кўнгилли ўтказишнинг бир

шакли. Гантак дам олиш, бирор жойга саёҳат қилиш, зиёфат ёки
меҳмондорчилик кўринишларида ўтказилади. "Гантак" Самарқ-
анд, Бухоро ва Қашқадарёнинг кўпгина жойларида "гап" ўрнида
ишлатилади.

ГИЛ (ф.-т.) - 1. Чинни буюмлар ясаш учун ишлатиладиган
оқ лой; каолин. 2. Умуман лой, тулрок.

ГИЛАМДҮЗ (ф.-т.) - гилам тўқувчи.

ГИЛҚОР (ф.-т.) - ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мута-
хассис; ганчқор уста.

ГИРА (ф.-т.) - ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб
қўядиган асбоб; тахтакач, тиски.

ГИРД(И)БОД (ф.-т.) - тўзон, чанг, кум аралаш буралиб
кўтариловчи қаттиқ шамол; куюн, уюрма, довул.

ГИРДОБ (ф.-т.) - Ариқ ва дарё сувларининг айланиб бура-
либ, уюрма хосил қилиб оқаётган ери.

ГИРЁН (ф.-т.) - йиғлаётган, йиғловчи.

ГИРИШ (т.) - ёйнинг ўқни қадаб огадиган иши.

ГИРЯ (ф.-т.) - 1. *Айнан* йиғи; 2. Халқ кўйларидан бирининг
номи.

ГОВ (ф.-т.) - қатта, улкан.

ГОВДУМ (ф.-т.) - карнай.

ГОВРОН (ф.-т.) - йўтон новдadan қилинган подачилар таёғи.

ГОВСАР (ф.-т.) - икки тишли чўқмор.

ГУБЕРНАТОР (р.) - Чор Россиясида губерни бошлиғи, хоки-
ми. Туркистон Чор Россияси томонидан босиб олингандан сўнг,
Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил этилган. Уни генерал-
губернатор бошқарган.

ГУБСАР (?) - кўй терисидан мешга ўхшаб тикилган махсус
мослама. У хаво тўндирилгач, одам унга ўтириб олиб кўли ва оёғи
билан ҳаракат қилиб сувли жойлардан, дарёлардан кечиб ўтишган.
Қатта микдордаги одамларни кечувдан ўтказиш учун бир неча
губсар бир-бирига боғланган ва устига қамиш тўшаб, устига
одамларни ўтказиб сувдан ўтказишган. У сангоч деб ҳам аталган.
Хозирги пантон мосламасига тўғри келади.

ГУВАЛА (ф.-т.) - лойдан кўлда ясаб, офтобда куритилган таги ясеи, чўзинчок, кесак (курилиш материали сифатида ишлатилади).

ГУЗАР (ф.-т.) - шахар ёки қишлоқнинг уч-тўрт кўчасини ўз ичига олган, чойхона, магазин, баққоллик ва кассоблик дўконлари бўлган гавжум ва серкатнов обод жой. Одатда, маҳалла одамлари гузарга чиқиб чойхўрлик қиладилар, суҳбатлашадилар, хордик чиқарадилар.

ГУЗАРИ (ф.-т.) - Хива хонлигида тери шундай аталган.

ГУЛА (ф.-т.) - 1. Тўқимачилик дастоҳининг бир қисми; 2. Нуска.

ГУЛБАНД (ф.-т.) - пичоқнинг дастаси билан тиғи бириккан жойига ўрнатилган махсус металл халқа.

ГУЛКОР (ф.-т.) - нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, муга-хассис.

ГУЛКЎРПА (ф.л.+т.) - уй деворларига осиб қўйиладиган ёки тахмонга ёпиладиган, одатда гул тикилган бир турли сўзана.

ГУЛОБ (ЖУЛОБ) (ф.-т.) - 1. Атиргул суви; 2. Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шарбат.

ГУЛОБЧИ (ф.-т.) - гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи.

ГУЛЧИНОР (ф.-т.) - карта ўйинининг бир тури; пирра.

ГУЛҚАНД (ф.т.+ар.) - атиргул ва шакардан тайёрланадиган бир нав ширинлик, қиём.

ГУМАШТА (ф.-т.) - қатта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб борувчи ишончли кишиси, вакили.

ГУМБАЗ (ф.-т.) - қубба шаклидаги бино.

ГУМРОХ (ф.-т.) - йўлдан озган, адашган, янглишган.

ГУЛАФШОН (ф.-т.) - Кўкон ва Самарқанд коғозининг бир нави.

ГУППИ (т.) - қалин пахтали қалта чопон.

ГУПЧАК (т.) - ғилдиракнинг марказидаги кетагилар қадаладиган ва ўққа ўрнатиладиган гўла қисми.

ГУПСАР (ф.-т.) - кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган ичига хаво тўлдирилган меш.

ГУРЗИ (ф.-т.) - қадимги даврлардаги уруш қуролиларидан бири. Чўқмор деб ҳам аталган.

ГУРХОН (т.) - Қорахитой хонларининг фахрий лақаби.

ГУСТОХ (ф.-т.) - одобсиз, беадаб, беандиша, сурбет.

ГЎЖА (т.) - Ўғирда туйиб оқланган жўхори ёки бугдойдан тайёрланган суюқ овқат. У гўжа ош ҳам дейилади.

ГЎЛ (ф.-т.) - содда, лакма, ҳамма нарсага ишонаверадиган.

ГЎЛАХ (ф.-т.) - 1. Ўт ёкиладиган жой, ўчок; 2. Ҳаммомга ўт ёқувчи киши.

ГЎНИЯ (грек.) - Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГЎШАНГА (ф.-т.) - никоҳ тўйи кунини қизнинг уйдаги куёв қирадиган хонага ва куёвнинг уйдаги келин тушадиган хонанинг бир бурчагига тутиладиган махсус оқ парда ёки чойшаб. Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё ва Самарқанд вилоятларининг айрим туманларида, Фарғона водийсида “чимилдик” деб аталади. Хоразмда “қушайина” дейилади. Самарқанд, Бухоро вилоятларида гўшанга даставвал куёв келар кечаси кизнинг отаси уйда тутилиб, унинг орқасига келин-куёвни ўтказдилар. Никоҳ маросимлари ўтгач, қиз куёвникига олиб келинади. Бу ерда ҳам гўшанга тутилади. Келин-куёв биринчи кечани гўшанга ортида ўтказдилар. Кўп ерларда тўйнинг эртаси кунини гўшанга олиб қўйилади, айрим жойларда маълум муддат, яъни чилласи (қирқ кун) чиккутча гўшанга тутилган ҳолда тураверади.

Илгари гўшанга оқ матодан бўлиб, келин биринчи фарзанд кўрганда ундан чақалоқнинг бешигига говрапўш, яъни бешик устига ёпиладиган ёпқич қилишган.

ГЎЯНДА (ф.-т.) - хофиз, қўшиқчи.

Д

ДАВЛАТ I (ар.) - Ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлар тизимиغا эга бўлган мамлакат.

ДАВЛАТ II (ар.) - бойлик, мол-дунё, мол-мулк.

ДАББОҒ (ар.) - терига ишлов берувчи, кўнчи

ДАБИР (ф.-т.) - мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби. У дин, тарих, адабиётни пухта билиши, ажойиб услубда ёзиши ва воқеани чиройли сўзлар билан ифодалаб бериши керак бўлган. Ҳукмдорнинг бошқа ҳукмдорлар билан ёзишмаларининг юқори савияда битилишида дабирнинг роли ва масъулияти катта бўлган.

ДАБИРИСТОН(ф.-т.) - Ўрта Осиё халқлари тарихида икки хил маънода қўлланилган. 1. Подшоҳлик ҳузуридаги миразоҳона. Бу ерда маҳсус котиблар, яъни, дабирлар томонидан давлат мактуб ва ҳужжатлари тузилган ҳамда таҳрир қилинган; 2. Ўрта асрларда Мовароуннаҳр шаҳарларидаги эски мактаб. Бундай мактабларда болалар озми-кўпми дунёвий умумий маълумот олишган. Иш билан бирга, машҳур шоирларнинг девонларини ўқиб, ёзиш ва ҳисоблашни ўрганганлар.

ДАВОДОР (ар.) - XIV-XV асрларда Темур ва темурийлар давлатида мавжуд бўлган кичик даражадаги амаллардан. Даводор лавозими асосан султоннинг маҳсус котиби вазифасига тенг келадиган мансаб бўлган.

ДАВОБДОР (ар.) - саис, от боқувчи

ДАВРА (ф.т.<ар.) - 1. Доира шаклида тизилган саф ёки доира ясаб, қуршовга олиб ўтирган кишилар; 2. Одамлар тўли, тўдаси, йиғини; 3. Ҳайвон, мусобақа ва шу кабиларнинг бир кури; бир қур ўйин, тур; 4. Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи; 5. Танда қўядиган айланувчи дастоҳ; 6. Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан-қўлга ўтказиб айлангирилади).

ДАВРИЙ (ар.) - вақт-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган.

ДАВУР (ар.) - отнинг устига безак учун ёпиладиган, ипак ва зар текилган ёпинчиқ.

ДАЖЖОЛ (ар.) - Лугавий маъноси - ёлгончи; 1. Ислом динида киймат олдидан пайдо бўладиган ва диндорларни "Худо кўрсатган тўғри йўлдан оздирадиган афсонавий маҳлук; 2. Ҳаққетган фирибгар, ёмон одам.

ДАЗГИЛ (ф.-т.) - косибчиликда текилаётган ишни тиззага кистириб қўйиш учун ишлагиладиган узлуксиз тасма.

ДАЙ I (тар.) - шамсий йилнинг ўнинчи ойи номи. Милодий йил 23 декабрь-21 январга тўғри келади.

ДАЙ II (тар.) - милотдан аввалги V-IV асрларда Сирдарёнинг қўйи оқими атрофида яшаган сак (шак) кабилаларидан. Айрим манбаларда уларни даҳлар, тохарлар деб ҳам аташган. Сўзлик Спитамен Исқандарга қарши курашиш учун охири маротаба дай кабиласидан қўшин тўплаган. Милотдан аввалги IV аср охири III аср бошида Сирдарёнинг ўрта ва қўйи оқимида яшаган сакларнинг Қанг давлати вужудга келди. Кейинчалик дайларни Қанг давлатига кирган қавмлар иттифоқи сиқиб чиқарган ва шундан сўнг улар жанубга, Бақтрия ерларига суқилиб киришга мажбур бўлишган. Милотдан аввалги 250 йилда дайлар маҳаллий Бақтрия аҳолиси билан биргаликда Бақтрияни салавийлардан ажратиб олдилар ва янги давлатга асос солидилар. Шундан кейин бу ўлканинг номи Тохаристон деб атала бошланган.

ДАЙР (ар.) - наслоний ёки оташпарастрларнинг ибодатхоналари.

ДАКАНА (т.) - ўрта яшар ва кекса аёлларнинг саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли (кўпинча оқ докадан бўлади).

ДАЛВ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Жадий ва Хук буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь - 22 февраль даврига тўғри келади).

ДАЛЛОЛ (ар.) - 1. Шарқ мамлакатларида муайян ҳақ эвазига савдо-сотик ишларида воситалик қилувчи шахс; 2. Ўртада туриб битиштирувчи, муросага келтирувчи воситачи; 3. Далла, қўшмачи.

ДАЛЛОЛБОШИ (ар.+ф.т.) - даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол.

ДАЛОИЛХОНА (ар.+ф.т.) - XX аср бошларига қадар Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида фаолият кўрсатган диний мактаб. Далоилхонага саводи чиккан болаларгина қабул килинган. Унда дастлаб болаларга Куръоннинг айрим суралари ва сатрлари, сўнгра асосий китоб – “Далоил ул-хайрот” ёллатилган. Далоилхонани тугатганлар катта обрўга эга бўлиб, айримлари ислом динининг тарғиботчиси сифатида маддохлик ҳам қилишган.

ДАМ (ф.-т.) - 1.Нафас; 2.Лаҳза, он; 3. Қирғоқ, чет; 4. Тиг. Асбобнинг кесадиган ўтқир томони, тиги; 5. Кўрага, ўчоққа хаво юборадиган гармонсимон асбоб.

ДАМБА (ф.-т.) - сувни вақтинча ёки доимий димлаб турадиган тўсик, қурилиш иншооти. Вазифасига кўра у сув оқимини йўналтирувчи дамба ва ихота дамбаларига бўлинади.

ДАМГАР (ф.-т.) - темирчилик устахонасида босқонни босиб, дам бериб, оловни ёндириб турадиган хизматчи.

ДАМГИР (ф.-т.) - Ош яхши дам ейиши учун қопқокни ўраб кўядиган маҳсус қалин дастурхон ёки маго. У ош дамгир дейилади.

ДАМДАМА (ф.-т.) - маккорлик, аллаш.

ДАМДУЗ (ф.-т.) - кўнглидагини, ичидагини бировга айтмайдиган, ҳеч кимсага сир бермайдиган; камгап.

ДАНГАНА (?) - шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, туя ва шу кабилар) сотиб олиб, гўштини ўзаро тақсимлаш.

ДАНДАНА (ф.-т.) - 1. Мисгарликда мис бўлақларини бир-бирига улаш усули. Бу усулда мис бўлақлари бирининг кемтикларига, яъни тишларига иккинчисининг кемтиклари киритиб жипслаштирилади ва кавшарланади; 2. Иморат, кўргон, қалъа деворлари устига, четига гиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисми.

ДАРА (ф.-т.) - икки тоғ оралигидаги узун, тор чуқур жой, жарлик.

ДАРАКЧИ (ар.+ф.т.) - Қадимги Шарқ давлатлари кўшинларида маҳсус топшириқларни адо этадиган ва турли хабарларни етказиб турадиган шахс. Даракчилар савдогар, қаландар, туяқаш қиёфасида узоқ ўтқаларга бориб, чет мамлакатларнинг ҳарбий

қудрати, урушга тайёргарлиги, чет эл айғоқчилари, ўз мамлакатидан қочган сиёсий айбдорлар ҳақида дарак (маълумот) топиб келиб, ҳукмдорларга етказганлар.

ДАРБАДАР (ф.-т.) - Ўзга элларда гурбатда кезувчи; эшик-ма-эшик юрувчи.

ДАРБАНД (ф.-т.) - тоғ орасидаги тор йўл.

ДАРБОН (ф.-т.) - сарой дарвозаси кўрикчиси, посбони. Пойтахт хавфсизлигини таъминловчи бўлинма ва курол-яроғлар мутасаддиси.

ДАРБОР (ф.-т.) - хон ва беклар саройи; боргоҳ.

ДАРВИШ (ДАРВЕШ) (ф.-т.) - тасавуф маслақларидан бирига мансуб киши, сўфий. Ислолда тасавуф йўлига кириб меҳнат қилмай дарбадарликни, гадолик ва хайр-эҳсон билан кун кечирувчи, тарки дунё қилган шахс. Дарвишлар турли сўфийлик тариқатларига мансуб бўлганлар. Дарвишларни Ўрта Осиёда қаландарлар деб ҳам аташган.

ДАРВОЗАБЕГИ (ф.-т.) - Шаҳар, қалъа ва хон саройлари дарвозалари осойишталигини таъминлашни идора этувчи мансабдор.

ДАРВОЗАБОН (ф.-т.) - 1. Дарвоза қоровули ёки соқчиси. Ўрта Осиё хонлиқларида шаҳар, қалъа ва хон саройлари дарвозаларини кўриқловчи соқчи. Илгари бу маҳсус лавозим ҳисобланган; 2. Дарвозани химоя қилувчи ўйинчи.

ДАРГОХ (ф.-т.) - 1. Кимсага тегишли уй-жой, ховлижой, маскан; 2. Хизмат макони.

ДАРДАРАК (?) - варақнинг дариллаб овоз чиқариши учун эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз.

ДАРОЙИ (ф.-т.) - Узум навларидан бирининг номи.

ДАРЛИК (ф.-т.) - кичик кигизча.

ДАРПАРДА (ф.-т.) - 1. Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза; 2. Дераза ёки эшик пардаси.

ДАРРА (ф.-т.) - 1. Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган маҳсус камчи; 2. Халқ ўйинларидан бирининг номи.

ДАРРАНДА (ф.-т.) - сўт эмизувчи хайвонлар.

ДАРХОН (мўт.) - 1. Ўрта асрларда солиқдан ва хар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабилла, уруф, зот ёки мансабдор); 2. Солиқ ва тўловларидан ёки бошқа мажбуриятлардан озод этилган, енгилликлар берилган.

ДАРЧА (ф.-т.) - 1. Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки кўш табақали эшик; 2. Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза;

ДАРКА (ДАРАК) (?) - совут, теридан қилинган қалқон.

ДАРҒА (ф.-т.) - Кема бошқарувчиси;

ДАСИСА (ар.) - хийла, найранг, алдов, макр.

ДАСТГОҲ (ф.-т.) - хунармандларнинг, косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаги; дўкон.

ДАСТКОЛА (ф.-т.) - дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб.

ДАСТМОЛ (ф.-т.) - қозон сочик.

ДАСТМОЯ (ф.-т. + ар.) - 1. Савдо-сотик ишларида айлан-тириб туриладиган, фойда келтирадиган дастлабки асосий маблағ; 2. Бисотлаги, пешонадаги бор-йўк нарса;

ДАСТТЕША (ф.-т.) - қўл теша.

ДАСТУР I (ф.-т.) - 1. Иш-ҳаракат учун қўлланма, йўл-йўриқ, низом; 2. Бирор ишда қабул қилинган қонун-қоида, тартиб.

ДАСТУР II (ф.-т.) - оташпарастлик динида энг олий руҳоний. Вазир ва йўлбошчи.

ДАСТУРҲОН (ф.-т.) - ўртага ёзиб устига овқат қўйиладиган махсус мата, рўзгор буюми; ўртага ёзилган шундай буюм ва унинг устига қўйилган таомлар.

ДАСТУРҲОНЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликлари саройларида сарой хизматчиларидан ҳисобланган кичик мансабдаги амал. Улар саройга келган меҳмонларни кутиб олиш, уларнинг олдига дастурхон ёзиб таом келтириш, кузатиб қўйиш ишларини бошқариб турганлар. Бугунги кунда Ўзбекистонда дастурхончилик маъ-

носи тубдан ўзгариб, тўй ва бошқа маросимларда ташкилий ишларни бошқарадиган аёлларга нисбатан қўлланилмоқда. Дастурхончи лавозимга маҳалладаги аёллар томонидан чаққон, пазанда, ишбилармон аёлни сайлаб қўйишади. Дастурхончининг Бухоро, Самарқанд ва Қашқадарё вилоятларида кайвони деб аташади. Дастурхончи дастурхонни безаш, иссиқ овқатни тортиш, тўйдан сўнг идиш-товокни саранжомлаш ишларини ҳам бажаради. Тўй ва бошқа маросимларнинг турига қараб, дастурхончининг хизматлари ҳам турлича бўлади. *Масалаи*, киз узатиб борилганда, киз томон дастурхончиси куёв томон дастурхончиси билан биргаликда келинни "келин салом"га олиб чиқади. Бешик тўйида эса алла жўрлигида бешикни бошида кўтариб, тўйхонага киради.

ДАСТҲАТ (ф.-т. + ар.) - кишининг ўз қўли билан ёзилган хати.

ДАҒ (ф.-т.) - чертиб чалинадиган, ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусика асбоби; чилдирма, доира.

ДАҒЧИ (ф.-т.) - Дағ (чилдирма, доира) - мусика асбоби-ни чалувчи.

ДАҒТАРДОР (грек. ф.-т.) - 1. Давлатнинг қирим-чиқи млари хисобини олиб борувчи лавозимли киши; 2. Идорага келган кетган хаг-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзув-чизув ишларини бажарувчи ходим.

ДАҒТАРНАВИС (грек. ф.-т.) - қозихонада ҳукм, васика ва шу каби ҳужжатларни дағтарга ёзиб борувчи, иш юритувчи.

ДАҲМА (ф.-т.) - қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; макбара.

ДАШТИ ҚИПЧОҚ (тар.) - Сирдарёнинг қўйи оқими ҳамда Балхаш қўлидан Днепр дарёсининг қўйи оқимларигача бўлган хулудларнинг XI-XVI асрлардаги номи. Бу ерларда кўчманчи қипчок қабилалари яшагани учун у ерлар шундай деб аталган. Дашти Қипчок атамасини дастлаб Носир Хусрав (1003-1088 йй.) қўллаган. Шу даврдан бошлаб араб ва форс тилларидаги асарларда бу атама кенг қўлланилган. Дашти Қипчок икки қисмдан: 1. Шарқий қисм - Ёйиқ дарёсидан то Сирдарёнинг қўйи оқими ва Балхашгача бўлган ерлар; 2. Ғарбий қисм - яъни Ёйиқ ва Волгадан то Днепргача бўлган ерлардан иборат бўлган.

Дашти Қипчокнинг бир қисмини XIII асрнинг 20-йилларида

Жаба Нуйон ва Субутай баходир бошчилигидаги мўғуллар босиб олган. 1236 йили Дашти Қипчоқни Чингизхоннинг набираси Ботухон эгаллайди ва бу улкан ҳудудда тарихда Жучи улуси номи билан машҳур бўлган Олтин Ўрда давлати ташкил топади. XIV асрнинг бошларида Жучи улуси икки қисмга бўлиниб кетади. Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмида Ок Ўрда давлати ташкил топди. XIV асрнинг 60-йилларидан бошлаб Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмидаги бу Ок Ўрда давлати тарихий манбаларда “Ўзбеклар мамлақати” деб, унинг аҳолиси эса “Ўзбеклар”, аниқроғи, “Дашти қипчоқ ўзбеклари” деб атала бошланди. XV асрнинг 20-йилларидан бошлаб, шарқий Дашти Қипчоқни аста-секин Абулхайрхон эгаллади ва у бу ҳудудда кўчманчи ўзбеклар давлатига асос солди. Абулхайрхон вафотидан кейин (1468 йил) шарқий Дашти Қипчоқда унинг авлодлари ва қариндошлари ҳукмронлик қилдилар. Дашти Қипчоқнинг асосий аҳолиси кўчманчи ва ярим кўчманчи бўлиб, чорвачилик ва овчилик, дарё ва кўл бўйларидаги аҳоли эса дехқончилик, шаҳарлардаги аҳоли хунармандчилик ва савдо-сотиқ билан шуғулланган.

ДАШТИ ҚИПЧОҚ ЎЗБЕКЛАРИ (тар.) - қадимдан Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмида ҳозирги Қозоғистон, Тобольск, Тура атрофларида кўчиб юрган турк-мўғул қабилалари – арлот, баҳрин, буркут, дўрмон, ийжон, хитой, қарлук, можор, қипчоқ, қиёт, қўнғирот, қурловут, манғит, найман, нукуз, тангут, уйгур, марқит, қўшчи, ўтарчи, жог, чимбой, кенагае, уйшин, тубойи, тоймас, эски, туман-минг, шод-бахтли, шунқорли ва бошқа қабилалар XIII аср охири ва XIV-XVI асрларда яшаб ўтган шарқ тарихчилари томонидан умумий бир ном билан, яъни “Дашти Қипчоқ ўзбеклари” деб аталган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари, Рўзбехоннинг “Меҳмонномаи Бухоро” асарига айтилишича, уч тоифадан, яъни шайбонийлар (Шайбон улусига кирган ўзбеклар), козоқлар ва манғитлардан ташкил топган. Шайбон улуси, манбаларда кўрсатилишича, 1238 йилда ташкил топган бўлиб, Урал (Ейик) тоғининг этақларидан Тобол ва Сарисув дарёларигача бўлган ерларни ўз ичига олган. Мангит улуси Эмба билан Урал (Ейик) дарёлари оралигидаги ерларда жойлашган. XV асрнинг 30-йилларида мангитлар кўчманчи ўзбеклар давлатининг асосчиси Абулхайрхонга қўшилади. Ок Ўрда хони бўлган Ўрисхон авлоди бўлмиш султонлар – Гирейхон ва Жонибеклар XV асрнинг 40-йилларида Абулхайрхонга бўйсунунишдан бош тортиб, ўз тарафдор-

лари билан Чу ва Еттисув воҳасига қочиб кетади ва орадан кўп ўтмай Қозоқ хонлигига асос солди. 1465 йил Абулхайрхондан қочиб кетган бу қабилалар тарихда “Ўзбек-қозок” номини олган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари, асосан, чорвачилик билан шуғулланган. Улар фақатгина Ўзбекхон даврида ислом динини қабул қилган. Дашти Қипчоқ ўзбеклари Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистондаги бир неча халқнинг таркибига кирган.

ДАШҚОЛ (т.) - рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

ДАЪВАТ (ар.) - 1. Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва шу кабига ундаш, чақирик; 2. Даъват хати, чақирув хати, таклифнома.

ДАЪВАТНОМА (ар.+ф.т.) - 1. Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва шу кабига даъват этувчи, ундовчи хат, варақа, хужжат; 2. Ёзма таклиф, таклифнома.

ДАЪВО (ар.) - Ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиб суд орқали ёки бошқа йўллар орқали қўйилган талаб.

ДАЮС (ар.) - қўшмачи, далла.

ДАКИКА (ар.) - соатнинг олтмишдан бир бўлаги; минут;

ДАҲА (ф.-т.) - 1. Шаҳарнинг ёки вилоятнинг маъмурий-ҳудудий бўлими; туман; 2. Ипак қуртининг уйқута кириш палласи, ёши.

ДАҲАНА (ф.т.) - Бухоро амирлигида ариқлар ва каналлар боши, яъни сув боши. У даҳаш деб ҳам аталган. Шунингдек, сув боши “боло-и об”, “иллок” ва айрим жойларда “тўгон боши” деб аталган.

ДАҲАНАБАНД (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ариқлар ва каналлар бошланишига, яъни сув бошига махсус қараб турувчи шахс. У баъзан “варқбанд” деб аталган.

ДАҲАБОШИ (ф.-т.) - Бухоро хонлигида: даҳани бошқариш учун қўйилган маъмур, амин.

ДАҲБОШИ I (ф.-т.) - XIX-XX аср бошларида амирлик пойтахти - Бухоро шаҳрининг - хар бир жариб бошлиғи. Жами Бухоро шаҳрида 12 та жариб бўлган. 12 та жариб бошлиғи бобо дейилган.

ДАХБОШИ II (ф.-т.) - ўнбоши; харбий унвон.

ДАХАНА (ф.-т.) - экинга сув қўйиш учун қилинган жой; сув ўтадиган киска ўзан.

ДАХАНАК (ф.-т.) - қиннинг металл учлик қисми; пойнак.

ДАХЛИЗ (ф.-т.) - уйнинг кирверишдаги биринчи хона.

ДАХМАРДА (ф.-т.) - қўй-мол боқувчи хизматкор, чўпон.

ДАХО (ар.) - 1. Фавкуллода зеҳн ва заковат, энг юқори ижодий истеъод; 2. Шундай фазилятга эга бўлган кимса; донишманд.

ДАХР (ар.) - замон, давр;

ДАХРИЙ (ар.) - Худонинг мавжудлигини тан олмайдиган, динга эътиқод қилмайдиган шахс. Ислом тарихида дахрийликда айбланган кўплаб олимлар, мутафаккирлар ва шоирлар шафқатсиз жазоланган.

ДАХСАР (ф.-т.) - Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудларида мавжуд бўлган огирлик ўлчовларидан. Баъзи туманларда ўттиз икки килограммга, баъзи туманларда тўртдан бир ботмонга тенг огирлик ўлчови.

ДАХЯК (ф.-т.) - XIX аср бошида Хива хонлигида мавжуд бўлган солиқ тури. Давлат ерларида яшовчи деҳқонлар “дахяк” деган солиқ тўлашган. “Дахяк” араб тилидаги “ўшр”нинг форс тилидаги номи. Дахяк турли микдорда олинган. Илгор билан суғориладиган ерлардан хосилнинг 1/10 қисми микдориде, арик оркали суғориладиган ерларда хосилнинг 1/5 микдориде олинган. Ушбу тафовут чинор билан сув чиқаришнинг қийинчилигидан келиб чиққан.

ДАХЯК I (ф.-т.) - Кўкон ва Бухоро хонликларида деҳқонлардан хосилнинг ўндан бир қисми микдориде солиқ тарикасида олинган ҳақ.

ДАХЯК II (ф.-т.) - Ўрта Осиёда: ер ислохотиға қадар ер, улов, урулик, овқат ва бошқа ҳамма харажатларни хўжайинлардан олиб, хосилнинг ўндан тўккиз хиссасини ер эгасига, ўндан бир хиссасини ўзи олиш шарти билан ер экиш тартиби.

ДАХЯКЧИ (ф.-т.) - 1. Дахяк йиғувчи амалдор; 2. Ўндан бир ер экувчи киши.

ДЕБОЧА (ф.-т.) - 1. Кириш, муқаддима; 2. Мусика асарининг кириш қисми. 3. Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган бош саҳифаси.

ДЕВЗИРА (ф.-т.) - маҳаллий гуручнинг йирик, сув кўтаралдиган нави.

ДЕВКОР (ф.-т.) - тезкор, чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам.

ДЕВОН I (ф.-т.) - шоирнинг ралиф ва қофияларига риоя этган ҳолда алифбе сираси билан тартиб этилган тўлиқ шеърлар тўплами.

ДЕВОН II (ф.-т.) - 1. Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида олий давлат амалдорларнинг мажлиси; 2. Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; 3. Давлат бош идораси ёки вазирлик маҳкамаси ўрнашган бино; 4. Давлат бош идорасида баъзи мансбдорларнинг унвони. Мирзойи девон-давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирза.

ДЕВОН III (ф.-т.) - ҳукумат идораси; суд маҳкамаси. Сомонийлар даврида ҳукумат икки қисмдан - даргоҳ, яъни амир саройи ва девондан, яъни ҳукумат идорасидан иборат бўлган. Сомонийларда девон қуйидаги 10 та идорадан ташкил топган. 1. Девони вазир - маъмурий тизимни бошқарган ва барча амалдорлар устидан раҳбарлик қилган. Девон бошлиги вазир ёки хожайи бузург деб аталган; 2. Девони муставфий - давлатнинг молия ишлари-га бошчилик қилган. Девон бошлиги - хозин ёки хазинадор дейилган. Хозиннинг ихтиёрида ҳосиб, яъни ҳисобчилар бўлган; 3. Девони омид ал-мулк, девони расоил ёки девони иншо. Бу девон давлатнинг ташки сийсатини бошқарган; 4. Девони шурат-армияга, хусусан, амирнинг шахсий гвардиясига бошчилик қилган. Девон бошлиги соҳиб шурат деб аталган; 5. Девони барид - давлатнинг алоқа ишларига раҳбарлик қилган. Девон бошлиги соҳиб барид деб аталган; 6. Девони мушриф - давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш билан шуғулланган. Мушриф даргоҳ ва девон хизматчиларининг фаолиятини ҳам зимдан назорат қилиб борган ва эшитган-билганларини олий ҳукмдорга етказиб турган. Унинг жойларда вакиллари бўлган ва улар ўзларининг вазифаларидан ташқари сарой харажатлари учун жўнатилиб туриладиган маблағ

устидан ҳам назорат қилганлар. Девон бошлиғи мушриф деб аталган. 7. Девони аддийа - давлатнинг шахсий ер-сув ва мол-мулкни тасарруф қилиб турган. Девон бошлиғи вакил деб аталган. 8. Девони мухтасиб - мамлакатнинг ички тартибини сақлаш ишлари билан шуғулланган. Девон бошлиғи мухтасиб деб аталган. Мухтасиблар кўча ва бозорларда умумий тартибни назорат қилиб, уни бузганларни жазолаб турганлар; 9. Девони вақфия - вақф ишлари билан шуғулланган. Девонга кози раҳбарлик қилган. XII асрдан бошлаб вақфни бошқариш иши девони козияга топширилган; 10. Девони козия - суд ишларини бошқарган. Девон бошлиғи кози ал-кузот деб аталган. Бухоро ва Хива хонликларида ҳам XVI -XX аср бошларига қадар Девон сақланган. Бухоро козиқалони ҳузурда аълам ва 12 муфтидан иборат ривоятлар тузувчи Муфтилар Девони бўлган. Чор Россияси Хива устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатгандан сўнг (XIX асрнинг сўнги чораги) хонлик билан алоқа боғлаш ва унинг фаолиятини назорат қилиш мақсадида Девон таъсис этган. Девон аъзоларидан уч киши чор маъмуриятининг ва уч киши Хива хонлигининг вакили бўлган. Хива хони Девон раиси ҳисобланган.

ДЕВОНБАЧЧА (ф.-т.) - тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ (ф.-т.) - девон бошлиғи. Ўрта асрларда солиқ йиғувчи муассаса бошлиғи бўлиб, кейинчалик унга мамлакатнинг барча молия ишлари юклатилган. Бухоро амирлигида девонбегни турли давлат иши соҳалари бўйича девонлар ҳамда вилоятлардаги девонларни бошқарган. Кўкон хонлигида девонбегни бирор вилоят ҳокими ихтиёрида бўлиб, четдан келадиган савдо қарвонларидан бож тўлаган. Хива хонлигида эса девонбегилар кўп бўлиб, улар элчилик, ясовуллик ва бошқа ишларни бошқарган. *Масалан*, Мухаммад Раҳимхон I даврида (1806-1825 й й.) саройдаги меҳтар, кўшбегиларнинг ҳар бири ихтиёрида бир нечта девонбегни бўлган.

ДЕВОНИ АРАБХОНА (ф.-т.+ар.) - Бухоро амирлиги ҳудудда яшовчи араблар масаласи билан шуғулланувчи махсус девон бўлиб, у девони арабхона дейилган.

ДЕВОРЗАН (ф.-т.) - пахса девор урувчи уста.

ДЕГРЕЗ (ф.-т.) - қозон қуювчи. Умуман, чўяндан турли буюмлар қуювчи темирчи уста.

ДЕКЧА (ф.-т.) - кичкина қозон, қозонча.

ДЕНГИЗ (т.) - океандан қуруқликка ёриб кирган сув ҳавзаси, жула қатта кўл.

ДЕХХУДО (т.) - Салжуқийлар даврида қишлоқ оксоқоли.

ДЕХКОН (сўғд.) - Салжуқийлар даврида қишлоқда энг қатъи заминдор.

ДЕХҚОНЛАР (сўғд.) - VII-X асрларда Мовароуннаҳрда йирик ер эгалари ва наслдор зодагонлар маъносида ишлатилган. X асрдан кейин эса деҳқончилик билан шуғулланувчи кишилар маъносини олган.

ДИВОНИ МУХТАСИБ (ф.-т.+ар.) - Сомонийлар ҳукмронлиги даврида Бухорода миршаблар бошқармаси бошлиғи.

ДИЖ, ДИЗ (қад.эр.) - қалъа, ҳисор, қўрғон.

ДИЁЯТ (ар.) - ўлдирганлик учун пул ва мол билан тўланган ҳақ. У ўтмишда ўзбеклар орасида хун ҳақи ёки хун пули абраси билан билан маълум бўлган.

ДИЁНАТ (ар.) - ҳалоллик, софдиллик, номус, виждон каби маъноларни ифодалайдиган ахлоқ тушунчаси. Ислом динида, юқоридаги маънолардан ташқари такводор, художўй, диннинг барча ақидаларини беқаму-қўст бажарадиган мўминларга нисбатан ҳам қўлланилади.

ДИККАК (т.) - от устига ташланадиган безакли, полужки еттиччи.

ДИЛИЖОН (р.дилижанс <фр.) - темир йўл ва автомобиль транспортни тараккий этмаган вақтларда почта, йўловчи ва уларнинг юкларини ташиш учун хизмат қилган турт гилдиракли қатъа соябон арава.

ДИЛХИРОЖ (ф.-т.+ар.) - ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

ДИЛХУН (ф.-т.) - қаттиқ алам тортиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, хун бўлган.

ДИЛХУШ (ф.-т.) - 1. Қўнгли шод, хурсанд; 2. Дилни хушланиб ўтқадиган, шодлантирадиган.

ДИНИОР I (ар.) - Салжуқийлар даврида пул бирлиги.

ДИНОР II (ар.) - ўрта асрларда Араб халифалиги ҳудудида ишлатилган тилла пул. XIV асрда Мовароуннаҳрда бир динор икки мисқол кумушга тенг бўлган. Бир мисқол 4,53-4,55 граммни ташкил қилган.

ДИРҲАМ I (ДИРАМ) (ф.-т.+ар.) - Салжукийлар даврида пул бирлиги.

ДИРҲАМ II (ф.-т.+ар.) - ўрта асрлардаги араб кумуш тангаси. XIV асрда Мовароуннаҳрда дирҳам 1/3 (учдан бир) мисқол оғирликдаги кумуш танга бўлган. Оғирлик ўлчови 3,12 гр.тенг.

ДИРАМ (ф.-т.<ар.) - 1. Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқ-да оғирлик ўлчови бирлиги; 2. Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги; 3. Марокашда пул бирлиги; 4. Умуман танга, пул.

ДИРЪ (ар.) - уруш кийими, темир ёки тунукадан ясалган совут.

ДИЗЗАХ (тар.) - Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарларидан бўлиб, Қоратог тизмаларининг шимолий ёнбағрида жойлашган. Хозирги Жиззах шаҳри.

ДОДГАР (ф.-т.) - одамлар ўртасидаги мунозара ва бахсларни ҳал этувчи амалдор.

ДОДҲОҲ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида юқори мартаба-лардан бири бўлган. Бухоро амирлигида амир саройининг юқори лавозимларидан бири бўлиб, у Бухородаги юқори хизмат доира-сидаги 10 тоифа (даражали) даги амал ёки мансаб ҳисобланган. Унинг вазифасига хон қабул қилган ва фармон этган қарор, фар-мойишлардан норози бўлиб, хон олдига келган одамларни қабул қилиш кирган. Одатда, амир номига ёзилган илтимоснома ва ар-зномаларни қабул қилиб олар ва уларнинг эгаларига ёзма ёки оғзаки жавоб қайтарар эди.

ДОВОН (т.) - тоғ ёки тепаликнинг ошиб ўтиш учун қулай бўлган жойи. Ўзбекистонда энг қадимий ва катта довонлардан бири Тахта-Қорача довони бўлиб, у катта Ўзбекистон тррактида Самарқанд ва Қашқадарё вилоятлари чегарасида жойлашган.

ДОВОТ (ар.) - сиёҳдон. Илгари Шарқ мамлакатларида, шу жумладан, Ўрта Осиёда довог кўпинча сариқ мисдан, жездан ва айрим холларда лойдан ясалган. Довотнинг қаламдоннинг бир

четига ўрнатилган хили довог-қаламдон деб аталган. XX аср бош-ларида мис ва жездан ҳамда сополдан довог ишлаш барҳам топиб, уларнинг ўрнини шиша ва чинни довоглар эгаллаган.

ДОВУЛ I (ў.) - кучли, емирувчи бўрон.

ДОВУЛ II (т.) - Ўрта асрлардан XX аср бошига қадар Ўрта Осиё хонликларида овчилар, тулги қоровулар ёки харбийлар учун белгиланган махсус ногора.

ДОДА (т.) - бобо, бува.

ДОИЙ (т.) - Салжукийлар даврида даъват этувчи, исмоилия мазҳабининг тарғиботчилари.

ДОЙИ (т.) - тоға.

ДОЛОН (ф.-т.) - дарвозадан то ховлигача қурилган усти ёпик, икки томони девор кенг йўлак.

ДОМ (ф.-т.) - Ўрта Осиё халқлари ҳаётида XVI - XX асрлар-да кенг қўлланилган ов анжомларидан бўлиб, бирор жониворни тирик тутиш мақсадида қўйилган тузоқ; тўр; коққон.

ДОМАНА (ф.-т.) - Ўрта Осиё худудларида XIV-XX асрлар-да бирор нарсанинг этаги ёки таги; тоғ этаги маъноларида қўлла-нилган. *Масалан*, "Бобурнома"да домана-тоғ ён бағри, тоғ этаги маъносида қўллаб учрайди.

ДОМОД (ф.-т.) - куёв.

ДОМЛА (ДОМУЛЛА) (ар.) - диний мактаб ва мадра-саларда талабаларни ўқитувчи шахс; дин ва шариат пешвоси.

ДОРУЛАМОРА (ар.) - сарой, қаср, амир ёки хон саройи, пойтахти.

ДОНГ (?) - бирон нарсанинг олтидан бир қисми; динор ёки дирҳамнинг олтидан бир қисмига тўғри келади (бир дирам 2 қирот; бир қирот 0,19 гр.га тенг); XIV-XIX асрларда бир Бухоро донги 0,8 кг га тенг бўлган.

ДОНИШ (ф.-т.) - билим, маълумот.

ДОНИШМАНД (ф.-т.) - кўп нарса биладиган, билимдон; олим; доно.

ДОР (ф.-т.) - 1. Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун орасига кўндаланг ўрнатилган ходача ёки тортил-

ган аркон; 2. Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган қурилма; 3. Тик ўрнатилган ёғоч ва унга боғлаб тарағг тортилган аркон ва чигирниклардан иборат дорбозлик қурилмаси.

ДОРБОЗ (ф.-т.) - дорда ўйновчи киши.

ДОРИССАЛТАНАТ (ар.) - Султон пойтахти, қароргоҳ.

ДОРУҒА (мўғ.) - ушбу атама икки хил маънони аниқлатади.

1. Ҳоким. Мўғуллар, темирликлар ва шайбонийлар ҳукмронлиги даврида доруғалар вилоят, шаҳар ҳокими бўлишган. Уларнинг зиммасига вилоят ва шаҳарни идора қилиш, аҳоли рўйхатини олиш, уни ҳисоб-китоб қилиш ва улардан солиқ ундириш вазифалари юклатилган; 2. Миршаблар бошлиғи. Сўнгги феодализм даврида Ўрта Осиё хонликларида миршаблар бошлиғи доруға деб юритилган.

ДОРУҒОНА (мўғ.+ф.-т.) - шаҳар ҳокими фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға хақи.

ДОСТОН (ф.-т.) - 1. Назм ёки наср билан ёзилган ҳикоя, поэма; 2. Халқ қаҳрамонлари ҳақидаги эпик асар.

ДОШҚОЗОН (ф.-т.+т.) - қатта йиғинларда, тўйларда кўпчиликка овқат пишириладиган қатта қозон.

ДОҒУЛИ (т.) - айёр, муғомбир, алдоқчи.

ДОҲИЙ (ар.) - фавқулодда ақл-заковатга эга бўлган доно, оқил йўлбошчи.

ДУБУЛҒА (т.) - тиг ёки ўқдан сақланиш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим.

ДУҒОҲ (ф.-т.) - шашмақом тизимидаги учинчи мақом номи.

ДУДАМА (ф.-т.) - 1. Икки томонида дами, тиги бор; 2. Икки тигли пичок ёки ханжар.

ДУДБУРОН (ф.-т.) - шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тугун йўли; мўри, мўркон.

ДУДХОНА (ф.-т.) - гўшт, қази дулланадиган хона.

ДУК (ф.-т.) - чархнинг йиғирилаётган ип ўралиб борадиган қисми.

ДУККАК (т.) - ловия, мош каби ўсимлик донини ўраб тувчи икки паллали қобик.

ДУКЧИ (ф.-т.) - дук ясовчи уста.

ДУЛДУЛ (ар.) - диний афсоналарга кўра пайгамбар Мухаммад (С.А.В.) Ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг лақаби.

ДУЛОБ (ф.-т.) - чигир, чарх. Бухоронинг айрим вилоятларида “чигир”, “дулоб” деб аталган.

ДУЛУ (тар.) - туркий қавм; илк аждодлари қадимги хунлардан. Улар VII-VIII асрларда Жунгориянинг жануби-ғарбий қисмида, Еттисувда яшаганлар. Дулу Ғарбий турк ҳоконлигидаги беш уруздан (қабиладан) ташкил топган қабилла йттифоқларидан бири эди. Дулуларнинг бир қисми ички қабилавий низолар туфайли Еттисувдан кетиб, Волга бўйларига бориб ўрнашдилар ва VII асрда бу ердаги туркий қабилаларни бирлаштириб, Хазар ҳоконлигига асос соладилар. Дулуларнинг Еттисувда қолган гуруҳлари кейинчалик ўзбек, қозоқ ва қирғиз халқларининг таркибига кириб, улар билан аралашиб ўз номларини унутиб юборганлар.

ДУРАГАЙ (т.) - турли нав ўсимлик ёки хайвонни чапиштириб ҳосил қилинган.

ДУРАНГ (ф.-т.) - маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил ранг, ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, ука.

ДУРРА (?) - Ўрта Осиё худудларида хотин-қизларнинг пешонага танғийдиган рўмол тури. Ёшлар ўрайдиган дурра рангдор матодан қилинади. Катта ёшдаги аёлларнинг дурраси оқ сурп ёки одми читдан қилиниб, рўмол бошдан тушиб кетмаслиги учун танғилади. Ҳозир ҳам Ўзбекистоннинг барча вилоятларида дуррадан фойдаланилади.

ДУРҒА (ф.-т.) - маҳаллий ипак мағаларининг икки томони бир хил қилиб тўкилган тури.

ДУТОР (ф.-т.) - дастаси узун, икки торли, чертиб чалинадиган мусика асбоби.

ДУХОБА (ф.-т.) - орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туқлар билан қопланган мато; баҳмал, бархит.

ДУҒМА (т.) - Хива хонлиги худудидаги эронлик қуллар дуғмалар деб аталган.

ДУҲҲҲҲ (ф.-т.) - қадимий дўл ногора. Ўрта Осиё худудларида дуҳуҳ халойиққа харбий юришлардан, овга чиқишдан ва жазо-

ЕЛМОЯ (т.) - тез юрадиган туя.

ЕМАКХОНА (т.) - овқат пишириб сотиладиган жой.

ЕРТЎЛА (т.) - ерни ўйиб қурилган турар жой. Ертўла тўртбурчак, айлана шаклида, баъзилари эса ердан бир оз юқори кўтарилиб, томи ёғоч билан, унинг усти эса шох, хашак ва тулпроқ ташлаб беркитилган бўлади. Ўрта Осиёда ертўладан кадимги даврларда турар жой сифатида фойдаланилган. Ўзбекистонда Замонбобо ва бошқа шунга ўхшаш одамлар яшаган қароргохлар, ертўлалар топиллиб, археолог-олимлар томонидан чуқур ўрганилган. Ҳозирги кунда ертўлалардан ҳар хил маҳсулотлар сақланадиган омборлар сифатида фойдаланилмоқда.

ЕСИР (ар.) - эри вафот этиб, болалари билан қолган аёллар Ўрта Осиёда есир деб аталган.

ЕТИМ (ф.-т.) - ота-онаси ёки улардан бири ўлиб, улардан жудо бўлган фарзанд. Халқ орасида ота-онаси вафот қилиб, ёлғиз қолган бола "чин етим", онаси билан қолган бола "тул етим", отаси билан қолган бола "шум етим" деб, шунингдек, айрим ҳолларда отаси ҳамда онаси томонидан ташлаб кетилган болалар "тирик етим"лар деб аталган. Ўрта Осиёнинг айрим вилоятларида етим "сағир" деб ҳам аталган.

ЕТИМХОНА (ф.-т.) - ота-онасиз ва қаровсиз қолган болалар учун очилган муассаса. Тарихий маълумотларга қараганда, Ўрта Осиё хонликлари худудидаги бекликларда ва йирик шаҳарларда ҳам етимхоналар бўлган. Жумладан, Қўқон хонлиги архиви материалларидан топилган "Сағира", "Қуллар" деб номланган дафтарлар шундан далolat беради. Хонликлардаги етимхоналарнинг асосий мақсадларидан бири, бу - итоаткор, садоқатли хизматкорлар ва навқарларга эга бўлиш бўлган. Ҳозирги кунда бундай даргоҳлар болалар уйлари деб юритилади.

ЕТМАК (т.) - кўпикланувчи моддага бой илдиш (озик -овқат, тўқимачилик саноати ҳамда тиббиётда қўлланилади).

ЕТТИ ИҚЛИМ (тар.) - кадимги географ олимлар дунёни етти иқлимга бўлишган. Жумладан, Рашидиддин асарларида қайд этилишича Эрон, Турон, Сурия, Миср, Кичик Осиё, Франклар мамлақати ва бошқалар етти иқлим ҳисобланган.

ЕТТИ УРУҒ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик

уруғлар гуруҳи. Асосан Зарафшон дарёсининг ўрта оқимида, қисман Тошкент воҳасида яшаган. Етти уруғ оймағали, қўштамғали, сирғали, камчили, жувонли, саманотли, чўмичли каби уруғлардан иборат бўлган. Етти уруғ таркибидаги бу уруғ номлари ўзбекларнинг бошқа йирик қабиалари таркибида ҳам учрайди. *Масалан*, оймағали уруғи кўнгирот, дўрмон, курама қабиаларида, қўштамғали уруғи эса найман, юз, кўнгирот қабиалари таркибида ҳам учрайди. Етти уруғ қозоқ ва киргизлар таркибида ҳам бўлган. Етти уруғ бутунги кунда ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

Ё

ЁБИ (т.) - насли паст от.

ЁБИР (т.) - подшоҳ томонидан бирор шахсга инъом этилган ер.

ЁБОН (ф.-т.) - қаранг: ёвон.

ЁБИСА (ар.) - қурук, ташландик ер.

ЁБУ (т.) - юк ташийдиган от.

ЁБУ (ЖОБУ) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бирининг номи. Ўзбеклар орасида кичик гуруҳни ташкил этган бўлиб, XX аср бошларида тарқоқ ҳолда Зарафшонинг ўрта ва қўйи оқимида, шунингдек Қарши қўлида яшаганлар. Ёбулар қозоқлар таркибида ҳам мавжуд. Улар, асосан, чорвачилик ва дехқончилик билан шуғулланганлар.

ЁВ (т.) - 1. Уруш, жанг ҳолатидаги қарши томон, душман; 2. Қарама-қарши мақсаддаги киши; душман, ғаним; рақиб.

ЁВАР (ар.-т.) - ер берувчи, мадақкор, ёрдамчи.

ЁВОН (ф.-т.) - дала, дашт, шаҳардан ташқари.

ЁВ-ЯРОҚ (т.) - қурол-аслаҳа, қуроллар.

ЁВҚУР (т.) - ҳеч нарсадан кўркмайдиган; жасур, ботир, мард.

ЁВҒОН (т.) - гўштсиз, ёғсиз тайёрланган суюқ овқат.

ЁЗЛОҚ (т.) - дала ҳовли, дача; ёз фаслида яшайдиган жой; ёйлок, яйлов.

ЁЙ (т.) - қуёш нурунинг ёмғир томчиларида синиши нагижасида осмонда ярим доира шаклида ранг-баранг тусда кўринадиган йўл; камалак.

ЁЙИЛМА (т.) - 1. Дарёнинг суви ёйилиб оқадиган кенг жойи; 2. Геометрик жисмнинг ёйиқ холга келтирилган устки сирти.

ЁЙМАЧИ (т.) - бозор кунлари молларини ерга ёйиб сотадиган майда савдогар.

ЁЛ (ф.-т.) - 1. Баъзи ҳайвонлар гарданида бўладиган узун соч; 2. Сайр, истироҳат.

ЁЛАНМА (т.) - ёлланиб ишлайдиган, ёлланган.

ЁЛПЎШ (ф.-т.) - отнинг ёли ўраб кўйиладиган мато.

ЁМ I (т.) - катта, улкан хум.

ЁМ II (ЖОМ) (т.) - чопарлар, йўловчилар от алмаштирадиган жой, бекатнинг қадимги номи. Ёмда доимо отлар тайёр турган. Ёмда йўловчиларга, чопарларга доимий хизмат кўрсатиш учун бир неча киши хизмат қилган. Дастлаб ём XIII асрда пайдо бўлган. Чингизхоннинг кичик ўгли Ҳўктой коон ём қуришга катта аҳамият берган. Тахминан ҳар 5 фарсахда ём қурилган. Мўтуллар ўзлари босиб олган ҳудудларда, хусусан, Ўрта Осиёда ҳам кўплаб ёмлар қурганлар. Ём хизматчиси чопар ёки ёмчи деб аталган. Ём, жом каби жой номлари ём ўрнида вужудга келган топонимлардир.

ЁМБИ (?) - қуйма олтин ёки қумуш бўлаги. Дастлаб пул сифатида йирик савдо муомалаларида ишлатилган. Ёмбилар биринчи марта Хитойда Юань сулоласи (1279—1368 йй.) даврида пайдо бўлган.

ЁНЧИҚ (?) - 1. Чўнтак, чўнтакча; 2. Пул солиш учун ёнда олиб юриладиган халтача; ҳамён.

ЁП (т.) - сугориш канали, катта ариқ.

ЁР (ф.-т.) - дилдан яқин киши; дўст.

ЁР-ЁР (ф.-т.) - келин узатишда ижро этиладиган, ҳар байти “ёр-ёр” ибораси билан тугайдиган кўшиқ.

ЁРИЙ (ф.-т.) - кўмак, ёрдам.

ЁРЛИК (т.) - ёрлик; фармон; буйруқ. Хукмдор хонлар, амирлар, султонлар томонидан ишлаб чиқилган “муҳим воқеалар ҳақидаги ёзма буйруқ”. Шунингдек, хукмдор томонидан амалдор ва диндорларга бирор-бир имтиёз берилиши тўғрисидаги муҳр билан тасдиқланган ҳужжат.

ЁРЛИҒИ АМАЛИЁТ (т.+ар.) - Бухоро амирлигида муршии ёки, амирнинг руҳсати асосида бирор кимсага унвон, амал ва мансаб берилиши ҳамда қандайдир вазифа юклатилганлиги тўғрисидаги ҳужжат.

ЁРЛИҚЛИ МУЛК (т.+ар.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида хоннинг ёрлиги билан айрим гуруҳ кишиларига давлат ерлари ҳисобидан ажратилиб, хусусий мулк қилиб берилган ерлар.

ЁРМА (т.) - 1. Оқлаб туйилган бутун дон, оқланган галла маҳсулоти. 2. Шундай маҳсулотдан тайёрланган овқат.

ЁРТИ (т.) - ярим.

ЁРҒОҚ (т.) - туки тўкилиб кетган эски пўстин.

ЁЙ (т.) - қадимги давр ва ўрта асрларда Ўрта Осиё ҳудудида ов ва жанг қуроли ҳисобланган.

ЁЙИҚ (тар.) - Урал дарёсининг қадимги ва ўрта асрларда аталган номи. “Ёйиқ” аслида туркий сўз бўлиб, “кенг” деган маънони билдиради. Ёйиқ дарёсининг номи 1785 йили Россия императори Екатерина II томонидан чиқарилган фармон асосида Урал деб ўзгартирилган.

ЁРОН (ф.-т.) - яқин кишилар, дўстлар.

ЁРҒИ (т.) - 1. Жарима; 2. Арра.

ЁРҒУ (т.) - суд мажлиси; ҳукм; жазолаш; ўч олиш маъноларида қўлланилган. Шунингдек, Бухоро амирлигининг шарқий бекликларида оғир солиқ ва хирожларни тўлашдан бош тортган дехқонлардан ундирилган жарима ҳам ёрғу деб аталган. Ёрғуни тўламаганларнинг мол-мулки мусодара қилинган.

ЁРҒУЧОҚ (т.) - донни ёрмалаш ва ун қилиш учун мослаштирилган тош асбоб. Қўл тегирма. Ёрғучоқ илк неолит (милод. авв. 4-минг йиллик) даврида пайдо бўлиб, ҳужаликда кенг қўлланилган.

ЁТ (т.) - бетола.

ЁШ БУХОРОЛИКЛАР (тар.) - Бухоро жадидларининг сўл оқимидан ташкил топган партия бўлиб, тараққийпарвар ва махаллий буржуазия вакилларидан ташкил топган. Ёш бурхорликлар дастлаб мавжуд феодак тузумга қарши демократик ислохотлар ўтказиш тарафдори бўлганлар. Ёш бурхорликлар амир хокимиятига қарши курашда муайян тажриба орттириб, ўзбек ва тожик тилларида журнал ташкил этганлар.

ЁШ ХИВАЛИКЛАР (тар.) - Хива жадидларининг сўл оқимдан ташкил топган партия (1917). Ўз сафида савдогарлар, майда диндорлар ва хон хизматида бўлган айрим амалдорларни бирлаштирган. Унинг илгор қисми феодак аристократия хокимиятини чеклайдиган ислохотлар ўтказиш, оммани маърифатли қилиш тарафдори бўлган. Умуман, ёш хиваликларнинг мақсади хон хокимиятини чеклаб, конституцияли монархияга ўтиш, амалдорларга ойлик тайинлаш тартибни жорий этиш, "шариат бўйича тенглик", яъни буржуазиянинг ҳуқуқларини ҳукмрон синф бўлган феодаклар билан тенглаштириш эди.

ЁҚУТ (ар.) - турли рангда бўладиган тиниқ киммат-баҳо минерал, тош. Ёқутнинг қуйидаги турлари маълум: 1. Ёқути ал-вохий - табиий ҳолатдаги, ишланмаган ёқут; 2. Ёқути бахрий - мовий рангли ёқут; 3. Ёқути занжорий - сарғиш-яшил рангли ёқут; 4. Ёқути зулмоний - кўкимтир-қора рангли ёқут; 5. Ёқути осий - тиниқ яшил, нок япроғи рангидаги ёқут; 6. Ёқути райхоний - тўқ кизил рангли ёқут; 7. Ёқути саклий - сакл ёқути; 8. Ёқути собунний - юмшоқ ёқут; 9. Ёқути қарросий - тўқ яшил рангли ёқут.

ЁҒЛОҒИ (т.) - идишдан идишга суюқлик олиб солиш учун ишлатиладиган уй-рўзгор буюми; катта чўмич.

ЁҒОЧ (т.) - масофа ўлчови. 6-7 км.га тенг бўлган. 8 вёрстга тенг.

ЁҒУПА (т.) - косметик пардоз мойи.

ЁҒЧИ (т.) - 1. Жувоз хайдаб ёғ чиқарувчи, жувозкаш; 2. Ёғ соғувчи.

ЁХУ (ф.-т.) - худого қарата, кучли эмоция билан айтилади-ган илтижо маъносини ифодалайди.

Ж

ЖАБАРИЙ(ЛАР) (ар.) - исломдаги мазҳаб. Инсоннинг жами ишлари, амали Оллох ихтиёри билан амалга оширилади дегувчилар.

ЖАБДУҚ (т.) - 1. От абзаллари; 2. Керакли яроғ, анжом.

ЖАБҒУ (ЯБҒУ) (т.) - Ғарбий турк хоконлигида кабила, улус бошлиги берилган унвон. Жабғу атамаси Ўрхун-Енисей ёзуларида, Билкатегин, Култегин обидаларида, Табарий ва Ёқубий асарларида кўп учрайди.

ЖАБҲА (ар.) - 1. Фронт; фронт линияси; 2. Соха, бора.

ЖАВ (ф.-т.) - оғирлик ўлчови бирлиги; Бир арна донаси оғирлигига тенг бўлган оғирликдаги ўлчов бирлиги (Бир жав тахминан 0,045 граммга тенг бўлган.)

ЖАВЗО (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири. 2. Шамсия Куёш йили ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи. 22 май-21 июнь даврига тўғри келади.

ЖАВМАК (т.) - Темур ва теурийлар даврида харбий ва ахлий давлат ходимларига бериладиган маош.

ЖАВОН (ар.) - хозирги кунга қадар хар бир хонадонда кенг истеъмолда бўлган атама бўлиб, у шакаф маъносини англатади.

ЖАВОНИБ (ар.) - тарафлар, томонлар.

ЖАВОНҒОР (т.-м.) - Ўрта асрларда кенг истеъмолда бўлган харбий атамалардан бўлиб, қўшиннинг сўл қаноти демакдир...

ЖАВОХИР (ар.) - кимматбаҳо тош; кимматбаҳо тошлар.

ЖАВПАЗАК (ф.-т.) - эртапишар, чиллаки.

ЖАВШАН (ф.-т.) - ўрта асрларда жангчининг баданини жароҳатлардан сақлайдиган металл кийим. Жавшан жуббага нисбатан оғир бўлган. Дастлабки вақтларда у жездан (бронза), кейин эса темир ва пўлатдан ишланган. Жавшанлар эгилювчан, буклиувчан бўлиши учун уни махсус тайёрланган металл тахтачаларга бириктириб ясаганлар. Жангларда отларга ҳам жавшан ёпилган.

ЖАВХАР (ф.-т.) - аслида гавхар; Қимматбаҳо тошларнинг умумий номи.

ЖАВХАРЛИМУ (?) - лимон кислотаси;

ЖАДИД (ар.) - жадидчилик тарафдори, жадидчилик ҳаракатининг катнашчиси. Усули жадид эски мактабдаги тартиб ва ўқитиш усуллари ўрнига жадидлар жорий қилган янги тартиб ва таълим-тарбия усулини жорий қилган; бу усул, жумладан, хат-савод чиқаришда ҳижо тизими ўрнига товуш тизимини киритган.

ЖАДИДЧИЛИК (ар.) -усули жадид, яъни "янгилик учун" иборасидан келиб чиққан бўлиб, янгилик учун курашганлар ва уларнинг ғояси шундай деб аталган. Жадидчилик XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркияда вужудга келиб, татар буржуазияси орасида кенг тарқалиб, улар орқали XIX асрнинг 90-йилларидан бошлаб Ўрта Осиёга кириб келган. Жадидчилик окимининг дастлабки тарафдорлари мусулмонча ўқитишни европача таълим бериш йўли билан ислох қилиш, капитализмнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган бир қатор феодал сарқитларини бартараф этиш ва маърифатпарварлик ғояларини илгари суришган.

ЖАДИД МАКТАБЛАРИ (ар.) - эски мусулмон диний мактабларини ислох қилиб, янгича усулда таълим берган ва жадидчилик ғояларини илгари сурган мактаблар. Бу мактабларда диний дарслар билан бир қаторда дунёвий илмлар ҳам ўқитилар эди. Бундай мактаблар дастлаб 1893 йили Самарқандда, сўнг Фарғона водийсида, Тошкентда маҳаллий ўзбек бойларининг пахта заводлари қошида очилган.

ЖАДИЙ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири; Далв ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўнинчи ойнинг арабча номи (22 декабрь-21 январь ойига тўғри келади).

ЖАЗ (т.) - тўғралган, тўграмча гўшт.

ЖАЗАБА АҲЛИ (ар.) - зикру самога тушувчилар; сўфийлик зикру само маросимини адо этиш вақтида ўздан кетиб қолиш ҳолати.

ЖАЗАБА (ар.) - 1. Ўзини йўқотиш даражасидаги асабийлик ҳолати; 2. Ўзини йўқотиш даражасида завқланиш, жўш-хуруж.

ЖАЗВАЛ (ЖАДВАЛ) (ар.) - 1. Чизгич; 2. Чизик.

ЖАЗИРАМА (тар.) - илк ўрта асрларда, VIII-IX асрларда, хозирги Ироқ шундай аталган.

ЖАЗМАН (ф.-т.) - аслида жазбманд, қатъий қарор қилган, қарор берган.

ЖАЗО (ар.) - айб ёки жиноят учун кўриладиган чора.

ЖАЗОИР АЛ-ХОЛИДАТ (тар.) - Африканинг гарбий томонида, Атлантика океанида жойлашган олтига орол шу ном билан аталган. Ўрта аср географлари уни "абадий ороллар", "бахтли кишилар ороли" деб ҳам атаганлар.

ЖАЙБ (ар.) - чўнтак, ҳамён.

ЖАЙДАРИ, ЖОЙДАРИ (т.) - 1. Маҳаллий зотта мансуб, маҳаллий (уй хайвонлари ва ўсимликлар ҳақида); 2. Қўлбола, хонаки;

ЖАЙХУН (ар.) (тар.) - VIII асрдан бошлаб, хозирги Аму-дарё араб манбаларида шу ном билан юритилган.

ЖАЛЛОБ (ар.) - савдогар. Асосан, чорва моллари ва туя, шунингдек, йилқи билан савдо қилган. Жаллоблар қандай мол олиб сотишига қараб "қўй жаллоб", "от жаллоб" каби номлар билан аталган.

ЖАЛЛОД (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудидаги давлатларда подшоҳ ва хон саройларида одамларга нисбатан чиқарилган тан жазоси ва қатл этиш тўғрисидаги фармонни ижро этувчи шахс.

ЖАЛЛОДБОШИ (ар.+т.) - Хива хонлигида одамларни бошини танасидан жудо қилувчи махсус гуруҳ - жаллодлар бошлиғи.

ЖАЛОЙИР (тар.) - турк ва мўғул қабилаларининг ара-лашиши натижасида ташкил топган йирик қабила уюшмаларидан бири. Улар ўнга йирик қабилага бўлинган бўлиб, ҳар бир қабилага саркарда, яъни қабила бошлиғи бошчилик қилган. Чингизхон салтанатида жалойирлардан чиққан бир қатор беклар ва саркардалар хизмат қилганлар. Жалойирлар XII аср охири - XIII аср бошларида Еттисув ва Ўрта Осиёга кўчиб келганлар. Ўрта Осиёда яшайдиган жалойирлар ўзбек, қозок, қорақалпоқ ва қирғизлар тарқибига кирганлар.

ЖАМАЛАК (ф.-т.<ар.) - 1. Қиз болаларнинг хали ўсиб етмаган сочига ечиблиб кетмаслиги учун одагда пахта пилик қўшиб ўрилиши; 2. Сочга тақиладиган зийнат асбоби; сочпопук.

ЖАМЪОҒО (ар.+т.) - Кўкон хонлигида хоннинг суҳбати, қабули ва буюмларига иштирок этувчи кишиларни хабардор қилиб, уларни чақириб келувчи (жамъ қилувчи).

ЖАМОА (ар.) - бирор махалла ёки кишлоқ аҳолиси, бирор муассаса, ташкилот ёки корхона аҳли. Жамоада турли қарашдаги кишилар бўлади.

ЖАМОАТ (ар.) - жамоа атамасидан фарқли равишда, жамоат деганда бир хил мақсад, бир хил манфаат йўлида жам бўлган кишилар тушунилади. Жамоат сўзининг жамоатчилик шакли ҳам бор. Масалан, илмий жамоатчилик, адабий жамоатчилик, талабалар жамоатчилиги ва ҳоказолар.

ЖАМИЯТ (ар.) - инсоният тарихий тараққиётининг маълум босқичида шаклланадиган ижтимоий муносабатлар жаммуи.

ЖАНБИЛ (т.) - бир йиллик хушбўй кўкат; ошкўк;

ЖАНГҒОХ (ф.-т.) - жанг бўладиган жой ёки майдон, яъни жанг майдони жанггоҳ деб аталган.

ЖАНГАРИ (ф.-т.) - жанжалкаш, урушқоқ.

ЖАНГНОМА (ф.-т.) - тарихий ва афсонавий жанг воқеалари, урушлар, айрим афсонавий ва тарихий шахсларнинг мардлик ва қаҳрамонликларини бадий адабиётда кўтаринки рух билан баён қилувчи эпик жанрнинг тури.

ЖАНДА (ф.-т.) - 1. Дарвеш ва қаландарларнинг улоққурук тўни; 2. Болалар ўйинида: ўйинни яхши билмайдиган болага икки марта ўйнаш учун берилган ҳуқуқ.

ЖАНДАПЎШ (ф.-т.) - 1. Дарвеш, қаландар; 2. Улоқ-қурук ёки жулдур кийган киши.

ЖАНДАРМ(А) (?) - жандармерия ва унинг хизматчиси, ходими.

ЖАНДАРМЕРИЯ (?) - Чор Россиясида сиёсий муҳофаза, тинтув ишлари олиб бориш, давлатга қарши сиёсий чиқишларга қарши кураш учун хизмат қиладиган махсус полиция кўшинлари.

ЖАНОҒ (т.) - эгарнинг қоши

ЖАНОХ (ар.) - қанот, томон, тараф. У “чаноҳ” деб ҳам талаффуз қилинади. Темурийлар кўшинларида кўшин қанотини англаган ибора. Чаноҳ кўринишида ҳам ишлатилади. Чаноҳ иборасига “соғ” (ўнг) ва “сўл (чап) иборалари қўшилса, кўшиннинг “ўнг қаноти” ва “сўл қаноти” маъноларини билдирган. Кўшиннинг ўнг ва сўл қанотларини кўриқлаб турувчи махсус ҳарбий бўлинма ҳам чаноҳ деб аталган.

ЖАПСАК (т.) - кесакининг деворга ўрнатилган еридаги тиркшни беркитиш ва хусн бериш учун эшик, дераза атрофида қоқилдиган энсиз жимжимадор тахта.

ЖАР (т.) - 1. Сув ювиб ҳосил бўлган тик чуқурлик; 2. Баланд товуш билан айтиладиган хабар.

ЖАРАЁН (ар.) - иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг бориши, ривожи, оқими.

ЖАРҒОХ, ЖУРГА, ЖИРГА (м.) - жирга; доира шаклида жой олиб ўлтириш; олий кенгаш; ов вақтида ов қилинадиган ерни теварак атрофдан ўраб олиб ўлтириш.

ЖАРИБ I (ар.) - Шарқ мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиёда VII асрдан бошлаб қўлланилган ҳажм оғирлиги ва ўлчов бирлиги. Ўрта Осиёда жариб фақат юза ўлчови (10 минг кв²), яъни ер ўлчов бирлиги сифатида қўлланилган. Юридик ҳужжатларда жариб билан таноб бир хил юза ўлчовини ифода этган. Бир жариб 60X60к3600 кв. газдан иборат бўлган. Бир газ турли худудларда турли бўлгани учун (жумладан, бир хил жойларда 1 метрга тенг бўлган бўлса, бошқа жойда бир қулочга тенг бўлган) ҳар хил бўлган. Масалан, XIX аср ўргаларида бир жариб Бухорода 600-625 кв.саженга, Тошкент округида 600 кв.саженга, Хива оазисида 900 кв.саженга тенг бўлган. Бир жариб бир танобга тенг бўлган. Бу кундалик хўжалик таноби ҳисобланган. Шунингдек, XIX асрнинг 70-йилларида 40 кв.саженга тенг бўлган таноб ўлчов бирлиги ҳам бўлган.

ЖАРИБ II (ар.) - Бухоро амирлигида миришаб хизмати нуқтаи назаридан шаҳарнинг ҳар бир саҳми яна олти қисмга бўлинган. У жариб дейилган. Бухоро шаҳри икки саҳмдан ва 12 та жарибдан иборат бўлган.

ЖАРИБКАШ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё ҳудудида ер ўлчовчи мансабдор. У баъзан жариб амин деб ҳам юритилган.

ЖАРИДА (ар.) - дафтар, китоб, мажмуа, рўзнома.

ЖАРИМА (ар.) - 1. Қонун-қоида бузганлик, қонун-қоидага хилоф ҳатти-ҳаракат учун тўланадиган пул; 2. Зарарни қоплаш учун белгиланган тўлов, товон.

ЖАРЧИ (т.+ф.-т.) - Ўрта Осиё ҳудудларида сўнги ўрта асрлар даврида ҳукмдорларнинг халққа қарата чиқарган фармони, расмий хабарларини, хон ва вазирларнинг амрларини аҳолига етказиш, уруш бошланиши ёки туганлиги тўғрисидаги хабарларни, айрим шахсларни ҳукмдорлар томонидан тақдирлаш ёки жазолаш ҳақидаги амрларни, бирон шахснинг янги лавозимга сайланиши тўғрисидаги хабарларни бозор майдонлари ва аҳоли кўп тўпланадиган жойда баланд овоз билан эълон қиладиган шахс. Шунингдек, жарчилар кўчманчиларнинг овулларини айланиб юриб кўшин тўллашида ҳам қатнашганлар.

ЖАҒАЛБАЙЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Ўрта асрларда жағалбайли асли қабила бўлган, аммо ўзаро курашлар натижасида емирилиб, кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетган. Кейинчалик жағалбайлиларга мансуб кишилар бир қанча қабила ва халқлар таркибига қўшилиб ўз номини саклаб қолганлар. Жағалбайлиларнинг қатта қисми Амир Темур ва унинг ворислари даврида (XIV-XV асрлар) Дашти Қипчоқдан Мовароуннаҳр ва Афғонистонга кўчиб келиб ўрнашган. XIX аср бошларида ўзбекларнинг қипчоқ, найман, қурама қаби қабилалари таркибида учраган. XIX асрнинг 70-йилларида уларнинг қатта бир қисми Афғонистондан Самарқанд ҳудудига келиб ўрнашган. Ўзбекистон ҳудудида жағалбайлилар ўзбек халқи таркибига кирган.

ЖАЪБА (ар.) - қути, ўк жойланадиган қути.

ЖАҲОЛАТ (ар.) - илм-маърифатдан маҳрумлик, қолоқлик, маданиятсизлик, нодонлик, зулмат.

ЖАҲОНБАХШ (ф.-т.) — сахий, қўли очик.

ЖАҲОНГАШТА (ф.-т.) - дунёни кезган, кўп ерларни кўрган, кўп саёҳат қилган.

ЖАҲОНГИР (ф.-т.) - 1. Жаҳонни забт этган; жаҳонни забт

этувчи (кўп ўзга ерларни босиб олган шох, амир ва хонларнинг эпитети); 2. Жаҳонгир (эркаклар исми).

ЖАХР (ар.) - баланд овоз билан зикр этиш.

ЖАХРЧИ (ар.) - айнан, жарчи.

ЖАҲРИЯ (ар.) - жаҳр дарвешларининг тангрининг номини баланд овоз ва турли ҳаракатлар билан такрорлаб зикр тушиши; зикру само; жаҳрия - ана шундай йўсинда зикр тушиш. Зикрнинг яна бир тури "хуфия" деб аталиб, бунда тангрининг номи овоз чиқармай такрорланади.

ЖЕВАК (т.) - 1. Хотин-қизларнинг бўйнига тақиладиган зийнат буюми; 2. Дераза, эшик ва мебелларга зийнат бериш учун ишлатилган металл кубба.

ЖЕВАЧИ (т.) - Бухоро амирлиги саройидаги мансабдорлардан бири бўлиб, одатда, қурол-аслаҳа омборининг бошлиғи ҳисобланган.

ЖЕЗ (т.) - мис, рух ва қалай қотишмаси.

ЖЕЛАК (т.) - хотин-қизлар бошига ташлаб юрадиган рўмол; ёпинчик.

ЖИБА (ЖЕВА) (т.) - темир ёки пўлатдан ишланган қадимги уруш кийими.

ЖИЗА (т.) - майда тўғралган думбанинг ўз ёғида қовурилгани.

ЖИАК, ЖИЯК (т.-х.) - дўппи, тўн қаби буюмлар четига тутиладиган махсус тесма.

ЖИЛОВ (т.) - юганнинг чарм тизгини.

ЖИЛОВБАРДОР (т.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида: мансабдорларнинг отларига қаровчи ва уларга йўлга чиқишда отни ростлаб бериб, йўлдан кайтганда қутиб олувчи хизматкор;

ЖИЛОВДОР (т.+ф.-т.) - Бухоро ва Хива хонликларида хоннинг ёки бошқа олий мартабали кишиларнинг отини қабул қилиб олувчи, отни жиловловчи ва от эгасини отга миндириб ва тушуриб қўювчи шахс.

ЖИЛОВХОНА (т.) - шох, хон саройларига ёки масжид ховлисига қираверишдаги махсус хона ёки бостирма.

ЖИЛҒА (т.) - тоғдан оқиб тушаётган кичкина оқин сув; дарёча, йилға.

ЖИРОВ (т.) - бахши.

ЖИҒА (ф.-т.) - 1. Бош кийимига тақиладиган, уқпар ва қимматбахо тошлар билан безатилган зийнат буюми (асосан, қиз тўйида кўёвнинг, хатна тўйида тўйболанинг бош кийимига тақилади); 2. Тож.

ЖИҒАДОР (ф.-т.) - 1. Жига таккан, жигали; 2. Ўрта Осиё хонлиқларида жигаларни сакловчи лавозимли киши.

ЖИХОД (ар.) - айнан, газавот. Муслмонларнинг ғайри динларга, яъни кофирларга қарши олиб борган муқаддас уруши жиҳод деб аталган. Жиҳодда халок бўлган киши шахид ҳисобланиб, унга жаннат ваъда этилган. Ғалаба қилган муслмон эса тозий ҳисобланиб, ҳар қандай гуноҳлардан халос бўлган.

ЖОВОНГОР (м.) - Ўрта асрларда кенг истеъмолда бўлган ҳарбий атамалардан бўлиб, кўшиннинг сўл қаноти демакдир.

ЖОДИ (ф.-т.) - беда, пичан, хашак қирқадиган дастаки асбоб.

ЖОГИР (ЖОЙГИР) (ф.-т.) - Бобурийлар империяси даврида Ҳиндистонда кенг тарқалган ер эгаллиги шаклларидадан бири.

ЖОГИРДОР (ф.-т.) - бобурийлар даврида Ҳиндистонда мавжуд бўлган жогир эгаси. Жогирдан ундирилган давлаг солигининг бир қисмини жогирдор олган. Бунинг эвазига у муайян миқдорда куролланган отлиқлар, артиллерия ва юк ташувчи ҳайвонлар саклаши ҳамда кўприк, сугориш иншоотларини қуриш ва уларни таъмир қилиб туриши лозим бўлган.

ЖОЙНАМОЗ (ф.-т.сўзд) - муслмонларнинг намоз ўқийдиган тўшамаси.

ЖОМАКОР (ф.-т.) - иш кийими. Кўпинча маҳсус қалин матодан тикилган.

ЖОМАШОВ (ф.-т.) - кир ювадиган сопол тоғора.

ЖОМЕЪ МАСЖИДИ (ар.) - муслмонларнинг жума ва ҳайит намозлари ўқиладиган муқаддас жой бўлиб, шаҳар, туман ва жамоат марказларидаги марказий бош масжид.

ЖОМИУЛ-УЛУМ (ар.) - илмининг кони (жуда ҳам илмли, ўқимишли киши ҳақида).

ЖОН СОЛИҒИ (тар.) - Араб халифалигида муслмон бўлмаган эркин аҳолидан олинадиган солиқ.

ЖОНДОР (т.) - Ўрта Осиё худудида, хусусан, қорахонийлар ва қоразмшоҳлар даврида мавжуд бўлган амаллардан бўлиб, ясавул бошлиғи маъносини билдирган.

ЖОНИЙЛАР (тар.) - Бухоро хонлигини 1599 йилдан 1753 йилгача идора қилган сулола. Тарихда у аштархонийлар сулоласи деб ҳам юритилади (*қаралсин*: Аштархонийлар).

ЖОРИЙ (ар.) - ҳозирги кунда, ҳозирги пайтда юз бераётган, содир бўлаётган, давом этаётган, олиб борилаётган; амалдаги, кундалик.

ЖОРИЯ (ар.) - сотиб олинган, хизматкорликка ёлланган ва урушларда аср тушган хотин-қизлар Ўрта Осиёда жория деб аталган бўлиб, улар асосан хизматкор, чўри киз бўлишган.

ЖОРУБКАШ (ф.-т.) - бирор муқаддас даргоҳни супуриб юрувчи хизматкор.

ЖОСУС (ар.) - бирор давлат ҳақида маълумот тўплаш, хусусан, унинг ҳарбий сирларини билиш учун бошқа давлаг томонидан қўйилган шахс; айғоқчи.

ЖУББ (м.-т.) - Салжуқийлар даврида салла, бош кийим.

ЖУББА, ЖИББА (м.-т.) - 1. Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатлари худудида жангини ёй ўқи ва найзадан саклаш учун симдан тўқилган маҳсус уруш кийими бўлиб, у XVI асргача қўлланилган; 2. Шунингдек, сўнгги ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида авра-жубба деб аталган бўлиб, уларни кўпинча қаландарлар, шайхлар кийишган. Жуббанинг мўйна ва теридан қилинган турлари ҳам бўлган.

ЖУВОЗ (ф.-т.) - мой чиқарадиган дастоҳ. Жувоз улов ёки сув кучи билан юритилган. Ҳозир электр қуввати ёрдамида ҳам юритилмоқда. Жувозлар маҳсулот ишлаб чиқаришига қараб бир неча хил, яъни ёғ жувози, шоли окланадиган - обжувоз ва бошқаларга бўлинган.

ЖУВОЗКАШ (ф.-т.) - 1. Жувоз хайдовчи, жувозхонада (об-жувоз ёки мойжувозда) ишловчи ишчи; 2. Тирикчилиги, даро-мади асосан мойжувоз устида бўлган шахс, мойжувоз эгаси.

ЖУВОЗХОНА (ф.-т.) - обжувоз ёки мойжувоз ўрнатилган жой, бино.

ЖУВОЛДИЗ (ф.-т.) - коп тикиш учун ишлатиладиган йўгон, эгик игна.

ЖУВОН (ф.-т.) - 1. Эрга чиққан, ҳали ёш, егук аёл; 2. Эрдан чиққан ёки тул қолган хотин.

ЖУВОНБАХТ (ф.-т.) - бахтли, бахтиёр; толеи баланд, омадли.

ЖУВОНМАРГ (ф.-т.) - ёш ўлган, айна етилган пайтида ҳалок, нобуд бўлган.

ЖУВОНМАРД (ф.-т.) - 1. Мард, ботир, доворак; 2. Оли-жаноб, олихиммат, хотам.

ЖУВОНСҮХТА (ф.-т.) - айнан, жувонмарг.

ЖУД (ар.) - инъом, эҳсон; сахийлик, кўли очиклик.

ЖУЗ I (ЮЗ) (тар.) - ўзбек халки таркибига кирган қабила уюшмаларидан бири бўлиб, юзнинг “ж” ловчи шевалардаги номи (*қаралсин*: “юз”).

ЖУЗ II (ар.) - 1. Қисм, улуш; 2. Ёзув қоғозининг метрик системада эллик тахтага тенг ўлчов бирлиги; 3. Тикилган дафтар, китобча ёки китобнинг бир бўлаги.

ЖУЗГИР (ар.+ф.-т.) - айнан, жуздон.

ЖУЗДОН (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиёда ўрта асрларда қоғоз хужжатлар солиб юриладиган махсус чарм папка жузгир-жуздон деб аталган.

ЖУЗЬИЙ (ар.) - унчалик катта, муҳим, жиддий бўлмаган; арзимаган, аҳамиятсиз.

ЖУЗЬЯ, ЖИЗЬЯ (ар.) - дастлаб, Араб халифалигида, кейинчалик бошқа мусулмон давлатларида шариат меъёрларига кўра мусулмон бўлмаган фуқаролардан олинадиган жон солиги. Жузья балогатга етганларга солинган. Қариялар ва аёллар, болалар,

қул ва гадолар эса ундан озод қилинган. Жузья, асосан, пул ва нагура тарзида ундирилган.

ЖУЗҒОН (тар.) - ҳозирги Бадахшон марказидаги Файза-бод шаҳрининг сўнгги ўрта асрлардаги номи.

ЖУЛ (т.) - 1. Қўлда тўқилган дағал жун мато; 2. От ёпинги, ёпингич.

ЖУЛГА (т.) - водий, ўлок, кўкламзор.

ЖУЛДУ (м.) - ҳадя, туҳфа.

ЖУМАРД (ф.-т.) - айнан жувонмард.

ЖУФТИ ГАВ (ф.-т.) - бир жуфт хўкиз билан ерни ишлаш мумкин бўлган ўлчов бирлиги. У кўш хўкиз деб ҳам аталган.

ЖЎВА (т.) - хамир ёйиш учун ишлатиладиган қалта ўқлок. Жўва каттик ёғоч, одатда ўрик, тут, ёнғок, олма ёғочларидан тайёрланган.

ЖЎГИЛАР (санскр.) - лўлиларнинг айрим ўзбек шеваларида номланиши. Жумладан, Қашқаларё ва Сурхондарё вилоятларида лўлилар шу атама билан ифодаланadi.

ЖЎНАҒАР (т.) - тоғда ёлғизоёк, оғир йўл.

ЖЎРАБОШИ (ф.-т.) - “Ғап”, “тўкма” қатнашчиларининг (жўраларининг) бошлиғи;

ЖЎЧИ УЛУСИ (тар.) - Чингизхон империясининг бўлиниши натижасида 1224 йили унинг ўғли Жўчинонга теккан мулк, улус. Жўчи улуси Иртишдан Урал (Ёйик) тоғларигача ва ғарбда мўғул оти туёқлари етган ергача бўлган ўлкаларни қамраб олган. Жануб томондан Чигагой улуси билан чегарадош бўлган. Боту-хоннинг харбий юришлари (1238-1242 йй.) натижасида Шаркий Европа ҳам Жўчи улусига вассал сифатида бўйсундирилган. Унга Жанубий Россия, Қрим ва Закавказия (Кавказорти) кирган. XIII аср ўрталаридан бошлаб Жўчи улуси Олтин Ўрда деб аталган.

ЗАБАР (ар.) – араб имлосидаги ундош харфлар ва алиф устига қўйиладиган белги. Бу белги қўйилган харфга “а” қўшиб ўқилади.

ЗАБАРЖАД (ар.) – шаффоф, оч яшил кимматбаҳо тош.

ЗАБТКОР (ар.ф.-т.) – забт этувчи, ўз ҳукмига бўйсундирувчи.

ЗАБУН (ф.-т.) – 1. Нимжон, заиф; 2. Оғир, мушкул, танг.

ЗАБУР (ар.) – Аллоҳ томонидан Довуд алайҳиссаломга юборилган муқаддас китоб.

ЗАВЖ (ар.) – эр; қайлик.

ЗАВЖА (ар.) – рафика; қайлик.

ЗАВОЛ (ар.) – куннинг иккинчи ярми, кун оққан пайт билан кун ботар пайт оралиги;

ЗАЙФА (ар.) – 1. Хотин киши, аёл; 2. Эркак никоҳидаги аёл, хотин; рафика.

ЗАКАН (?) – намлик ёки захни қочириш учун ер, пайкал ўртасидан қазилган ариқ; зовур.

ЗАКО (ар.) – айнан, заковат.

ЗАКОВАТ (ар.) – ўтқир ақл-идрок, зехн маъносини билдиради. Донишмандлик маъносида кенг қўлланилган.

ЗАЙФ (ар.) – қалбаки олтин ва кумуш танга.

ЗАКОТ (ар.) – Ислом динининг беш асосий талабларидан бири бўлиб, мол-мулк ва даромаддан бериладиган садақа, хайр-эхсон, солиқ. Шариатга мувофиқ, муайян бойликка эга бўлган катта ёшдаги мусулмон закот беради. Закоғ миқдори пул даромадларининг қирқдан бир улушига тенг. Деҳқонлар ва чўпонлардан олинадиган закот миқдори бирмунча юқори бўлган. Закоғ камбағаллар, етим-есирлар, қасаллар ва ҳеч қими йўқ аёллар ўртасида тақсимланиши лозим бўлган.

ЗАКОТИ ЧЕКАНА (ар.+ф.) – Бухоро амирлигида XIX аср

– XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Ушбу солиқ одағда 40 тадан кам уй хайвони бўлганлардан олинган.

ЗАКОТЧИ (ар.+ф.-т.) – аҳолидан закот пул ва молларни ундирувчи амалдор. Закоғчи Бухоро амирлигида муҳим амал хисобланган. Девонбегӣ закоғчи хисобланиб, амирнинг молиявий ишларини ҳам бошқарган.

ЗАЛИЛ (ар.) – хўрланган, таҳқир қилинган; ҳақир.

ЗАЛОЛАТ (ар.) – йўлдан озиш, гумроҳлик.

ЗАМЗАМ (ар.) – Макка шаҳрида Каъба яқинидаги, мусулмонлар муқаддас хисоблайдиган кудукнинг номи.

ЗАМЗАМА I (ар.) – 1. Мусиқа асарининг кириш қисми; даромад; 2. Секин овоз билан бошланган кўшиқ; хиргойи.

ЗАМЗАМА II (ар.) – оташпарастларнинг ибодат чоғида, яъни оловга сигиниш пайтида оҳишта ва майин оҳангда ўқийдиган дуолари замзама деб аталган.

ЗАММА (ар.) – араб имлосида унли товушларни ифодалаш учун харфларнинг устига қўйиладиган белги. Форс тилида “пеш” дейилади. Бу белги эски ўзбек имлосида ҳам қўлланилган.

ЗАМИНДОР (ар.т.) – бобурийлар салтанатида вассал ҳокимлар, яъни рожа, султон ва маҳаллий элат бошлиқлари заминдор деб юритилган. Заминдор ерлари, жогир ерларидан фарқли ўларок, мероста қолдирилган.

ЗАМҲАРИР (ф.-т.) – қаттиқ совуқ; қаҳратон киш, аёз.

ЗАНД (қад. сўд.) – паҳлавий тилида “Авесто”нинг тафсири.

ЗАҶДАНАЧИ (тар.) – Бухоро шаҳри яқинида Зандана қишлоғида тўқилган, шарқ мамлакатларида ғоят машҳур бўлган матонинг номи.

ЗАНГ (ф.-т.) – чанг, ғубор, қора.

ЗАНГИЛА (ф.-т.) – қўл ва оёқларга кўнгирокчалар тақиб ўйналадиган ўйин, рақс.

ЗАНГҲЙ – қора танли қул, негр.

ЗАНЖИ (ф.-т.) – қора танлилар ирқига мансуб бўлган ва тропик Африканинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ вақили; негр.

ЗАР (ар.) - узунлик ўлчов бирлиги. Бир газга, тахминан бир метрга тенг бўлган.

ЗАРАФШОН (ф.-т.) - зар сочувчи; олтиндай товланувчи, яркировчи.

ЗАРБОФ (ф.-т.) - зар ип билан, ипакдан қимматбаҳо маголар тўкувчи уста. Улар Бухорода зарбоф деб аталган.

ЗАРБХОНА (ар.ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида олтин, кумуш, мис-жездан танга-чака зарб қиладиган жой.

ЗАРГАР (ф.-т.) - турли металлдан, шунингдек, олтин ва кумушдан хар хил безак буюмларини ясовчи хунарманд. Улар Ўрта Осиёда заргар деб аталган.

ЗАРДЧА (ф.-т.) - совуғча.

ЗАРДУШТИЙЛИК (тар.) - милолдан аввалги VII-VI асрларда Қадимги Эрон ва Ўрта Осиё худудларида пайдо бўлган дин. Унинг номи шу динга асос солган афсонавий пайғамбар Зардушт номи билан боғлиқ. Зардуштийликнинг асосий муқаддас китоби Авестодир. Зардуштийликнинг асосий гояларида дунёдаги ҳамма тартиблар яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва қоронғулик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги курашга боғлиқ деб тушунтирилади. Зардуштийлик дунёни ёруғлик ва эзгулик худоси Ахурамазда билан ёвузлик худоси Анхра-Манъё ўртасидаги курашдан иборат деб таъкидлайди. Зардуштийлик қулдорлик ва илк феодализм даврида Ўрта Осиё, Эрон ва Озарбайжонда кенг тарқалган. Бу худудлар араблар томонидан босиб олинган, зардуштийликка сизгинувчилар мажбуран ислом динига ўтказилган.

ЗАРДЎЗ (ф.-т.) - зардан гул тикувчи чевар.

ЗАРКОКИЛ (ф.-т.) - хотин-қизларнинг бир-бирига занжирбанд қилиб уланган кумуш тангалардан килинган соч ўримлари-га тақадиган безак буюми.

ЗАРРАБИН (ар.+ф.-т.) - айнан, микроскоп.

ЗАРРОБ (ар.+ф.-т.) - танга чиқарувчи.

ЗАРРОБ ХОНА (ар.+ф.-т.+т.) - кумуш ва тилладан танга чиқарадиган жой.

ЗАРХАРИД (ар.+ф.-т.) - пулга сотиб олинган, олтин баро-бариди келган.

ЗАРЧЎВА (ар.+ф.-т.) - тропик ўсимлик ва унинг илдизи-дан тайёрланган зиравор (овқатга сарғиш тус беради ва уни хушбўй қилади).

ЗАРЪ (ф.-т.) - узунлик ўлчови, бир заръ 107 см га тенг.

ЗАФАРНОМА (ар.ф.-т.) - кўлга киритилган зафарлар, галабалар қиссаси.

ЗАХИРА (ф.-т.) - эҳтиёт қилиб, узок муддатга мўлжаллаб сақланган нарсалар. Захира озиқ-овқат, пул, буюм, қурол-аслаҳа, моллар учун ем-хашак кўринишларида тайёрланган. Ўрта асрларда кўшин эҳтиёжлари учун ғамланган нарсалар ҳам захира номи билан юритилган.

ЗАХМ (ф.-т.) - тиг, найза каби ўтқир нарсалардан баданга етган жароҳат.

ЗАҒОМА (ф.-т.) - атрофи чарм билан ўралган доира шаклидаги қути, тарози палласи ўрнида ишлатилган.

ЗЕР (ф.-т.) - араб имлосидаги харфларнинг остига қўйилган белги. Зер қўйилган харфдан сўнг “и” ёки “е” қўшиб ўқилади.

ЗИЁДОН (ар.+ф.-т.) - қандил; шамдон.

ЗИКР (ар.) - Ислом динида сўфийлик тасавуфининг айрим оқимларига хос, “худони ёлга олиш” билан боғлиқ маҳсус маросим. Бу зикр тутиш деб ҳам аталади. Зикрда аввал бир тўда сўфийлар давра бўлиб ўтиришади, бир киши шеърларни маълум оҳангда ўқийди, унга мусиқа жўр бўлади. Даврада ўтирганлар ўринларидан туриб, рақсга тушадилар. Ҳаммалари худони баробар тилга олиб, даврани айланавереди. Мана шундай ҳаракат, яъни худони ёлга олиш зикр дейилади.

ЗИММИЙЛАР (ар.) - Ислом дини ҳукмрон бўлган мамлакатда яшаб турувчи, ammo бошқа динларга мансуб бўлган мусулмонлар ҳимоясидаги аҳоли, ёхуд шартнома бўлмаган аҳолига маъмуриятларда Араб халифалигида мусулмон бўлмаган аҳолига маъмурият билан икки ўртада тузилган шартнома асосида шахс ва мулк дахлсизлиги ҳамда ўз динларига эркин сизгиниш ҳуқуқини таъминлаш ҳақидаги қафолат. Ислом давлати ўз ҳимоясида сақлаб турганлиги эвазига зиммийлар жон солиғи - жузъя ва ер солиғи - хирож тўлашга мажбур бўлганлар.

ЗИНДОН (ар. + т.) - Ўрта Осиё хонликлари худудида бандилар, маҳбуслар ва жавобгарларни сақлаш учун мўлжалланган ер остидаги зах ва қоронги қамоқхона. Зиндоннинг зиндонбон, мирзо ва ясовуллардан иборат маъмурияти бўлган.

ЗИНДОНБОН (ар. + т. + ф. - т.) - зиндон соқчиси, қоровули.

ЗИНДИҚ (ар.) - зардуштийларнинг Занд китобига эътироф қўйганлиги, динсиз, худосиз деган маънони билдиради.

ЗИРАЙИ (ф. - т.) - қушларга тақиладиган зийнат буюм.

ЗИРАК (т.) - исирғанинг бир тури.

ЗИРИХ (ф. - т.) - зирак; халқа; исирга; ўк ва тиг ўтмайдиган уруш кийими; совут.

ЗИРАЪ (ар.) - Ўрта асрларда кенг қўлланган масофа ўлчови бирлиги. Тахминан 79,8 см га тенг бўлган.

ЗИРХ (ар.) - харбий кема, танк ва шу кабиларнинг ўк ўтмайдиган пулат қопламаси.

ЗИХ (ф. - т.) - 1. Икки сатҳ кесишган чизик; 2. Чет, киргоқ.

ЗОБИТ (ар.) - забт этувчи, бошқарувчи, офицер.

ЗОВИЯ (ар.) - сўфийлар, дарвишлар тўхгайдиган ва яшайдиган маскан. Араб мамлакатларининг баъзиларида равот, баъзиларида зовия деб аталган. Ўрта Осиёда бундай жойлар хонақоҳ, Эрон ва Афғонистонда тақъя дейилган.

ЗОЛ (ар.) - араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида ўн биринчи харфнинг номи.

ЗОЙИЧА (?) - мунажжимлар томонидан ром очишда амал қиладиган, дуолар ёзилган хона-хона жадвал.

ЗОТ (ар.) - 1. Бир бобокалондан, ажлоддан тарқалган насл, авлод; 2. Бирор фазилати билан ажралиб турувчи киши; шахс; 3. Жинс, нав.

ЗОҒОРА (?) - маккажўхори ёки оқ жўхори унидан ёпилган нон.

ЗОХИД (ар.) - VII-X асрларда Мовароуннаҳрда молу дунёга рағбат ва хоҳиши бўлмаган киши; тарки дунё қилган ва ҳаёт лаззатларидан воз кечган кишилар. Зоҳидлар мусулмонларни бу дунё

роҳат-фароғатдан воз кечишга, давр жабр-зулмига чидашга ундаганлар. Зоҳидлик сўфийликнинг айрим оқимлари билан боғлиқ бўлган.

ЗУЛ-ҚАРНАЙН (ар.) - Ўрта Осиё худудида Александр Македонскийни Исқандар Зулқарнайн деб аташган.

ЗУЛ-ФИҚОР (ар.) - ривоятлар бўйича Ҳазрати Али қилиннинг номи.

ЗУЛ-ЖАНОХ (ар.) - қанотли от, ривоят бўйича Алининг қарболода минган отининг номи.

ЗУЛҚАЪДА (ар.) - қамария йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи.

ЗУЛҲИЖЖА (ар.) - қамария йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи.

ЗУМРАД (ар.) - оч-яшил тусли қимматбаҳо тош.

ЗУННОР I (ар.) - 1. Маълум тусдаги жундан эшилган чизимча-белбоғ (мусулмон давлати кўл остидаги христианлар, яҳудийлар шу чизимчани устки кийим устидан боғлаб юришга мажбур эдилар); 2. Христианларнинг бўйнига тақиб юрадиган хочи; 3. Хукмдорларнинг иш вақтида бўйнига тақадиған амалдорлик белгиси.

ЗУННОР II (ар.) - христиан ва яҳудийларнинг белбоғи.

ЗУРҚ (ар.) - Илк ва ривожланган ўрта асрларда кўшин ҳамда лашкарлар фойдаланган харбий қурол турларидан калта найза, ўк.

ЗУФУНУН (ар.) - ўрта асрларда Шарқда, жумладан, Ўрта Осиёда ўзининг қобилияти, ақл-идроқи, ўтқир зехни билан барча фанларни эгаллаган шахс, илм соҳиби шундай деб аталган.

ЗУҲАЛ (ар.) - Сатурн сайёрасининг мусулмонлар томонидан аталиши. Мусулмонлар Зухал юлдузини бахтсизлик юлдузи деб атаганлар.

ЗУҲРА (ар.) - Нохид-Венера-сайёрасининг номи. Гўзаллик, хуш-кайфият, хурсандчилик ҳамда муҳаббат белгиси.

ЗУҲУР (ар.) - намосён бўлиш, кўриниш, пайдо бўлиш.

ЗУҒОТА (т.) - 1. Кетмон, теша ёки болтанинг соп ўрнатиладиган тешиги; 2. Маккажўхорининг донсиз ўзаги; сўта.

И

ИБН (ар.) - Шарқ халқларида эркаклар исмлари таркибида келувчи сўз. XX аср бошларигача Ўрта Осиё халқлари ўртасида ҳам кенг қўлланилган. Ўғли деган маънони ифодалайди. *Масалан*, Олим ибн Зоир, яъни Зоир ўғли Олим.

ИБРО (ар.) - гуноҳкорни оқлаш.

ИБРОНИЙ (ар.) - 1. *Айнан*, яхудий; 2. Яхудийларга, уларнинг тили, адабиёти ва маданиятига оид.

ИБТИДО (ар.) - бирор нарса, иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва шу кабиларнинг боши, аввали, бошланиш даври, бошланғичи.

ИДДА (ар.) - эрдан ажратган ёки эри ўлган хотинга хомиладорлиги аниқлангунча шариат бўйича эрга тегиш мап қилинган юз кунлик мuddат.

ИДДАТ (ар.) - талок берган аёлнинг муайян мuddатни ўташ даври, ойлик, мохона.

ИДИШҚАЙТДИ (т.) - қиз унаштиришда куёв томондан юборилган дастурхон ва уни кутиб олиш маросими.

ИДРОР (ар.) - XIV-XV асрларда Ўрта Осиёда ҳокимлар томонидан шу инъомга сазовор шахсга тайин этиладиган йирик пул маблағи.

ИДТИХОД (ар.) - бирлашиш, қовушиш, бирикшиш.

ИЕРОГЛИФ (р<грек) - қадимги мисрликлар ва баъзи бир халқлар ёзувида бутун бир тушунча, ибора, сўз, бўгин ёки товушни ифодалаган хайвон, одам, ҳар хил буюм, асбоб ва шу кабилар тасвиридан иборат белги; ҳозир хитой, япон ва корейс ёзувларидаги белгилар ҳам иероглифлар деб аталади.

ИЖТИХОД (ар.) - фикх соҳасида юксак билимга эга бўлиш, диний-ҳуқуқий масалаларни мустақил ҳал эта билиш. Исломда энг юқори табақага мансуб фақхларгина шундай ҳуқуққа, яъни ижтиҳод ҳуқуқига эга бўлган ва мужтаҳид деб аталган. Улар илгари учрамаган масалаларни ҳаёт талабига мувофиқ, Қуръон ва ҳадисга асосланган ҳолда хал қилганлар.

ИЗВОШ (р.) - резина ғилдиракли енгил от арава; фйтон.

ИЗВОШЧИ (р.+т.) - извош хайдовчи ёки унинг эгаси.

ИЗДАҲОМ (ар.) - суҳбатлашиш, чакчаклашиш мақсадида тўлланган йигин, йнгилиш, давра.

ИЗМ (ар.-азм) - ихтиёр, эрк.

ИЗМА (т.) - кийим, ёстиқ жилди ва шу кабиларнинг тутма ўтказадиган тешиги.

ИЗЧИ (т.) - изига тушиб, из қувиб топувчи, изни яхши биладиган; изкувар.

ИЙД, **ИЙД АЁМИ** (ар.) - мусулмонларнинг диний байрамлари. Ийд терминининг бир оз бузилган ўзбекча талаффузи хайитдир. Ўтмишда етти кун давом этадиган ийд-ал-қурбон, яъни қурбон хайити (баъзи мамлакатларда 3 ёки 4 кун бўлган) ва уч кун давом этадиган ийд-ал-фитр, яъни рўза хайити кунлари омма орасида ийд айёми деб юритилган.

ИЙДЛИК (ар.+т.) - XX аср биринчи чорагигача Ўрта Осиё хонликлари ҳудудидаги эски мактабда ийд байрами муносабати билан ўқувчилар томонидан домлага қилинадиган совға, хайитлик. Ийдлик нон, ош, кийим-кечак, пул ва шунга ўхшаш нарсалардан иборат бўлган.

ИЛГАК (т.) - бирон нарсани осиб кўйиш учун хизмат қиладиган мослама.

ИЛИКХОНЛАР (тар.) - Мовароуннахрни 999 йилдан 1212 йилгача идора қилган қорахонийлар ҳукмдорларининг унвони. Иликхонлар асида Етгисув ва Қашғарда яшаган яғмо турк қабиласига мансуб бўлган. Қорахонийлардан Наер ибн Али 999 йилда Бухорони эгаллайди ва Мовароуннахрда иликхонлар ҳукмронлигига асос солади. Улар дастлаб қорахонийларнинг Қашғардаги, 1042 йилдан бошлаб эса Ўзгандаги ҳоконларига номигагина итоат қилиб, амалда эса мустақил бўлганлар. Иликхонлар Султон Санжар ҳукмронлиги йилларида (1118-1157 йй.) салжуқийларга, XII асрнинг 30-йиллари охирларидан қорахитойлар ва хоразмшоҳларга тобе бўлган. Иликхонларнинг энг машҳурлари: Наер ибн Али (999-1013 йй.), Али ибн ал-Ҳасан (XI аср бошлари), Иброхим (1047-1068 йй.), Арслонхон Мухаммад ибн Сулаймон Тегин (1102-1130 йй.).

ИКСИР (ар.) - ўрта аср кимёгарлари тасавурида ҳамма нарсани олтинга айлантира оладиган афсонавий тош.

ИЛИГУЗИЛДИ (т.) - кўр-қут тугаган, ҳали ҳеч нарса пишмаган пайт.

ИЛК (т.) - энг аввалги, дастлабки, олдинги, бошланғич, биринчи.

ИЛМ (ар.) - бирор бир соҳа, фан, илм, маърифатга оид маъ-лумотлар.

ИЛМА (т.) - ипни чатиштириб, илиб тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса.

ИЛМИ НУЖУМ (ар.) - юлдузлар илми.

ИЛМИ АДАБ (ар.) - филологияга оид билимлар. Асосан, 12 қисмдан иборат: лугат илми, сарф илми, иштиқок илми, наҳв илми, манъони илми, баён илми, аруз илми, қофия илми, расул-хат илми, илми бадеъ, наср илми, таворих илми, мусиқа илми; ахлоқ илми.

ИЛМИ БАХС (ар.) - мантик ва диалектика илми.

ИЛМИ БУНЙА (ар.) - физиология илми.

ИЛМИ ЗУНУН (ар.) - скептицизм.

ИЛМИ ИСТИФО (ар.) - ҳисоб-китоб илми.

ИЛМИ КАЛОМ (ар.) - ақл билан ишотлайдиган илм. Теология.

ИЛМИ КИМЕ (ар.) - химия фани.

ИЛМИ ЛИСОН (ар.) - лингвистика.

ИЛМИ ЛУҒАТ (ар.) - лугатшунослик.

ИЛМИ МАНОЗИР ВА МАРОЕ (ар.) - оптика.

ИЛМИ МАНТИҚ (ар.) - логика.

ИЛМИ МАОДИН (ар.) - маъданшунослик фани.

ИЛМИ МАСОХАТ (ар.) - геодезия фани.

ИЛМИ МАЖЛИС (ар.) - муомала илми.

ИЛМИ МИЛОХАТ (ар.) - навигация фани.

ИЛМИ МУСАЛЛАСОТ (ар.) - тригонометрия.

ИЛМИ МУҲОСАБАТ (ар.) - бухгалтерия

ИЛМИ НАБОТАТ (ар.) - ботаника

ИЛМИ НАЗИР (ар.) - мунозира илми.

ИЛМИ НАХВ (ар.) - синтаксис

ИЛМИ НУЖУМ (ар.) - астрономия

ИЛМИ РАМЛ (ар.) - фолбинлик илми

ИЛМИ РАСАД (ар.) - юлдузшунослик илми.

ИЛМИ РИЁЗИЙ (ар.) - сонлар, ҳандаса, юлдузлар ва мусиқий илмлардан ҳамда маънозир, оптика (мароё), жабр ва муқо-бала, механикадан иборат илмлар соҳаси.

ИЛМИ САРФ (ар.) - морфология

ИЛМИ СИЁҚ (ар.) - байт ул-мол-ҳазина ва девонларда ишлатиладиган ҳисоб илми.

ИЛМИ ТАБАҚОТУЛ-АРЗ (ар.) - геология

ИЛМИ ТАБИИЙ (ТАБИАТ) (ар.) - табиатшунослик.

ИЛМИ ТАЪБИР (ар.) - тушларни таъбир этиш.

ИЛМИ ТАХТИТУЛБИЛОД (ар.) - топография

ИЛМИ ФИРОСАТ (Ё ҚИЁФА) (ар.) - инсон хулқ-атворини қиёфа ёки сурат орқали ўрганадиган усул ва воситалар мажмуи.

ИЛМИ ФИҚҲ ВА УСУЛ (ар.) - дин қонунлари ва шариат қоидалари мажмуаси илми.

ИЛМИ ШУОЪ (ар.) - оптика.

ИЛМИ ЯД (КАФТ) (ар.) - хиромантия.

ИЛМИ ҚОЛ (ар.) - зоҳирий, расмий илмлар.

ИЛМИ ҲАЙАТ (ар.) - астрономия, космография.

ИЛМИ ҲАЙВОНОТ (ар.) - зоология.

ИЛМИ ЖАБРУ МУҚОБАЛА (ар.) - алгебра.

ИЛМИ ЖАМОДОТ (ар.) - минералогия.

ИЛМИ ЖАРРИ АС+ОЛ (ар.) - механика.

ИЛМИ СИНОАТ (ар.) – хунармандчилик, косиблик илми.
ИЛМОҚ (т.) – илиб кўтариш учун хизмат қиладиган асбоб, илгак.

ИЛОК (тар.) – хозирги Тошкент вилоятининг жанубида, Охангарон дарёси воҳасида жойлашган қадимги давлат XIII аср бошларигача Илок деб аталган. Пойтахти Тункат шаҳри бўлган. Илк Ўрта асрлар даврида мустақил давлатга айланган. Илок ҳукмдорлари “Илок дехқонлари” унвони билан юритилган ва катта иқтисодий ҳамда сиёсий кучга эга бўлганлар. Пойтахт шаҳарда танга пул чикарадиган давлат зарбхонаси бўлган. X аср охирида Илок Қорахонийлар давлати таркибига кирган. Чингизхон истилосидан сўнг Илок ерлари жалойирлар қабиласи тасарруфига ўтган.

ИЛОХ (ар.) – Аллох, худо.

ИЛОХА (ар.) – хотин қиёфасидаги санам; маъбуда.

ИЛОХИЁТ (ар.) – диний ақидалар ва улар ҳақидаги илохий кўрсатмаларни ўз ичига олган диний таълимот. Илоҳиёт хозир ҳам диний мадраса, институт ва университетларда ўқитилади. Исломда илоҳиёт илк шаклланиш давридан бошлаб Қалом деб ном олган.

ИЛХОН (т.-м.) – XIII–XIV асрларда Эрондаги мўғул ҳукмдорларининг унвони.

ИЛҒОР I (т.) – Ўрта асрларда кенг истеъфода этилган ҳарбий атамалардан, кўшиннинг олдинги қисми, авангарди деган маъноларни англатган;

ИЛҒОР II (т.) – олдинда борувчи, пешқадам.

ИЛҒОРБЕГИ (т.) – кўшиннинг олдинги қисми(авангард) бошлиғи.

ИМДОД (ар.) – мадад етказиш; кўмак, ёрдам..

ИМОМ (ар.) – намозда жамоатнинг олдида туриб намозни бошқарувчи киши. Шунингдек, ислом динида мусулмонларнинг раҳбари, бошлиғи демакдир. Имом термини ниҳоятда кенг маънода қўйидаги маъноларда ишлатилган ва ишлатилмоқда:

1) суннийликда барча мусулмонларнинг олий раҳбари; 2) суннийликда шариат мазҳабларининг асосчилари; 3) шиаликда энг юксак раҳнома, яъни Ҳазрати Али ва унинг авлодлари;

4) суннийликда ҳам, шиаликда ҳам масжидда намозни бошқариб борувчи диндор – масжид имоми.

ИМОМИЙЛАР (ар.) (тар.) – шиаликда асосий оқимлардан бирининг тарафдорлари, яъни Али авлодига тааллуқли ўн икки имомни тан олувчи мўътадил шиалар. Имомийлар ўн биринчи имом Хасан ал-Аскарий вафотидан (873 йил) кейин унинг ёш ўғли Мухаммадни охириги ўн иккинчи имом деб тан олганлар. Ривоятларга кўра бу имом йўқолган. Имомийлар уни “яширинган имом”, яъни, махдий деб эълон қилганлар. У қайтиб келиши билан адолат тантана қилади деб ҳисоблайдилар. “Яширинган имом”га эътиқод имомийларнинг асосий ақидаларидан биридир. Имомийлар шиаларнинг анча кўп тарқалган қисмидир.

ИМОН (ар.) – Ислоом динида унинг ақидаларига, Оллоҳга, Мухаммад алайҳиссаломга ва илохий ҳисобланган китобларга, тақдирга, охирагга ишониш. Исломда имон талаблари, “аркон ал-имон”, яъни эътиқод асослари деб ҳисобланади, унга шак-шубҳасиз эътиқод қилиш талаб қилинади.

ИНДАКЧИ (т.+ф.-т.) – Бухоро амирлигида қозикалон ихтиёридаги ясовуллар бошлиғи.

ИНЖИЛ (ар.) – илк христианларнинг муқаллас китоби. Библиянинг бир қисми бўлиб, христианликнинг афсонавий асосчиси Исонинг бу дунёдаги “ҳаёти” тасвирланган асарлар тўплами. 30 тагача номдаги Инжил маълум. Улардан фақат Матвей, Иоанн ва уларнинг шогирдлари Марк ва Лука ёзиб қолдирган 4 та Инжил Библиянинг иккинчи бўлими ҳисобланган Янги Аҳдга унинг муҳим қисми сифатида киритилган. Инжил II асрнинг биринчи ярмида юзага келган.

ИНЖУ (т.) – марварид.

ИНЖУ (т.-м.) – Чингизхон хонадони аъзоларига тегишли ер-сув; кейинчалик шоҳлар, амирлар, хонлар хонадони аъзоларига тегишли ер-сув.

ИННАНА (т.) – узун ёғоч ёки тахтанинг ўртасини бирор ўла устига ўрнатиб, икки бошига икки киши ўтириб олиб, навбат билан кўтарилиб-тушиб ўйналадиган болалар ўйини ва шундай мосламанинг ўзи.

ИНОД (ар.) – бўйин товлаш, ўжарлик, қийиклик.

ИНОН (ар.) - идора, бошқариш, бошқарув.
ИНОЯТ (ар.) - марҳамат, лутф, илтифот.

ИНОЯТНОМА I (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида амирга арз қилиб ёзилган хат, нома.

ИНОЯТНОМА II (ар.+ф.-т.) - I. XV-XVIII асрларда бирор солиқ ва жаримадан озод қилинганлик ёки бирор имтиёз олганликни кўрсатувчи расмий ҳужжат. 2. Кўкон хонлигида нуфузли кишилар сафарга чиққанларида хон томонидан қатагон қилинган жойларда йўл-йўлакай фойдаланиш учун берилган рухсатнома.

ИНОҚ (м-т.) - дўстона, яқин одам, иноқ, ишончли вакил, ишончли мансаб эгаси ёки мансабдор ҳамда ўз ишига ишончли ва салокатли деган маъноларни англатган. Одатда, иноқлар энг қудратли ўзбек урувлари амирларидан тайин этилган ва улар хоннинг энг яқин маслахатчилари бўлган. Бухоро амирлигида иноқ юқори ўн биричи даража тоифадаги мартабалардан ҳисобланиб, Бухоро амирлигида иноқнинг икки хил тоифаси, яъни қатта иноқ (иноқи калон) ва кичик иноқ (иноқи хурд) мавжуд бўлган. Хива хонлигида иноқлар йирик амалдор, яъни қабила бошлиғи ҳисобланган. Иноқлар хузурида қушбеги, меҳтар ва оталиқдан иборат кенгаш бўлган ҳамда улар амалий тadbирлар ишлаб чиқишга ёрдамлашган.

ИНОҚИ КАЛОН (м.-т.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида Булок хукмдорнинг амр-фармонларини ва буйруқларини тегишли шахс ва маҳкамаларга етказувчи, амир қабулига муяссар бўлганларни унинг хузурига киритувчи мансабдор.

ИНОҚИ ХУРД (ф.ф.-т.) - Бухоро амирлигида амир номига келган хатлар ва номаларни қабул қилиб, овоз чиқариб ўқувчи мансабдор.

ИНШО ИЛМИ (ар.) - подшоҳ ва хон девонларидан чиқадиган махсус ёзишмаларни тузиш йўл-йўриқларини ўргатувчи фан.

ИНЪОМ (ар.) - тортиқ қилиб берилган нарса; ҳадя, совға.

ИПАК (т.) - пилладан олинadиган ингичка пишшқ майин тола.

ИПОР (т.) - мушк, иси ўтқир атир.

ИРМОҚ (т.) - дарёга қуйилувчи кичик сув йўли.

ИРОҚ (?) - Шашмақом системасидаги олтинчи мақом номи.
ИРОҚИ (?) - ип ёки ипақларни кесиштириб, крест шаклида тул тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса.

ИРОҚИ АЖАМ (тар.) - ўрта асрларда Ғарбий Эрон шундай аталган.

ИРОҚИ АРАБ (тар.) - ўрта асрларда Ироқ шундай аталган.

ИРШОД (ар.) - тўғри йўлга ҳидоят этиш, раҳбарлик этиш, йўлбошчилик.

ИРШОДНОМА (ар.+ф.-т.) - тўғри йўлга ҳидоят этувчи дастур, қўланма, панд-насихат. Муршиднинг таълимоти.

ИСАВИЙ (ар.) - насроний, исавий дини бўлган киши.

ИСИРҒА (т.) - 1. Қулоққа тақиладиган олтин, кумуш каби металлардан ясаладиган зийнат буюми; зирак; 2. Баъзи хайвонлар, чунончи, эчкининг томоғи остидан осилиб турадиган солинчоч эти.

ИСКАНА (ф.-т.) - ёғоч-тахтани ўйиш, тешиш учун қўлланиладиган, учи япалоқ ўтқир пўлат асбоб.

ИСЛИҚ (т.) - ўтовнинг тепа туйнугини беркитиб турадиган қисми.

ИСЛОМ (ар.) - дунёда энг кўп тарқалган динлардан бири бўлиб, унга эътиқодда бўлганлар мусулмонлар деб аталади. Ислом дини ягона худо - Оллоҳга эътиқод қилади. Ислом дини VII асрда Арабистонда вужудга келган. Мухаммад пайғамбар исломи динининг асосчиси. Ислом дини бутунги кунда араб давлатларида, Туркия, Эрон, Афғонистон, Покистон, Индонезия, Ўзбекистон, Озарбайжон, Қозғистон, Тожикистон, Туркманистон, Қирғизистон ва бошқа бир қатор мамлакатларда ҳукмрон дин ҳисобланиб, унга эътиқод қилувчи мусулмонларнинг сони жаҳон бўйича 800 миллионга яқин кишини ташкил этади.

ИСЛОХ (ар.) - 1. Тузатиш, тузатиб яхшилаш; 2. Бирор соҳада ўтказилган туб ўзгартариш; реформа.

ИСЛОҲОТ (ар.) - Туб ўзгартариш; ислох, реформа.

ИСТИНОД (ар.) - таяниш, орка қилиш, суяниш; таянч, суянчик.

ИСТИОРА (ар.) - 1. Бадий ўшатма, метафора;

2. Бошқа тилдан ўзлаштирилган сўз, ўзлаштирма.

ИСТИФОДА (ар.) - фойдаланиш, ишлатиш.

ИСТИҚЛОЛ (ар.) - мустақиллик.

ИСТИХОЛА (ар.) - андиша, мулоҳаза, тортиниш.

ИСФИЖОБ (тар.) - Сайрам шаҳрининг қадимги даврдаги номи.

ИФТИРО (ар.) - бўҳтон, тухмат.

ИФТОР (ар.) - рўза тугган одамнинг оғиз очиши билан боғлиқ бўлган диний маросим.

ИФТОРЛИК (ар.) - Исролда рўза тутиш билан боғлиқ диний маросим. Қуръони Каримда айтилишича, рўзани қазо қилган киши бошқаларни тўйдирishi лозим. Шу асосда ифторлик қилиш; яъни рўза кунлари рўза тугган одамларни, диндорларни ифтор қилдириш-зиёфат бериш маросими келиб чиққан. Ифторлик сўнггида Курондан оятлар ўқилади.

ИФШО (ар.) - ошкор, фош этиш, очиш.

ИХВАТ (ар.) - биродарлик, қардошлик.

ИХТИЁР (ар.) - уни "Соҳиб ихтиёр" деб ҳам аташган. Подшоҳ, хон ва султон саройининг мутасаддиси. Унинг зиммасига сарой аҳлига бошчилик қилиш ва қабул маросимлари уюштириш топширилган.

ИХТИЛОЛ (ар.) - исён, кўзғолон, ғалаён.

ИХТИЛОТ (ар.) - аралашув.

ИХТИЛОФ (ар.) - қарама-қаршилиқ, келишмовчилик, зиддият, низо.

ИХШИД (сўд) - Сўд ҳокимларининг насаби, унвони. Тарихий маълумотларга кўра, Сўд Араб халифалиги томонидан истило қилинганга қалар бу ерда 13 Ихшид ҳукмронлик қилиб ўтган.

ИЧКИ (т.) - Бухоро хонлигида хоннинг махсус саройи хизматчиларидан бўлиб, уларнинг зиммасига хон саройи ёки юриш

ИСМОИЛИЙЛАР (тар.) - VIII аср ўрталарида Араб халифалигида шиъа оқими орасида шаклланиб, X-XI асрларда Яқин ва Ўрта Шарқда кенг тарқалган диний мазҳаб тарафдорлари. Мазҳаб шиаларнинг имоми Жаъфар ал-Содикнинг катта ўғли Исмоил номи билан боғлиқ. Имом Жаъфар катта ўғли Исмоилни ворисликдан маҳрум қилиб, кичик ўғли Мусо ал-Қозимни ворис қилиб тайинлагандан кейин бундан норози бўлган Исмоил тарафдорлари Жаъфар вафотидан сўнг унинг ўғли Муҳаммад ибн Исмоилни имом деб тан олганлар. Кейинги даврларда халифаликда кўтарилган жуда кўп кўзғолонлар ва тахт учун курашларда исмоиллийлар таълимоти диний никоб бўлиб хизмат қилган.

ИСНОАШАРИЙ (ар.) - Али наслидан бўлмиш ўн икки имом тарафдорлари.

ИСТАБЛ (ю.+р.) - саисхона, молхона, отхона.

ИСТАХР I (?) - ховуз, кўл.

ИСТАХР II (тар.) - қадимий Эроннинг пойтахти. Юнонлар уни Персиполис деганлар.

ИСТОР (ар.+ю.) - илк ўрга асрларда фойдаланилган оғирлик ўлчови. Тўрт ярим (21 гр.) мисқолга тенг бўлган.

ИСТЕЪДОД (ар.) - ижодий қобилият, лаёқат, талант.

ИСТЕХКОМ (ар.) - 1. Мудофаа учун қурилган мустаҳкам тўсиқ, гов, девор, қалъа ва шу қабилар; 2. Мустаҳкам таянч, суянчик; кўрғон.

ИСТИБДОД (ар.) - мустабилларнинг маҳкумлар, маълумлар устидан чекланмаган ҳуқуқига асосланган жабр-зулм, эзиш; шу асосга қурилган идора усули.

ИСТИЛО (ар.) - қурол кучи билан ўзга мамлакатни босиб олиш, забт этиш.

ИСТИЛОХ (ар.) - термин, атама маъноларини аниқлаш.

ИСТИЛОХОТ (ар.) - терминология, терминлар, атамалар.

ИСТИМОЛОТНОМА (ар.+ф.-т.) - чақирик хати, мурожаатнома. Бирон тоифа ёки шахсни ўз тарафига оғди-риб олиш учун ёзилган кичик мактуб.

вақтида хон ўрдасини тасарруф қилиб туриш вазифаси юклатилган.

ИЧКУЁВ (т.) - келиннинг ота-онасига тегишли ховлида бирга яшовчи куёв.

ИШРАТ (ар.) - кайф-сафо, айш-ишрат, айш.

ИШРАФ (ар.) - Салжукийлар даврида мушриф вазифасини бажарувчи.

ИШРОҚИОН (ар.) - ишроқ фалсафасининг тарафдорлари Фарба Афлотун, шарқда Шаҳобуддин Сухравардий таълимотининг тарафдорлари.

ИҚТАЪ (ар.) - Салжукийлар даврида ер парчаси, чек, уни хоким ўз тобеятида бўлганларга муваккафган, вақтинча берарди. Ер мерос қолмасди. Иқтоънинг бир кўриниши.

ИҚТАЪДОР (ар.) - иқтаъ (чек) соҳиби.

ИҚТИДО (ар.) - эргалиш, тақлид қилиш. Иқтидо қилмоқ, намозда имомга тақлидан ҳаракат қилмоқ.

ИҚТИДОР (ар.) - куч-қудрат, қодирлик.

ИҚТИДОРЛИ (ар.) - куч-қудратга молик, қудратли, қодир.

ИҚТИДОРСИЗ (ар.) - иқтидори йўқ, куч-қудрати йўқ.

ИҚТОЪ (ар.) - ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида ҳукмдор томонидан феодалга қатта хизматлар эвазига инъом қилинган чек ер. Одатда, иқтоъ умрбод берилмай, ҳукмдор уни истаган вақтида қайтариб олиб, бошқа кишига тортиқ қилиши мумкин бўлган. Иқтоъ ҳақидаги дастлабки маълумотлар VII аср охирига мансуб араб манбаларида учрайди. IX асрга келиб халифа томонидан араб амирига идора қилиш учун берилган вилоятлар ҳам иқтоъ деб атала бошлаган. Амир ўзи ҳукмронлик қилаётган ушбу вилоятлар солигини бугундай ёки қисман ўзлаштириш ҳуқуқига эга бўлган. Иқтоъ ерлари давлат мулки ҳисобланган, лекин IX асрдан бошлаб ер эгасининг хусусий мулкига айлана бошлаган. Темурийлар даврида иқтоъ ўрнида “тиюл” ва “суюргол”, бобурийлар салтанати даврида эса “жогир” атамалари қўлланилган.

ИҚТОДОР (ар.) - қатта хизматлар эвазига инъом қилинган ер, яъни иқтоъ эгаси.

Й

ЙАЗИДЛАР (тар.) - зардуштийликка яқин диний секта издошлари. Йазидлар диний таълимотида христианлик, иудаизм ва ислом динларининг элементлари бор. Йазидлар чўқинтириш ва хатна маросимларини ўтказишади. Ягона худо Йазиданни тан олишади. Йазидлар христианлар, ва айниқса, мусулмонлар томонидан қаттиқ таъкиб этилган. Шунинг учун улар Библия билан Қуръонни муқаллас китоб деб тан олишга мажбур бўлганлар. Туркия, Эрон, Ироқ, Арманистон ва Грузияда яшайдиган куртларининг бир қисми йазидлар таълимотининг издошларидир.

ЙИЛБОШИ (т.) - Наврўз байрами.

ЙИЛҚИ (т.) - 1. Оглар подаси; отлар; 2. Подада боқиладиган от.

ЙИЛҚИБОН (т.+ф.-т.) - йилқи боқувчи одам; йилқи-боқар.

ЙИҒОЧ (т.) - масофа ўлчови.

ЙИЛНОМА (СОЛНОМА) (т.+ф.-т.) - ўтмишда энг муҳим тарихий воқеалар тартиб билан баён этилган тарихий асар. Ҳар бир мамлакатда яратилган йилномалар шу мамлакат тарихи тўғрисидаги энг муҳим манбалардан ҳисобланади.

ЙИЛНОМАЧИ (СОЛНОМАЧИ) (т.+ф.-т.) - ўтмишда энг муҳим воқеаларни, яъни йилномаларни ёзиб борувчи шахс.

ЙИРОҚ (т.) - узок, олис.

ЙИҒИМ (т.) - халқдан хокимият фойдасига олинадиган пул ёки буюм.

ЙИҒИН (т.) - йиғилиш, мажлис.

ЙОСОЛ (м.-т.) - ўрта аср Шарқ мамлакатларида, хусусан, Ўрта Осиёда кўшинни харбий юриш ва жанг олдидан кўриқдан ўтказиш тартиби.

ЙЎЛАК (т.) - кўча эшигидан ховлига олиб борадиган тор йўл.

ЙЎЛБОШЧИ (т.) - мазмунан "рахнамо" ва "рахбар" сўзларига караганда теран ва кўлами кенгрок. Умумхалқ ва халққаро микёсда эътироф этилган атоқли сиймо.

ЙЎЛКА (т.) - кўчанинг пиёдалар учун бироз баланд килиб қурилган чети.

ЙЎЛОЁҚ (т.) - узоқ сафарга чиқиш муносабати билан бериладиган зиёфат, хадя; кузатиш маросими, хайрлашув маросими.

ЙЎҚСИЛ (т.) - камбағал, кашшок.

ЙЎҚЧА (ЙОҚЧА) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида 6 соат давомида ўз ерини суғориш учун сувдан фойдаланиш ҳуқуқи. У чойрак ва чорак деб ҳам юритилган.

ЙЎҚЛОВ (т.) - маълум бир муносабат билан қутлаш, эслаш ва ҳол-аҳвол сўраш учун қариндош-уруғ, дўст-ёрларнинг бир-бирларига бориш одати. Йўқлашнинг турлари: келин йўқлаш, фарзанд кўрган аёлни йўқлаш, муборак ҳаж зиёратидан, ҳарбий хизматдан, дам олишдан, саёхатдан, ўқишдан қайтиб келганларни йўқлаш, беморни касалхона ёки уйига бориб йўқлаш ва бошқалар.

К

КАБИР (ар.) - 1. Катта, улуғ; 2. Етимлик ёшидан ўтган, балоғатга етган.

КАБИСА ЙИЛИ (ар.) - шамсий йилида тўлиқ 366 кундан иборат йил. Тўрт йилда бир келади, унда февраль ойига бир кун қўшилади.

КАБР (ар.) - қадимий уруш кийими, жибба, совут.

КАВКАБА (ар.) - шохлар олиб юрадиган, учда сийқалланган кубба ўрнатилган чўл, хасса.

КАВСАР (ар.) - ислом дини эътиқодига кўра жаннатдаги ҳовузнинг оти.

КАВУШ (ф.-т.) - чармдан тикилган ва одатда маҳси билан кийиладиган оёқ кийими.

КАВУШДЎЗ (ф.-т.) - қавуш тикадиган қосиб.

КАВШАР (т.) - металл буюм, деталь ва шу кабиларни бирига улаш учун ишлатиладиган металл ёки қоринма;

КАДИВАР (сўғд.) - ўрта асрлар даврида қишлоқларда ер эгасига тобе бўлган шахс.

КАДХУДО (?) - Салжукийлар даврида шохнинг унвони. Иккинчи маънода қўшиннинг молия ва ҳўжалик ишларини олиб боровчи амалдор.

КАДХУДОЛАР (?) - сўнгги ўрта асрлар даврида Хива хонлигида мавжуд бўлган уруғ бошлиқлари лавозими. Маъноси-оқсоқоллар, бошлиқлар, раҳбарлар демақдир.

КАЖОҒАНД (ф.-т.) - ичига пахта ўрнига арзон хом ипак солиб қавилган уруш кийими.

КАЗЗОБ (ар.) - ёлгончи, алдоқчи; фирибгар, мунофиқ.

КАЙ (ф.) - подшо, улуғ шох. Қадимий Эрон шохларининг лақаблари.

КАЙВОН (ф.-т.) - Зухал (Сатурн) сайёраси.

КАЙВОНИ (ф.-т.) - 1. *Айнан*, дастурхончи; 2. Уй бекаси; 3. Кўп нарса биладиган, билимдон.

КАЛАВА (ф.-т.) - чархга бир неча марга текис килиб ўралган ва чархдан чиқариб олиб тахланган бир ўрам ип, ипак.

КАЛАНТАР (ф.-т.) - хунармандликнинг ҳар бир соҳасига оқсокол каби белгиланган киши.

КАЛАС СУВИ (тар.) - Калас (Келес) сойи.

КАЛТАТОЙ (тар.) - ўзбек халқининг таркибига кирган уруғлардан бири. Калтатой ўзбеклар таркибидаги "гурж" деб ата- лувчи этник гуруҳнинг бўлинмаларидан бири бўлган. Калтатой яна бир қанча кичик уруғлар (муаззамини, махатори, мирза кал- татой)га бўлинган. Шўролар истибдоди ўрнатилганга қадар калтатойлар Фарғона vodiysида, Нурута ва Молгузар тоғларининг ён бағирларида, Зарафшон vodiysининг ўрта оқимларида, Сурхон-Қорағоғ дарёларининг юқори ва ўрта оқимларида яшаганлар. XIX аср охири - XX аср бошларида калтатойлар бағамом ўтроқлашиб ўз уруғ номини унутганлар. Ҳозир фақат ай- рим кексаларгина ўтмишда калтатой уруғига мансуб бўлганлари- ни эслайдилар.

КАЛИСА (ю.) - исавий, насронийлар ибодатхонаси.

КАЛОНТАР (ф.-т.) - шаҳар райиси, маҳалла бошлиғи, бош- лик.

КАМАЛАК (ф.-т.) - 1. Қаттиқ ёғочнинг икки учидан ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган, найза-ўқ солиб оти- ладиган қадимий қурол; ёй, камон; 2. *айнан*, ёй.

КАМАНД (ф.-т.) - бирор хайвонни тутиш, банди килиш, боғлаш ёки бирор нарсага илintiриб баландликка чиқиш учун ишлатиладиган сиртмоқли аркон.

КАМАРБАСТА (ф.-т.) - 1. Хизматта тайёр, шай; 2. Уста деб маълум килинган шогирд, уста сифатида мустақил ишлашга рух- сат олган қосиб.

КАМЗУЛ (р.<фр.) - 1. Илғари ёзлик пальто ўрнида кийила- диган энги узун уст кийим; 2. Желеткага ўхшаш калта, одагда енгсиз, ёқасиз хотин-қизлар кийими.

КАМОН (ф.-т.) - 1. *Айнан*, камалак; 2. Ѓижжак каби чолғу

асбобларини чалиш учун ишлатиладиган бир учидан иккинчи- сига кил тутами тортилган таёқча; камонча;

КАМОНКАШ (ф.-т.) - камондан ўк отувчи киши, жангчи.

КАМОНГАРОН (ф.-т.) - Ўрта Осиёда ўқ-ёй ясовчи усталар- ни шундай деб аташган.

КАНИЗ, КАНИЗАК (ф.-т.) - сотиб олинган аёл ёки қиз.

КАНОР(А) (ф.-т.) - қирғоқ; чет.

КАПА (ф.-т.) - вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўралган хона, ёзлик уй.

КАПАНАК, КАФАНАК (ф.-т.) - дарвишлар ва чўпонлар киядиган енгсиз жунли либос.

КАПГИР (ф.-т.) - 1. Куюқ овқатларни кавлаш ва сузиш учун ишлатиладиган, тешик-тешик, япалоқ кафтли рўзгор буюми; 2. Соат маятниги.

КАПНОН (ф.-т.) - бир паллали кагга тарози.

КАПОН (ф.-т.) - дон, ғалла бозор.

КАПСАН, КАФСАН (ф.-т.) - 1. Қишлоқ маъмурлари, рухонийлари, шунингдек, қишлоқда хизмат қилувчиларга маъ- сулот, дон билан тўланадиган ҳақ; 2. Хирмон кўтарилганда кам- бағалларга бериладиган садака-сийлов; 3. Бозорда сотилган ғалладан олинадиган ҳақ.

КАПСАНЧИ, КАФСАНЧИ (ф.-т.) - капсан олувчи.

КАРВОН (ф.-т.) - қадимги ва ўрта асрларда давлатлар ўрта- сида ўзаро алоқа боғлаш ва савдогарларнинг савдо ишларини олиб боришида асосий транспорт воситаси ҳисобланган туялар ва от- лардан тузилган махсус гуруҳ. Карвоннинг узилиб қолмаслиги учун энг олдинги ва охириги хайвонга кўнгирок осиб қўйилган.

КАРВОНБОШИ (ф.-т.+т.) - карвонни бошқарувчи шахс. Карвонбоши карвонни соғ-саломат манзилга етказишда жавобгар бўлган.

КАРВОНСАРОЙ (ф.-т.+т.) - карвонлар, савдогарлар ва сайёҳлар тунайдиган жой, яъни меҳмонхона. Шарқ давлатларида, жумладан Ўрта Осиё ва Кавказда савдо йўллари устида ва шаҳар- ларда қурилган.

КАРВОНКУШ (ф.-т.-т.) - ёз кунлари ярим кечада шарк томондан кўринадиган кичикрок юлдузлар тўдаси.

КАРЖ (ф.-т.) - 1. Қовун ёки тарвуз тилимидан кўндалангига кесилган бўлақлар; 2. Дўппи таҳининг тўрт қисмга ажраладиган бўлақларидан бири.

КАРНАЙ (ф.-т.) - мисдан ясалган, узун, оғзи кенг, пуфлаб чалинадиган баланд овозли мусиқа асбоби (одагга, тўй ва кагга тантаналарда чалинади).

КАРРОР (ар.) - халифа Али (р.а.) нинг лақаби.

КАСАНА (ф.-т.) - ёлланган хунарманд-қосиб томонидан уйда тайёрланадиган нарса ва шу тартибда ишлаш.

КАСАНАЧИ (ф.-т.) - ёлланаб, уйда ишлайдиган хунараманд-қосиб.

КАСОД (ар.) - талаб ёки харидор йўқлиги туфайли соғилмай, туриб қолган.

КАТОВУЛ (т.) - Хива хонлигида қалъанинг шикастрехтлари учун жавобгар бўлган шахс.

КАТТА ҒУЛ (т.) - марказнинг (авангарднинг) асосий қисми. Бу қисмга хоннинг ўзи ёки унинг ишбилармон амирларидан биронтаси қўмондонлик қилган. Бундан ташқари, яна "кичик ғул" деб аталган қисм ҳам бўлиб, улар, асосан, кўшиннинг ўнг ва сўл қанотлари (фланглари) олдида турган.

КАТИБА I (ар.) - лашкар, кўшин, аскар; кўшиннинг бир гуруҳи.

КАТИБА II (ар.) - тош ёки қошинларда битилган ёзув.

КАТИБАШУНОСЛИК (ар.-т.) - эпиграфика

КАФИЛ (ар.) - бирор нарсага ёки бирор қимса ҳақида бошқаларни ишонтириб, масъулиятни ўз устига олувчи, қафолат берувчи шахс.

КАФСАН (?) - мулкдор ва ер эгасининг солиқлардан ташқари хирмондан олинадиган ҳаққи.

КАФСАН ПУЛИ (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида деҳқон етиштирган ҳосил микдоридан бек, амлоқдор, миршаб, мирза ва бошқа амалдорлар манфаати учун йиғилган.

КАХКАХА (тар.) - XIV асрда Амир Темур томонидан Аби-верд билан Келат ўртасида қурилган қалъа, ҳозир унинг ўрнида Кахкаха шаҳри жойлашган.

КАЧКИЛ (ф.-т.) - 1. Бели синик қопқоқли, ўйма нақшли челақсимон мис идиш; 2. *Айнан*, кашкул.

КАШАК (ф.-т.) - иморат ёки бошқа қурилишда қисмларни қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш учун қоқиб қўйиладиган ёғоч; тирагич, тирак.

КАШАР (?) - чорва қишлайдиган жойларда чорвачилик ходимлари (чўпон, зоотехник)нинг яшаши ва ишлаши учун мосланган бино.

КАШКУЛ (ф.-т.) - каландарларнинг хайр-садақа йиғадиган маҳсус идиши.

КАШШОФ (ар.) - Махмуд ибни Умар аз-Замахшарий (1075-1143) нинг асари номи.

КАЪБА (ар.) - Байтул-ҳарам. Маккадаги тўрт бурчакли муқдмонлар зиёрат қиладиган уй.

КИЗЛИК (т.) - пичоқ, паққи.

КЕЛБАТ (ф.-т.) - қомағли, бичимли.

КЕЛИ (т.) - ўғир.

КЕЛИН (т.) - янги турмушга чиққан ёки чиқаётган қиз.

КЕМА ПУЛИ (т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида дарёлардан ўтказиб қўйишгани учун олинган.

КЕНАҒАС (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. Кенағас таркибида бир қанча кичик қабил ва уруғлар бўлган. Шулардан энг йириклари очамайли, кирей, абак кирей, овоқли, тарокли, чуёт, қайри солилардир. Кенағасларнинг асосий қисми XVII-XIX асрлар давомида Қашқадарёнинг юқори ҳавзасида яшаб, Бухоро амирлигининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Амирлик тобелигидан чиқиб ва ўз мустақил беқлигини ўрнатиш учун кураш олиб борганлар. Бу кураш мангитлар сулоласи хукмронлиги ўрнатилгач, яна ҳам кескинлашди. Мангитлар сулоласининг биринчи хони Муҳаммад Раҳимхон (1756-1758 йй.) бир неча ўзбек қабилаларини, жумладан, кенағасларнинг қатта бир қисмини ўз ерларидан мажбуран Хисор вилоятига

кўчирган. Амир Насрулло хукмронлиги даврида (1826-1860 йй.) феодал жанжаллар оқибатида кенагаслар яшаган Шахрисабз ва Китоб бежиклари мустақилликка эришди. Кенагаслар ўз мустақиллигини сақлаб қолиш ниятида 27 йил давомида амир аскарлари билан курашдилар. 1856 йилда Амир Насрулло кўшинлари Шахрисабз ва Китобни олади, кенагасларни раҳмсиз қиради. Омон қолганлари токка қочиб жон сақлайдилар. Насрулло вафотидан сўнг, 1860 йилда кенагаслар яна кўзғолон кўтардилар. Бу курашга Шахрисабз ҳокими Бобобек ҳамда Китоб ҳокими Жўрабек бошчилик қилади. Кенагаслар Шахрисабз ва Китобни эгаллайдилар. Бироқ 1870 йилда чор ҳукумати кўшинлари ёрдамида бу шаҳарларда Бухоро амири хукмронлиги қайтадан ўрнатилди.

КЕНГАШМОҚ (т.) - биргаликда муҳокама қилмоқ, ўзаро маслаҳатлашмоқ.

КЕНЖА (т.) - 1. Энг охириги фарзанд, энг кейин тутилган ўтил ёки киз; 2. Бошқаларига нисбатан кейин пайдо бўлган, янги; маълум белгилари билан шу оиладаги бошқа ўсимликлардан фарқ қиладиган.

КЕПАК (т.) - бундой, жўхори каби донларни тортганда (ун қилганда) чиқадиган пўсти ва ун бўлматан дон чиқитлари.

КЕПЧИК (т.) - ёғоч гардишга хом тери қолланган, галлани елпиш, совирини учун ишлатиладиган рўзгор бўюми.

КЕРАГА (т.) - ўтовнинг четанга ўхшатиб ишланган девори.

КЕРГИ (т.) - 1. Каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак; 2. Нарсаларни орасини очиб, кериб кўйиш учун ишлатиладиган икки томонлама тиргак.

КЕРОГАЗ (р.) - иситиш, қайнатиш, овқат пишириш учун белгиланган, керосин билан ёнадиган пиликли асбоб.

КЕСАКИ (т.р. косяк) - эшик ёки дераза ўрнатиладиган чорчўп.

КЕТАР (т.) - бир-бирига занжир каби иплар боғланган ва кетма-кет борувчи туялар карвони. Бир кетарда 10тадан 100тага қадар туя бўлиши мумкин бўлган

КЕТМОН (т.) - махсус тузилишли ер чопиш қуроли.

КИБР (ар.) - ўзини ҳаммадан юкори хис этиш; манманлик, кибрлик.

КИБРИТИ АХМАР - кизил олтингурут.

КИГИЗ (т.) - юнган босиб тайёрланадиган калин, пишик намат.

КИНДИК (т.) - дорбоз юрадиган арконни ўртароқ жойидан кўтариб турувчи икки ёғоч учларининг бир-бири билан, шунингдек, аркон билан туташган, кесишган жойи.

КИПРИК (т.) - кўз қовоқлари четига қатор жойлашган туклар.

КИРКИК (т.) - беданани чақириниш (тўрга илинтириб тутиш) учун махсус ишланган хуштак.

КИТОБДОР (ф.-т.) - Кўкон хонлигида сарой кутубхонасининг муддир.

КИТОББАРДОР (ф.-т.) - Хива хонининг сарой кутубхоначис.

КИШАН (т.) - оёқ, кўлларни эркин ҳаракат қила олмайдиган қилиб солинадиган бўтов.

КИШВАР (ф.-т.) - вилоят, ўлка, мамлакат.

КИШОВАРЗ (ф.-т.) - IV-VI асрларда Ўрта Осиёда эркин дехкон жамоалари кишоварзлар деб аталган.

КОБИН (т.) - пул, кўчмас ва кўчадиган мулк ҳисобидан, кўёв тарафидан келинга бериладиган ҳисса. Талок ёки эр ўлганда хотинга қоладиган нарсалар.

КОРАНДА (ф.-т.) - ҳосилнинг бир қисмини (1/4 дан 1/2 гача қисмини) олишга байлашиб ишловчи дехкон.

КОРАФТА (ф.-т.) - қўлни кўрган, ўз бошидан кечириб тажриба ортирган; тажрибали.

КОРГОХ (ф.-т.) - ўзаро тортишувлар, олишувлар бўлиб турадиган жой, кураш майдони.

КОРСОН (ф.-т.) - 1. Ёғочдан ишланган қатта товоқ; 2. Айрим мусика асбобларининг товушни кучайтирадиган ковак қисми, корни; 3. Эгарнинг орқа қисми.

КОРЧАЛОН (ф.-т.) - ўзини ҳаммадан билимдон деб ҳисобловчи, билармон; ишбилармон, эпчил.

КОСИБ (ар.) - 1. Қўл иши билан шуғулланувчи хунарманд; 2. Оёқ кийими (этик, маҳси ва шу кабилар) тикиш билан шуғулланувчи хунарманд.

КОТИБ (ар.) - рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчирish билан шуғулланган шахс; мирза.

КОШИН (ф.-т.) - 1. Чиннига ўхшатиб ишланган, ялтирок, нақшли плитка; 2. Бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган рангбаранг шиша, мрамар, тош, ёғоч ва шу кабилардан ясалган сурат ёки нақш.

КОШИНКОР (ф.-т.) - 1. Кошин ишловчи, биноларни кошин билан безатувчи уста; 2. Кошин ишланган, кошин билан безатилган.

КОШОНА (ф.-т.) - хашаматли, кўркам бино.

КОҲИН (ар.) - 1. Дин ахли, рухоний; 2. Бирор воқеа-ҳодисани олдидан билиб хабар берувчи; ромчи, фолбин; 3. Мажусийлар рухонийси; сеҳргар. Ҳойибдан хабар бериш, жониворлар овозига қараб фол очишга даъвогар бўлган одам.

КОФИР (ар.) - Ислоом анъанасида ва манбаларида ислом динини тан олмайдиған. Ислоом ҳукмига қуфр келтирадиғанлар.

КОНСУЛХОНА (юн.+ф.-т.) - ўзга давлат ҳудудида давлатнинг ташқи алоқаларини олиб борадиған ташкилот. Консулхона шу давлатнинг руҳсати билан таъсис этилади. Консулхона иш фаолиятини ташкил қилувчи шахс консул дейилади. Консул хизмат кўрсатадиған ҳудуд ва консул турадиған жой ҳар икки давлат томонидан келишилган ҳолда белгиланади. Консул ҳуқуқи ўз давлатининг байроғи ва гербидан фойдаланиш ҳуқуқини; консул биноси; консуллик архивларининг дахлсизлигини; соликлардан озод бўлишни; ўз ҳуқумати, дипломатик ваколатхонаси билан; ўз давлатининг бошқа консуллари билан, улар қаерда жойлашганликларидан қатъи назар, эркин алоқа қилиб туришни; айни вақтда, шифрлар, дипломатик ва консуллар курьерларидан фойдаланишни ўз ичига олган.

КОРИЗ (сўғд.) - ер остидан ўтказилган арик.

КОСАГУЛ (ф.-т.) - ўтириш, тўй, зиёфатда жўраларга чой ва шароб қўйиб узатувчи киши. Косагул шароб қўйиб беришдан ташқари ўзининг ёқимли муомаласи ва ширинсуханлиги билан жўраларни хурсанд қилиши, базмга завқ ва файз киритиши ҳам лозим бўлган.

КОСАМОН (ф.-т.) - қатта тўй ва бошқа маъракаларда меҳмонлар олдига дастурхон ёзиб, патнис ва таом кўювчи маҳсус киши. Косамон шаҳар маҳаллалари ва қишлоқларда жамоатчилик томонидан маҳсус сайлаб қўйилади. У, асосан, эркаклар жамоасига хизмат қилади. Косамон меҳмонларни тарғиб билан кутиш, ош қўйиш, жойлаштириш ва кузатиш ишларига бошчилик қилади. Косамон Ўзбекистоннинг айрим вилоятларида бовурчи, дастурхончи, таббох номлари билан ҳам аталади.

КОҲФУРУШОН ДАРВОЗАСИ (тар.) - Бухоронинг XII асрдаги икки дарвозасидан бири шундай аталган, яъни Ғарбий дарвоза. У бичан соғувчилар дарвозаси деб ҳам аталган.

КУБРАВЙИЛИК (тар.) - ўрта асрлардаги сўфизм окимларидан бири. Нахмиддин Кубро асос солган. Ўрта Осиёда, қисман, Эронда тарқалган кубравийлик окимига мансуб сўфийлар ўртасида овоз чиқармасдан зикр қилиш амалда бўлган. Уларнинг тарикати Куръони Каримни мажозий ва мистик талқин қилишга асосланган.

КУВ (т.) - сутни чайқатиб ёғини олиш учун ишланган цилиндр шаклидаги узун ёғоч идиш ва унинг учи йўғонлашган таёқсимон сопи.

КУВА (т.) - 1. Бўғзи сиқикроқ, узун сопол идиш (сув, сут ва шу каби суюқликлар солиш учун ишлатилади); 2. Косибчиликда чармни уриб текислаш, чўзиш учун ишлатиладиган оғир темир асбоб.

КУДУНГ (?) - тўқилган матони уриб текислаш, силликлаш ва унга жило бериш учун ишлатиладиган тўқсимон ёғоч асбоб.

КУЖИЛИ (т.) - Хива хонлигида оёқ кийимлик товарнинг бир тури.

КУЛБА (?) - кичик, кўримсиз, бечораҳол уй; бошпана.

КУЛОЛ (?) - лойдан турли сопол идишлар тайёрлайдиған хунарманд.

КУЛОХ (ф.-т.) - қаландар, дарвешлар киядиган учли қалпок.

КУЛЧАТОЙ (ф.-т.) - шاپалоқ-шاپалоқ қилиб кесиб, гўшт қайнатилган шўрвада пиширилган хамир овқат.

КУМЕЖИЛАР (тар.) - илк ўрта асрларда Кофирнихон дарёсининг тармоқларидан бири, Қум дарёси хавзасида яшаган туркий тилли қавм бўлиб, булар шу дарё номи билан кумежилар деб аталган. Булар тургун яшаб, асосан, дехқончилик ва чорвачилик билан шуғулланиб келганлар.

КУНГУРА (ф.-т.) - қалъа деворлари ёки иморат айланасига тишга ўхшатиб ишланган архитектура безаги; дандана.

КУНГУР (ф.-т.) - бир қўлида қўйнинг шохи, бир қўлида қавурғасини олиб одамлардан тиланчилик қиладиган гадой. Одамлар нарса бермаганда, таналарига жароҳат етказадиган гадолар бўлган.

КУНДАЛ (?) - 1. Зар иплар билан тўқилган қиммагбаҳо мато; 2. Шундай матодан тикилган камзул ёки авра тўн.

КУНДОШ (т.) - бир эр никоҳидаги бир неча хотин (бир-бирларига нисбатан).

КУНДУЗ (т.) - сутканинг ёруғ қисми.

КУНЧИ (т.) - гайр, рашк қилувчи.

КУРАК (т.) - нарсаларни сидириб, кураб тўплайдиган асбоб.

КУРАН (?) - қўшиннинг атрофи ўралган қароргоҳ.

КУРАШ (т.) - бир-бирини йиқитиш бўйича куч синашиш мусобақаси.

КУРМАК (?) - одатда шопипояда кўп ўсадиган ёввойи ўт ва унинг қорамтир тарикқа ўхшаш дони.

КУРУХ (ар.) - масофа ўлчови, тахминан 2 км.

КУТВОЛ (ф.-т.) - Бухоро хонлигида давлат томонидан тайинланган махсус мансабдор бўлиб, давлат қурилишларига жавобгар шахс бўлган. У арк қурилишлари, қалъа деворлари ва иморатларини таъмирлаш ишлари билан шуғулланган ва унга жавоб берган.

КУТВОЛ (х.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда қалъа бошлиқлари шундай деб аталган.

КУШКАНЖИР - қатта тўп, тош отадиган манжаник ва унинг тоши.

КЎЛ (т.) - агрофи курухлик билан ўралган, хажми денгиздан кичик сув хавзаси.

КЎЛАНКА (т.) - 1. Офтоб нуридан тўсилган жой, соя; 2. Узоқда, қоронғилиқда, туманда гира-шира кўринган нарса; қора шарпа.

КЎМАЧ (т.) - иссиқ кулга кўмиб пишириладиган нон.

КЎН (т.) - ишланган, пиширилган тери; чарм.

КЎНАК (т.) - кимиз солиб қўйиш учун теридан ясалган илиш; қатта саноч.

КЎНКА (р.) - тўрт ёки олтита от билан харакатлантирилган бир вагонли, тор изли шахар транспорти. Дастлаб Бельгияда пайдо бўлган. Тошкентда кўнка XIX аср охирида курилиб, Хадра билан темир йўл вокзали орасида қатнаган. Ундан 1915 йилгача фойдаланилган.

КЎНЧИ (т.) - терини пишириш, пардозлаш, чарм тайёрлаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, тери пиширувчи.

КЎП (т.) - к. Кўпик.

КЎПИК (т.) - бирор таъсир натижасида суюқлик юзасига шишиб чиқадиган моддалар.

КЎПКОРИ, КЎПКАРИ (ф.-т.) - айнан, улоқ.

КЎПРИК (т.) - оқар сув ёки жарликнинг киргоқларини бири-бири билан боғловчи қурилма.

КЎРК (т.) - хусн, чирой.

КЎРМАНА (т.) - келинни ёки янги туғилган болани кўришда бериладиган совға.

КЎТАЛ (т.) - тоғлардан ошиб ўтган йўл; пастрок довон. “Кўтал” сўзи тарихий манбаларда, масалан, “Бобирнома” да жой номлари таркибида учрайди.

КЎКАЛДОШ (т.) - эмишган оға-ини демакдир

КЎКАЛДОШЛИК МАНСАБИ (т.) - Бу мансаб эгаси зиммасига давлатнинг дўсту душманлари хусусида маълумот бериш, жоуслар иши устидан раҳбарлик қилиш вазифаси юклатилган. Кўкалдошлар хон ва подшо хонадонига яқин турганлар.

КЎХЛИ (КЎХЛИК) (т.) - кўриниши ёқимли, чиройли деган маъноларни аниглайди.

КЎЧ (т.) - бир жойдан бошқа жойга олиб бориладиган рўзгор буюмлари.

КЎЧАБАНД (ф.-т.) - 1. Тасодифий хавф-хатардан сақланиш учун кўчанинг икки томонини бекитиб қўйиш; баррикада; 2. Душман хужуми вақтида уни шаҳарнинг бошқа қисмларига ўтказмаслик учун қилинган махсус сунъий тўсик. *Масалан*, 1512 йил кузда Шайбонийхон, Убайдуллоҳхон, Суюнчхожа, Жонибек Султон ва бошқалар Ғиждувон кўчаларини шу йўсинда тўсиб, Бобир ва қизилбошларнинг кўшма армиясини тор-мор келтирган эдилар. Самарқанд кўчаларида XIV асрда сарбадорлар ҳам кўчабандлар куриб, мўгул босқинчиларига қарши курашганлар.

КЎЧКИ (т.) - тош, туپроқ, қор ва шу кабиларнинг тогдан кўчиб, нураб тушадиган уюми.

КЎЧҚУНЧИ (т.) - ов, саёҳат ва ҳарбий юришлар вақтида хон ва подшоларнинг кўниб қолиш масалалари билан шугулланувчи хизматчи.

КЎЧМАНЧИ ЎЗБЕКЛАР (тар.) - Кўчманчи ўзбекларнинг ўзагини Дашти қипчоқ ўзбеклари ташкил этган. XIV-XVII асрлардаги ёзма манбалар маълумотларига кўра, кўчманчи ўзбеклар таркибига қуйидаги уруғ ва қабилалар кирган: арлот, аргин, баҳрин, буйрак, бўловчи, бурқут, дурмон, жалойир, жот, ййжон, кенагас, керант, мажор, макрит, мангит, найман, нукуз, олчин, ос, сулдуз, тангут, тама, тоймас, тотор, тубойи ва бошқалар. XV асрнинг 50-60-йилларида Абулхайрхон асос солган кўчманчи ўзбеклар давлатида феодал курашнинг кучайиб кетиши натижасида кўчманчи ўзбекларнинг бир қисми Гирейхон ва Жонибек Султон бошчилигида Чу водийсига кўчиб кетган, кейинчалик ўша ерда Қозоқ хонлигига асос солган. Феодал сулолавий курашларнинг кучайиб кетиши, иктисодий қийинчиликлар оқибатида кўчманчи ўзбекларнинг катта қисми XVI аср бошларида Абулхайрхоннинг набираси Шайбонийхон бошчилигида Мовароуннаҳрга бостириб

кирган ва темирыйлар ҳукмронлигига барҳам берган. Уларнинг Ғарбий Сибирда қолган қисми эса XV асрнинг 80-йилларида Шайбоний наслидан бўлган Ибоқхон бошчилигида Сибирь хонлигига асос солган.

КЎЧМАНЧИ ЎЗБЕКЛАР ДАВЛАТИ (тар.) - Жанубий-Ғарбий Сибирда Абулхайрхон асос солган (1428 й.) давлат. Пойтахти - Тура шаҳри. Бу давлатнинг пайдо бўлишида Дашти Қипчоқнинг шарқий қисмида кўчиб юрган қабилалар ва уларнинг бошлиқлари катта роль ўйнаганлар. Абулхайрхон жуда қисқа вақт (1428-1430 йй.) ичида майдамайда қисмларга бўлиниб кетган Шайбон улусининг катта қисмида ўз ҳукмронлигини ўрнатган. 1428 - 1446 йилларда кўчманчи ўзбеклар давлатига Орол денгизининг шимолий қирғоқларидан то Иртиш дарёсининг ўрта оқимигача, шарқдан Сарисув ва Чўй сув дарёлари, ғарбда Ёйик (Урал) дарёсининг сўл соҳилларигача бўлган ерлар қараган. Абулхайрхон вафоти (1468 й.)дан сўнг кўп ўтмай кўчманчи ўзбеклар давлати инкирозга учрайди. Абулхайрхон вафотидан сўнг унинг ўғли Хайдархон хон қилиб кўтарилди. Бу даврда Абулхайрхоннинг душманлари - Ибоқхон, Бирка Султон, Жонибек, Гирейхон, мангит амирларидан Ёмгурчи ва Мусо Мирзолар Олтин Ўрда хони Аҳмадхон билан иттифок тузиб, Хайдархонга қарши кураш олиб бордилар ва галабага эришдилар. Хайдархон ўлдирилди, Ибоқхон ва унинг иттифокчилари Абулхайрхоннинг қариндош-уруғларини ва тарафдорларини қиргин қилдилар. Бу қиргидан Муҳаммад Шайбонийхон, унинг укаси Муҳаммад Султон, Абулхайрхоннинг ўғли Махди Султон, Ҳамза Султон, Бахтиёр Султоннинг ўғли Махди Султон, Ҳамза Султон ва бошқа баъзи бекларгина қочиб қутилган холос.

КЎБЧУР ЙОСОҒИ (м.-т.) - кўчманчи ўзбеклар давлатида мавжуд бўлган асосий солиқ турларидан бири бўлиб, хар бир бош чорвага солинадиган солиқ бўлган. Тарихий манбалардаги маълумотларга қараганда, бу солиқ Мунка (1251-1260 йй.) давридан бери мавжуд бўлиб, чорванинг юздан бирини ташкил этган. Кейинчалик пул жаримаси билан алмаштирилган ва кўчманчилардан ҳам, ўтроқ аҳолидан ҳам хар юз бош молдан етмиш олтин танга олинган.

КЎПРИК ПУЛИ (т.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида маҳаллий ва ҳукуматга қарашли бўлган кўприклардан мол олиб

ўтувчилардан олинadиган ўтиш хақи, бож ёки йиғин.

КЎШК (ф.-т.) - баланд. Баҳаво қилиб солинган енгил имораат.

КЎҲНА (ф.-т.) - узок ўтмишдан давом этиб келаётган; қадимий.

КЎХАНДИЗ (ф.-т.) - Салжукийлар даврида эски қалъа дега-ни. Шаҳарнинг энг мустаҳкам жойи.

КЎХАК (тар.) - ўрта аср манбаларида, жумладан, “Бобур-нома” да Зарафшон дарёси номи шундай берилган.

КЎХАК ДАРЁСИ (тар.) - Зарафшон дарёсининг қадимги ва ўрта асрларда манбаларда қайд этилган номларидан бири.

КЎХИСТОН (ф.-т.) (тар.) - ушбу атама қадимги грек-бактрия тилидаги гора сўзидан келиб чиққан. Жуда кўплаб ўрта аср муаллифлари ўз асарларида Ўрта Осиёнинг тоғли ўлкаларини Гарчистон деб атаганлар. “Тарихи Муқимхон” асарида муаллиф Бадахшон тоғли худудлари аҳолисини кўрсатиш учун этник атама сифатида форс-тожикча “Кўхистон” атамасини ишлатган.

Л

ЛАБАКИ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури ариқ қазиниш учун олинган.

ЛАБИНА (ф.-т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида қанд-шакар қиёмидан ишланган “ҳолва”нинг бир тури.

ЛАВАНГ (ф.-т.) - айнан, лаванд.

ЛАВАНД (ф.-т.) - ўзини-ўзи улда қилолмайдиган, қўлидан бирор иш келмайдиган; шалвираган, бўшанг, ношуд.

ЛАВХ (ар.) - китобни қўйиб ўқиш учун ясалган махсус мослама.

ЛАВҲА (ар.) - 1. Силлиқланган тош ёки металл тахта; 2. Хотира ёки қисқача тарихий маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатиб

қўйилган тош ёки металл тахта; 3. Воқеа, ҳодиса ва шу қабила ҳақидаги кичик асар ёки парча; 4. Китобнинг бошига, боб ва фас-ларининг аввалига саҳифанинг эни бўйлаб солинган нақш; 5. Кўриниш, манзара.

ЛАГАН (т.) - куюк овқат солинадиган қатта ясси идиш.

ЛАЙЛАТ УЛ-ҚАДР (ар.) - рамазон ойининг 27-кунга ўтар кечаси. Исломи динига ситгнувчилар ҳар йили шу кечадан Оллоҳ ҳар бир инсоннинг ибодат пайтида илтижо қилган тилагини ҳисобга олиб, унинг тақдирини ҳақида ҳукм чиқаради деб тасаввур қиладилар. Мана шунинг учун ҳам Лайлат ул-қадр кечасини Қуръон ўқиб, Оллоҳга илтижо қилиб дуо ва ибодат қилиб ўтказиш расм бўлган.

ЛАК (ф.-т.<хинд) - пул бирлиги ўлчови. Бир лак юз мингга тенг.

ЛАК-ЛАК - юз мингларча, беадад, кўп, сон-саноксиз, беҳисоб.

ЛАЛМИ (ф.-т.) - суғорилмайдиган, ёгиндан сув ичадиган; бахори.

ЛАЛМИКОР (ф.-т.) - 1. Ёгин сувидан фойдаланиб деҳқон-чилик қилинадиган; ёгин суви билан унадиган, суғорилмайдиган; 2. Лалми экинлар экин билан шуғулланувчи деҳқон.

ЛАНГ (ф.-т.) - чўлок, оксок.

ЛАНГАР I (ф.-т.) - йўловчилар кўниб ўтадиган жой; хонақоҳ. Пиру-муршидлар кўмилган жой.

ЛАНГАР II (ф.-т.) - 1. Кемани бир жойда тўхтатиб туриш учун занжирга бириктириб сув остига ташланадиган чангақсимон оғир темир; 2. Лангар чўп Дорда мувозанатни сақлаш учун дарвоз қўлда тутадиган узун ҳода.

ЛАПАР (ф.-т.) - тўй ва йиғинларда йиғитлар билан қиз-лар орасида тарафма-тараф бўлиб айтиладиган терма кўшиқ.

ЛАС (ф.-т.) - чигта нисбаган зич тўқилган, юзи силлик ип газлама сатин.

ЛАТИФА (ар.) - кулгили воқеа-ҳодиса ҳақидаги кичик ҳикоя.

ЛАШКАР (ф.-т.) - черик, кўшин, армия. Мунтазам армия бўлмаган феодализм шароитида хон ва подшоҳлар ҳарбий юриш олдидагина ўзига тобе вилоятларга чопар юбориб, кўшин тўпла-

ган. Лашкарга чақирилган хар бир киши ўз оти, қуроли ва бир мунча озиқ-овқати билан келган.

ЛАЧАК (?) - кекса хотинлар бошга ўрайдиган оқ дока ёки сурп; дакана.

ЛАШКАРБОШИ (ф.-т.+т.) - Ўрта Осиёда қўшин ёки унинг бирор қисмининг қўмондони лашкарбоши деб юритилган. Лашкарбоши харбий бошлик, саркарда ҳисобланган.

ЛАШКАРГОҲ (ф.-т.) - лашкар ўрнашадиган жой, харбий лагеръ, қўш.

ЛАЪЛ (ар.) - кизил, қимматбаҳо тош; кизил ёқут.

ЛАЪЛИ БАДАХШОН (ар.+тар.) - уни "Бадахшон лаъли"си деб ҳам аташган. қип-кизил ёқут. Лаъл конлари Бадахшонда XVII-XVIII асрларда очилган.

ЛАЪЛ МАНЗУМ (ар.) - ипга қатор қилиб терилган қимматбаҳо кизил тош.

ЛАҚАБ (ар.) - ифтихор учун, мадҳ ёки хажв учун бировнинг номи ўрнига айтилган ном, унвон.

ЛАҲАД (ар.) - қабрнинг ички, жасад қўйиладиган хонаси; гўр.

ЛАХЖА (ар.) - тилнинг бир неча шева ва диалектларини ўз ичига олган, умумий хусусиятлари жиҳатидан маҳаллий гуруҳи.

ЛАҲИМ (т.) - ер ости йўли. Лаҳим одатда жанг пайтида душман қалъаси деворини йиқитиш ёки бирор иншоотга ер остидан бориб зарар етказиш, зиндон ва тутқунликдан қутулиб қочиш, ер ости сувларини юзага чиқариш ва бошқа мақсадларда қазилади.

ЛИМИЁ (ар.) - ўрта асрлардаги риёзатга доир фан.

ЛИСОН (ар.) - "тил" деган маънони англатган.

ЛИСОН УН-ҒАЙБ (ар.) - Ҳофиз Шерозийнинг лақаби.

ЛОЖУВАРД (ф.-т.) - 1. Тўқ кўк, тўқ хаво ранг тусли минерал (безак буюмлари учун ишлатилади); 2. Тиниқ кўк, тиниқ кўк тусли.

ЛОЙҚА ОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида нарзобдан сўнг ерни лойқа сув билан суғоришган. Одатда, бу усул жовуз (май) ойда амалга оширилган. У жуда бой минерал ўғитларни далага

окизиш билан характерланади, мана шунинг учун ҳам у жуда фойдали ҳисобланган.

ЛОК (хинд) - кизил ранг. Хиндистонда баъзи дарахтлар ширасидан олинади. Энг паст сифатли локдан сургуч тайёрланади.

ЛОМ (ар.) - араб алфавитида "Л" харфининг номи.

ЛОМАКОН (ар.) - макони, турадиган муқим жойи йўқ.

ЛОС (ф.-т.) - пилла тортганда чиқадиган калта-қулга ипак толлари.

ЛОТ (ар.) - ислом динидан олдин араблар сиғинадиган бутнинг номи.

ЛОФ (ф.-т.) - ҳақиқатга тўғри келмайдиган, ҳаддан ташқари бўрттирилган ёлгон гап, муболаға.

ЛОЧИРА (т.) - оширилмаган хамирдан юпка қилиб ёйиб, тандирда сингитиб пиширилган нон.

ЛОЯМУТ (ар.) - ўлмас, абадий яшайдиган.

ЛОҒАР (ф.-т.) - жуда орик, озиб-тўзиб кетган.

ЛОХАС (ар.) - тоби айниган; бўшашган, ланж.

ЛУНГИ (ф.-т.) - 1. Ҳаммомга кирганда бедан пастни беркитиш учун боғланадиган мато; 2. Сартарошлиқда соч-соқол олдирувчи кишининг кўксига тутиладиган мато; 3. Сочик, пиёла сочик.

ЛУТ (ар.) - Бани-Исроил халқининг пайгамбарларидан бири. Унинг халқи ёмон ишлари билан ном чиқариб, худо ғазабга дучор бўлган экан.

ЛУҚМОН (ар.) - Марказий Осиё худудларида азаддан доно, билимдон, одил, ишбилармон шахс маъносида кенг қўлланилган. Ўрта Осиё халқлари орасида Луқмон буюк ҳақим ва ҳақимларнинг пири деб тан олинган.

ЛУҒАТ (ар.) - 1. Бирор тилдаги сўзларни маълум тартибда жамлаб, изоҳлаб ёки бошқа тилга таржима қилиб берилган китоб; 2. Сўз; тилдаги барча сўзлар мажмуи.

ЛУҒАТЧИ (ар.) - луғат тузувчи киши; у лексикограф деб ҳам юритилади.

ЛУҲОТ (ЛУҲАТ) (ар.) - топилган нарсалар. Давлаг ҳисоби-га ўтган, меросхўри бўлмаган молу мулк. У байтул-моли луктат ҳисобига ўтган.

ЛҮК (ф.-т.) - боши кичикрок, бўйни узунрок, бир ўр-қачли катта туя; етакчи туя.

ЛҮКИДОН (ф.-т.) - эшикни беркитиш учун ишлатиладиган жуда содда, ёғоч кулф.

ЛҮҚЧА (ф.-т.) - ёш туя.

ЛҮЛИВАШ (ф.-т.) - кишини сеҳрлаб, ўзига мафтун қилувчи, шўҳ ва гўзал.

ЛҮЛИЛАР (тар.) - кўчманчи халқ. Жаҳондаги барча мамлакатларда тарқок ҳолда яшайди. Лўлиларнинг Ўзбекистоннинг айрим ҳудудларида мўлтони, айрим гуруҳларининг жўти (ҳиндча камбағал, қашоқ), ҳиндистоний, бўлужий деб аталиши ҳам уларнинг асл ватани Ҳиндистон бўлганини тасдиқлайди. Айрим маълумотларга кўра, лўлиларнинг дастлабки гуруҳлари миллоднинг бошларида, V-VII асрлар ва кейинги даврларда Шимолий Ҳиндистондан тарқала бошлаган. Ўрта Осиё лўлиларини туб аҳоли лўли, жўти, мазанг деб атайди. Қадимдан Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Фарғона, Қўқон, Қарши каби шаҳарлар атрофида яшаб келади. Лўлилар ўзбек ва тожик тилларида гаплашадилар, аммо тожик тили уларнинг турмушида асосий ҳисобланади. Улар ислом динига эътиқод қиладилар.

ЛҮРИ (тар.) - кўчманчи қабиланинг номи.

ЛҮМБОЗ (ф.-т.) - томнинг устини совуқ ва иссиқдан саклаш учун, васса устидан қамиш ётқизилиб, унинг устига сомон аралаштирилган лой билан суваб чиқиши.

ЛҮПЧИК (ф.-т.) - учига пахта ўралган чўп. Одатда, сиккилган ўсма, сурма ва шу кабиларни суртиш учун ишлатилган.

ЛҮТТИБОЗ (ф.-т.) - 1. Қўғирчоқлар ўйнатиб, ўйин кўрсатувчи; 2. Фирибгар, хийлагар, алдоқчи, найрангбоз.

М

МАВВАДАТНОМА (ф.+ф.-т.) - дўстона руҳда ёзилган мактуб.

МАВЗЕ (?) - аслида, арабчада мавзё. Шаҳар атрофидаги аҳоли яшайдиган дала-боғ жойларнинг кичик райони, маҳалласи.

МАВЗЕЪ (ар.) - жой, ўрин, ер деган маънони аниқлаган.

МАВКАБ (ар.) - хон, подшоҳ ва султонларни ҳарбий юриш ва сафар вақтида кузатиб борувчи махсус суворий ёки пиёда қисм. Мавкаба ишончли амирлар, дин вакиллари, хон ва подшоҳларнинг алоҳида хизматкорлари ҳамда муншійлари бўлган.

МАВЛИД (МАВЛУД) (ар.) - Мухаммад Пайғамбарнинг туғилган куни билан боғлиқ диний байрам. Раби ал-аввал ойининг 12-куни нишонланади. Мусулмон мамлакатларида мавлуд куни дуолар, пайғамбар шайнига мадҳиялардан иборат шеърлар ўқилади, садакалар берилади, диндорларнинг йиғилишлари ўтказилади.

МАВЛО (ар.) - 1. Соҳиб, хожа, жаноб, малик; 2. Кул; хизматкор.

МАВОЗА (ар.) - айирбошлаш, ўрнига олиш, алмаштириш.

МАВОЛҲИЙ I (ар.) - мавловийлар (кўпликда мавловийлар) - олимлар ва уламолар. Машҳур сўфий шоир Жалолиддин Румий (1207-1273 йй.) томонидан ташкил қилинган. Хожагон тарикатига мансуб бўлган дарвишлар жамоаси ҳам мавлавийлар деб аталган.

МАВОЛҲИЙ II (ар.) - кул, нўкар, озод этилган кул. Сомонийлар давлатида озода қилинган куллардан алоҳида гвардиялар тузилиб, улар ҳарбий хизматда бўлишган. Жумладан, маволӣйлар Исмоил Сомонийнинг гвардиясида хизмат қилганлар.

МАВЛОНО (ар.) - Ўрта Осиё, Афғонистон ва Покистонда энг юқори лавозимдаги амалдорлар, ёзувчи ва олимларинг хурмат билан айтиладиган сифат белгиси. Мавлоно сўзи хурмат маъносда шахс исмиларидан аввал айтилган. *Масалан*, Мавлоно Алишер Навоӣ, Мавлоно Муқимий.

МАВЛУД (ар.) - 1. Туғилган кун ва шу муносабат билан бериладиган зиёфат. 2. Мухаммад пайғамбарнинг туғилган куни ва

унинг шарафига бериладиган зиёфат; шундай зиёфатда ўқиладиган пайгамбарнинг таржимаи холи.

МАВРИД (ар.) - бирор ишнинг амалга ошиши ва оширилиши учун кулай пайт, вақт, фурсат.

МАВРЛАР (тар.) - Антик давр ва ўрта асрларда Шимолий Африканинг Мисрдан ташқари қисмида яшовчи туб аҳолига нисбатан ва, шунингдек, Испанияни забт этган арабларга европаликлар томонидан берилган ном.

МАДАНГ (ф.-т.) - чўлдан ясалган кулф.

МАДАНИЙ МЕРОС - ўтмиш даврлардан инсониятга қолган моддий ва маънавий маданият бойликлари мажмуи.

МАДДОХ (ар.) - XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё худудида одам гавжум майдонларда, жойлардаги очик майдон ва чойхоналарда ҳамда саройларда одамларни тўплаб, уларга азиз-авлиёларнинг қаромати, мўъжизаларини изоҳлаб берувчи, диний қонун-қоидаларни шарҳлаб тушунтирувчи диний нотик. Маддох хизмати эвазига тингловчилардан назр йиғиб олинган.

МАДИНАТ АР-РИЖОЛ (тар.) - эрлар шаҳри деган маънони англатади. Термиз шаҳрига берилган нисбат.

МАДРАСА (ар.) - мусулмон илоҳиёти масалаларини шарҳлаб бериб турадиган марказ. У мадраса сифатида арабларда VII-VIII асрларда пайдо бўлган. Кейинчалик айрим масжидлар қошида илоҳиёт мактаблари таркиб топиб, мадраса деб атала бошлаган. Мадрасалар хонлар ва йирик ер эгалари, бойлар ва бошқа давлатманд кишилар томонидан қурдирилган. Мадрасани қурдирувчилар мадраса учун вақф ажратиб, мадраса мутаваллисини тайинлаганлар. Мутавалли вақфдан тушган даромадни мударрис, муллававчча, имом ва бошқаларга тақсимлаган. Мадрасага мактабни тугатган ўспиринлар қабул қилинган. Ўрта Осиёдаги мадрасаларда араб ва форс тилида ёзилган "Аввали илм" китоби ўқитилган. Айрим мадрасаларда тиббиёт, аруз илми, фалсафа, география ва бошқа фанлар ҳам ўқитилган. Мадрасанинг ҳар бир босқичида ўқиш муддати 3-4 йил давом этган.

МАДҲИЯ (ар.) - бирор шахс, воқеа ёки нарсанинг мактовига бағишланган бадий асар. Баъзан асарнинг бир қисми ҳам мад-

ҳиядан иборат бўлиши мумкин. Араб, форс ва ўзбек классик адабиёти тарихидаги анъаналарга кўра, ҳар бир йирик эпик асарнинг бош қисмида махсус мактовлар берилган. Улар одатда, асар ёзилган пайтдаги ҳукмдор ва қаҳрамонларга бағишланган. Шунингдек, шоирларда ўзларидан аввал ўтган буюк шахсларга мактовлар бағишлаш ҳам одат бўлган.

МАЁҚ (р.) - аслида, русчада маяк. Кемаларга йўл кўрсатиш учун денгиз қирғоғи ёки оролларга қурилган ва оғоҳ этиш воситалари билан жиҳозланган минора.

МАЖЛИС (ар.) - 1. Расмий доираларда кўйиладиган масалани муҳокама қилиш учун бўладиган йиғилиш ва муҳокама жараёни; 2. Тўй, зиёфат ёки бошқа муносабатлар билан уюштирилган ўтириш ва шу ўтириш иштирокчилари.

МАЖМУ (ар.) - аслида, мажмуъ. Йиғинди, жами деган маъноларни англатади.

МАЖНУН (ар.) - ишқ савдоси натижасида девона бўлган кимса; савдои.

МАЖОЗ (ар.) - сўз ёки иборанинг кўчма маънода ишлатилиши; кўчма маънода ишлатилган сўз.

МАЖОЛИС (ар.) - мажлиснинг кўпликда ишлатилиши; Мажлис, мажлислар.

МАЖОР I (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Мажор уруғи XIX аср охири - XX аср бошларида Самарқанд атрофидаги тоғ ёнбағирларида ва Нарпай ариғи бўйларида, Шаҳрисабз воҳасида яшаган. Бундан ташқари, ўзбек-саройлари таркибига кирган уруғлардан бирининг номи ҳам мажор (мажорсарой) бўлган. Баъзи олимлар ўзбеклар таркибидаги мажорларнинг илк аجدодлари қадимдан Кама дарёси бўйларида яшаб, кейинчалик венгрлар этногенезида муҳим роль ўйнаган мажор қабилалари билан алоқадор бўлса керак деб ҳисоблайдилар.

МАЖОР II (тар.) - маҳаллий тилимизда венгрлар шундай аталган.

МАЖРУҲ (ар.) - 1. Ярадор, жароҳатли. 2. Ногирон, майиб.

МАЖУСИЙ (ар.) - қуёшга, оловга сизинувчи, габр, зардуштий.

МАЖУСИЙЛИК (ар.) - зардуштийлик динининг иккинчи номи.

МАЖҲУЛ (ар.) - номазлум, ноаник.

МАЗАНГЛАР (тар.) - Ўрта Осиё хулудида яшайдиган лўлллар таркибидаги этник гуруҳ.

МАЗБУР (ар.) - юқорида ёзилган, битилган, тилга олинган деган маъноларни англатади.

МАЗДАКИЙЛИК (тар.) - диний-фалсафий таълимот. Асосчиси - Зардушт. Маздакийлар харақати Эронда кенг тарқалган. Маздакийлик таълимоти ижтимоий тенгсизликни йўқотиш учун курашга даъват этган. Шунинг учун у маздакийлик харақатининг мафураси сифатида хизмат қилган. Маздакийлар харақати бос-тирилган бўлса ҳам (VI аср), маздакийлик таълимоти кейинги асрлар давомида Эрон, Ўрта Осиё ва Озарбайжондаги деҳқонларнинг ва шахар камбағалларининг (Муқанна, Бобак кўзғолонлари) кураш байроғи бўлиб қолган.

МАЗДУР (ф.-т.) - ёлланиб иш қилувчи киши.

МАЗЛУМ (ар.) - зулм остига қолган, эзилган.

МАЗҲАБ (ар.) - шариат мазҳаблари; исломда диний ҳуқуқ тизимлари ва йўналишлари. VIII-IX асрларга келиб, шариатнинг шаклланиши жараёнида ҳуқуқшунослик — фикҳ соҳасида жуда кўп мазҳаблар юзага келган. Ҳозирги вақтда суннийликда 4 та мазҳаб - ханафий, маликий, иофийя, ҳанбалия; шиаликда битта мазҳаб - жавфария сақланиб қолган. Шариат мазҳаблари диний секталардан фарқ қилади. Мазҳаблар, умуман, диний ҳуқуқ доирасидан чиқмаган ҳолда шариат масалаларида енгилроқ ёки каттиқроқ ҳукм чиқаришлари билан бир-биридан фарқ қилади. Ҳозир Ўрта Осиёда ханафий мазҳаби ҳукмрон.

МАЙИТ (ар.) - ўлик, жасад, мурда.

МАЙМАНА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда ҳарбий соҳада қўлланилган атама бўлиб, лашкарнинг ўнг қанотини англатган.

МАЙСАРА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда ҳарбий соҳада қўлланилган атама бўлиб, лашкарнинг чап қанотини англатган.

МАКИНТОШ (р.>инг.) - XX аср ўрталарига қадар халқи-

миз тилида кенг қўлланилган атама. Нам ўтмайдиган матодан тикилган енгил пальто.

МАКР (ар.) - хийла-найранг асосига қурилган иш, хатти-харақат; хийла, дасиса.

МАКРУҲ (ар.) - шариат тушунчаларидан бири. Қатъиян таҳқиқ қилинмаган, лекин номақбул ҳисобланган, рад этилган хатти-харақатлар макруҳ ҳисобланган ва бу учун жазо белгиланмаган.

МАКТАБ (ар.) - ёшларга савод ўргатиб, уларни маълумотли қилувчи муассаса.

МАКТАБДОР (ар+ф.-т.) - XX аср бошларига қадар хусусий мактаби бўлган муаллим.

МАКТУБ (ар.) - бирор кимсага ёзилган ва жўнатилган хат, нома.

МАЛАЙ (ф.-т.) - ҳўжайин ёки бошқа бировнинг хизматларини бажарувчи киши; хизматкор.

МАЛАЙЛАР (тар.) - Малайя архипелагида ва Малакка ярим оролида яшовчи элат ва халқ номи.

МАЛАК (ар.) - айнан, фаришта.

МАЛАК УЛ-МАВТ (ар.) - ажал, ўлим фариштаси, Азроилнинг нақиб.

МАЛАХ (ар.) - булутдек ёпирилиб келиб, экинларни еб кетувчи чигиртка.

МАЛИК (ар.) - 1. *Айнан*, подшоҳ; 2. Исломгача бўлган араб давлатларининг ҳукмдорлари. Марказий ва Жануби-Шарқий Арабистондаги қабилалар уюшмаси бошлиқлари. Ислом пайдо бўлгач, малик сўзи араблар томонидан мусулмон бўлмаган ҳукмдорларга нисбатан қўлланилган. Араб халифалиги та-назулга учрагач, халифалик хулудида вужудга келган баъзи мустақил давлатларнинг ҳукмдорлари малик деб юритилди. XIII-XIV асрларда мўғуллар босиб олган баъзи давлатларнинг маҳаллий феодал ҳукмдорлари ҳам малик дейилган.

МАЛИКА (ар.) - 1. Аёл подшоҳ; 2. Подшоҳ оиласига мансуб аёл.

МАЛИКИЙЛАР (ар.) - Исломнинг сунний оқимидаги

мазҳабларидан бири, Малик ибн Анас асос солган. Бу мазҳаб тарафдорлари ҳуқуқ масалаларида рационалистик услубга, яъни ақлга асосланган ҳолда талқин қилишга қарши чиққан. Дастлаб, Ҳижоз ва Мадинада, кейин бошқа мамлакатларда тарқалган.

МАЛИК УШ-ШУАРО (ар.) - ўтмишда шоирларга берилган унвон ва саройда шундай шоирга берилган амал.

МАЛКОНИЙ (ар.) - исавия динидаги мазҳаб. Марямни худо деб билганлар.

МАЛОИК (ар.) - малаклар, фаришталар.

МАЛОИКА (ар.) - малика; маликалар, фаришталар.

МАЛЪУН (ар.) - лавъати, лаънагланган.

МАЛҲАМ (ар. марҳам) - ярага қўйиладиган хамирсимон юмшоқ, ёпишқоқ дори.

МАМЛУК (ар.) - банд, қул, сотиб олинган, ёлланган аскар қул болалар ҳисобидан йирилган аскар.

МАН (ар.) - 1. Салжукийлар даврида вазн ўлчов бирлиги. 2. XIX асрда Бухорода мавжуд бўлган қатта оғирлик ўлчов бирлиги. 1 ман 8 пудга ёки 64 гойракамга тенг бўлган. Аниқроғи, бир ман 7 пуду 32 фунт 48 мисқолга тенг бўлган.

МАНОР (?) - соқчи минораси.

МАНГЛАЙ (мўғ.) - пешана.

МАНГЛОЙ (т.-м.) - Ўрта асрларда кенг муомалада бўлган харбий атама. Қўшиннинг илғор қисми. У, асосан, харбий юриш вақтида тузилган. Манглой ўнг ва сўл қисмлардан иборат бўлиб, унинг олд ва орқа тарафида махсус чанохлари (кўриқчи қисмлари) турган. Ундан кейин марказий қисм ҳамда ўнг ва сўл қанотлар саф тортиб борган. Манглойга шахзодалар ёки тадбиркор амирлар бошчилик қилган.

МАНЖАНИҚ (ар.) - ўрта асрларда қўлланилган уруш қуроли. Қамал жангларида ишлатилган. У тош, тош йўқ жойларда эса ғула отган.

МАНЗИЛ (ар.) - муайян бир масофада қарвон ва мусофирлар учун қурилган работ, кўниш жойи. Чопарлар отларини ал-маштирадиган жой.

МАНЗИЛГОҲ (ф.+ф.-т.) - турар жой дегани.

МАНЗИРАТ (ар.) - тақаллуф, мулозамағ.

МАНЗУМ (МАНЗУМА) (ар.) - назм билан ёзилган шеър.

МАНКУҲА (ар.) - никоҳдаги хотин, шаръий хотин, жуфти ҳалол.

МАНОЛ (ар.) - тухфа қилиб олинган ёки берилган нарсас, тухфа.

МАНОР (ар.) - манора, минора.

МАНОҚИБ (ар.) - буюк кишилар, атоқли санъаткорлар, шунингдек, дин намояндалари ҳақида ёзилган хотира асари. Манокиб, асосан, шу кишиларнинг ҳаёт йўли билан таниш ёки маслаҳат бўлган кишилар томонидан ёзилган. Манокиблар дастлабки пайтларда дин пешволарига бағишланган. А.Навоийнинг "Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер", "Ҳолоти Пахлавон Мухаммад", "Мақорим ул-ахлоқ" ("Яхши хулқлар") асари ва бошқалар манокиб намуналаридир.

МАНСАБ I (ар.) - 1. Масъул вазифа; 2. Ўзини кўрсатиш учун қилинадиган ёки ўзига маъқул иш, ҳаракат.

МАНСАБ II (тар.-геоғр.) - дарёнинг қўл, денгиз ёки бошқа дарёга қўйиладиган жойи.

МАНСАБ ВА ЛАВОЗИМ (ар.) - ташкилот, муассаса, идора, корхоналарда бирор расмий хизматни бажариш билан боғлиқ бўлган доимий вазифа. Мансаб ва лавозимга буйруқ йўли билан тайинланади.

МАНОТ (ар.) - Исломдан олдин араблар сиғинадиган бутнинг номи.

МАНТИҚ (ар.) - муҳокама юритишининг қонун-қоидалари ҳақидаги фан.

МАНҚИТ (МАНҒИТ) (тар.) - ўзбек қабилаларидан. Шунингдек, бу қабил қозоқ, тагар ва бошқирд халқларининг таркибига ҳам кирган.

МАНҒЛАЙ (МАНҚИЛО) (ар.) - Ўрта асрларда Мовароуннахр ва Ўрта Осиё хонлиқларида кўшиннинг олдида ярим доира шаклида саф тизиб борувчи қисми.

МАРВ (тар.) - Ўрта Осиёнинг энг қадимги шаҳарларидан бири. Туркманистоннинг Байрамли шаҳри яқинида, Мурғоб дарёси қирғоғида. Марвнинг қолдиқлари 5 та қалъа харобасидан иборат.

МАРВИ ШОХИЖАҲОН (тар.) - Ўрта асрларда йирик шаҳарлардан бири бўлган Марв кўпинча шундай аталган.

МАРДИКОР (ф.-т.) - вақтинча ёки кундалик ёлланиб ишловчи киши.

МАРДИКОРЛИК (ф.-т.) - ўрта асрларда ёки маҳаллий ҳукумат фармони билан натурал мажбуриятни бажариш, шунингдек, қатта ер эгалари, феодаллар ерида ишловчи деҳқонлар меҳнати. Биринчи жаҳон уруши даврида оқ подшо томонидан чор Россиясининг чекка ўлкаларидан фронт орқасига мажбуран сафарбар қилинган эркаклар меҳнати тарихда мардикорлик номи билан маълум. 1916 йил 25 июнда подшо Николай II нинг "Империядаги бегона халқлар эркак аҳолисини, ҳаракатдаги армия аҳолиси ра-йонида ҳарбий иншоотлар ва шунингдек, давлат мудофааси учун зарур бўлган бошқа ҳар қандай ишларга жалб қилиш" тўғрисидаги фармонига мувофиқ Сибирь, Қозоғистон, Ўрта Осиё ва Грузия маҳаллий аҳолисидан 19 ёшдан 43 ёшгача бўлган 400 минг эркак сафарбар қилиниши мўлжалланади. Жумладан, Туркистон аҳолисидан 250 минг киши сафарбар қилиниши керак эди. Бу фармон халқнинг ғазабини кўзгатди. На-тижада, Ўрта Осиё ва Қозоғистон ҳудудида йирик халқ кўзоло-ни (1916 йил) келиб чиқди. Мардикорликка сафарбарлик тўғрисидаги фармоннинг бажарилишини таъминлашда миллий буржуазия ва диндорлар подшо Россиясига ҳар томонлама ёрдам берадилар. Туркистон ўлкасидан 1916 йил сентябрдан 1917 йил февралгача 123 минг киши мардикорликка олинади. Улар Россия, Украина, Белоруссия, Кавказнинг кўп шаҳарларида ишлайдилар. Подшо ҳукумати ағдарилгандан сўнг 1917 йилнинг баҳорида мардикорлар орасида норозилик ҳаракатларининг кучайиб кетиши туфайли Муваққат ҳукумат мардикорларни ўз она юртларига қайтаришга мажбур бўлган.

МАРДУМ I (ф.-т.) - эл, халқ; кишилар.

МАРДУМ II (ф.-т.) - кўз қорачиги, гавҳари.

МАРЖОН (ф.-т.) - 1. Сув остидаги қояларга тўда-тўда бўлиб ёпишиб олиб бир жойда яшайдиган денгиз жонивори. 2. Денгиз

жониворларнинг оҳақли склет ва қолдиқларидан ҳосил бўлган тош. Ундан муғчок ва бошқа безаклар ясалган.

МАРЗА (ар.) - 1. Экинзор ёки унинг бир бўлагини бошқа бўлақдан ажратиш учун маълум баландликда тупроқ уйиб олинган чегара, йўл; 2. Ариқ сирти, пушта.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ (тар.) - Осиё материгининг ички қисми бўлиб, шимолда Олтой, Тува ўлкаларидан тортиб, жанубда Тибетгача, шарқда Манчижуриядан, ғарбда Тиёншон (Хон тан-гри) тоғига қадар чўзилган ҳудуд ҳисобланади.

МАРОКАНДА (тар.) - Самарқанднинг юнонча номи. Мил.авв.VII-VI асрларда Мароканда ўрнида мудофаа деворлари билан ўралган қишлоқ бўлган. Юнон тарихчилари Арриан, Квинт Курций Руф ва Страбоннинг маълумотларига кўра, Александр Македонский мил.авв. 329 йилда Сўғдиёна пойтахти Марокандани забт этиб, вайрон қилган, сўнгра ўзининг ҳарбий гарнизони учун қалъани қайтадан тиклаган. Сўғдийлар Спитамен бошчилигида бу босқинчиларга қарши мардларча курашган. Страбоннинг маълумотларига кўра, кўзғолон бостирилгандан сўнг Александр Македонский Марокандани яна вайрон қилишни буюрган. Мароканда кейинчалик Симизкент, Самарқанд номини олган.

МАРОСИМ (ар.) - диний ёки анъанавий урф-одатлар муносабати билан ўтказиладиган маърака, йиғин.

МАРСИЯ (ар.) - бирор шахснинг вафоти муносабати билан ёзилган лирик шеър, мотам кўшиғи. Унда марҳумнинг яхши хислатлари тасвирланади. Марсия охирида марҳумнинг ҳаёт саналари абжад ҳисобида берилади.

МАРТАБА (ар.) - жамиятда эришилган обрў-эътибор, нуфуз ва мавқе.

МАРҒИЁНА (тар.) - Мурғоб дарёси водийсидаги қадимий вилоят. Марғиёна ҳақидаги дастлабки маълумотлар илк ёзма манбалар - "Авесто" ва "Бихистун" қоя тош ёдгорлигида келтирилган. Марғиёна ғарбда Парфия, шимоли-шарқда - Сўғд, шарқда - Бактрия, жанубда - Ария билан чегараланган. Пойтахти Қадимги Марв ҳудудида жойлашган. Мил.авв. VI аср ўрталарида Марғиёна аҳолийлар истило қилади. Доро I ҳукмронлиги даврида Марғиёна аҳолийси ўзи сайлаган Фрада исмли лашкарбоши раҳбарлигида аҳолий

нийлар зулмига қарши кўзғолон кўтарган. Доро I кўшиқлари кўзғолончиларнинг кўлини қириб ташлаб, кўзғолонни бостирган. Марғиёна Марғиёна Грек-Бактрия подшолигига тобе бўлган. III аср ўрталарида Марғиёна Грек-Бактрия подшолигига тобе бўлган. Орадан 100 йилча ўтгач, бу ерни Парфия давлатининг подшоси Митридат I эгаллаган. Миллодий I асрдан Марғиёна Кушон подшолиги таркибига кирган. III асрда Эрон босиб олган. Кейинги ёзма манбаларда Марғиёна Марв вилояти ва воҳаси номи билан тилга олинади.

МАРҒИЁНА АНТИОХИЯСИ (тар.) - Антиох I Сотер томонидан Марғиёнада қадимги Марв ўрнида қайтадан янги қурилган шаҳар.

МАСАЛ (ар.) - 1. Кишиларга ўғит бўладиган, хулосали, кичик мажозий ҳикоя; 2. Мағал; мақол.

МАСЖИД (ар.) - саждагоҳ, мусулмонларнинг ибодат жойлари. Мусулмонлар жамоа бўлиб намоз ўқийдиган жой. Масжидлар, асосан, мусулмонларнинг кундалик беш вақт намоз ўқиши учун мўлжалланган муқаддас жой. Жума ва ҳайит намозлари эса жомеъ масжидларида ўқилади. Биринчи масжидни Мадинада Мухаммад Пайғамбар қурдирган.

МАСКОВЧИ (тар.-этно.) - революциядан илгари Москва билан савдо алоқасида бўлган йирик савдогар.

МАСЛАҲАТ ОШИ (т.) - тўй кенгаши. Ўрта Осиё халқларида тўй билан боғлиқ маросимлардан бири. Маслаҳат оши тўйдан бир неча кун олдин ўтказилади. Маслаҳат ошига маҳалла вакиллари, қариялар, кўни-кўшнилари, қариндош уруғлари чакрилади. Маслаҳатга келганлар тўйни қачон, қандай ўтказиш тартиби, харажатлар ва бошқаларни келишиб оладилар. Мабодо тўй эгасининг бирон моддий етишмовчилиги бўлса, маслаҳат ошига келганлар уни ўз зиммаларига оладилар. Маслаҳат оши хозир ҳам анъанавий маросим бўлиб қолмоқда.

МАСНАВИЙ (ар.) - жуфт қофияли байтлардан иборат бўлган шеър формаси

МАСНАД (ар.) - 1. Юқори мартаба, ўрин, амал; 2. Таъин; асос.

МАСОФА (ар.) - икки нарса, икки нукта оралиги, бир ердан иккинчи ергача бўлган оралик.

МАСОҲА (ар.) - ер, майдон.

МАССАГЕТЛАР (тар.) - Каспий орғи ва Орол денгизи яқинида Амударё ва Сирдарёнинг кўйи оқимида мил. авв. V-IV асрларда яшаган қабилалар гуруҳининг умумий номи. Массagetлар тўғрисида фанда ҳар хил қарашлар мавжуд. Айрим олимларнинг фикрича, массagetлар номи “масуо” - “балиқ” сўздан келиб чиққан бўлиб, “балиқхўрлар” маъносини билдиради. Кейинги текширишлар натижасида массagetларнинг “мас”, “сака” ва “та” сўзларидан иборат бўлганлиги ва сақларнинг қатта уюшмаси деган маънони билдириши аниқланган. Юнон тарихчиси Геродотнинг таърифлашича, массagetлар пиёда ва отда жанг қилганлар, улар отларнинг кўкракларига совут кийдирганлар. Массagetлар ўз подшоси Тумарис бошчилигида Эрон босқинчиларига қарши қаҳрамонларча курашганлар.

МАТКАТАК (?) - чўпонларнинг тошдан қурилган кулбаси.

МАТОХ (ар.) - мол, мато, буюм.

МАТРАП (ар.) - бедана, қабутар каби паррандаларни ушлаш учун узун таёқ учига тўр халтали чамбарак ўрнатилган асбоб.

МАФКУРА (ар.) - муайян бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва химоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизими. (“Мафкура” атамаси харақатга келтирувчи, харақатдаги ғоя деган маънони англатади. Шу билан бирга, ниятни мақсадга айлантиришга ундовчи деган мазмунни ҳам англатади.)

МАФҲАР (?) - шон-шухрат; фахрланиш.

МАХОҚ (?) - ойлик кечаларнинг узилиши, яъни эски ой ва янги ой ўртасидаги вақт.

МАҲДУМ (ар.) - уламо ва руҳонийлар унвони; шу унвонга эга бўлган киши.

МАХЗАН (ар.) - хазина.

МАХЗУМ (ар.) - айнан, маҳдум.

МАХСИМЧА (?) - қилиқлари, юриш-туриши хотинларга ўхшаган эркак; хотинчалиш.

МАШОЙОН (МАШОЙИЙН) (ар.) - Арасту тарафдорлари. Музокара ва баҳс билан фалсафий масалаларни ҳал этувчилар.

МАШОЙИХ (?) - ҳикматли сўзларни айтиб ўтган отабоболар.

МАШОҚ (?) - бугдойни ўриб-йигиб олгандан кейин ерга тўкилиб қолган бошоқлар.

МАШОҚЧИ (?) - машоқ терувчи.

МАШРАБА (ар.) - 1. Ичимлик солинадиган чинни ёки сопол идиш; 2. Ўтмишда ҳаммомларда ишлатилган мис ёки бронзадан ишланган кўзасимон идиш. Ўзбекистоннинг айрим жанубий районларида, Бухоро ва Самарқандда суюқлик солинадиган каттароқ шиша идишлар ҳам машраба деб аталган.

МАШРИҚ (ар.) - дунёнинг тўрт томонидан бири, яъни шарқ тарафни англатган. Араб Шарқининг номи. Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам баъзи тарихий адабиётларда Машриқ деб аталган.

МАШШОҚ (ар.) - машқ қилувчи, куйни созда ижро этувчи созанда.

МАЪБАД (ар.) - ибодат қилинадиган жой, ибодатхона.

МАЪВО (ар.) - турар жой, бошпана деган маънони англатган.

МАЪДАН (ар.) - ердан казиб олиннадиган фойдали қазилмалар, хусусан, металллар ва уларнинг рудалари, минералларнинг умумий номи.

МАЪДАНЧИ (ар.) - кончи.

МАЪЖУН (ар.) - турли зирворларга афюн қўшиб тайёрланган қувват дори.

МАЪЗИРАТ (ар.) - уэр, кечирим.

МАЪЗУЛ (ар.) - амалидан, вазифасидан четлатилган.

МАЪМУР (ар.) - бошқариш ва ижро ҳуқуқига эга бўлган мансабдор, бошлик.

МАЪМУРИЙ (ар.) - 1. Маъмуриятга доир, бошқариш ва ижро билан шуғулланадиган; 2. Маъмурият йўли билан амалга ошириладиган.

МАЪМУРИЯТ (ар.) - муассаса, ташкилот, корхона ва шу кабиларнинг бошқармаси.

МАЪНАВИЙ (ар.) - кишининг ички, руҳий ҳаётига оид; ахлокий.

МАЪРАКА (ар.) - бирор муҳим воқеа, тўй ва бошқа муносабатлар билан ўтказиладиган маросим, йигин. Таъзия маросимлари ҳам маърака дейилади.

МАЪШУҚ (ар.) - икки севишганнинг бири; севикли ёр, севгили.

МАЪЮБ (ар.) - айбдор.

МАҚБАРА (ар.) - қабр устига қурилган бино.

МАҚОЛ (ар.) - халқ оғзаки ижоди жанри. Мақолларда авлод-аждодаларнинг ҳаётий тажрибалари, жамиятга муносабати, тарихи, руҳий ҳолати, этик ва эстетик туйғулари, ижобий фазилатлари мужассамланган. Улар асрлар мобайнида халқ орасида сайқаланиб, ихчам ва содда поэтик шаклга келган. М.Қошғарийнинг “Девону лугатит-турк” асарида дастлабки халқ мақолларини учратамиз.

МАҚОЛА (ар.) - публицистика жанри. Мақолада ижтимоий ҳаёт ходисалари чуқур таҳлил қилиниб, назарий ва амалий жиҳатдан умумлаштирилади, давлат сиёсати, фан ва маданиятда эришилган ютуқлар, илгор иш тажрибалари оммалаштирилади. “Мақола” термини кенг маънода газета ва журналлардаги барча материалларга, шунингдек, тўпламлардаги илмий ишларга нисбатан ҳам қўлланилади.

МАҚОМ I (ар.) 1. Муסיкий оҳанг, куй йўли, тартиби; 2. “Шашмаком” деб аталган олти қисмдан иборат ўзбек классик муסיқа асарининг ҳар бир қисми; 3. Тартиб, ўлчов;

МАҚОМ II (ар.) - ўрин, жой; мартаба, мавке.

МАҚТУЛ (ар.) - қатл этилган, ўлдирилган.

МАҚСУРА (ар.) - Мачитдаги махсус бино. Одатда, Бухородаги Жоме масжидида махсус бино бўлиб, хутба ўқилиши ва ибодат пайтида олий ҳукмдор ўтирадиган жой ҳисобланган.

МАҒОРА (ар.) - гор; горлар.

МАҒРИБ (ар.) - ғарб, кун богар.

МАҲАЛ I (ар.) - пайт, вақт.

МАҲАЛ II (ар.) - чекка, атроф жой (марказга нисбатан).

МАҲАЛЛА (ар.) - шаҳар ва кишлоқларда аҳоли яшайдиган мазмурий-худудий бирлик. XX асрнинг 20-йилларига қадар маҳалла 50-60 хонадондан ташкил топган бўлиб, шаҳарларда даҳа таркибига кирган. Маҳалла ҳайъатига сайлаб қўйиладиган элликбоши раҳбарлик қилган. Элликбоши маҳаллалардаги уй-жойларнинг олди-сотдиси, тўй-маърака маросимларини уюштириш ва ўтказиш, хашарлар уюштириш, маҳалладаги низоларни бартараф этиш ишига бошчилик қилган. Ҳар бир маҳалланинг ўз чойхонаси бўлиб, у маҳалланинг ижтимоий-маданий маркази ҳисобланади. Ҳозирги кунда ҳам маҳаллалар Ўзбекистоннинг барча шаҳар ва кишлоқларида сақланиб келмоқда.

МАҲБУС (ар.) - зиндонга солинган, қамокка олинган, озодликдан маҳрум этилган киши.

МАҲДИЙ (ар.) - шиаларнинг 12-тоғий бўлган имомларининг номи.

МАҲДИЙЛИК (ар.) - диний-афсонавий таълимот. Бу таълимот замона охир бўлганда "махфий имом" - имом махди ерга қайтиб келиб, адолатли тузум ўрнатади деган эътиқод асосида шиалар ўртасида келиб чиққан.

МАҲДУД (ар.) - чегара билан ўралган, чегараланган, чекланган; чегарали.

МАҲЗУН (ар.) - ҳазин, мунгли, ғамгин.

МАҲКАМА (ар.) - Ислам мамлакатларида шариат қозилари иш юритадиган жой. Ҳозирги кунда маҳкама идора мазмунида ҳам ишлатилади.

МАҲОБАТ (ар.) - 1. Ҳайбат, салобат, улугворлик; 2. Ва-ҳима, ваҳм.

МАҲОБАТЛИ (ар.) - 1. Маҳобати, салобати бор; ҳайбатли, улугвор; 2. Ваҳимали, ваҳимага тушган.

МАҲР (ар.) - мусулмон халқларида никоҳ пайтида куёв томондан келинга совға қилинадиган кўчмас мулк пул, ёки совға. Одатда, маҳр учун бир уй, айвон, унга баробар саҳн билан ҳовли,

согин сигир ва бошқа нарсалар берилади. Маҳр имом хузурида икки эркак гувоҳлигида эълон қилинган, никоҳ ўқилган. Маҳр бериш одати Қуръони Карим асосида шариатда қонулаштирилган.

МАҲРАМ (ар.) - тарихий этнографик атама, ўзaro юз кўришув мумкин бўлган эркак ва аёл, энг яқин қариндошлар. Шариат қондаларига кўра аёл кишига эр, ота-она, ака-ука, амаки, бува, тоға, кайнота, бува кайнота, кайни, кайнага, эрининг тоғаси, қайнатанинг ака-укалари маҳрам ҳисобланган. Одатда, аёл киши маҳрамдан юзини бекитмаган. Уканинг хотини қайнағасига "келин" бўлганлиги сабабли ука ўлса ака унинг хотинига уйлана олмаган. Ука вафот этган акасининг хотинига уйлана олган. Эр ёки хотин ўлса, ўша вақтдан эътиборан никоҳ қуддан қолган ва эр-хотин бир-бирига номаҳрам ҳисобланган. Аёл киши ўлса уни қабрга номаҳрам кишиларнинг қўйиш, мумкин бўлган балки ўтил, ё ака-ука, тоға ёки марҳум тириклик вақтида васият қилган киши қўйган. Шунингдек, маҳрам сирдош, сидқидилдан хизмат қилувчи маъноларида ҳам ишлатилади.

МАҲРАМ ДАҲБОШИ (ар.+ф.-г.) - ўн маҳрамга бошлик.

МАҲСИ (?) - узун кўнжли, пошнасиз, таг чарми юмшоқ, кавуш ёки қалиш билан кийиладиган миллий оёқ кийими.

МАҲСИДЎЗ (?) - маҳси тикувчи касиб.

МАҲСИДЎЗЛИК (ар.+ф.-г.-т.) - маҳси тикиш касби. Хунармандчиликнинг қадимий номи. Маҳсидўзлик илгари мусулмон Шарқда Европага пойабзал кийими расм бўлмаган даврларда кенг тарқалган. Маҳсидўзлик ишлари дўконда уста, халфа ва шогирдлар томонидан бажарилган. Асосий иш асбоблари: катта-кичик шона, андоза, пичок, белча, кува, кунда, дупоя, дазгир, битгиз ва бошқалар.

МАҲТАЛ (?) - маътал, кутиб қолган, мунгазир, интизор.

МАҲФИЛ (ар.) - мажлис давраси, ўтириш.

МАҲШАР (ар.) - диний эътиқодга кўра дунё тамом бўлгандан кейин бутун ўлган кишилар тирилиб, сўроққа тулланиш кунни; қиёмат.

МАҲШАРГОҲ (ар.+ф.-г.) - 1. Маҳшар содир бўладиган ер; 2. Қиёмат; одамларнинг йиғиладиган жойи.

МЕЗАНА (ар.) - миноранинг юқори қисми, муаззин азон айтadиган жой. Мезана айлана шаклида ва кўп қиррали бўлади. Кўпинча, равоксимон дарчалар галлерейасидан иборат бўлади. Ички деворлари ганч билан нақшланади. Мезананинг тепаси одадда, гумбазча билан ёпилади.

МЕЗМОР (?) - най; камииш най. Ўтмишда пуфлаб чалинадиган айрим мусика асбобларининг номи. Уларга най, сибизга, балабон каби созлар кирadi.

МЕЗБОН (ф.-т.) - меҳмон кутувчи, зиёфат, тўй эгаси.

МЕЗОЗОЙ (р.<грек) - ернинг геологик тарихида палеозой билан кайнозой эралари оралигидаги давр.

МЕЗОН (ар.) - 1. Тарози, ўлчов; 2. Шамсия Куёш йили ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи (22 сентябрь - 21 октябрь даврига тўғри келади); 3. Баъзи ўсимликларнинг кузда ҳавода сузиб юрадиган ўргимчак уясига ўхшаш спора ташувчилари; 4. Узок чўзилган ёз, иссеик куз.

МЕРГАН (ф.-т.) - бехато отадиган киши. Қадимда камон ва бошқа куроллар билан нишонни хатосиз урадиган овчи ёки жангчи мерган деб аталган.

МЕРОС (ар.) - мерос қолдирувчи вафот этгандан кейин қонун ёки васиятномада белгиланган ворисларга, улар бўлмаган тақдирда эса давлатга ўтадиган мулк.

МЕРОСХЎР (ар.+ф.-т.) - қонун ва васият бўйича меросни олувчи шахс.

МЕЧКАЙ (ф.-т.) - 1. Еб тўймас, юхо; 2. Раҳит.

МЕШ (сўд.) - ошланган теридан тикилган оғзи тор қоп. Жуда қадимдан маълум. Меш суюқ нарсаларни ташиш ва сақлашда, чалоб тайёрлаш ва бошқаларда ишлатилган. Шарқ мамлакатлари, Ўрта Осиё ва Сибирь халқлари ўртасида кенг тарқалган.

МЕШКОБ (сўд.+ф.-т.) - мешда сув ташувчи одам. Мешқоблар сув манбаларидан хонадонларга, гузарларга, чойхоналарга, қарвонсаройларга сув ташиб бериб тирикчилик ўтказганлар. Уларни мешқобчи деб ҳам аташган. Мешқобчилар Ўрта Осиёнинг сув танқис айрим шаҳарларида, масалан, Бухорода XX аср бошларига қадар мавжуд бўлган.

МЕЪРОЖ (ар.) - осмонга, арш-авлога, худонинг олдига чиқиш.

МЕЪМОР (ар.) - бинокор уста, иморат ва иншоотларнинг лойиҳасини яратувчи уста. Уларнинг қурилишини назорат қилиб турувчи бош мутахассис.

МЕХВАР (ар.) - ўқ, айланаиш маркази.

МЕХТАР (ар.) - Бухоро амирлигида закотчилар бошлиғи. Қўқон ва Хива хонлиқларида давлат хизматчиси. Шунингдек, ўтмишда сарой созандаларининг бошлиғи, етакчи созанда. Темурийлар замонида меҳтарлар ноғорачилардан, кейинчалик сурнайчилардан тайинланган.

МЕХРГОН (сўд.) - куёш йили меҳр ойининг 16-куни, муборак ва байрам куни бўлган.

МЕХРЖОН (тар.) - Ҳосил байрами.

МЕХРЖОН ВА НАВРЎЗ (?) - Эронзамин ва туронзамин халқларининг байрамлари. Меҳржон Михра ойининг 6-куни.

МЕХРОБ (ар.) - масжид девори ичида Макка томонини кўрсатиб турадиган жой. Меҳроб ҳар бир масжидда бўлиб, намоз ўқиладиган томонни, яъни қиблани белгилаш учун хизмат қилади.

МИЁН (ф.-т.) - 1. ўртаси, ўрта; 2. баъзи тасавуф тарикатларида Пир ва мурид ўртасидаги, ўртада турувчи. Ҳиндистондан келиб Ўрта Осиёда фаолият кўрсатган пирлар ҳам шундай ном олган.

МИЁНА (ф.-т.) - ўртача, ўрта.

МИЁНЧА (ф.-т.) - меҳмонлар томонидан тўйга патнисга солиб олиб бориладиган ширинлик совға. Асосан, никоҳ ва суннат тўйларида расм бўлиб, фақат бир турдаги ширинлик, масалан, қанд, конфет, пашмак, майиз ва бошқалардан иборат бўлган. Аксарият ҳолларда миёнча устига кийимлик шойи ёки ип газлама қўйилади. Тўйга келган меҳмонлар олдида патнисда қўйиладиган канд-курс, нон, қатлама ва бошқалар ҳам миёнча дейилган. Тўйларни ўтказишда янги одағлар расм бўлиши билан бу турдаги миёнча таомилдан қолиб бормокда.

МИЁНЧИ (ф.-т.) - ўтмишда ўзаро низолашиб қолган кишилар ўртасига тушиб яраштириб қўювчи шахс. Миёнчи кўпинча

нуфузли диндорлардан бўлган. *Масалан*, 1485 йили теурийлардан Султон Ахмад ва Умаршайх Тошкент ва Шоҳрухияни таллашиб уруш бошлаганларида Хўжа Убайдулла Ахрор улар ўртасида миёнчи бўлган. Фикх илмида “миёнчи шариат” лавозими ҳам бўлган.

МИЖГОН (ф.-т.) - киприк.

МИЖОЗ (?) - сотувчига нисбатан доимий харидор ва шу харидорга нисбатан сотувчи.

МИЗОЖ (ар.) - кишининг ўзига хос табиати, хулқ-аъвори.

МИЛ I (ар.) - турли давлатларда турли қийматларга эга бўлган узунлик ўлчови.

МИЛЛИЙ МАНФААТ (?) - миллатга доир наф.

МИЛЛИЙ КАДРИЯТ (?) - маданий мероснинг қадри абадул-абад тушмайдиган қисми.

МИНГЛИ (тар.) - ўрта аср манбаларида кўчманчи ўзбек қабилаларидан минг қабиласи шу кўринишда берилган. Минглар XVIII асрнинг бошларида Кўкон хонлигига асос солдилар ва Туркистоннинг рус чоризми томонидан босиб олинишига қадар хукмронлик қилдилар.

МИРИ АСАД (тар.) - Бухоро амирлигидаги XVI-XX асрларда мавжуд бўлган амал. Унинг вазифаси худди “Файзи” никига ўхшаш бўлган. Фақат у Бухоро шаҳрида ва ундан ташқарида яшовчи сайидлар орасида ўша вазифаларни бажариши лозим бўлган.

МИҚИЁС УЛ-ЖАДИД (ар.) - Ахмад Фарғоний томонидан яратилган Нил дарёсини сувини ўлчайдиган асбобнинг номи.

МИЛОД (ар.) - 1. Исо пайгамбарнинг тутилган куни; 2. Милодий йил ҳисоби.

МИЛОДИЙ (ар.) - миллоддан бошланган йил ҳисоби ҳақида.

МИНГ (т.) - ўзбек халқи тарқибига кирган йирик қабиалардан бири. Самарқанд вилояти, шунингдек, Фарғона водийси ҳамда Бухоро воҳасида, айрим гуруҳлари тарқок ҳолда Сурхондарё вилоятининг Бойсун, Музробод, Денов туманларида яшаганлар. Минглар учта йирик уруғга бўлинганлар:

1. Тугали; 2. Богда; 3. Увоқ тамғали. Бу уруғлар, ўз навбатида, яна бир неча майда уруғларга бўлинган. Минглар Дашти Қипчоқдан Мовароуннахрга XV аср охири - XVI асрнинг биринчи

ярмида кўчиб келганлар ҳамда Ўрта Осиё хонлиқларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Мингларга мансуб йирик феодаллар 1709 йилда Фарғона водийсида янги давлатга - Кўкон хонлигига асос солганлар. Минглар сулоласи хукмронлиги 1876 йилга қадар, яъни чор Россияси Кўкон хонлигини босиб олгунга қадар хукм сурган.

МИНГБОШИ (т.) - харбий ва маъмурий унвон. Кўкон хонлигида хондан кейинги мансаб. Асосан, харбий ишлар билан шуғулланган. Хива хонлигида мингбошлик энг кичик амал ҳисобланган. Ўрта Осиё чор Россияси томонидан истило этилгунга қадар Тошкент, Окмачит каби шаҳарларнинг хокимлари ҳам мингбоши деб аталган. Чор Россияси мустамакаси йилларида Тошкент даҳаларининг бошлиқлари ҳам мингбоши дейилган. Даҳа мингбошиси аҳоли томонидан сайланиб, вилоят беги тарафидан тасдиқланган. Кейинчалик мингбоши олди-сотти ишларини назорат қиладиган мансабга айланиб қолган.

МИНОРА (ф.-т.) - баланд иншоот. Асосан, масжид ва мадрасалар ёнида ёки уларга туташ қурилган. Муаззин минорага чиқиб, унинг энг юқори қисми - мезанадан азон айтади, яъни назомонларни намозга чақиради. Миноралардан соқчихона сифатида ҳам фойдаланилган. Жаркўргон минораси, Вобкент минораси шулар жумласидандир.

МИНТАКА (ар.) - 1. Ер юзининг икки кўшни параллел оралигидаги, бир-биридан иқлими билан фарқ қиладиган хар бир бўлаги; 2. Ер юзининг бирор хусусияти билан ажралиб турадиган бўлаги, зонаси.

МИР (ар.) - “Амир” сўзининг қисқарган шакли. Хукмдор, ҳоким, подшоҳ, вазирларга нисбатан қўлланилган. Айрим ҳолларда юқори имтиёзли кишиларга унвон тариқасида ҳам ишлатилган. *Масалан*, Мир Алишер Навоий.

МИРЗА (ар.) - 1. Амирзода сўзининг қисқартирилган шакли. Шарқда подшоҳ хонадони аъзоларининг унвони бўлиб, исмдан кейин кўшиб айтилади; 2. XIII асрдан XX аср бошларига қадар Россиядаги кўчманчи туркий халқлар (татар, нўғой ва бошқалар)нинг йирик феодаллари ҳамда айрим ўрда ва қабила бошлиқларининг умумий номи; 3. Бухоро амирлиги ва Кўкон хонлигида

мирзахонада мирзабоши раҳбарлигида иш олиб борувчи кичик мансабдор.

МИРЗАБОШИ (ар.+т.) - саройнинг йирик мансабдорларидан бири. Бухоро амирлиги ва Кўкон хонлигида амир саройида девонхона ҳокими бўлиб, мирзалар бошлиги ҳисобланган.

МИРЗАХОНА (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлиги ва Кўкон хонлигида мирзабоши бошчилигида иш олиб бориладиган даргоҳ.

МИРИ (ф.-т.<ар.) - беш тийинли чақа, беш тийин.

МИРИ ШИКОР (ар.+ф.-т.) - ов амири, ёхуд ов бошлиги. Ўрта Осиёда хонларнинг овга чиқишида тайёргарлик ишларига бошчилик қилувчи олий мансабдор.

МИРОБ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё худудидаги давлатларда, хусусан, Бухоро амирлиги ва Кўкон хонлигида сув тақсимоли ва сугориш тизими устидан назорат қилувчи шахс. Ўрта Осиё хонликларида алоҳида миروبлик лавозимлари бўлган. *Масалан*, бош сугориш тизими ҳисобланган магистрал каналлардан асосий сугориш тармоқлари бўлган катта ариқларга сув тақсимлаш миروبбошига, катта ариқлардан алоҳида қишлоқ ариқларига сув тақсимлаш эса ариқ оқсоқолларига, қишлоқ ариқларидан шох ариқ ва даҳаналарга сув тақсимлаш эса қишлоқ миروبига юклатилган. Миروبлик авлоддан-авлодга ўтган. Кузда миروبлар учун деҳқонлардан миробона солиги ундирилган. Ҳозир миروبлар асосий канал-ариклар сувини тақсимлашни назорат қилади.

МИРОББОШИ (ар.+ф.-т.+т.) - миروبларга бошчилик қилган мансабдор.

МИРОХУР (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида юкори боскичдаги 6-даражали мансаб бўлиб, хон отхонасининг бошлиги бўлган. У саройдаги отхоналар ва от-улов маҳкамасига жавобгар бўлиб, дастурхончи ва парвоначидан кейинги мансабдор шахс ҳисобланган.

МИРРИХ (ар.) - мусулмонларда, жумладан, Ўрта Осиёда Марс сайёрасини Миррих юлдузи деб аташган.

МИРШАБ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликлари шаҳарларида жамоат тартибини сақловчи лавозим бўлиб, одатда шаҳарнинг кечки хўжайини (мири-шаб) деб ҳам юритилган. Миршаб, асосан, ўз ишига кечкурун соат 6 дан кейин киришган, чунки бу даврда

барча шаҳар бозорлари ёпилиб, бир соатдан сўнг шаҳар дарвозалари беркитилиб, шаҳар суё кўйгандай жим-жит бўлган. Мана шу даврдан бошлаб, ҳеч ким чиқмаслиги ва шаҳар кўчаларида юрмасликлари керак бўлган. Ушбу қондани бузган барча шахслар миршаблар томонидан ушланиб, миршабхонага келтирилган. Миршаб лавозими Бухоро амирлигида 1920 йилгача мавжуд бўлган.

МИРШАББОШИ (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида миршаблар бошлиги. Туркистон ўлкаси Россия томонидан босиб олгач, то 1917 йилгача маҳаллий аҳоли яшайдиган маҳаллаларда миршабхоналар ташкил этилган бўлиб, миршаблар бошлиги миршаббоши деб юритилган. Улар мингбоши ва оқсоқоллар ихтиёрида бўлиб, уларнинг топшириқларини бажарганлар.

МИРШАБХОНА (ар.+ф.-т.) - миршаб маҳкамаси ва камокхонаси.

МИРҒАЗАБ (ар.) - маҳбус ва бандиларни жазолайдиган, калтаклаб тергов қиладиган зиндон назоратчиси.

МИР УБАЙДИЙ (тар.) - Бухоро ҳагтотлик мактабидаги насх хатининг тури.

МИСВОК (ф.-т.) - арча ва шу каби хушбўй дарахт ёғочидан қилинган тиш тозалагич.

МИСГАР (ф.-т.) - мис буюмлар ясаш ва уларни тузатиш иши билан шуғулланувчи хунарманд.

МИСКИН (ар.) - 1. Фақирликдан оғир аҳволга тушиб қолган, ахволи танг, бечорахол одам; 2. Мунгли, ҳазин.

МИСРАНГ (ф.-т.) - қаттиқ нарсаларни кўчириш, бузиш, тешиш ва шу қабилар учун ишлатиладиган бир ёки иккала томони учли темир асбоб.

МИСҚОЛ (ар.) - оғирлик ўлчови. Шарқ мамлакатларида қимматбаҳо тошларнинг вазнини аниқлаш учун ишлатилган ўлчов бирлиги. VI-VIII асрларда Самарқандда бир мисқол 4,6 граммга, ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида бир мисқол 4, 25 граммга тенг бўлган. XIX-XX асрларда Фарғонада бир мисқол 4,53-4,55 граммга тенг бўлган оғирлик ўлчови ҳисобланган.

МИСТАР (ар.) - қотиб ва хаттотларнинг махсус жадвали.

МУАРРИХ (ар.) - тарихчи, тарихнавис.
МУАШШАХ (ар.) - байт ёки мисра бошидаги харфларни тўлаганда киши исми чиқадиган газал.
МУБЪДИЪ (ар.) - ихтирочи, яратувчи деган маънони англатган.
МУБОРАЗА (ар.) - кураш, курашиш.
МУБОРИЗ (ар.) - мубораза килувчи, курашчи.
МУБАШШИР (ар.+ф.-т.) - подшоҳ ва хонларнинг фармон, мактуб ва бошқа ёзишмаларини ўлка ва вилоятларга етказиб турадиган мансабдор.
МУБОШИР (ар.+ф.-т.) - иш юритувчи; бошқарувчи.
1. Сомонийлар ва салжукийлар даврида амир ва султонларнинг ишончли кишиси. 2. XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида марказий давлат идорасининг молия девонидаги амалдор.
МУБОХАСА (ар.) - бахслашиш, бахс, мунозара.
МУВАҚҚАТ (ар.) - вақтинчалик, доимий бўлмаган.
МУВАХХИД (ар.) - яқса худоликка ишонувчи.
МУВОЗИЙ (ар.) - параллел.
МУГУЗ (т.) - хайвон шохи.
МУДАРРИС (ар.) - ўқитувчи.
МУДАРРИС (ар.) - мадраса ўқитувчиси. Илгари мударрислар муайян илоҳиёт фанидан дарс берган. Ҳозир Шарқ мамлакатларидаги мадрасалар ва диний университетларда фақат диний илмлардан эмас, балки дунёвий фанлардан дарс берувчилар ҳам мударрис деб аталади.
МУДДАИЙ (ар.) - даъво килувчи; даъвогар.
МУДАҚҚИК (ар.) - диққат билан текширувчи, бирор нарсани синчиклаб тадқиқ килувчи.
МУДИРИ-ОМБОР (ф.-т.) - сўнгги ўрта асрларда Бухоро амирлигида амир саройида мол-мулк омбори мудири.
МУДОФАА (ар.) - 1. Душман хужумини даф килиш, қайтариш; 2. Душмандан сақланиш, ўзини химоя килиш учун зарур бўлган ёки ҳозирланган восита ва чоралар мажмуи.

МУДОХАЛА (ар.) - 1. Бирор ишга аралашув; 2. Интервенция.
МУДҲИШ (ар.) - кишини дахшатта соладиган, дахшатли, кўркинчли.
МУЖАЛЛА (ар.) - журнал.
МУЖДА (ф.-т.) - хушхабар.
МУЖМАЛ (ар.) - 1. Тушуниб бўлмайдиган, ноаниқ, мужмал, дудмол; 2. Мажмағил, нимжон.
МУЖОВИРЛАР (ар.) - ўрта асрларда масжид ва мазорларда тунаб юрувчилар шундай деб аталган.
МУЖРИМ (ар.) - айбдор, гуноҳкор.
МУЖТАХИД (ар.) - ўрта асрларда исломда ижтиҳод ҳуқуқига эга бўлган шахс. Суннийларда мужтахид диний ҳуқуқ мазабларининг асосчилари ҳисобланган. Шиаларда юқори мартабали диндорлар ва диний ҳуқуқшунослар ҳам мужтахид деб аталади.
МУЗД (ф.-т.) - хизмат ҳақи.
МУЗОФОТ (ар.) - вилоят.
МУКААБ (ар.) - юза ўлчов бирлиги. Куб.
МУҚАЛЛАФ (ар.) - таклиф этилган, чақирилган.
МУКАРРИР (ар.) - мадрасада амалий машғулот олиб борувчи, такрорлатувчи муаллим.
МУКОЛАМА (ар.) - 1. Сўзлашув тили; оғзаки нутқ; 2. Ўтилган дарсни мустаҳкамлаш учун бир-бирига сўзлаб бериш.
МУЛЖАР (т.) - камал пайтида ҳар бир амирга душмандан химоя килиш учун белгилаб берилган ер, дарвоза.
МУЛҚДОР (ар.+ф.-т.) - катта мулк эгаси.
МУЛҚДОРЛАР (ар.+ф.-т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида ўз ери бўлган ва шу ер юзасидан солиқ тўлаётган деҳқонлар.
МУЛЛА (ар.) - XIII асрлан бошлаб диндорлар ва илоҳиётчи олимлар, мураббийлар ва муаллимларнинг обрўйи, таъсири анча кучаяди. Уларни хурмат билан халқ орасида мавлоно дейишган. Араб тилида у жаноб, жанобимиз деган маънони англатган. Ўрта

асрларда бу унвон жуда кам учраган бўлса-да, XVIII асрдан бошлаб кенг таркала бошлайди. Асосан, мавлоно сўзини номга кўшиб айтиш лозим бўлган. Вақтлар ўтиши билан мавлоно сўзини исмга кўшиб айтиш қийин бўлгани учун унинг шакли ўзгартирилиб мулла деб юритилган. Ўрта Осиёда диний илмдан хабардор ва ўқимишли, Қуръони Каримни яхши билган зотлар исмига мавлоно ўрнига мулла сўзини кўшиб ишлатганлар. Шу-шу мулла сўзи кенг қўлланилиб кетган. Демак, мулла - бу мадрасада тахсил олган, диний илмга эга бўлган маълумотли кишилар, дин ар-боблари ва уламолари демакдир.

МУЛЛАВАЧЧА (ар.+ф.-т.) - 1. Мадраса талабаси; 2. Мулла-ларнинг, уламоларнинг фарзанди.

МУЛОЗИМ (ар.) - ҳокимларнинг, амалдорларнинг хузурида уларнинг хизматида бўлган киши.

МУЛОҚОТ (ар.) - учрашув.

МУЛОХАЗА (ар.) - 1. Фикран муҳокама юритиш, ўйлаш; 2. Бирор масала юзасидан билдирилган ёки ўйлаб қўйилган фикр; 3. Андиша.

МУМТОЗ (ар.) - бирор фазилаги, яхши томони билан бош-калардан ажралиб турадиган, афзалликларга эга бўлган.

МУНАЖЖИМ (ар.) - осмон ёриткичларининг вазиятлари-ни кузатувчи шахс. Ўрта асрларда астрология ва астрономия билан шуғулланувчилар мунажжим деб аталган.

МУНАҚҚАШ (ар.) - нақшланган, нақшли, нақшдор.

МУНАҚҚИД (ар.) - танқидчи.

МУНГ (?) - хазинлик, маъюслик.

МУНИС (ар.) - яқин, сирдош дўст, ҳамдам.

МУНКАР-НАКИР(ар.) - диний эътиқодга кўра киши ўлган-дан кейин гўрда уни сўроқ қиладиган икки фаришта.

МУНКИР (ар.) - инкор этувчи, тан олмовчи.

МУНОЖОТ (ар.) - 1. Аллоҳдан нажот, мадад тилаб қилина-диган тунги ибодат; 2. Классик куйлардан бирининг номи.

МУНОҚАША (ар.) - мунозара, баҳс, тотишув.

МУНОФИҚЛАР (ар.) - Ислом тарихига хос атама бўлиб, икки юзламачиликни англатган. Ислом динини юзаки қабул қилиб, ўзи эса аввалги қабилавий динга ситғинишни давом эттирган арабларга нисбатан қўлланилган.

МУНШИ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари даврида хонлар ёки айрим ҳокимларнинг шахсий котиби. Мунши лавозимига одатда, маълумотли ва чиройли ёзадиган кишиларгина олинган. Муншилар олим ва фозил кишилар бўлганлиги учун оддий котиблардан фарқ қилган. Улар зиммасига хон ва амирларнинг мактуб ва фармон-ларини ёзиш юклатилган. Тарихий асарларнинг аксарияти ана шу муншилар каламига мансуб. Мунши лавозимида бўлган кишилар мунши сўзини тахаллус сифатида ўз номлари кетига кўшиб қўйганлар.

МУНҚАРИЗ (ар.) - инкирозга юз тутган.

МУОВИН (ар.) - бошлик ёки раҳбарнинг ўринбосари.

МУОХАДА (ар.) - битим, келишув.

МУРАББА (ар.) - 1. Тўрт мисрадан иборат шеър; тўртлик; 2. Томонлари тенг тўғри тўртбурчак.

МУРАССАЪ (ар.) - 1. Олтин ва қимматбаҳо тошлардан беза-тилган буюм; 2. Қимматли тошлар билан безатилган қилич, тахт, либос.

МУРЧАЛ (т.) - мудофаа ёки ҳужум жанглари вақтида қалъа атрофига қуриладиган ҳандак; окошлар.

МУРИД (ар.) - пир ёки эшонга қўл бериб, уларни ўзининг раҳнамоси деб билган шахс. Муридлар ўз пирларига итоат эгиши, хизмат қилиши ва уларнинг изидан бориши лозим бўлган.

МУРТАД (ар.) - Ислом тарихида бу диндан қайтган, ундан воз кечган, чекинган одамлар муртад деб аталган. Улар энг катта гуноҳ қилган ҳисобланиб, доимо ўлимга ҳукм қилинган.

МУРОФАА (ар.) - 1. Қозихонада жиноий ёки фуқаролик ишининг кўрилиши; 2. Додлашув, олишув.

МУСАВВИР (ар.) - турли тасвирлар ишловчи, расм чизувчи ижодкор.

МУСАЛЛАХ (ар.) - қуролли, қуролланган, яроқ-аслаҳали.

МУСАННИФ (ар.) - 1. Тасниф этувчи, китоб, мусиқа ва шу кабилар автори, тузувчи; 2. Бастакор.

МУСАФФО (ар.) - жуда ҳам соф, бегубор.

МУСЛИМ (ар.) - Ислом динига эътиқод қилган шахс.

МУСОЛАҲА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда кенг қўлланилган атама бўлиб, сулх, сулхлашиш деган маънони англатган.

МУСОФИР (ар.) - 1. Сафардаги киши, сайёҳ; 2. Бошқа ердан келган ёки бошқа ерда яшовчи, келгинди.

МУСОФИРХОНА (ар.+ф.-т.) - ўзга ерлардан келган кишилар кўнадиган жой; меҳмонхона.

МУСОҲАБА (ар.) - 1. Сухбатлашиш, ҳамсухбатлик, суҳбат; 2. Давлат, жамоат, фан, маданият арбобларининг мухбир билан оммани қизиқтирадиган бирор масала юзасидан матбуот учун ўтказган суҳбаги.

МУСОҲИБ (ар.) - ҳамсуҳбат, суҳбатдош.

МУСТАБИД (ар.) - мутлақ ҳокимиятга эга бўлган ҳоким, истибдод эгаси.

МУСТАВФИ (?) - Салжукийлар даврида соҳиб, хирож, хирож олиш ва ҳисоб-китоб билан шуғулланадиган катта амалдор.

МУСҚАЛ (ар.) - темир, мис, чўяндан ишланган буюмларни зангдан тозалайдиган махсус асбоб.

МУЪТОФ (ар.) - атрофида айланиб зиёрат қилинадиган жой. Масалан, Каъбамуътоф - Каъбага ўхшаш зиёратгоҳ.

МУТИЪ (ар.) - итоат этувчи, бўйсунувчи деган маънони англатган.

МУТААССИБ (ар.) - 1. Динга қаттиқ берилган, унга кўркўрона амал қилувчи; 2. Бировга кўркўрона эргашувчи, бирор ишга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи, таассуб қилувчи; 3. Консервагор.

МУТАВАЛЛИЙ (ар.) - вақф мулкига ва ундан келадиган даромадга васийлик қилувчи, уни тақсимловчи диний амалдор. Вақф ерларини ижарага бериш, вақф мулкида ҳўжалик ишларини юритишни ҳам мутаваллий бажарган.

МУТАВОЗЕ (ар.) - таъзим-тавозени канда қилмайдиган, барчага баравар тавозе билан муомала қиладиган; сертавозе.

МУТАКААББИР (ар.) - ўзини катта олувчи, кибр-ҳавоси баланд, кибри, тақаббур.

МУТАКАЛЛИМ (ар.) - Салжукийлар даврида чиройли сўзловчи илми калом олимлари. Улар ақл кучи ва далилу иботлар билан ҳақиқатни шарҳлаб берадилар.

МУТАСАДДИ (ар.) - 1. Ўтмишда кичик амалдор, чиновник; 2. Бирор ишни бошқариш учун тайинланган киши;

3. Бирор ишни ўз устига олган киши.

МУТАСАРРИФ (ар.) - 1. Салжукийлар даврида молия ва пул ҳисоб-китобини олиб борадиган мансабдор; 2. Бухоро амирлигида молия ҳисобларини бошқарувчи амалдор.

МУТАФАККИР (ар.) - чуқур фалсафий фикрлаш истеъдодига эга бўлган киши, тафаккур эгаси.

МУТОЙИБА (ар.) - бир-бирига қизик, кулгили, кочирим гаплар қилиш, ҳазилкашлик.

МУТОЛАА (ар.) - диққат билан ўқиш, ўқиб тушуниб олиш.

МУТРИБ (ар.) - созанда ва ашулачи.

МУТТАСИЛ (ар.) - бир-бирига уланиб кетган; узлуксиз, тўхтовсиз.

МУФАССАЛ (ар.) - бутун тафсилоти, майда-чуйда, иқир-чиқиригача камраб олган; тўлиқ, батафсил.

МУФАТТИШ (ар.) - тафтиш қилувчи.

МУФИД (ар.) - фойдали, нафли.

МУФТ (ф.-т.) - текин, бепул.

МУФТИЙ (ар.) - мусулмонларда олий мартабали руҳо-ний. Муфтий диний-ҳуқуқий масалаларни изоҳлаш, талқин этиш, шариатни тадбиқ этиш масалаларида ҳал қилувчи ҳуқуқга эга. Шариатнинг мусулмон мамлакатларида муфтийлик ҳуқумат тайинлайдиган расмий лавозим ҳисобланади.

МУФТХЎР (ф.-т.) - текинхўр.

МУФРАД (?) - Салжуқийлар даврида танлаб олинган шахсий посбонлар, соқчилар.

МУХОЛАФАТ (ар.) - карама-каршилиқ, хилофлик, зиддият.

МУХОЛИФ (ар.) - карама-қарши фикрда бўлган, қарши қилувчи, қарши.

МУХРОНА (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида мавжуд бўлган солиқ тури. Одатда, у қозилар, муфтилар, раислар ва бошқа амалдорлар муҳр қўйишгани учун олинган.

МУХТАСАРА (ар.) - 1. Қисқа, лўнда; 2. Бирор асарнинг қисқартирилган варианты.

МУХТОР (ар.) - 1. Бирор иш қилиш ҳуқуқи бўлган, ихтиёрига бирор иш топширилган; 2. Автоном.

МУХТОРИЯТ (ар.) - ўзига мустақил; автономия.

МУЧА (?) - бўлак, қисм, аъзо; совға-саломнинг бир бўлаги.

МУЧАЛ (т.) - мучал ҳисоби - 12 хайвоннинг номи билан аталадиган даврий йил ҳисоби. Бу хайвонлар: сичқон, ситир, йўлбарс, қуён, балиқ, илон, ит, қўй, маймун, товук, от, тўнғиз. Киши шу хайвонлар номи билан аталган 12 йилнинг қайси бирида туғилган бола бўлса, унинг мучали шу ном билан аталган. Мучал ҳисобида шу айтилган 12 йиллик давр бир айланиб келса одам бир мучалга тўлган бўлади. Лекин кишиларнинг ёшини аниқлашда уларнинг она қорнидаги вақти бир йилга тенг деб ҳисобга олинади, яъни киши бир мучалга тўлганида унинг ёши 12 эмас, 13, икки мучалга тўлганида 25 бўлади. Мучал ҳисоби Осиё ва Африка қитъаларидаги кўпгина халқлар орасида қадим замонлардан бери бор. Ёзма манбаларда кўрсатилишича, уни дастлаб Грек-Бақтрия подшолиги даврида кўчманчи-чорвадор халқлар яратган. Сўнгра Мўғлистон, Хитой, Япония, Ҳиндистон, Миср, Ироқ, Эрон, Афғонистон ва бошқа мамлакатларда кенг тарқалган.

МУШАРРАФ (ар.) - шарафли, шонли.

МУШКУЛҚУШОД (ар.+ф.-т.) - кишининг мушқулини осон қилиш, ишини торғизиш мақсадида қилинадиган дуо ва ирим-сиримлар.

МУШОИРА (ар.) - икки ёки бир неча шоирнинг бир мав-

зуда бир-бирининг фикр ва тўйгуларини ривожлантирадиган шеър айтишиш мусобақаси.

МУШОҲАДА (ар.) - кузатиш, кўз билан кўриб текшириш.

МУШРИФ I (ар.) - зиммасига амирлар ва мансабдорлар, шунингдек, шахзода ҳамда султонларнинг хатти-ҳаракатидан воҳиф бўлиб туриш вазифаси юкланган олий мансабдор. Подшоҳ ва хоннинг кўз-қулоғи.

МУШРИФ II (ар.) - 1. Салжуқийлар даврида шох девонида амалдор ҳисобчи; 2. XVIII-XIX асрда Хива хонлигида дон билан олиннадиган солиқларни тўловчи амалдор ва ер эгасининг деҳқончилик ишларининг соҳибкори, ишончли кишисидир; 3. Бухоро хонлигида хон томонидан ҳарбийлар ва фуқаролар турли хил ҳадя, инъом ва совғаларни ҳисоб-китобини олиб борувчи, назорат қилувчи амалдор.

МУШТАРИЙ (ар.) - Ўрға Осиёда Юпитер сайёраси Муштарий юлдузи деб юритилган. Мукулмонлар бунга бахт юлдузи деб ҳам атаганлар.

МУШТИПАР (ф.-т.) - қўлидан бирор иш келмайдиган, ожиз, бечора (аёллар ҳақида).

МУШФИҚ (ар.) - шафқат қилувчи, шафқатли.

МУҚАДДИМА (ар.) - 1. Асарнинг дастлабки тушунтириш, бошланиш қисми; кириш, дебеча; 2. Гап ва нутқда асосий мақсадга кўчишдан олдин айтилган сўзлар, гапнинг даромади; 3. Бирор ишнинг боши, дебечаси.

МУҚАТТИЪ (ар.) - Салжуқийлар даврида иктаъ (чек) сохиби.

МУҚОБАЛА (ар.) - қаршилиқ, қарши туриш.

МУҚОВА (ар.) - китоб, дафтар ва шу кабиларнинг қоғоз, чармдан қилинган сирт қисми.

МУҚОВАЛА (ар.) - битим, шартнома.

МУҚОВАСОЗ (ар.+ф.-т.) - китоб муқовалайдиган киши, уста.

МУҚОМ (ар.) - рақсда мусиқа ритм-усулига мос ҳаракат; мақом.

МУҚОТАА (ар.) - ўрта асрларда Ўрта Осиёда улуш сифатида тақдим қилинган ер-мулк шундай ном билан аталган.

МУҚОБИЛ (ар.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудудида жуда кенг қўлланилган атама бўлиб, қарши турувчи, қарама-қарши, зид деган маъноларни англатган.

МУҚОЯСА (ар.) - қиёс қилиш, солиштириш; қиёс.

МУҚТАЪ (ар.) - қитъа соҳиби.

МУҒАННИЙ (ф.-т.) - нағма чалувчи созанда, нағма билан кўшиқ айтувчи хонанда.

МУҒОЙИР (ар.) - хилоф, тесқари.

МУҒОН (ф.-т.) - муғлар, оташпарастлар.

МУҲАДДИС (ар.) - Ислом дунёсида хадис илми билан шуғулланадиган олим.

МУХАНДИС (ар.) - инженер.

МУХАРРАМ (ар.) - қамария йил ҳисобида биринчи ойнинг арабча номи.

МУҲАҚҚИҚ (ар.) - бирор нарсани тадқиқ этувчи, рост ёки тўғрилигини исбот этувчи.

МУҲИБ (ар.) - 1. Севучи, яхши кўрувчи, ишқибоз; 2. Дўст.

МУҲОЖИР (ар.) - ўз ватанидан кетиб, бошқа юрtdа турувчи киши; эмигрант.

МУҲОРАБА (ар.) - уруш, жанг.

МУҲОСАРА (ар.) - қамал.

МУҲОФАЗА (ар.) - 1. Сақлаш, кўриқлаш, химоя қилиш, химоя; 2. Эсда сақлаш қобилияти; хотир, хотира.

МУҲОФИЗ (ар.) - муҳофаза, химоя қилувчи, химоячи.

МУҲРДОР (ар.+ф.-т.) - подшоҳ, хон ва султонлар саройидаги йирик мансабдор. Унинг зиммасига мухрни сақлаш ва ёрликларга мухр босиш вазифаси юклатилган.

МУҲРКАНЛИК (ар.+ф.-т.) - мухр яшаш касби. Мухрканлик қадимдан Ўрта Осиёда кенг тарқалган. Амир Темур саройида, Бухоро, Кўкон ва Хива хонлари саройларида ва бошқа жойларда

мухрканлик устахоналари бўлган. Мухрканлар хонлиқдаги турли идора ва муассасалар ҳамда амалдорларнинг мухрларини тайёрлашган.

МУХРОНА (ар.+ф.-т.) - мухр босувчи амалдорга бериладиган пул, мухр хақи.

МУХТАСИБ (м.-т.) - мусулмон мамлакатларидаги амалдор. Кўпинча сайидлардан тайинланган. У аҳолининг урфодагиларга амал қилиши ҳамда бозорлардаги нарх-наво ва ўлчов асбобларнинг тўғрилиги устидан назорат қилиб турган. XIX-XX асрларда Бухорода мухтасиб раис деб ҳам аталган.

МУЙЧИНАК (ф.-т.) - қош, туқларни териш учун ишлатиладиган қисқичча.

МУЎКИ (?) - хом теридан тикиладиган, кўнжи калта оёқ кийими.

МУЎЛОҚ (?) - 1. Чўлок, ногирон; 2. Бирор ери учган, синган.

МУЎПТОНИ (?) - лўли.

МУЎМИН (ар.) - Оллохнинг борлигига иқрор бўлган, имон келтирган киши; мусулмон.

МУЎНДИ (ф.-т.) - сопол кўза, хумча.

МУЎДАК (?) - безатилган соябонли арава.

МУЎРИ (ф.-т.) - ошхона, ўчоқ ва шу кабиларнинг тутун чиқиб кетадиган йўли; дудбўрон, мўркон.

МУЎРЧА (ф.-т.) - 1. Европа типидagi хаммом; 2. Чумоли, қумурсқа.

МУЎГУЛИ (м.) - масофа ўлчови. Ўрта асрларда турк ва мўғул қавмлари ўртасида кенг қўлланилган ўлчов биглиги ҳисобланган фарсах - ёғочга (6-7 км) тенг бўлиши мумкин. Чунки манбаларда у баъзан "санги мўғули" деб ҳам қайд этилган.

МУЎМАЛ (ар.) - ноаниқ, мужмал.

Н

НАБИ (ар.) - Аллоҳнинг хоҳишини олдиндан айтувчи; пайгамбар.

НАБОТОТ (ар.) - ўсимликлар дунёси, ўсимликлар.

НАВЖУВОН (ф.-т.) - ёш йигит; ўспирин.

НАВКАР (ф.-т.) - хон, подшоҳ, султон ва йирик феодалларнинг доимий харбий хизматчиси. Навкарлар асосан ҳукмдорларнинг мол-мулкни кўриклашган ва харбий юришларда иштирок этган.

НАВРЎЗ (ф.-т.) - шамсия йил ҳисобида янги йилнинг биринчи куни (март ойининг 21 кунига тўғри келади).

НАВРЎЗЛИК (ф.-т.) - эски мактабда Наврўз учун талабалардан тўпланадиган пул.

НАВКИРОН (ф.-т.+ар.) - авжи куч-қувватга тўлган, қирчиллама, ёш.

НАВҲА (ар.) - йиги; аза.

НАДДОФ (ар.) - ўрта асрларда пахта титувчи ёки жун саваловчи меҳнатқаш. Улар Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида алоҳида маҳалларда яшаганлар. Уларнинг меҳнатлари асосан ип йигирувчиларга пахтани чигитдан ажратиб, савалаб бериш-дан иборат бўлган.

НАДИМ (ар.) - 1. Яқин, сирдош дўст, ўртоқ; ҳамсухбат; 2. Шох саройида маслаҳатчи; 3. Салжуқийлар даврида хизматкор.

НАДИМА (ар.) - яқин, сирдош дугона; ҳамсухбат аёл.

НАЖЖОР (ар.) - дурдгөр.

НАЖИБ (ар.) - 1. Хурматга сазовор, хурматли, мўътабар, муҳтарам; 2. Аслзолаларга, зодагонларга мансуб; зодагон.

НАЖОТ (ар.) - 1. Халос бўлиш, қутулиш; 2. Қутулиш ёки қутқариш учун зарур ёрдам, кўмак.

НАЖОТКОР (ар.+ф.-т.) - нажот берувчи, халос этувчи, озод этувчи; қутқарувчи.

НАЗМ (ар.) - шеърый асар; шеърят; поэзия жанри.

НАЗР (ар.) - Ислом илоҳиётида ва фикҳда бирор диний ҳағти-ҳаракатни бажариш ёки бирон нарсани дин йўлида ҳағда қилиш ҳақидаги диндорнинг аҳди, ўз-ўзига вағдаси назр дейилади. Илғари диндорлар орасида назр кенг тарқалган бўлиб, хусусан, сўфийлик раҳнамолари, пирлар ва эшонларга фақат пул ва молни эмас, балки фарзандларни ҳам назр қилиб бериш ҳоллари бўлган.

НАЙ (ф.-т.) - олтига тешигини бармоқлар билан бекитиб-очиб, пуфлаб чалинадиган мусика асбоби; сибизга.

НАЙЗА (ф.-т.) - 1. Кўл билан отиб ёки уриб санчиладиган учи ўткир қурол; 2. Милтиқнинг учиға ўрнатиладиган учи ўткир қисми; 3. Газандаларнинг чаққанда баданға санчиладиган ағзоси.

НАЙЗАБАРДОР(ф.-т.) - найза тутган, найза билан қуролланган аскар.

НАЙЗАБОЗ (ф.-т.) - найза билан қуролланиб жанг қилувчи, найза билан жанг қилишға уста одам.

НАЙМАН (тар.) - ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, қирғиз, нўғой ва олтой халқларининг тарқибига қирган йирик қабила уюшмаси. Ўзбек найманлари Зарафшон воҳаси, Фарғона водийси ва Хоразмда яшаганлар. Ўзбек найманлари XIX аср охирида 3 та йирик уругта бўлинтган: қўштамғали, садирбек ва увохтамғали. Булардан ташқари, найманларда қўйидаги уруг бўлинишлари ҳам мавжуд бўлган: агрон, айрончи, бадир, бия, боғонали, болтали, буқалай, бурунсов, жағалбайли, жастовон, жилоили, жумалоқ бош, олти ота, олти ўғил, ок тунли, пўлотчи, сағиз урув, сари найман, тўртуул, тўрт тамғали, ургуч, чанғали, чўмичли, ғозоёқли, қора найман, қора гадой, қора сирак, қарғали, қил тамғали, кўл тамғали ва бошқалар.

НАЙНОВ (ф.-т.) - бўйи баланд, новча.

НАЙРАНГБОЗ (ф.-т.) - 1. Кўз боғловчи; 2. Алдамчилик, макр-хийла билан иш тутадиган; хийлагар.

НАМАКОБ (ф.-т.) - тузли сув, туз эритилган сув.

НАМАТ (ф.-т.) - юнглап босиб ишланган кигиз.

НАМОЗ (ф.-т.) - Ислом диниға эътикод қилувчилар бажариши фарз деб ҳисобланадиган ибодат шакли. Уни махсус жойна-

моз устида таҳорат олингандан кейин ўқиш қатъий қоидага айлантирилган. Намоз ҳар кун муайян вақтларда беш маҳал: намози бомдод - эрта тонгда; намози пешин - тушдан кейин; намози аср - кун ботишидан олдин; намози шом - кун ботганда; намози ҳуфтон - тунда ўқилади. Булардан ташқари "тарових намози" бўлиб, у рамазон ойида ҳар кунни оғиз очилгандан сўнг ўқилади. Жума намози масжидда жамоат бўлиб, жума кунни ўқилади ва пешин намозининг ўрнини босади. Хайит намоз - рамазон ва қурбон хайитларида масжидда ибодат қилинади.

НАМОЗГАР, НАМОЗИ дигар (ф.-т.) - 1. Кун ботиш олди-дан ўқиладиган намоз, беш вақт намознинг учинчиси; 2. Кун ботиш олдидаги пайт.

НАМОЗГОҲ (ф.-т.) - мусулмонлар байрами - хайит ва фитр кунлари намоз ўқиладиган жой, масжид. Бундай кунларда намозхонлар шаҳар масжидларига сингаганликларидан шаҳар ташқарисига намозгоҳ қурилган. Намозгоҳ аъъанавий услубда қури-либ, кўпинча уларда меҳроб деворига тақаб пешайвон солинган ва сулача қилинган. Сулачада сўфи имомнинг ўқиганларини айвон таш-қарасида саф тортиб намоз ўқийётганларга эшитарли қилиб баланд овоз билан такрорлаб турган.

НАМОЗЛИК (ф.-т.) - Тоза, намоз ўқишда қийиладиган кийим.

НАМОЗШОМ (ф.-т.) - 1. Кун ботиши билан ўқиладиган на-моз, шомда; 2. Кун ботиб қоронгулик туша бошлаган пайт, қош қорая бошлаган вақт; оқшом.

НАРДА (?) - шатранж ўйинига ўхшаган ўйин. 30 та мўхра ва 2 та тош билан ўйналади.

НАРДБОН (ф.-т.) - уруш олиб борилаётган вақтда, хусусан, камал вақтида қалъа деворига қўйиш учун ишлатиладиган махсус улама шоту, нарвон.

НАРЗОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида соғур (апрель) ойи-дан жовуз (май) ойининг биринчи ҳафтасига қадар ерларни су-ғоришга қатъа эътибор беришган. У усул назаб деб аталган. Бу усул ерда намликни яхши сакланишига имкон берган.

НАСАБНОМА (ар.+ф.-т.) - шажара, нажоднома, наслуна-жаб ёзилган ҳужжат.

НАСАБАШУНОСЛИК - ёрдамчи тарих фани (генеология). Шахс, оила, авлод, қабила, сулола ва насаблар (шажара) тари-хини ўрганадиган фан.

НАСР (ар.) - прозаик асар, проза; проза жанри.

НАСРИЙ (ар.) - проза жанрига мансуб, прозада ёзилган, прозаик.

НАСРОНИЙ (ар.) - христиан динига мансуб киши; насоро.

НАСХ (ар.) - араб ёзувининг бир тури. Қуръон шу хатда ёзилган.

НАФТОНДОЗ (ар.ф.-т.) - нефтни ёндириб отиш қуроли. Қадимда дупманни жароҳатлаш мақсадида Шарқ мамлакатларида кенг қўлланилган.

НАХЛ (ар.) - кўчат, ёш дарахт. Кўпинча, хурмо дарахти ҳам шундай аталган.

НАЙСОН (НИСАН) (ар.) - қадимги даврда сурияликлар март ойини шундай атаганлар.

НАҚИБ I (ар.) - ўзларини Муҳаммад Пайғамбарнинг авлод-ларидан деб ҳисоблайдиган сайиждар жамоасининг атакчилари, раҳбарлари лавозими. Нақиб, лавозим сифатида ўрта асрларда халифалар ҳукмронлиги даврларида вужудга келган бўлиб, ҳукмрон доиралар нақиб орқали сайиждар жамоалари билан муомала қилганлар. Нақиблар ҳазинадан таъминлаб турилган. Нақиблик лавозими авлоддан-авлодга ўтган.

НАҚИБ II (ар.) - 1. Салжукийлар даврида хос хизматчи; 2. Бухоро хонлигида мавжуд бўлган амаллардан, хонга яқин турган мансабдор. XVI-XVII асрларда қози аскар, яъни ҳарбий судья ҳисобланган. Бу лавозимга, одатда, сайидлардан ва хожалардан тайинлашган.

НАҚБ (ар.) - ер остидан ўтказилган йўл.

НАҚЛ (ар.) - халқ томонидан тўқилган ва авлоддан-авлодга ўтиб келаётган оғзаки ҳикоя; ривоят.

НАҚШ (ар.) - ўйиб ёки бўёк билан ишланган гул, безак.

НАҚШБАНДИЙЛИК (тар.) - Ислондаги сўфийлик тари-катларидан бири бўлиб, Баҳовуддин Нақшбандий асос солган.

Баховуддин ва унинг издошлари дастлабки даврларда тарки-дунёчилик ва фақирликни, барча мавжудотларга муҳаббат билан қараш мазмунидаги ғояларини тўғри қилганлар. Ўзлари ҳам зоҳидлик ва фақирликда яшаганлар.

НАҚҚОД (ар.) - нарсанинг асл ва ноаслигини айирувчи мутахассис; "сарани пучакдан айира билувчи" маъносини ҳам билдирали.

НАҒАЛ (ар.) - оёқ кийимининг пошнасига ёки таг чари учига қоқилади ган тақача.

НАҒАМОТ (ар.) - куй, оханг.

НАҒМА (ар.) - лабда юргизиб, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби.

НАҒМАГАР (ар.+ф.-т.) - 1. Созанда, мусиқачи; 2. Қизиқувчи; масҳарабоз.

НАҲАНГ (ф.-т.) - акула.

НАҲОР (а.) - Тонг ёришган пайт; эрта тонг

НАҲР (ар.) - дарё.

НАҲШАБ (тар.) - Қашқадарё воҳаси эгагининг қадимги номланиши (ҳозирги Қарши воҳаси). Наҳшаб ҳақидаги дастлабки маълумотлар V асрда Хитой йилномасида қайд қилинган.

НИКОХ (ар.) - эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домла томонидан ўқиладиган шартнома.

НИКОҲОНА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида никоҳ муносабати билан олинадиган солиқ.

НИМ (ф.-т.) - ярим.

НИМ СУВ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ярим кун, яъни 12 соат давомида ўз ерини сугориш учун сувдан фойдаланиш ҳукуки.

НИМ ЙЎҚЧА (ЙОҚЧА) (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида 3 соат давомида ер сугориш учун сувдан фойдаланиш ҳукуки.

НИМ ЧАКСА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср

бошида бир соат давомида ер сугориш учун сувдан фойдаланиш ҳукуки.

НИМКОРЛИК (ф.-т.) - ўрта асрлар даврига хос бўлган, бировларнинг ерларини олиб ишлатиш усули. Нимкорликда кам ерли ёки от улови етмайдиган деҳқон олган ҳосилининг ярмини ўзлаштириш шарти билан феодак ерига экин эккан. Ер эгаси деҳқонга от-улов, уруғлик беради. Айрим ҳолларда унинг оиласига иш вақтида яшаш учун турар-жой ҳам ажратлади. Хўжалик йили тузағач, ҳосилнинг ярмини деҳқон, қолган ярмини эса ер эгаси олади.

НИМЧА I (ф.-т.) - енгсиз қалта кийим, астарсиз ёки авра-астарли бўлади. Асосан, аёллар кўйлақ устидан киядилар. Духоба ва турли хил мовут, парча ва бошқа матолардан тикилади.

НИМЧА II (ф.-т.) - оғирлик ўлчови, 400 гр. дан ортиқ.

НИСОР I (т.) - илгари замонда подшоҳлар, хонлар, амирлар, умуман, бадавлат кишиларнинг қатта тантана, айём, тўй-томона кунларида тўпланганлар устига танга, чақалар сочиши; шунингдек, подшоҳлар, хонлар ва амирлар ўз кўл остидаги бирор шаҳар ёки қишлоқдан ўтганларида маҳаллий амалдор уларга нисор қилган.

НИСОР II (ар.) - 1. Айнан қурбон; 2. Чочик (сочик қилиш)

НИШОЛДА, НИШОЛЛА (?) - тухумнинг оқини етмак бўлган кўпиртириб, шакар қиёми кўшиб тайёрланадиган кўпиксимон, куюк оқ ширинлик.

НИШОЛДАЧИ - нишолда қилувчи ва сотувчи.

НИШОНА (?) - XVIII-XIX аср бошларида Хива хонлигида соғлут солиғидан бир йил давомида озод қилиниш тўғрисидаги ҳужжат. Одатда, бу ҳужжат кўпбеги ва меҳгар қариндошларининг биронтасига берилар эди, шунинг учун ҳам у нишонадори меҳгар деб ҳам аталган.

НОВ (ф.-т.) - сув чиқариш, экинларни сугориш, ёғоч окизиш, балиқ ўтқазиш каби мақсадлар учун ишлатиладиган энсиз, қия сунтий канал, ариқча. Илгари чархпалакда чиқарилган сув нов орқали экинзорларга юборилган. Ёғоч окизиш нови, ёғочларни

биталаб ёки кўплаб оқишиш, гидроиншоотдан ўтказиш учун мўлжалланади. Балиқ ўтказиш нови тўсиқсиз ва қарши оқимли бўлади.

НОВВОТ (ф.-т.) - шакар қиёмидан тайёрланадиган, ялти-роқ қаттиқ ширинлик.

НОЗИР (ар.) - ўрга асрларда Ўрта Осиё хонликларида сарой таъминоти ва унинг харж килинишини назорат қилиб турувчи мансабдор. XX аср бошларида Бухоро ва Хоразм Халқ Республикаларида савдо, саноат, ҳарбий ва бошқа соҳалар бўйича халқ нозирлари тайинланган бўлиб, улар ўша соҳа бўйича ишнинг боришига жавобгар шахс ҳисобланганлар.

НОЙИБ (НОИБ) (ар.) - 1. Ўринбосар, ёрдамчи; 2. Ўрга асрларда мусулмон давлатларида ўлка ёки вилоят ҳукмдори. Олтин Ўрдада нойиб хоннинг йирик вилоятларидаги ёрдамчиси.

НОМА (ф.-т.) - 1. Расмий ёзишма, мактуб, хат; 2. Китоб, асар.

НОМИНА (ф.-т.) - соғиладиган мол, нарсa намунаси.

НОР I (т.) - бир ўрқачли эркак туя.

НОР II (ар.) - ўт, олов.

НОР III (ф.-т.) - анор.

НОРБАЧЧА (т.+ф.-т.) - туянинг боласи; бўғалоқ.

НОРИН (т.) - пиширилган хамир ва гўштни (одатда, от гўшти) майда гўтраб, аралаштириб тайёрланадиган овқат.

НОРИНЖ (ар.) - лимон, апельсин, мандарин сингари дарахтлар жинсидан бўлган бир мевали дарахт.

НОҲИН (ф.-т.) - танбур торини чертиб чалиш учун ишлатиладиган махсус металл мослама.

НОШИР (ар.) - наshr этувчи, чоп қилувчи, чиқарувчи.

НОҚИД (ар.) - Салжуқийлар даврида пул ва олтинларни текшириб, тортиб берувчи.

НОҚУР (ар.) - карнай.

НОҚУС (ар.) - зангўла, насронийлар ибодатхоналаридаги зангўла.

НОҒОРА (ар.) - туваксимон сополга тери сириб ясалган ва иккита чўп билан уриб чалинадиган бир жуфт мусика асбоби.

НОҒОРА ва **БАЙРОҚ** (ар.+т.) - хоқимият белгиси. Уни кўлга олган шахс маълум мамлакатнинг олий ҳукмдори деб танилган.

НОҲИЯ (ар.) - XIV-XVI асрларда Ўрта Осиё сарҳадида маъмурий бўлиниш тушунчаси ҳисобланиб, кичик маъмурий бўлинишни аниқлаган.

НУЖУМ (ар.) - юлдузлар;

НУЖУМ ва **ТАҚВИМ АҲЛИ** (ар.) - сайёраларнинг ўрни ва ҳаракатини кузагувчи олим; астроном.

НУШБАНД (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ортиқча сувни оқизиб қўядиган жой.

НУҚЛ (ар.) - ўрга асрларда май ичганда истеъмол қилинадиган ширинлик; мева ва шунга ўхшаш таом.

НУҚУЛ (т.) - XVIII-XX асрда Хива хонлигида “печак” парварда.

НҲЁН (м.-т.) - бир туман (10 минг киши) кўшин кўмондонни. Қадимги турк ва мўғул кўшинларида шахзода ва султонлар нўён деб аталган. *Масалан*, Чингизхоннинг кичик ўғли Тулуйхон Улуғ нўён, Субугтой Баходир ва Жебелар нўён деб аталган. XIV-XVI асрларда энг нуфузли амирларгина нўён бўлган.

НҲХАТШҲРАК (ф.-т.) - нўхатни гўшт билан қайнатиб, димлаб тайёрланадиган тансиқ овқат.

НҲҒОЙЛАР (тар.) - 1. Татарлар. 2. Шимолий Кавказнинг шарқий худудларида яшовчи, турк тилида сўзлашувчи халқлардан бири.

ОБАКИДАНДОН (ф.-т.) - шакар қиёмидан тайёрланган манпаси.

ОБГАРДОН (ф.-т.) - ошпазларнинг узун дастали катта, ичи чуқур чўмичи.

ОБДАСТА (ф.-т.) - юз-кўл ювиш учун ишлатиладиган узун ва ингичка жўмакли, бўғзи тор идиш.

ОБДАСТАГАРДОН (ф.-т.) - йўқолган ёки ўтирилган нарса ўтрасини "топиш" усули (бунда ичига сув солинган обдастани бўғзидан ип боғлаб, бармоққа осиб айлантирилади, дуолар ўқилади, обдаста айланишдан тўхтаганда унинг жўмраги даврада ўтирган гумондорлардан қайси бирининг қаршисига тўхтаса, ўша киши "ўғри" саналади).

ОБДИШ, ОБИДИШ (ф.-т.) - чойдиш, човгун.

ОБДОВ (ф.-т.) - ёгин суви тез оқиб тушиб кетиши учун қилинадиган том қиялиги; нишаб.

ОБЖУВОЗ (ф.-т.) - 1. Сув кучи билан юрадиган, шולי оқлайдиган қурилма; 2. XIX-XX асрнинг бошларида шolini гу-ручка айлантириш учун фойдаланилган мослама, яъни жувоз сув кучи билан ҳаракатга келтирилганлиги учун обжувоз дейилган. Кейинчалик у ўзбек тилида сув жувоз дейилган.

ОБЖУВОЗ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида шולי ва сўли янчиш учун олинган. Бухоро амирлиги-да шולי ва сўли оқловчи обжувоздан йилига 20 тангадан 100 тангагача бўлган миқдорда солиқ олинган.

ОБЖУВОЗХОНА (ф.-т.) - шундай қурилма ўрнатилган хона; обжувозхона.

ОБЖУВОЗЧИ (ф.-т.) - 1. Обжувозда ишловчи, обжувозда шולי оқловчи одам; 2. Обжувоз эгаси, хўжайини.

ОБЖЎШ (ф.-т.) - Хива хонлигида ишқор майиз шундай аталган.

ОБКАНД (ф.-т.) - калъа агрофида мудофаа мақсадида қазил-

ган ва сув билан тўлдирилган сунъий тўсик. Обканд калъа девор-ларидан 200 метрча наридан қазилган.

ОБКАШ (ф.-т.) - асосан, челақда сув ташиш учун ишлати-ладиган мослама. Елкага қўйишга қулайлаштириб, ёғочдан қили-нади. Икки учида челақ илмоғи ёки занжири бўлади. Турли суук-лик, мева ва сабзавотлар ташишда ҳам ишлатилади.

ОБОҒА (т.) - амаки.

ОБРАҲА (ф.-т.) - сув йўли, ариқ (қўшнининг ери, ховли-жойи орқали ўтказилган ариқ).

ОВАСТО (кад. сўғд) - қар. Авесто.

ОВБОШИ (ф.-т.) - овда биринчи ўлжа.

ОВЛОҚ (т.) - ов қилинадиган жой; кимсасиз, чет.

ОВСИН (т.) - ака-укаларнинг хотинлари (бир-бирига нис-батан).

ОВУЛ (т.) - кўчманчи чорвадорлар ўрнашган жой; қишлоқ.

ОДОҚ (т.) - тамом, охир.

ОДДИЙ ХУСУСИЙ МУЛК (т.) - Хива хонлигида қадимдан халқ қўлида мавжуд бўлган ерлар йиғиндиси. Ушбу ер-лардан ҳам соллут (яъни пул солиғи) олинган.

ОЗАР (кад.эрон.) - 1. Олов, оташ. 2. Шамсий йилининг 9-ойи номи, 22 ноябрь-21 декабрга тўғри келади.

ОЗУРДА (ф.-т.) - озор чеккан, ранжиган деган маънони англатган.

ОЙРОТЛАР (тар.) - туркий тилда сўзлашувчи, Олтой ўлка-сида яшовчи халқ.

ОЙТАМҒАЛИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган дўрмон, қипчоқ, курама, кўнгирот, нурота туркманлари ва бошқа йирик қабилалар таркибига кирган йирик уруғлардан бири.

ОЛ I (ар.) - авлод, насаб, уруғ; сулола.

ОЛ II (т.) - душманни чалғитиш учун ўрга асрларда қўлланил-ган хийла-найранг, тактикавий усул. Кичик бир қисмни чеки-нишга бузориб, уни таъкиб қилиб хужумга ўтган душманни пис-тирма исканжасига олиш. Ол усулларидан бири тўлғама деб атал-

ган. Бунда душманнинг сўл ва ўнг тарафидан ўтиб зарба берилган. Дастлаб, Чингизхон, Темур ва Абдуллахон ўз юришларида ол усулларида усталик билан фойдаланишган.

ОЛІ ІІІ (т.) - подшо муҳри, имзо.

ОЛАМГИР (ар.+ф.-т.) - оламни фатҳ этувчи, оламни олувчи; жахонгир.

ОЛТУНТАМҒА (т.) - мўғул ҳокимларининг тиллога урилган муҳрлари.

ОЛАМПАНОХ (ар. ф.-т.) - подшоҳлар, хонлар эпитети.

ОЛАЧА (п.) - йўл-йўл мато.

ОЛМОН (фр.) - герман халқи, немислар.

ОЛМОС (?) - шаффоф, ялтироқ, қимматбаҳо табиий тош (тарашлаб маълум шаклга келтирилгани бриллиант деб аталади).

ОЛТИНТАМҒА (тар.) - ўзбек халқининг этник составига кирган қабилалардан бирининг номи.

ОЛТИН ЎРДА (тар.) - тарихий манбаларда Жўчи улуси деб ҳам юритилади. XIII асрнинг 40-йилларида Чингизхоннинг на-бираси Жўчихоннинг ўғли Ботухон (1208-1255 йй.) томонидан босиб олинган Шарқий Европа Жўчи улусига қўшилгач, ташкил топган давлат Олтин Ўрда деб аталган. Олтин Ўрдага Қуйи Дунай, Фин қўлтигидан то Иртиш хавзаси ва Обнинг қўйи оқимигача, Қора, Каспий, Орол денгизлари ҳамда Балхаш кўлидан Новгород ерлари гача бўлган жойлар кирган. Рус ерлари Олтин Ўрдага вас-сал, яъни қарам бўлган. Олтин Ўрданинг пойтахти, дастлаб, хозир-ги Астрахан шаҳри яқинидаги Сарой Боту, кейинроқ эса хозирги Волгоград яқинидаги Сарой Берка шаҳарлари бўлган. XV асрнинг 20-йилларида Олтин Ўрдадан Сибирь хонлиги, Қозон хонлиги (1438 й.), Қрим хонлиги (1443 й.), Нўғой хонлиги (1440 й.) ва Астрахан хонликлари ажралиб чиққан.

ОЛТУНТАМ/А (Т.) - мўғул ҳокимларининг тиллога урил-ган муҳрлари.

ОЛЧИН (тар.) - ўзбек халқининг этник таркибига кирган урувлардан бирининг номи.

ОЛЧОҚ (т.) - разил, ёвуз.

ОМИ (ар.) - саводсиз, ўқимаган; авом.

ОМИЛ (ар.) - 1. Солиқ йиғувчилик лавозимидаги кишилар маъносини англатувчи тарихий атама ҳисобланиб, IX-XIII аср-ларда Мовароуннаҳрда кенг қўлланилган. Тарихий манбаларда омиллар, асосан, хизматчи ёки амалдор маъноларида қўллаб учрайди; 2. Салжуқийлар даврида амалдор, закотчи, хирож йиғиб оладиган амалдор.

ОМИЛИ ХИРОЖ (ар.) - хирож йиғиш ишлари мутасаддиси.

ОМОЧ (?) - уловга қўшиб ер ҳайдайдиган металл тишли, оддий ёғоч асбоб.

ОРИЗ І (ар.) - 1. Салжуқийлар даврида аскарлар ва мансаб-дорларга маош улашиш ишларини бошқарадиган киши;

2. Ўрта асрларда Бухоро хонлигида мавжуд бўлган лавозим-лардан. Аскарлар ва мансабдорларга маош улашиш ишларини бо-шқариш бўйича масъул шахс. Бу ерда хазиначи маъносинда ҳам тушуниш мумкин.

ОРТ (т.) - орқа томон.

ОСИЁ І (юн.) - аслида, юнонча Asia сўзидан олинган. Айрим манбаларда қайд этилишича, осурийча “асу” - шарқ деган сўздан олинган деган фикр ҳам мавжуд. Осийё Ер шаридаги энг катта қитъа бўлиб, Евроосийё материгининг бир қисми ҳисобланади.

ОСИЁ ІІ (ф.-т.) - тегирмон.

ОСИЁ ІІІ (тар.) - Туркистонда нашр этилган жадидлар газе-тасининг номи. 1908 йил 9 апрелдан бошлаб Тошкент шаҳрида А. Бектемиров бошчилигида газета чоп этилган. Газетанинг жами 5 та сони чиққан.

ОСИЁ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида сув тегирмонларидан олинган солиқ тури. У тегирмон пули ҳам дейилган. Бухоро амирлигида хар бир сув тегирмонидан йилига 20 тангадан 100 тангагача бўлган миқдорда солиқ олин-ган.

ОСИЙ (ар.) - 1. Ислом дини ақидаларига кўра дин ва ша-риатга зид ҳаракат қилган, ҳудога ва муқаддас китобга “тил те-кизган” гуноҳкор шахс; 2. Кўзғолончи, исёнкор.

ОСОР (ар.) - асарлар, белгилар, нишонлар.

ОСОРИ АТИКА (ар.) - қадим дунё нишонлари, қадимдан, антик дунёдан қолган ёдгорликлар, обидалар.

ОСТОНА (ф.-т.) - 1. Эшик, дарвоза чорчўпининг остки кўндаланг ёғочи; бинога, ховлига қираверишдаги ерга кўндаланг ётқизилган ёғоч, тахта, харсанг ва шу кабилар; 2. Дарё остидаги, баъзан сувдан чиқиб, кўриниб турадиган ва сув оқимини тезлаштириб, кемалар қатновини қийинлаштирадиган дўнглик.

ОСУДА (ф.-т.) - тинч, беташвиш; хотиржам.

ОТАЛИК (т.) - дастлаб, салжуқийлар сулоласи даврида (1038-1194) хон эътиборини қозонган кишиларга берилган мансаб. Оталик "Ота ўрнига ота" деган мазмунга эга бўлиб, унинг вазифаси шахзода ёки хонзолаларни тарбиялаш ва улар ихтиёридаги улусни балогатга етувларига қадар бошқаришдан иборат бўлган. Тарихда баъзи оталиклар ҳокимиятни ўз қўлларига олган ҳоллар ҳам бўлган. Чунончи, аштархонийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида (1599-1753) Балхда Махмудбий оталик (XVIII аср бошлари), Мангитлар сулоласи ҳукмронлиги даврида (1756-1920 йй.) Бухорода Муҳаммад Раҳим оталик (1756-1758 йй.) мана шундай йўл орқали ҳокимиятни эгаллаган.

ОТАР (т.) - яйловда боқиладиган қўйларнинг ҳар бир йирик тўдаси; йирик пода.

ОТАШ (ф.-т.) - ўт, олов.

ОТАШ МАХРАМ (ф.-т.) - хон ҳузурида кўриниш хонада (қабул залида) хизмат қилувчи мулозим. Бундай ҳолларда хон оғзаки фармойиш берар эди. Лекин унинг фармойишини хоннинг энг яқин мулозимлари, шунингдек, энг яқин маҳрамлари топширар эдилар. Ҳазина дафтларларида ва бошқа ҳужжатларда одатда бундай деб ёзилган: Ҳазратимизнинг фармойишлари билан фалон мулозим бундай дейди, дейилади. Энг муҳим фармойишлар (бирон кишини вазифага тайинлаш, ер бериш ва шу кабилар) ёзма тарика бериларди, аммо хоннинг ўзи имзо чекмас эди. Бундай фармойишга хоннинг қотиби унинг муҳрини босар эди. Умуман, Хивада ҳеч бир мулозим шахсан қўл қўймас, имзо ўрнига муҳр босиш билан чекланар эди.

ОТАШАРАВА (ф.-т.-ар.) - паровоз, поезд.

ОТАШГОҲ (ф.-т.) - ўт, олов ёниб турган жой.

ОТАШДОН (ф.-т.) - ўтхона.

ОТАШЗАБОН (ф.-т.) - нутқи ўткир, таъсирчан; сўзга уста, сўз билан қалбларни хаяжонга келтирадиган.

ОТАШКАДА, ОТАШХОНА (ф.-т.) - оташпарастлар ибодатхоналари.

ОТАШКАДА (ф.-т.) - оташпарастлар сиринган, доимий олов ёниб турадиган маҳус бино. Зардуштийликда олов муқаддас ҳисобланиб, унга сиринганлар. Ҳар бир шахар ва қатга кишлоқда оташкадалар бўлган.

ОТАШКУРАК (ф.-т.) - ёниб ёки қизиб турган нарсани, чўғни қисиб олиш, оловни тузатиш учун ишлатиладиган уй-рўзгор асбоби.

ОТАШПАРАСТЛИК (ф.-т.) - оловга талпиниш, сириниш оташпарастлик дейилган. Қадимги даврларда олов одамларни гунноҳлардан тазаловчи сехрли ҳуеусиятга эга деб ҳисобланган. Оловга сириниш оловнинг инсон ҳаётида қатта аҳамиятга эга бўлганлиги ва уни саклаш қийинлиги натижасида вужудга келган.

ОТИН (т.) - эски диний мактабларда қизлар ўқитувчиси. Отинлар аёллар ўртасидаги диний маросимларни ўтказишда бошчилик қилиб, уларга диний маълумот бериб, улардан тушадиган даромад ҳисобига яшаганлар.

ОТИНБУ (т.) - Отин биби, отин буви.

ОТИНЧА (т.) - ўқимишли ёш хотин ёки қиз.

ОФТОБАЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида ҳукмдор саройида ҳукмдорнинг кўлига сув қуювчи шахс бўлиб, юқори мавқега эга бўлган лавозимлардан бири. Офтобачи давлат ишлари билан шуғулланувчи мансабдор ҳам бўлган. *Масалан*, Қўқон хонлигида Худоёрхон даврида Абдурахмон офтобачи масъулиятли давлат топшириқларини адо этган. Хива хонлигида эса офтобачи хоннинг таҳоратига сув берувчи ҳисобланган.

ОФТОБРҲҲЙ (ф.-т.) - 1. Қуёшга қараган, қуёш нури кўп тушадиган қунгай; 2. Офтобчувоқ.

ОФТОБТИҒА (ф.-т.) - офтоб нури тик тушиб турадиган ер.

ОФТОБЧУВОК (ф.-т.) - бахорги таъсир кучи кам, ёқимли офтоб.

ОХРАНКА (р.) - Туркистон ўлкасида чор Россияси ҳукмронлиги даврида яширин полиция ташкилоти шундай аталган.

ОХУНД (ф.-т.) - 1. Ўқимишли, илмли киши; мулла, домла.
2. Халқ ичида уйғурларга қўйилган лақаб.

ОХУРСОЛОР (т.) - *қар.* Мирохур

ОХУРБЕК (?) - *қар.* Мирохур

ОЧАМАЙЛИ (тар.) - дўрмон, кенас, найман, кўнгирот, курама, юз қабилаларининг таркибидаги йирик уруғлардан бири.

ОШЁН (ф.-т.) - куш уяси; ин; макон, бошпана.

ОШЁНА (ф.-т.) - бинонинг юқори қавати; юқори қаватдаги хона.

ОШЛИҒ (ф.-т.+т) - қўчманчи ўзбеклар давлатида мавжуд бўлган, фақат ўтроқ аҳолидан олинадиган солиқ тури бўлиб, у озик-овқат солиғи деб ҳам юритилган. Бу солиқ фақат уруш пайтида олинган. Ошлиғ халқ учун энг оғир солиқ бўлиб, у фавқулодда ҳолатларда жорий қилинган. Ошлиғнинг миқдори хон ва зодагонларнинг заруриятлари ҳамда эҳтиёжларига боғлиқ бўлган. Бу солиқ тури ўтроқ аҳоли учун ниҳоятда оғир бўлиб, одатда у йиғиб олингандан кейин, ҳатто бутунбутун қишлоқлар хонавайрои бўлган.

ОЯТ (ар.) - қуръонда ёзилган насихат ва ривоятлардан ҳар бири.

ОЯТУЛЛО (ар.) - Исламнинг шиа мазхабида ўз муридлари, шогирдлари ва маслакдошлари бўлган, шунингдек, муайян ҳудудда яшовчи атоқли диний арбоблар орасида шухрати кетган диний олимнинг диний рутбаси. Шиа анъаналарига кўра, ақоид, яъни ислом илоҳиёти, ҳадислар ва мусулмон ҳуқуқи соҳасида мукаммал маълумоти бўлган, тақводорона ҳаёт кечирадиган, ислом таълимоти ва шариат нормаларини мустақил шарҳлай оладиган диний арбобгина оятулло бўла олади. Одатда, оятулло шиалик анъаналарига ўз кўшимчаларини киритган асар муаллифи бўлади. Эронда XX асрнинг 70-80-йилларида шаҳаншоҳга қарши курашда

ОТАШГОХ (ф.-т.) - ўт, олов ёниб турган жой.

ОТАШДОН (ф.-т.) - ўтхона.

ОТАШЗАБОН (ф.-т.) - нутқи ўткир, таъсирчан; сўзга уста, сўз билан қалбларни ҳаяжонга келтирадиган.

ОТАШКАДА, ОТАШХОНА (ф.-т.) - оташпарастлар ибодатхоналари.

ОТАШКАДА (ф.-т.) - оташпарастлар сийгинган, доимий олов ёниб турадиган махсус бино. Зардуштийликда олов муқаддас ҳисобланиб, унга сийгинганлар. Ҳар бир шаҳар ва қатга қишлоқда оташкадалар бўлган.

ОТАШКУРАК (ф.-т.) - ёниб ёки қизиб турган нарсани, чўғни қисиб олиш, оловни тузатиш учун ишлатиладиган уй-рўзгор асбоби.

ОТАШПАРАСТЛИК (ф.-т.) - оловга талпиниш, сийгиниш оташпарастлик дейилган. Қадимги даврларда олов одамларни гуноҳлардан тозаловчи сеҳрли хусусиятга эга деб ҳисобланган. Оловга сийгиниш оловнинг инсон ҳаётида қатга аҳамиятга эга бўлганлиги ва уни сақлаш қийинлиги натижасида вужудга келган.

ОТИН (т.) - эски диний мактабларда қизлар ўқитувчиси. Отинлар аёллар ўртасидаги диний маросимларни ўтказишда бошчилик қилиб, уларга диний маълумот бериб, улардан тушадиган даромад ҳисобига яшаганлар.

ОТИНБУ (т.) - Отин биби, отин буви.

ОТИНЧА (т.) - ўқимишли ёш хотин ёки қиз.

ОФТОБАЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида ҳукмдор саройида ҳукмдорнинг қўлига сув қуювчи шахс бўлиб, юқори мавқега эга бўлган лавозимлардан бири. Офтобачи давлат ишлари билан шуғулланувчи мансабдор ҳам бўлган. *Масалан*, Кўкон хонлигида Худоёрхон даврида Абдурахмон офтобачи масъулиятли давлат топшириқларини адо этган. Хива хонлигида эса офтобачи хоннинг таҳоратига сув берувчи ҳисобланган.

ОФТОБРҲЎЙ (ф.-т.) - 1. Куёшга қараган, куёш нури кўп турадиган қунгай; 2. Офтобчувоқ.

ОФТОБТИҒА (ф.-т.) - офтоб нури тик тушиб турадиган ер.

ОФТОБЧУВОҚ (ф.-т.) - бахорги таъсир кучи кам, ёқимли офтоб.

ОХРАНКА (р.) - Туркистон ўлкасида чор Россияси ҳукмронлиги даврида яширин полиция ташкилоти шундай аталган.

ОХУНД (ф.-т.) - 1. Ўқимишли, илмли киши; мулла, домла.
2. Халқ ичида уйгурларга қўйилган лақаб.

ОХУРСОЛОР (т.) - қар. Мирохур

ОХУРБЕК (?) - қар. Мирохур

ОЧАМАЙЛИ (тар.) - дўрмон, кенагас, найман, кўнгирот, курама, юз қабилаларининг таркибидаги йирик уруғлардан бири.

ОШЁН (ф.-т.) - қуш уяси; ин; макон, бошпана.

ОШЁНА (ф.-т.) - бинонинг юқори қавати; юқори қаватдаги хона.

ОШЛИҒ (ф.-т.+т) - кўчманчи ўзбеклар давлатида мавжуд бўлган, фақат ўтроқ аҳолидан олиннадиган солиқ тури бўлиб, у озик-овқат солиғи деб ҳам юритилган. Бу солиқ фақат уруш пайтида олинган. Ошлиғ халқ учун энг оғир солиқ бўлиб, у фавқуллодда ҳолатларда жорий қилинган. Ошлиғнинг миқдори хон ва зодагонларнинг заруриятлари ҳамда эҳтиёжларига боғлиқ бўлган. Бу солиқ тури ўтроқ аҳоли учун ниҳоятда оғир бўлиб, одагда у йиғиб олингандан кейин, ҳатто бутунбутун қишлоқлар хонавайрон бўлган.

ОЯТ (ар.) - қурьонда ёзилган насихат ва ривоятлардан ҳар бири.

ОЯТУЛЛО (ар.) - Исломнинг шиа мазҳабида ўз муридлари, шогирдлари ва маслакдошлари бўлган, шунингдек, муайян ҳудудда яшовчи атоқли диний арбоблар орасида шуҳрати кетган диний олимнинг диний рутбаси. Шиа анъаналарига қўра, акоид, яъни ислом илоҳиёти, ҳадислар ва мусулмон ҳуқуқи соҳасида мукаммал маълумоти бўлган, тақводорона ҳаёт кечирадиган, ислом таълимотини ва шариат нормаларини мустақил шарҳлай оладиган диний арбобгина оятулло бўла олади. Одагда, оятулло шиалик анъаналарига ўз қўшимчаларини киритган асар муаллифи бўлади. Эронда XX асрнинг 70-80-йилларида шаҳаншоҳга қарши курашда

ПАРГАР (ф.-т.) - циркуль.

ПАРИ (ф.-т.) - жуда гўзал киз кийфасидаги, гўё нурдан яратилган, кишиларни инс-жинслардан сақлайдиган афсонавий махлук.

ПАРИВАШ (ф.-т.) - парига ўхшаш, жуда гўзал, хушрўй нозанин.

ПАРИЗОД (ф.-т.) - паридан тутилган.

ПАРВОНА (ф.-т.) - амр, фармон, буйруқ.

ПАРВОНАЧИ (ф.-т.) - XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида мавжуд бўлган мансаб; вазир муовини, фармон ижро қилувчи. Парвоначи хон фармонларини ёзиб тегишли кишиларга етказиб турган. Юқори мансабга тайинланган амалдор парвоначи томонидан битилган фармонни уч кун мобайнида ўз салласига қистириб юриши лозим бўлган.

ПАРРАК (тар.) - қадимги даврда хозирги Чирчиқ дарёси шундай аталган.

ПАХТАПАРРОН (ф.-т.) - Бухоро амирлигида, айниқса, амир Олимхон даврида ҳарбий машқ пайтида ишлатилган ўқлар. Одагда, ўқларнинг ичига сочма порох ўрнига арпа қипиғи солиниб ҳарбий машқ ўтказилган.

ПАШМАК (ф.-т.) - ёгда қовурилган ун ва қиёмдан тайёрланган тола-тола маҳаллий ширинлик.

ПАҚИР (т.) - челақ.

ПАХЛАВИЙ (қад.эр.) - Аршак ва Сосонийлар даврига оид.

ПАХЛАВОН (ф.-т.) - кучли, жасоратли жангчига берилдиган унвон.

ПЕЧЕНЕГЛАР (БИЖАНАК, БИЖИНА) (тар.) - қадимги туркий қавмлардан бири. Буларнинг илк аجدдолари Сирдарё соҳилларида ва унга туташ чўлларда яшаб, миллоддан аввалги III асрда Қанғ давлатини барпо этишда фаол қатнашганлар. Қанғ давлати инкирозга учрагач (V аср ўрталарида), қанғарлар ва печенеглар Сирдарёнинг куйи оқимларида ўрнашиб, янги қабила иттифоқларини ташкил этадилар. Печенеглар VI-VII асрлар даврида Ғарбий турк хоқонлиги тасаруфида бўладилар. VIII-IX асрларда Сирдарё бўйларида ўгузлар ҳукмронлик қила бошлай-

дилар. Печенегларнинг бир қисми ўгузларга тобе бўлиб Сирдарё соҳилларида қолган эдилар. Ўгузларга бўйсунмаган печенегларнинг қатта бир гуруҳи шу асрларда чекиниб, Каспий денгизининг шимолидаги худудларга (асосан, Урал тоғлари ва Волга дарёси оралиғига) бориб жойлашадилар. Курашларга бардош беролмаган печенегларнинг талай қисми Волга дарёсини кечиб ўтиб, Жанубий Рус чўллари ва кейинчалик (Хаср) Юнонистон ва Венгрия худудларига бориб жойлашиб, маҳаллий аҳоли билан аралашиб кетадилар. Сирдарё соҳилларида қолган печенеглар ўзбек халқларининг таркибига кириб, унга қоришиб кетганлар.

ПЕШКАШ (ф.-т.) - совға, тортик деган маънони аниглади. Бу XV-XVI асрларда кўчманчи уруғларнинг йирик амалдорлари томонидан ўз хонларига қатта талабалар шарофати билан қиладиган совға бўлган. Пешкаш, асосан, чорва, ов қушлари, қимматбаҳо кийимлар, нақд пул, жавохир кабилардан иборат бўлган. Баъзан ноёб китоблар ҳам пешкаш қилинган.

ПЕШАЙВОН (ф.-т.) - уй ёки иморат олдига қурилган айвон.

ПЕШДОР (ф.-т.) - қўшин олдидан борувчи, илгор; авангард.

ПЕШМАТ (ф.-т.) - тиззагача тушадиган, хипча бел устки кийим, узун камзул.

ПЕШРАВ (ф.-т.) - бошлаб борувчи, етакловчи; нишона.

ПЕШТАЛҚИН (ф.-т.) - жўр бўлиб қўшиқ айтганда бошловчи хонанда.

ПЕШТАХАМ (ф.-т.) - оғзига келган ножўя, уятли сўзларни қайтармай айтaveraдиган, оғзи бузук.

ПЕШТОҚ (ф.-т.) - биноларнинг олд томонидаги серхашам юқори қисми; арк.

ПИЙМА (р.) - жундан босиб тайёрланган, кўнжли, иссиқ кишилик оёқ кийим.

ПИЛИК (ф.-т.) - 1. Бир учи ёриткич асбоб ичидаги керионни ёки мойни шимиб, иккинчи-ёнувчи учига ўтказиб берадиган лентасимон мато ёки эшилган пахта; 2. Соч ўрими ечилиб кетмаслиги учун унинг учига қўшиб ўрилган пахта; 3. Арвоҳлар-

ПАРГАР (ф.-т.) - циркуль.

ПАРИ (ф.-т.) - жуда гўзал киз киёфасидаги, гўё нурдан яратилган, кишиларни инс-жинслардан сақлайдиган афсонавий махлук.

ПАРИВАШ (ф.-т.) - парига ўхшаш, жуда гўзал, хушрўй нозанин.

ПАРИЗОД (ф.-т.) - паридан тугилган.

ПАРВОНА (ф.-т.) - амр, фармон, буйруқ.

ПАРВОНАЧИ (ф.-т.) - XVII-XVIII асрларда Бухоро хонлигида мавжуд бўлган мансаб; вазир муовини, фармон ижро қилувчи. Парвоначи хон фармонларини ёзиб тегишли кишиларга етказиб турган. Юқори мансабга тайинланган амалдор парвоначи томонидан битилган фармонни уч кун мобайнида ўз салласига кистириб юриши лозим бўлган.

ПАРРАК (тар.) - қадимги даврда хозирги Чирчиқ дарёси шундай аталган.

ПАХТАПАРРОН (ф.-т.) - Бухоро амирлигида, айниқса, амир Олимхон даврида харбий машқ пайтида ишлатилган ўқлар. Одатда, ўқларнинг ичига сочма порох ўрнига арпа кипиғи солиниб харбий машқ ўтказилган.

ПАШМАК (ф.-т.) - ёгда қовурилган ун ва қиёмдан тайёрланган тола-тола маҳаллий ширинлик.

ПАҚИР (т.) - челақ.

ПАҲЛАВИЙ (қад.эр.) - Аршак ва Сосонийлар даврига оид.

ПАҲЛАВОН (ф.-т.) - кучли, жасоратли жангчига бериладиган унвон.

ПЕЧЕНЕГЛАР (**БИЖАНАК**, **БИЖИНА**) (тар.) - қадимги туркий қавмлардан бири. Буларнинг илк аجدодлари Сирдарё соҳилларида ва унга туташ чўлларда яшаб, милотдан аввалги III асрда Қанг давлатини барпо этишда фаол қатнашганлар. Қанг давлати инкирозга учрагач (V аср ўрталарида), қангарлар ва печенеглар Сирдарёнинг қуйи оқимларида ўрнашиб, янги қабила иттифоқларини ташкил этадилар. Печенеглар VI-VII асрлар давомида Ғарбий турк хоқонлиги тасарруфида бўладилар. VIII-IX асрларда Сирдарё бўйларида ўгузлар ҳукмронлик қила бошлай-

дилар. Печенеларнинг бир қисми ўғузларга тобе бўлиб Сирдарё сохилларида қолган эдилар. Ўғузларга бўйсунмаган печенларнинг қатта бир гуруҳи шу асрларда чекиниб, Каспий денгизининг шимолидаги худудларга (асосан, Урал тоғлари ва Волга дарёси оралиғига) бориб жойлашадилар. Курашларга бардош беролмаган печенларнинг талай қисми Волга дарёсини кечиб ўтиб, Жанубий Рус чўлларига ва кейинчалик (Хаср) Юнонистон ва Венгрия худудларига бориб жойлашиб, маҳаллий аҳоли билан араллашиб кетадилар. Сирдарё сохилларида қолган печенлар ўзбек халқларининг таркибига кириб, унга қоришиб кетганлар.

ПЕШКАШ (ф.-т.) - совга, тортик деган маънони англатади. Бу XV-XVI асрларда кўчманчи уруғларнинг йирик амалдорлари томонидан ўз хонларига қатта ғалабалар шарофати билан қиладиган совга бўлган. Пешкаш, асосан, чорва, ов қушлари, қимматбахо кийимлар, нақд пул, жавоҳир кабилардан иборат бўлган. Баъзан ноёб китоблар ҳам пешкаш қилинган.

ПЕШАЙВОН (ф.-т.) - уй ёки иморат олдига қурилган айвон.

ПЕШДОР (ф.-т.) - қўшин олдида борувчи, илғор; авангард.

ПЕШМАТ (ф.-т.) - тиззагача тушадиган, хипча бел устки кийим, узун камзул.

ПЕШРАВ (ф.-т.) - бошлаб борувчи, етакловчи; нишона.

ПЕШТАЛҚИН (ф.-т.) - жўр бўлиб кўшиқ айтганда бошловчи хонанда.

ПЕШТАҲАМ (ф.-т.) - оғзига келган ножўя, уятли сўзларни қайтармай айтаверадиган, оғзи бузук.

ПЕШТОҚ (ф.-т.) - биноларнинг олд томонидаги серхашам юкори қисми; арк.

ПИЙМА (р.) - жундан босиб тайёрланган, кўнжли, иссиқ қишлоқ оёқ кийим.

ПИЛИК (ф.-т.) - 1. Бир учи ёриткич асбоб ичидаги керионни ёки мойни шимиб, иккинчи-ёнувчи учига ўтказиб берадиган лентасимон мато ёки эшилган пахта; 2. Соч ўрими ечилиб кетмаслиги учун унинг учига кўшиб ўрилган пахта; 3. Арвоҳлар-

га, инсу-жинсларга агаб ёкиш учун бир учига пахта ўраб ёкка ботирилган чўп.

ПИР (ф.-т.) - сўфийлик анъанасида тарикатларнинг олий раҳнаомлари ёки обрўли раҳнаомлар. Шунингдек, ҳар бир мурид ўз муриддини ҳам пир деб атаган.

ПИСКАТ (ВИСКАТ) (тар.) - Оҳангарон воҳасида жойлашган қадимий қатта қишлоқ; Тошкентнинг жанубишарқий тарафидан, ундан тахминан 60 км масофада жойлашган хозирги Пискент кўргони.

ПИСТИРМА (т.) - душманга тўсатдан зарба бериш мақсадида олдиндан тайёрлаб қўйилган яширин қурилма ёки жой.

ПОДШОХ (қад.эр.) - 1. Яқин ва Ўрта Шарқдаги баъзи мамлакат ҳукмдорларининг унвони. Дастлаб қадимги Эронда қўлланилган. Подшоҳлар чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган. Аммо XX асрнинг бошида уларнинг аввалги мавқеи йўқолган; 2. Ўрта Осиё ва Эронда ёзилган тарихий манбаларда ва турли хил адабий таъкира ва рисоаларда қайд қилинишича, Ўрта Осиёда ҳукмронлик қилган туркий халқларнинг давлат бошлиқлари.

ПОЙГАҲ (ПОЙГОҲ) (ф.-т.) - хонанинг эшикка яқин қисми, пагт томони;

ПОЙКАР (ф.-т.) - Бухоро амирлигида ариқ оқсоқоллари кўл остида хизмат қилувчи бир неча пойкарлар бўлиб, улар ариқ оқсоқоллар билан мироблар ўртасида доимий алоқани ушлаб туриш учун хизмат қилган.

ПОЙКЎП (ф.-т.) - обжувознинг шולי янчадиган, бир учи босилганда иккинчи учи кўтарилиб тушадиган қисми, обжувознинг гурзиси.

ПОЙКЎПХОНА(ф.-т.) - жувозхона, обжувоз.

ПОЙНАК (ф.-т.) - 1. Тухумнинг тўмтоқ томони, кети; 2. Пичоқ, ханжар, қилич ва шу каби асбоблар қинининг учига кийгизиб қўйиладиган, уни тешилишдан сақлайдиган металл учлик.

ПОЙНОВ (ф.-т.) - ариқ, ҳовуз ва шу кабиларнинг суви оқиб чиқиб кетадиган томони, этаги.

ПОЙТЕША (ф.-т.) - тик туриб ёғоч йўниш ва текислаш учун ишлатиладиган дастаси узун қатта теша.

ПОКУ (ф.-т.) - устара.

ПОНСАД (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида қўлланилган харбий унвон. Понсад 500 кишидан иборат отрядга қўмондонлик қилган. Қўқон хонлигида мавжуд бўлган мансаблар ичида 16-ўринда, харбий унвонлар орасида эса мингбошидан кейинги ўринда турган. Понсад одагда, хон ва бек томонидан тайинланиб, баъзи солиқлардан қисман ёки бутунлай озод қилинган ҳамда унга хар йили икки марта маълум миқдорда ғалла, пул ва сарполар берилган.

ПОСАНГИ (ф.-т.) - тарозиларни созлаш учун ишлатиладиган юкча.

ПОЧАПУСТИН (ф.-т.) - тулки ва бошқа хайвонларнинг мўйнасидан тикилган сирма пўстин.

ПОШШО (аслида подшоҳ) - 1. *Қар.* Подшоҳ; 2. Усмонли турк империясида фуқаро ва харбий эмалдорларга берилган фахрий унвон. Дастлаб вазир, бекларбеги ва бошқа юқори мансабдор шахслар унга сазовор бўлган. XIX асрдаги ислохотдан кейин мунтазам армия тузилгач, пошшо фахрий унвони генерал ва вазирларга ҳам берилган.

ПОЯНДА МАХРАМ (ф.-т.) - XIX асрда Хива хонлигида сарой хизматчилари ва хизматкорлари шундай аталган.

ПОЯНДОЗ (ПОЙАНДОЗ)(ф.-т.) - алоҳида хурмат белгиси сифатида меҳмон оёғи остига тўшаладиган газмол, гилам ёки кўрпача. Қадимдан пояндоз обрўли меҳмонлар кутиб олинганда, келин туширилганда ишлатилган. Кўрпача.

ПОФОНА (т.) - пиллапоя, зинапоя, боскич.

ПУК (т.) - ошиқнинг дўмбоқ томони.

ПУККА (т.) - ошиқнинг дўнг томони тепага қараган ҳолати.

ПУЛИ ТАХТАЖОЙ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури бозорда мол ва уй хайвонлари эгаллаган жой учун тўланган.

ПУШТАН (ф.-т.) - эгарнинг от қорнидан айлангириб ўтказиб эгулаб қўйиладиган тасмаси; қоринбоғ.

ПУШТА (ф.-т.) - бир-бири билан гаплашмай қўйган, уришиб қолганларнинг оғзини маънови англатлади.

га, инсу-жинсларга атаб ёкиш учун бир учига пахта ўраб ёкка ботирилган чўп.

ПИР (ф.-т.) - сўфийлик анъанасида тарикатларнинг олий раҳнаомлари ёки обрўли раҳнаомлар. Шунингдек, хар бир мурид ўз муридини ҳам пир деб атаган.

ПИСКАТ (БИСКАТ) (тар.) - Охангарон воҳасида жойлашган қадимий катта қишлоқ; Тошкентнинг жанубишарқий тарафида, ундан тахминан 60 км масофада жойлашган хозирги Пискент кўргони.

ПИСТИРМА (т.) - душманга тўсатдан зарба бериш мақсадида олдидан тайёрлаб қўйилган яширин қурилма ёки жой.

ПОДШОХ (кад.-эр.) - 1. Яқин ва Ўрта Шарқдаги баъзи мамлакат ҳукмдорларининг унвони. Дастлаб қадимги Эронда қўлланилган. Подшоҳлар чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган. Аммо XX асрнинг бошида уларнинг аввалги мавқеи йўқолган; 2. Ўрта Осиё ва Эронда ёзилган тарихий манбаларда ва турли хил адабий таъкира ва рисолаларда қайд қилинишича, Ўрта Осиёда ҳукмронлик қилган туркий халқларнинг давлат бошлиқлари.

ПОЙГАХ (ПОЙГОХ) (ф.-т.) - хонанинг эшикка яқин қисми, паст томони;

ПОЙКАР (ф.-т.) - Бухоро амирлигида арик оқсоқоллари қўл остида хизмат қилувчи бир неча пойкарлар бўлиб, улар арик оқсоқоллар билан мироблар ўртасида дўимий алоқани ушлаб туриши учун хизмат қилган.

ПОЙКЎП (ф.-т.) - обжувознинг шולי янчадиган, бир учи босилганда иккинчи учи кўтарилиб тушадиган қисми, обжувознинг гурзиси.

ПОЙКЎПХОНА(ф.-т.) - жувозхона, обжувоз.

ПОЙНАК (ф.-т.) - 1. Тухумнинг тўмтоқ томони, кети; 2. Пичоқ, ханжар, қилич ва шу каби асбоблар кинининг учига кий-тизиб қўйиладиган, уни тешилишдан сақлайдиган металл учлик.

ПОЙНОВ (ф.-т.) - арик, ховуз ва шу кабиларнинг суви оқиб чиқиб кетадиган томони, этаги.

ПОЙТЕША (ф.-т.) - тик туриб ёғоч йўниш ва текислаш учун ишлатиладиган дастаси узун катта теша.

ПОКУ (ф.-т.) - устара.

ПОНСАД (ф.-т.) - Ўрга Осиё хонликларида қўлланилган харбий унвон. Понсад 500 кишидан иборат отрядга қўмондонлик қилган. Кўкон хонлигида мавжуд бўлган мансаблар ичида 16-ўринда, харбий унвонлар орасида эса мингбошидан кейинги ўринда турган. Понсад одатда, хон ва бек томонидан тайинланиб, баъзи солиқлардан қисман ёки бутунлай озод қилинган ҳамда унга ҳар йили икки марта маълум миқдорда ғалла, пул ва сарполар берилган.

ПОСАНГИ (ф.-т.) - тарозиларни созлаш учун ишлагилалдиган юкча.

ПОЧАПЎСТИН (ф.-т.) - тулки ва бошқа хайвонларнинг мўйнасидан тикилган сирма пўстин.

ПОШШО (аслида подшоҳ) - 1. Қар. Подшоҳ; 2. Усмонли турк империясида фуқаро ва харбий амалдорларга берилган фахрий унвон. Дастлаб вазир, бекларбеги ва бошқа юқори мансабдор шахслар унга сазовор бўлган. XIX асрдаги ислохотдан кейин мунтазам армия тузилгач, пошшо фахрий унвони генерал ва вазиларга ҳам берилган.

ПОЯНДА МАХРАМ (ф.-т.) - XIX асрда Хива хонлигида сарой хизматчилари ва хизматкорлари шундай аталган.

ПОЯНДОЗ (ПОЙАНДОЗ)(ф.-т.) - алоҳида хурмат белгиси сифатида меҳмон оёғи остига тўшаладиган газмол, гилам ёки кўрпача. Қадимдан пояндоз обрўли меҳмонлар кутиб олинганда, келин туширилганда ишлатилган. Кўрпача.

ПОҒОНА (т.) - пиллапоя, зинапоя, босқич.

ПУК (т.) - ошиқнинг дўмбоқ томони.

ПУККА (т.) - ошиқнинг дўнг томони тепага қараган ҳолати.

ПУЛИ ТАХТАЖОЙ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури бозорда мол ва уй хайвонлари содирланган жой учун тўланган.

ПУШТАН (ф.-т.) - эгарнинг от қорнидан айлантириб ўтқазиб кўйиб қўйилган тасмаси; қоринбоғ.

ПУШТАН (ф.-т.) - бир-бири билан галлашмай қўйган, уришиб қўйилган қўй унун тўланган.

парчалангач, "Рум" атамаси Византияга нисбаган қўлланиладиган бўлди. XIII-XV асрларда мусулмон тарихчилари Византияни Рум деб атаганлар.

РУМО (тар.) - XV асрда Усмонлилар салтанати шундай аталган.

РУСТА (ф.-т.) - ичига ўрик ёки бодом мағзи солиб тайёрланган парварда.

РУТБА (ар.) - унвон, даража, мартаба.

РУХСОР (ф.-т.) - кишининг юзи; кўриниши, қиёфа.

РУҲОНИЙ (ар.) - дин пешвоси, дин йўлида, диний лавозимда хизмат қилувчи, уни тарғиб этувчи диний киши; диндор.

РЎЗА (ф.-т.) - Исломда фарз ҳисобланган маросимлардан бири. Қуръони Каримда ёзилишича, рамазон ойи давомида Оллоҳ Муҳаммадга Қуръонни вахий қилиб юборган, шунинг учун ҳар бир мусулмон 30 кун саҳардан шомгача рўза тутиши керак бўлган. Шариатда рўза тутиш эркаклар учун 12 ёшдан, аёллар учун 9 ёшдан белгиланган. Унда кўрсатилишича, чўмилиш, чекиш, гул хидлаш, овқат истеъмол қилиш, дори ичиш билан рўза бузилади. Бу маросим Қуръони Карим, Ҳадис ва шариатда "гуноҳлардан қутулиш", "саовб орттириш" учун энг яхши йўл деб талқин қилинади. Рўзадан хомиладор, эмизикли аёллар, оғир беморлар ва сафарга чиққанлар озод этилган.

С

- САБЗ (ф.-т.) - яшил; майса ранг.
- САБЗА (ф.-т.) - 1. Ям-яшил барра ўт, майса; 2. Ям-яшил барра ўт билан қопланган, яшил; 3. Энцигина ўса бошлаган мурт, сокол (ўспиринларда).
- САБЗАЗОР (ф.-т.) - ям - яшил барра ўт билан қопланган ер; майсазор.
- САБЗАК (ф.-т.) - 1. Қорачадан келган, қорамағиз, бугдой ранг; 2. Қовуннинг бир нави.
- САБИЙ (ар.) - кўкракдан ажратилган бола;
- САБО (ар.) - эргалабқи енгил, салқин шамол, тонг шабада-си.
- САБОН (?) - айнан, омоч.
- САБОҚ (ар.) - ўқиш-ўқитишнинг маълум мавзуга бағишланган, белгили вақт давом этадиган бўлаги; дарс.
- САБОҲ (ар.) - эрта тонг; субҳ, субҳидам.
- САБУҲИЙ (?) - соқий.
- САВАТ, САБАД (ф.-т.) - сурх новда, чивик, сим ва шу каби нарсалардан тўқилган идиш.
- САВР (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Ҳамал ва Жавзо буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида иккинчи ойнинг арабча номи (22 апрель-21 май даврига тўғри келади).
- САВТ (ар.) - 1. Куй маъносини англатади. Ҳозир ҳам мақомнинг чолгу йўллари савт деб аталади; 2. Ўзбек мумтоз мусикасида кўйнинг асосий қисмидан кейин келадиган сўнги қисми; 3. Овоз, товуш.
- САГБОН (ф.-т.) - ит боқувчи.
- САД(Д) (ар.) - мустаҳкам қалъа ёки шаҳар девори, тулрок кўрган.
- САДАҚА (ар.) - муулмонларда фақирларга хайр-эхсон та-

парчаланган, “Рум” атамаси Византияга нисбатан қўлланилади-ган бўлди. XIII-XV асрларда муулмон тарихчилари Византияни Рум деб атаганлар.

РУМО (тар.) - XV асрда Умонлилар салтанати шундай аталган.

РУСТА (ф.-т.) - ичига ўрик ёки бодом мағзи солиб тайёрланган парварда.

РУТБА (ар.) - унвон, даража, мартаба.

РУХСОР (ф.-т.) - кишининг юзи; кўриниши, қиёфа.

РУҲОНИЙ (ар.) - дин пешвоси, дин йўлида, диний лавозимда хизмат қилувчи, уни тарғиб этувчи диний киши; диндор.

РЎЗА (ф.-т.) - Исломда фарз ҳисобланган маросимлардан бири. Қуръони Каримда ёзилишича, рамазон ойи давомида Оллоҳ Муҳаммадга Қуръонни ваҳий қилиб юборган, шунинг учун ҳар бир муулмон 30 кун саҳардан шомгача рўза тутиши керак бўлган. Шариатда рўза тутиш эркаклар учун 12 ёшдан, аёллар учун 5 ёшдан белгиланган. Унда кўрсатилишича, чўмилиш, чекиш, гул хидлаш, овқат истеъмол қилиш, дори ичиш билан рўза бузилади. Бу маросим Қуръони Карим, Ҳадис ва шариатда “туноҳлардан қутулиш”, “савоб орттириш” учун энг яхши йўл деб талқин қилинади. Рўзадан хомиладор, эмизикли аёллар, оғир беморлар ва сафарга чиққанлар озод этилган.

С

- САБЗ (ф.-т.) - яшил; майса ранг.
- САБЗА (ф.-т.) - 1. Ям-яшил барра ўт, майса; 2. Ям-яшил барра ўт билан қопланган, яшил; 3. Эндигина ўса бошлаган мурт, соқол (ўспиринларда).
- САБЗАЗОР (ф.-т.) - ям - яшил барра ўт билан қопланган ер; майсазор.
- САБЗАК (ф.-т.) - 1. Қорачадан келган, қораматиз, бутдой ранг; 2. Қовуннинг бир нави.
- САБИЙ (ар.) - кўкрақдан ажратилган бола;
- САБО (ар.) - эрталабки енгил, салқин шамол, тонг шабада-си.
- САБОН (?) - айнан, омов.
- САБОҚ (ар.) - ўқиш-ўқитишнинг маълум мавзуга бағишланган, белгили вақт давом этадиган бўлаги; дарс.
- САБОҲ (ар.) - эрта тонг; субҳ, субҳидам.
- САБУҲИЙ (?) - соқий.
- САВАТ, САБАД (ф.-т.) - сурх новда, чивик, сим ва шу каби нарсалардан тўқилган идиш.
- САВР (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Ҳамал ва Жавзо буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида иккинчи ойнинг арабча номи (22 апрель-21 май даврига тўғри келади).
- САВТ (ар.) - 1. Куй маъносини англатади. Ҳозир ҳам макомнинг чолғу йўллари савт деб аталади; 2. Ўзбек мумтоз муסיқасида кўйнинг асосий қисмидан кейин келадиган сўнги қисми; 3. Овоз, товуш.
- САГБОН (ф.-т.) - ит боқувчи.
- САД(Д) (ар.) - мустаҳкам қалъа ёки шаҳар девори, тулрок кўргон.
- САДАҚА (ар.) - мусулмонларда фақирларга хайр-эхсон та-

рикасида бериладиган ҳадя. Садақа қаттиқ касаллик, ёмон туш, кўккирдан бирор фалокатга йўлиқиш натижасида юз берадиган кулфат ва мусибатнинг олдини олиш мақсадида берилган. Шунингдек, бирор хурсандчилик муносабати билан, саёҳат юзасидан садақа бериш ҳам расм бўлган.

САДОҚ (ар.) - камалак ўқлари жойлаб белга боғланадиган ёки елкага осиб юриладиган асбоб; тирдон, ўқдон.

САДР (ар.) - Бухоро амирлигида XIX-XX асрларда амалда бўлган, диний илоҳиёт илмида эришган ютуқларига қараб бериладиган унвон бўлиб, аввал "ўрок", "суður" ва улардан кейин охириги, учинчи унвон "садр" бўлган.

САЁТ (тар.) - туркий этник гуруҳ. Улар XIX аср бошларида асосан Амударё бўйларида, Хоразмда яшаган ўзбеклар, Амударёнинг ўрта оқимларида истиқомаг қилган ўзбеклар ва туркманлар, Самарқанд шаҳрида эса тожиклар таркибига кирган.

САЖ (ар.) - қофияли проза.

САЖДАГОҲ (ар. ф.-т.) - сажда, ибодат қилинадиган жой, қадамжо;

САЗОЙИ (ф.-т.) - эл кўзида сазога, танбех-таъзирга лойик.

САЙД (ар.) - 1. Айнан, ов; 2. Ов қилинган нарсә, ов ўлжаси.

САЙЁД (ар.) - айнан, овчи.

САЙЁР (ар.) - айнан, сайёҳ.

САЙЁРА (ар.) - 1. Қуёш атрофида айланувчи ва ундан нур олувчи осмон жисми; 2. Муқим турар жойи йўқ, дарбадар кезувчи, дарбадар.

САЙЁҲ (ар.) - саёҳат қилувчи; саёҳатчи.

САЙЙИД (ар.) - 1. Муҳаммад (С.А.В.) авлодларига мансуб кишилар. Пайғамбарнинг икки набираси-Ҳасан ва Ҳусандан тарқалганликлари учун улар ўз исмларига "Ҳасаний" ва "Ҳусайний" сўзларини қўшиб айтишган ва "Саиёдат-паноҳ" яъни "сайидлар обрўси химоячиси" деб номланишган; 2. Жаноб, хўжайин, бошлик; 3. Арабларда мусулмон даври бошлангунга қадар қабиланинг сайланадиган раҳбарларининг унвони бўлиб, бошлик, масъул шахс деган маънони билдирган. Муҳаммад Пайғамбарнинг амакиваччаси Алининг отаси Абутолиб бир вақтлар курайш қабиласи-

нинг сайилларидан бўлган. Шунинг учун бу унвон Муҳаммад Пайгамбарнинг неваралари, Алининг ўғиллари Ҳасан ва Ҳусаннинг бутун авлодлари исмига қўйиладиган фахрий унвон ҳисобланган. Сайилларнинг қизига уйланган кишининг фарзандлари ҳам сайил ҳисобланган. Мана шунинг учун ҳам мусулмонлар дунёда, жумладан, Мовароуннаҳрда ҳам кўпинча хукмдорлар ҳам ўз авлодлари мавқеини кўтариш мақсадида сайиллар қизига уйланишга ҳаракат қилишган. Мангитлар сулоласининг сўнгги вакили Сайд Олимхон она томонидан Алининг авлоди ҳисобланган.

САЙИЛ (ар. сайр сўзидан) – йилнинг маълум фаслларида кишиларнинг очик майдонлар, соя-салқин жойларда тўпланиб, томоша, истироҳат қилиши. Сайиллар, одагта, наврўз, диний байрамларда ва йилнинг қулай пайтларида ташаббускор кишилар томонидан ташкил этилган. Сайил шаҳарларда, регистон майдонларида, чорсу ва расталарда, шаҳар ташқарисидаги сайилгоҳларда, шунингдек қадамжоларда ўтказилиб, бир ҳафта, баъзан икки ойларгача давом этган. Кўкламда ўтказиладиган наврўз сайли, қовун пишган чоғда полиз бошига бориб қовунхўрлик қилинадиган қовун сайли, узум пишганда бокка бориб узумхўрлик қилиш, яъни узум сайили ва бошқа сайл турлари бор.

САЙИЛГОҲ (ар. ф.-т.) – халқ сайиллари ўтказиладиган жой, боғ, парк.

САЙИС (т.) – Ўрта Осиё хонлиқларида ҳарбий ва хўжалик эҳтиёжлари учун сақланган отларни боқувчи ва улар устидан назорат юритувчи шахс. Сайислар бевосита отлар ёнига қурилган махсус сайисхоналарда яшаганлар. Уларнинг бошлиғи мирохур деб аталган.

САЙР (ар.) – ҳордик чиқариш, томоша қилиш учун бирор жойда айланитиш.

САЙРГОҲ (ар.+ф.-т.) – 1. Сайр қилиб, ҳордик чиқариш учун мос жой; 2. *Айнан*, сайилгоҳ.

САЙС (ар.) – отбоқар.

САЙФАЛИ (?) – Хива хонлигида сарой мулозими.

САЙҲОН (ф.-т.) – қатта, текис очик жой.

САКЛАР (ШАКЛАР) (тар.) – Мил. авв. I минг йиллик ва миллоднинг бошларида Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистоннинг ши

моли-шарқий районларида яшаган чорвадор қабилалар. Массagetлар ва скифларга қардош. Қадимги форс манбаларида саклар уч турухга бўлинганлиги кўрсатилган: 1) сака-хамаварка – Ўрта Осиё воҳаларида, дашт ва тоғларида ўтроқ яшган; 2) сака-тигра-хауда (чўкки калпоқли саклар) – hozирги Қозоғистоннинг жану-би-шарқий қисмларида яшган; 3) сака-тиай-тарадарай – Сирдарёнинг қўйи оқими, Орол ва Каспий денгизи шимолида яшган. Ахамоний подшоларидан Кир II ва Доро I сакларнинг турли қабилалари билан уруш олиб борган. Саклар форслар армияси тарқибда юнон-форс урушларида қатнашган. Александр Македонский, сўнгра салавкийлар ўзларининг Ўрта Осиёдаги мулкларига ҳавф солган сакларга қарши кураш олиб борганлиги манбаларда қайд қилинган. Мил. авв. II аср ўрталарида саклар бошқа кўчмагчи қабилалар билан бирга Парфия подшолиғи ерларига бостириб кирганлар. Аммо улар қаттиқ қаршиликка учраб Дарангиёнага сиқиб чиқарилган. Саклар Дарангиёнада ўтроқ жойлашганлиги учун унга Сакистон, яъни саклар мамлақати деб ном берилган.

САК ТИЛИ (тар.) – ўлик тиллардан бири. Эрон тилларининг шарқий гуруҳига мансуб. Сак тили ёзма ёдгорликлари VII-X асрларга оид. Бу ёдномалар Синьзяндаги Хўтан вилоятидан топилгани учун сак-хўтан ёки хўтан тили деб ҳам юритилади. Сак тилининг лексик маъзи Эрон тиллари билан қарийб бир хил.

САЛАВКИЙЛАР ДАВЛАТИ (тар.) – Яқин ва Ўрта Шарқдаги йирик давлат. Александр Македонский тузган империя таназзулга учрагач, унинг лашкарбошиларидан бўлган Бобил сатрапиясининг диодохи Салавк I Никотор асос солган. Салавк Мидия, Сузиана, Персияни, кейинчалик Бактрияни босиб олган, Мил. авв. III асрда Ўрта Осиёда мустақиллик учун кураш бошланиб, унинг натижасида Грек-Бактрия подшолиғи ва Парфия давлати тузилди.

САЛАФ (ар.) – бирор соҳада илгари ўтган шахс, ўтмишдаги фикрдош, ҳаммаслак, ҳамкасб.

САЛЖУҚИЙЛАР (тар.) – XI-XIV аср бошида Яқин ва Ўрта Шарқдаги бир неча давлатларда хукмронлик қилган сулола. Сулола номи кўчманчи турк-ўғуз қабиласи бошлиғи Салжук номидан олинган. Ушбу қабила X аср охириларида Зарафшон водийсига кўчиб келган ва сомонийлар ижозати билан Бухоронинг Нур ат-рофларида кўчиб юрган. XI аср бошида Ғазнавийлар давлатидаги

ижтимоий қарама-қаршиликлардан фойдаланган салжукийлар Хуросонни эгаллаб, салжукийлар давлатини барпо этганлар.

САЛОМ ОҒОСИ (?) - Қўқон хонлигида хон номидан халққа салом берувчи.

САЛИБ (САЛБ) (ар.) - христианлар бўйнига осиб юрадиган, тўрт тарафли металдан ишланган тақинчок.

САЛИБ (САЛБ) ЮРИШ (ар.) - ўрта асрларда черковчиларнинг даввати билан Ғарбий Европада Шарққа, асосан, Фалас-тинга қарши, "муқаддас" ерларни мусулмонлар асоратидан қутқариш шиори остида уюштирилган егити ҳарбий юриш;

САЛИБЧИ (САЛБЧИ) (ар.) - салиб юришининг ташкилотчиси ёки қатнашчиси.

САЛЛА (ар.) - мусулмонларда бошга ўраладиган мато. Асосан, эркаклар ўради. Оқ, яшил, кул ранг матолардан, кўпинча докадан иборат бўлиб, дўппи, телпак устидан ўралади. Киши сафарда, йўлда вафот этган, жангда ҳалок бўлган пайтларда салладан кафан қилишга мўлжалланган. Салла ўраш усуллари, матоси кишиларнинг қайси ижтимоий гуруҳга мансублигига қараб белгиланган. *Масалан*, ўзларини сайидлар деб ҳисобловчилар ва хожи-лар яшил матодан салла ўраганлар.

САЛЛАКИ (ар.+ф.-т.) - ёш ўғил болалар учун тепаси товардан, этаги қорақўл ёки қундуз теридан ишланган бош кийими. XVIII-XIX асрда Хива хонлигида кенг тарқалган.

САЛЛОХ (ар.) - кушхонада мол сўювчи мутахассис; қассоб.

САЛЛОХХОНА (ар. ф.-т.) - *айнан*, кушхона.

САЛТАНАТ (ар.) - султон, яққа хон, амир ёки подшо ҳукмронлиги ҳамда уларнинг мавқеи; шундай ҳукмрон қўл остидаги давлат, мамлакат.

САМАН (ф.-т.) - оч малла, сомон ранг.

САМАНДАР (ф.-т.) - афсонавий қуш номи.

САМО (ар.) - осмон, фалак.

САМОЪ (ар.) - тасавуф ахлининг ритуалларидан бири, рақс.

САМУМ (ар.) - қумли чўл-саҳроларда, қум уюрмаси ҳосил қилиб кўтариладиган шамол.

САМУР (ар.) - қундуз, қундуз териси.

САМУРИЙ ЖУББА (ар.+ф.-т.) - қундуз терисидан тикилган пўстин.

САНАМ (х.) - Тошдан, ёғочдан ёки металдан ясалган инсон қиёфасидаги зийнатланган бут;

САНГ (ф.-т.) - тош.

САНГЗОР (ф.-т.) - тошлоқ жой, тошлоқ, тошзор.

САНГОБ (ф.-т.) - тери ошлаш учун тайёрланган оҳақ ёки қум эритмаси.

САНГСАР (ф.-т.) - сувсарнинг бир тури.

САНГСОР (ф.-т.) - тошбўрон.

САНГТАРОШ (ф.-т.) - тош йўнувчи уста ёки ишчи; тошта-рош.

САНДАЛ (х.) - маҳаллий иситиш воситаси. Ўтмишда Ўрта Осиёда, шунингдек, Афғонистон, Эрон, Туркия ва бошқа Шарқ мамлакатларида кенг тарқалган. Сандал учун хонанинг бир четига чуқурча қазиб, ичи махсус шаклда ишланиб суваланлади. Унга қур-си (хонтахта) ўрнатилиб, усти кўрпа билан ёпилади. Кўмир ёки саксовул чўғи билан иситилади.

САНДИК (ар.) - асосан, бисот сақлаш учун хизмат қиладиган қулф-калитли уй-рўзгор буюми.

САНДОН (ф.-т.) - темирчи ва заргарларда ишлов бериладиган нарсани қўйиб болгалайдиган темир кунда.

САНЖОҚ (т.) - 1. Байроқ, туг; 2. Товус ёки қаптарнинг мисдан ишланган тасвири; 3. Буржуа инқилобидан илгариги Туркияда маъмурий ҳудуд.

САНО (ар.) - худонинг, пайгамбарларнинг шаънига айтилган мактов сўзлар; мадхия, мадх, ҳамд.

САНОЧ (?) - умуман, теридан қилинган идиш, тери тўрва.

САНСКРИТ (тар.) - қадимий ва ўрта аср ҳинд диний, фалсафий, бадий адабиётининг тили (хинд-европа тилларига мансуб).

САРАТОН (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Жавзо ва

Асад буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида тўртинчи ойнинг арабча номи (22 июнь - 21 июль даврига тўғри келади); 3. *тиббийда*, Рак касаллиги; рак.

САРБАДОРЛАР (ф.-т.) (тар.) - XIV асрда Эрон ва Ўрта Осиёда мўтуллар ҳамда маҳаллий зодагонларга қарши кўтарилган халқ озоодлик ҳаракати қатнашчилари. Сўзма-сўз маъноси "ўз бошини дорга тикканлар".

САРБОЗ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларидаги мунтазам кўшин аскарлари.

САРБОЗХОНА (ф.-т.) - сарбозлар турадиган жой; казарма.

САРБОН (ф.-т.) - қарвон бошлиғи. Одатда, сарбон қарвон олдидан биринчи туяда юриб, у йўлнинг тўғрилигига ҳамда тўхташ жойларида от-уловларни озуқа ва сув билан таъминлашга асосий жавобгар шахс бўлган.

САРВАР (ф.-т.) - 1. Йўлбошчи, раҳнамо; 2. Сарвар (хотин-қизлар ва эркаклар исми).

САРВАТ (ар.) - бойлик, давлат.

САРДАРА (ф.-т.) - энг катта, асосий эшик; дарвоза.

САРДАФТАР (ф.-т.+ар.) - китобнинг бошидаги варақ; титул.

САРДОБА (ф.-т.) - қудук ёки ховуз устига пишган гишдан баланд қилиб, гумбазсимон шаклда қурилган иншоот бўлиб, унга зиналар орқали тушилган. Ҳаво айланиши яхши бўлгани учун жазирама иссиқда ҳам сардоба ичи салқин, суви эса ниҳоятда муздек бўлган. Сардобалар, асосан, қарвон йўлларида қурилган.

САРДОР (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида хон кўшини кўмондони, халқ лашкарбошиси.

САРЖИН (р. **САЖЕНЬ**) - 1. Уч газга тенг узунлик ўлчови; 2. Бўйи уч газ, баландлиги бир ярим газ қилиб терилган палён ўтин; шу миқдордаги палён ўтин ўлчови.

САРЖИНЧИ (?) - 1. Ўтин кесиб ва ёриб саржин қилувчи киши; 2. Ер ўлчовчи.

САРЖИҒА (ф.-т.) - бош кийимга тақиладиган жиға.

САРИ (ф.-т.) - XVIII-XIX асрларда Хива хонлигида мавжуд бўлган отирлик ўлчови.

САРИН (ф.-т.) - оромбахш совук, салқин ва ёқимли; нафис ва ёқимли.

САРКАРДА (ф.-т.) - кўмондон, лашкарбоши; бошлик, йўлбошчи.

САРКАШ (ф.-т.) - унча-мунчага бўй бермайдиган, итоат қилмайдиган; итоатсиз, ўжар, кайсар.

САРКОР (ф.-т.) - иш боши. Ўрта асрларда феодалларнинг ер-сувини назорат қилиб, барча хўжалик ишларига бошқарувчилик қилиб турувчи мансабдор. Айрим ҳолларда хўкмдорларнинг шахсий хазиначиси ҳам саркор деб аталган.

САРКОТИБ (ф.-т. ар.) - қотиблар бошлиғи; бош қотиб.

САРКУБ (ф.-т.) - қалъа мудофаачиларига ўқ отиш учун қалъа рўпарасида қуриладиган кўтарма.

САРЛАВҲА (ф.-т.+ар.) - қитоб, асар, мақола ва шу каби-ларнинг номи.

САРМОЯ (ф.-т.) - катта маблағ, капитал; умуман, маблағ, пул.

САРМОЯДОР (ф.-т.) - катта сармойа эгаси; капиталист.

САРМУНШИ (ф.-т.+ар.) - Кўкон хонлигида муношиларнинг сардори.

САРМУНШИ(Й) (ф.-т.+ар.) - амир, хон саройида бош муноши(й), бош қотиб.

САРНАЙЗА (ф.-т.) - милтик найзаси.

САРНОМА (ф.-т.) - номанинг, мактубнинг бошида ишлатиладиган стандарт формула;

САРОБ (ф.-т.) - атмосферанинг турли қатламлари турлича қизиган, ҳаво очик ва тинч кунларда уфқ ортидаги кўзга кўринмайдиган нарсаларнинг ҳавода акс этиб кўринишидан иборат ҳодиса;

САРОЙ (м.-т.) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалар уюшмаси. Ўзбекистон ҳудудида яшовчи саройларнинг сони 50 мингдан ортиқ. Қашқадарё волийсида, айрим гуруҳлари

Жом чўлида, Кўхитанг ён бағирларида, Самарқанднинг жануби-гарбида ва Жиззах атрофида яшаганлар. Саройлар таркибида бир қанча йирик ва кичик уруғлар мавжуд бўлган. *Мағилан*, аз-сарой, қинчок-сарой, киргиз-сарой, кўнгирот-сарой, мажар-сарой, қорабоғ-сарой, найман-сарой ва бошқалар. Саройлар этник бирлашма сифатида XIV-XV асрлар давомида Дашти Қинчокда-шақланган бўлиб, XVI асрда бошқа кўчманчи ўзбек қабиалари ва уруғлари билан бирга хозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашган.

САРОНА (ф.-т.) - жон бошига қараб солинадиган солиқ.

САРПАРДА (ф.-т.) - 1. Капа, соябонли арава ва шу қабиларнинг катта пардаси; ёпинчик; 2. Пардали мусиқа асбобларининг асосий пардаси; 3. Нотада сатр бошига қўйиладиган ва ўзидан кейинги ноталарнинг номи ва баландлигини белгилайдиган белги; калит.

САРПО (ф.-т.) - 1. Тўй ва бошқа расмий маросимларда қўйиладиган бош-оёқ кийим ёки тўн, дўппи, кийикча ва шу қабилар; 2. Умуман, кийим-кечак, кийим-бош.

САРПЎШ (ф.-т.) - *айнан*, қопқоқ.

САРРОВ (ф.-т.) - бинонинг икки ён деворига, тўсинлар остига солинадиган ёғоч.

САРРОЖ (ар.) - 1. Ўтмишда от-арава абзалларини сотувчи савдогар; 2. Шундай абзалларни ясовчи уста. Кейинчалик саррожлик касбидан эгарсозлик, югансозлик, тўкимдўзлик, бўйинчадўзлик каби касб тармоқлари ажралиб чиққан.

САРРОФ (ар.) - шахар кўчалари ва расталарида ўтириб, кишиларнинг йирик пулларини майдалаб, қимматбаҳо буюмларини пулга алмаштириб берувчи шахс. Саррофлар чет-элдан келган савдогарларнинг пулларини маҳаллий пулларга алмаштириб бериш, қимматбаҳо тошлар, олтин, кумуш ва бошқаларни аниқлаш, уларнинг баҳосини белгилаш, айрим кишиларнинг омонат пулларини, буюмларини маълум муддатга сақлаб бериш каби ишлар билан ҳам шуғулланганлар. Илгари Ўрта Осиёнинг ҳар бир шаҳрида саррофлик билан шуғулланувчилар бўлган.

САРТ (гар.) - 1. VI асрларда турклар Ўрта Осиёни босиб олган, шаҳарларда истиқомат қилаётган форс-тожик тилида гаплашувчи аҳолини сарт деб аташган; 2. XII-XIII асрларда мўғуллар

савдогарчилик билан келган, асосан, мусулмон савдогарларини сарт деб аташган; 3. XVI асрда Дашти Қинчокдан келиб, теңмурийлар давлатини эгаллаган кўчманчи ўзбеклар маҳаллий ўтрок аҳолини сарт деб атаганлар. Кейинчалик вазият ўзгариши билан сарт терминининг мазмуни ҳам ўзгарди. Кўчманчи ўзбеклар Ўрта Осиёни босиб олганларидан сўнг, Ўрта Осиёдаги ўтрок аҳолининг катта қисми туркий тилда гаплашганлиги учун, уларни кўчманчи ўзбеклардан фарқ қилиш мақсадида, фақат Ўрта Осиё воҳасининг шаҳар ва ўтрок аҳолисига nisбатан сарт атамаси ишлатила бошланди.

САРХАТ (ф.-т.+ар.) - чиройли ёзув; хуснихат.

САРХИЛ (ф.-т.) - энг яхшиларидан терилган; сара.

САРХОК (ф.-т.) - деворларни ёгин сувлари таъсирида емирилишдан сақлаш учун девор устига қўйиладиган серсомон лўмбоз.

САРЧАШМА (ф.-т.) - бош булок, булок боши.

САРҲАД (ф.-т. ар.) - чегара, ҳудуд.

САРҲАФТА (ф.-т.) -куёв томонидан келин томонга ҳафта сари бериб туриладиган совга-салом.

САС (ф.-т.) - овоз, товуш; нидо.

САРОПАРДА (ф.-т.) - подшоҳ ёки хон чодир олдига тутиладиган катта парда.

САРОҒИЧ (?) - қимматбаҳо тошлар, дур ва гавхарлар билан безатилган, аёллар бошига ёпадиган энгил рўмол.

САРҚЎБ (?) - камал қилувчилар томонидан қалъа атрофига ўз мудофаалари учун тош ва тупроқдан уюлган тўсиқ.

САРТИБ (?) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида амалда бўлган унвон; тўп, мушак отувчи.

САРҲАНГ (?) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида қўлланилган ҳарбий-тарихий атама. Ўша даврда хонликдаги қалъалар атрофига душман отликлари йўлини тўсиш мақсадида ёғоч козиқлар қоқилган. Мазкур вазифани бажарувчиларга раҳбарлик қилган шахс сарҳанг деб аталган.

САТР (ар.) - босма ёки қўлзма асарнинг ва умуман, мактуб, хужжат ва шу қабиларнинг ҳар бир йўли.

САТРАНЖ (ф.-т.< хинд) - 1. Шоҳмотга ўхшаш қадимий ўйин; 2. *айнан*, Шоҳмот.

САТРАПИЯ (тар.) - Аҳамонийлар, Салавкийлар, Пар-фия ва Сосонийлар давлатларида сатраплар бошчилигидаги харбий-маъмурий округ. Сатрапияга сатраплардан ташқари харбий бошликлар ҳам тайинланган. Ҳозирги Ўрта Осиё худудларида ҳам ўша даврда алоҳида сатрапиялар ташкил этилган. Хар бир сатрапия белгиланган миқдорда солиқ тўлашга мажбур бўлган.

САТХ (ар.) - нарсаларнинг устки томони; юз, бет.

САФАРБАР (ар.+ф.-т.) - жанговар ҳолатга келтирилган, шай.

САФАРБАРЛИК (ар.+ф.-т.) - армия сафларига чақирилиш;

САФАРБОШИ (ар.+т.) - сафарда ҳамроҳларига бошчилик қилувчи киши, сафар қатнашчиларининг бошлиги.

САФАРДОШ (ар.+ф.-т.) - сафарда бирга бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан), сафардаги ҳамроҳ.

САФБОШИ (ар.+ф.-т.) - сафда турган ёки бирор ташкилот сафига уюшган кишиларнинг бошлиги; йўлбошчи.

САФБАСТА (ар.+ ф.-т.) - сафга тизилган; саф тортган; бир сафлага.

САФИД БАРИ (ф.-т.) - XIX-XX асрларда Бухоро амирлигида кенг қўлланилган деҳқончилик атамаси, яъни баҳорги донли экинларнинг ҳосилли.

САФОЙИЛ (ар.) - қаландарларнинг дастага ўрнатилган бир неча халқали мусиқа асбоби.

САФОРАТ (ар.) - чет элдаги давлат ваколатхонаси, дипломатик вакиллик.

САФОРАТХОНА (ар.+ф.-т.) - чет элдаги давлат ваколатхонасининг биноси.

САФФОР (ар.) - мисгар, мис билан ишловчи.

САФФОРИЙЛАР (тар.) - Саффорийлар давлатида ҳукмронлик қилган сулола. Саффорийлар номи унинг асосчиси Ёқуб ибн Лайс ас-Саффор номидан олинган. Саффорийларнинг йирик

ҳукмдорлари: Ёқуб ибн Лайс (867-879 йй.), Амир ибн Лайс (879-900 йй.), Тоҳир ибн Муҳаммад (901-908 йй.).

САФФОРИЙЛАР ДАВЛАТИ (тар.) - Эронда саффорийлар сулоласи ҳукмронлик қилган давлат. Асосчиси - сейистонлик деҳқон Ёқуб ибн Лайс-ас Саффор (867-879 йй.). Ёқуб ибн Лайс Араб халифалиги томонидан Хуросондаги халқ кўзғолонларини бостириш учун тузилган кўнгилли "гозийлар" отрядига қўшилди. Кўзғолон бостирилгач, гозийлар халифаликка қарши чиқиб, Сейистонда Ёқуб ибн Лайсни амир қилиб кўтардилар. 873 йили Ёқуб ибн Лайс тоҳирийларга қарши уруш олиб бориб, Жанубий ва Шарқий Эрон билан бирга Афғонистонни Саффорийлар давлатига қўшиб олди. Богдодга халифа Мутамид (870-892 йй.)га қарши лашкар тортиб борди, лекин мағлубиятга учраб, ўз давлатининг бир қисмидан маҳрум бўлди. Унинг ўлимидан сўнг Хуросон ва Сейистонда ҳокимият Амир ибн Лайсга ўтди (879-900 йй.). У ўзини халифанинг Хуросон ва Сейистондаги ноибидеб атади. Саффорийлар давлати 900-908 йиллар орасида Сомонийлар давлатига қўшиб олинди.

САХИЙ (ар.) - кишидан ҳеч нарсасини аямайдиган; хотам.

САХМ (ар.) - Бухоро амирлигида тинчлик ва осойишта-ликни сақлаш учун миришаблар хизмати нуктаи назаридан шаҳар шимолдан жанубий-ғарб йўналиши бўйича тўғри чизик орқали тенг икки қисмга бўлинган. Ушбу қисмлар саҳм деб аталган. Хар бир саҳм олти қисмга бўлинган.

САХТИЁН (ф.-т.) - эчки ёки қўй терисидан пиширилган чарм.

САҒИР (ар.) - 1. Хали вояга етмаган етим; 2. Ёш бола, кичкина бола.

САҒОНИЁН (ЧАҒОНИЁН) (тар.) - Ўрта асрларда Мовароуннаҳрда мавжуд бўлган қадимий вилоят. Тарихий манбаларда Чағониён деб юритилган. У ҳозирги Ўзбекистон Республикасининг Сурхондарё вилояти ҳамда қисман Тожикистон Республикаси худудида жойлашган бўлган.

САҲАР (ар.) - гира-шира тонг ёришган маҳал, тонг пайти; субҳидам пайти, азон.

САҲАРЛИК (ар.) - рўза ойи кунларида тун ярмидан ошгач, тонг отмасдан ейиладиган овқат.

САҲВ (ар.) - йўл кўйилган хато, камчилик.

САҲИФА (ар.) - китоб, дафтар ва шу кабилар варагининг ҳар бир томони, бет;

САҲОБАЛАР (ар.) - Муҳаммад Пайгамбарнинг энг яқин сафдошлари; улар Муҳаммад Пайгамбарни ўз кўзлари билан кўрган шахслардир.

САҲРО (ар.) - ўсимлик жуда кам ёки мутлақо йўқ, сувеиз бепоён дашт, биёбон; чўл.

САҲРОЙИ (ар.) - саҳрода яшайдиган.

САҲХОФ (ар.) - муқовасоз. Ўрта Осиёда китобни муқовалайдиган касб эгаси саҳхоф деб аталган. XX асрнинг биринчи чорагигача саҳхофлар китобларни қўлда муқовалаш билан шуғулланиб келганлар.

СЕМИЗКЕНТ (тар.) - Самарқанднинг қадимий номи. Луғавий маъноси бой-бадавлат, обод, фаровон, тўкин-сочин, маъмур ва буюқ шаҳар демақдир.

СЕП (т.) - турмушга чиқаётган қизга ота-онаси ёки қариндош-уруғлари томонидан тортик этиладиган мол-мулк.

СЕПАРА (ф.-т.) - уч қиррали йўгон игна. Қоп-қанор, чарм, пўстин, тери ва шу каби нарсаларни тикнишда ишлатилади. Асосан, пўлат симдан ясалади.

СЕПОЯ (ф.-т.) - тўгон, дамба қуришда, дарё ва анҳорларнинг қирғоқларини сув ювиб кетишдан сақлашда ишлатиладиган мослама. Учта поя бир-бирига учбурчак шаклида мустаҳкамланади. Ҳосил бўлган учбурчак ораси харсанг тош ва бошқа нарсалар билан тўлғазилади, сув йўли тўсилади, қирғоқ мустаҳкамланади. Сепояни ясовчи усталар сепоячи деб аталган.

СИБИЗГА (ў.) - най (чолу асбоб).

СИЁҚ (ар.) - ҳисоб-китоб илми; молиявий ҳужжатларни расмийлаштиришда маҳсус ҳисоб-китоб илми.

СИЁҲДОН (ф.-т.) - сиёҳ кўйиб кўйиладиган идиш, ёзувчи-зув асоби.

СИЙРАТ (ар.) - араб-мусулмон диний-тарихий адабиётидаги маҳсус жанр. Ислом тарихи ва таълимотини ҳамда Муҳаммад Пайгамбарнинг таржимаи холини ёритишга бағишланган. Бизгача етиб келган сийратларнинг энг қадимийси "Сийрату расулуллоҳ" (Оллоҳ элчисининг таржимаи холи). У Боғдод халифаси Мансур (754-775 йй.) топириғи билан ибн Исҳоқ томонидан VIII асрнинг иккинчи ярмида тузилган.

СИЛОХ (ар.) - қурол-яроғ, аслаҳа.

СИМКОР (ф.-т.) - 1. Хўжайинлар томонидан шогирдларга ёки ёлланиб ишловчи хунармандларга ишбай асосида тўланган иш ҳақи; 2. Ишбай асосида иш ҳақи олиб ишловчи шогирд ёки хунарманд.

СИНГИЛА (т.) - 1. Отнинг бошига тақиш учун кожига олтин-кумуш ва асл тошлар банд қилиб маҳсус ишлатилган; 2. Хива хонлигида хотинларнинг чеккасига тақилладиган тузук.

СИНЧИ (т.) - отларнинг зотини, ёшини, фёъл-атворини яхши билдиган одам.

СИНЧКОР (ф.-т.) - деворлари синч қадаб қурилган; синч-ли.

СИПОХ (қад.эр.) - Ўрта Осиё хонликларида қўшиннинг ниёда аскарлари.

СИР (т.) - буюм бетини қоплаш учун суртиладиган ялтироқ бўёқ.

СИРОТ (ар.) - кўприк деган маънони англатади.

СИРЧИ (т.+ф.-т.) - 1. Мой бўёқ билан ишловчи уста, сиркор; 2. Кўзгу ясовчи уста.

СИЯР, СИРА (ар.) - муқаддас шахс ва авлиёларнинг манокиблари; агиография.

СИ-У-ДУ АМАЛ (ар.) - Бухоро хонлигида хунарманд касабалари (цехлари) дан олиннадиган солиқ турларидан бири.

СОАТБАРДОР (ар.+ф.-т.) - Хива хонлигида хоннинг соати-ни сақловчи.

СОВАРИ (м.-т.) - XV-XVI асрларда кўчманчи уруғларнинг ўз хонлари, султонлари олдидagi мажбуриятларидан бири. Совари

номига совга, тортиқ хисобланиб, аслида эса, аҳолидан амалдорлар томонидан мажбурий равишда йиғиб олиниб, подшоҳ ёки хонларга овуллар, қишлоқлардан ўтиб кетаётганларида берилган.

СОВЛИК (т.) - урғочи қўй.

СОВРИН (т.) - улоқ, пойга каби мусобақада ғолибларга мукофот тарзида бериладиган нарса.

СОВЧИ (т.) - уйланувчи йигит томонидан қиз кўриш ва қиз томон розилигини сўраш учун вакил қилинган киши.

СОЙ (т.) - 1. Икки адир ёки тоғ оралигидаги паствлик жой, сув йўли, водий; 2. Шундай водийда оқадиган сув; 3. Милтик стволы ичидаги бурама арякча.

СОЙЛИК (т.) - икки адир оралигидаги паствлик, водий, сой.

СОЛ (т.) - 1. Бир-бирига бирлаштирилиб сувда окизиладиган ходалар; 2. Тахта-ёғочларни бир-бирига бириктириб ясалган сўкма кўприк.

СОЛИК (т.) - 1. Маълум тартибда аҳолидан давлат фойдасига тўлланадиган пул, маблағ; 2. Бирор харажатни қоплаш, ёрдам кўрсатиш ёки бошқа бирор мақсадда ўзаро келишиб кўпчиликка сочилган тўлов, йиғим; 3. Олиқ-солиқдаги битимга мувофиқ, кўёв томондан келин томонга берилиши лозим бўлган пул ва нарсалар.

СОЛИҚЧИ (т.) - солик йиғувчи, олувчи, тўпловчи.

СОЛНОМА (ф.-т.) - йилнома.

СОЛОР (ф.-т.) - аскар бошлиғи, бошлиқ деган маънони англатади.

СОЛҒУТ (ар.) - XIX аср бошида Хива хонлигида мавжуд бўлган пул солиғи. Хива хонлигида ёрлиқли мулк, яъни хоннинг ёрлиғи билан айрим одамларга давлат ерларидан ажратилиб хусусий мулк қилиб берилган ерлардан “дахяк” ўрнига олинмадиган пул солиғи.

СОМОН (т.) - бугдой, арпа, шולי янчилганда пояларининг майдаланишидан пайдо бўладиган хосила.

СОМОН ЙЎЛИ (ў.) - Сомончининг йўли деб аталган юлдузлар туркуми.

СОН КЎРСАТИШ (ў.) - Бухоро амирлигида хар бир мироб эрталаб ва кучкурун амин оксоқолга хашарга олиб келинган одамлар сонини кўрсатиши шарт бўлган. Агар хашар қатта тўғон ва каналларда ўтказилган бўлса, унда амин оксоқол хашарга олиб келинганлар сонини амлоқдорга ёки марказий ҳукумат вакилига кўрсатиши шарт бўлган. Бу “сон кўрсатиш” дейилган.

СОП (т.) - баъзи асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми, даста.

СОПОЛ (ф.-т.) - лойдан ясаб махсус кўрада пиширилган, ясалган.

СОПОЛАК (ф.-т.) - 1. Сопол парча; 2. Болаларнинг турли ўйинларида ишлатиладиган ясси сопол ёки тош.

СОПҚОН (т.) - ичига тош солиб отиладиган қадимги содда қурол.

СОФИР (ар.) - айнан, элчи.

СОЧБОҒ (т.) - ёши улғайган аёллар сочига осиб юрадиган безакдор танга ва шу каби юкли, одатда, қора шойидан қилинган боғич.

СОЧИҚ (т.) - кўёв ёки тўйбола бошидан сочиладиган ширинлик, пул.

СОЧПОПУК (т.+ф.-т.) - аёлларнинг сочига тақиладиган қора ип ёки ипаклардан тузилган полуксимон безак буюми;

СОҚА I (м.-т.) - кўшиннинг орка қисмида борувчи махсус кўриқчи қисм.

СОҚА II (ар.) - каналнинг бош иншооти.

СОҚИЙ (ар.) - май қуювчи; косагул.

СОҚЧИ (т.) - 1. Куролланган кўриқчи, посбон; 2. Бирор қимсанинг хавфсизлигини сақлаш учун белгиланган шахс.

СОҚҚА (ф.-т.) - 1. Зўлдил, шар; 2. Чўғ донаси; 3. Турли болалар ўйинларида тикилган ганакни уриш учун белгиланган ошиқ, ёнғоқ ва шу кабилар.

СОХИБ (ар.) - эғалик қилувчи, эга;

СОХИБ БАРИД (ар.) - Сомонийлар ва салжукийлар даврида почта хизматиининг бошлиғи.

СОҲИБ ХАБАР (ар.) - Салжуқийлар даврида ахборотлар бошлиғи (жосус).

СОҲИБ ХАРРОС, РАИСИ ХАРРОС (ар.) - Салжуқийлар даврида зиндонлар амири, бошлиғи.

СОҲИБ-И ШУРТА (ар.) - Араб халифалиги даврида шахарлик аҳоли осойишталиғи ва тинчлиғини таъминловчи. Бухоро амирлиғида XIX-XX аср бошида ушбу вазифа миршаблар зиммасида бўлган.

СОҲИБКОР (ар. ф.-т.) - ўз ишининг устаси; омилкор.

СОҲИБ ИХТИЁР (ар.) - подшоҳ ва хон саройи хизматкорлари бошлиғи; подшоҳ ва хоннинг қабул маросимларини ташкил этувчи ва бошқарувчи.

СОҲИБҚИРОН (ар.) - 1. Куёш тизимидаги қатта сайёралардан иккитасининг бир-бирини тўсиши пайтида тўтилган одам. Ривоятларга қараганда, Амир Темур икки шарофатли юлдуз - Зухро ва Муштарий сайёралари бир-бирларига яқинлашган пайтда тўтилган экан. Мунажжимларнинг фикрига кўра, бундай одам бахтли, улут мартабали бўлиши мўжарар саналган. Амир Темурнинг Соҳибқирон деб аталиши ҳам шундан. Соҳибқирон сўзининг асл маъноси "бахтиёр подшоҳ", "қудратли подшоҳ" демакдир. 2. Шарқ мамлакатларида обрўли, голиб подшоҳларга берилган унвон. Ўрта Осиёда, дастлаб, Амир Темурга шундай унвон берилган.

СОҲИЛ (ар.) - сув хавзаларининг чети; бўйи, қирғоқ.

СУБУТ (ар.) - сўзининг, ваъданинڭ ёки тутган ишининг ишончга сазоворлиғи, тайинлилиғи.

СУБХ (ар.) - эрта тонг пайти; сабоҳ, сахар.

СУБҲИДАМ (ар. ф.-т.) - эрга тонг пайти; тонг, субҳ.

СУБҲОН (ар.) - мактов, мадҳия; мадҳлар. Субхонллоҳ-Аллоҳнинг мадҳи;

СУВ ТЕГИРМОНИ (ў.) - сув ёрдамида дон янгишга мўлжалланган тегирмон.

СУВЛИҚ (?) - юганининг от оғзига солиналган металл қисми.

СУВОРИ(Й) (ф.-т.) - 1. Отлик аскар, чавандоз; 2. Халқ куй-фларидан бирининг номи.

СУВОТ (?) - мол, от сугориладиган ёки ювилдиган жой.

СУГУД, СУ/УД (тар.) - илк ўрта асрларда яратилган тарихий манбаларда, жумладан, "Самария" да Зарафшон шу ном билан берилган.

СУДУР (ар.) - Бухоро амирлиғида XIX-XX аср бошларида диний илоҳиёт ва шариат илми билан шуғулланадиган кишиларга берилдиган уч илмий унвондан бири. "Ўрокдан" кейин, "садр"-дан олдин келади. У вақф даромадлари ва харажатига ҳам мута-садди бўлган. Қимки шу унвонни олса, унинг исмига қўшиб айтилган. *Масалан*, Мухаммад Шариф Судур.

СУДХҲҲҲ (ф.-т.) - қарз олувчидан жуда юқори фоиз ундириш шарти билан қарзга пул берувчи шахс.

СУЗМА (т.) - қатикни халтага солиб, суви чиккандан кейин ҳосил бўладиган маҳсулот.

СУЛОЛА (ар.) - бир урувдан ёки авлоддан тарқалган подшоҳлар ёки хонлар насли. *Масалан*, сомонийлар, аҳамонийлар, аббосийлар, газнавийлар, минглар, мангитлар сулоласи.

СУЛТОН (ар.) - ҳукмдор, подшоҳ; мусулмон ҳукмдорларининг унвони. Ҳукмдор, ҳоким деган маънони англатади. VIII аср охирида Бондод халифаси Харун ар-Рашид саройда давлатнинг барча ишларини бошқарувчи бўлган дўсти Козим ибн Яхъёни, унга бўлган қатта ҳурмат ва ишонч белгиси сифатида султон деган янги унвон билан мукофотлайди. X асрдан бошлаб ислом мамлакатларида ҳукмдор Султон деб атала бошланган. XI асрда салжуқийлардан бошлаб эса султон унвони мустақил сулола ҳукмдорларига берилган. Бу унвонни биринчи бўлиб, 1051 йили салжуқийлардан Тугрулбек халифа Қойимдан олган. Султон унвонининг кейинги даврларда улуғланиши салжуқийлар султони Султон Санжар номи билан боғлиқ. Жумладан, бу даврда султон унвони вилоят ҳокими, қабля ёки уруғ бошлиғи мартабасига айланади. Салжуқийлар султони ўзидан кейинги тахта ўтирадиган жияннита ҳам султон номини беради. Мана шу анъана кейинчалик ҳокимлар орасида кенг тарқалган. XV асрга келиб, Шайбонийхоннинг яқин қариндошлари ҳам султон деб аталадиган бўлган.

СУЛҲ (ар.) - уруш ҳаракатларини тўхтагиш учун тузилган битим; халқаро шартномаларнинг бир тури.

- СУПТА (?)** - жуссаси унча катта бўлмаган, хипчадан келган.
- СУРГУН (т.)** - 1. Давлат ташкилотларининг қарори ёки суд ҳукми билан жазо тариқасида ўзга ерга юбориш; бадарга; 2. Шундай жазога маҳкум этилган кишилар бадарга қилинадиган жой ва у ердаги ҳаёт.
- СУРМА (ф.-т.)** - 1. Химивий элемент, кумушсимон оқ мўрт металл; 2. Таркибида шу элемент бўлган қорамтир пардоз бўёги (қош, киприкларни бўйаш учун ишлатилади).
- СУРМАДОН (ф.-т.)** - сурма солинадиган идиш.
- СУРМАЧЎП (ф.-т.)** - сурма кўядиган махсус ингичка чўп.
- СУРНАЙ (ф.т.)** - тешикларини бармоқлар билан очиб-ёпиб, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби.
- СУРНАЙЧИ (ф.-т.)** - сурнай чалувчи одам.
- СУРОН (т.)** - Кучли шовқин, говур-гувур, шов-шув;
- СУРУВ (т.)** - кўй-эчки подаси.
- СУРҒУЧ (т.)** - тез эриб тез қотадиган рангдор смола ва мум қопишмаси.
- СУЮРҒОЛ (м.-т.)** - бирор ҳукмдор томонидан алоҳида хизмат кўрсатган шахсларга берилган инъом. Суюрғолга берилган ер наслдан-наслга мерос бўлиб ўтган. Унинг эгаси давлат солиқларидан озод этилиб, олган даромади ва маҳаллий аҳолидан ўз ихтиёрича фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган. Ўрта Осиёда суюрғол Амир Темури хукмронлиги даврида (1370-1405) кенг тус олган. Амир Темури забт этган мамлакатларнинг айрим вилоятларини шу ерларнинг собиқ эгаларига, ўз ўғилларига, невараларига, баъзан алоҳида хизмат кўрсатган амирларига, кўшин бошлиқларига суюрғол қилган. XVI асрдан бошлаб суюрғолнинг аввалги тартиби ўзгарди. Шайбонийлар хукмронлигининг сўнгги йиллари ва аштархонийлар хукмронлиги даврида айрим қишлоқлар, ер майдонлари, ҳатто шу ерлардан ундирилган солиқларнинг бир қисми ҳам суюрғол тариқасида бериладиган бўлди. XVIII - XIX асрнинг биринчи ярмида суюрғол характери тубдан ўзгариб, унинг фақат меросийлиги сақланиб қолди.
- СУКАТОЙ (т.)** - сук, очкўз бола.
- СУХАЙЛ (ар.)** - энг ёруғ юлдузлардан бири ҳисобланган

- СУЛҲ-САЛОҲ (ар.)** - сулҳ, келишув.
- СУМАК (т.)** - бешикка беланган чақалоқнинг сийдигини тувакка йўналтирувчи найсимон асбоб.
- СУМАЛАК I (т.)** - қорнинг эриб оқиб, қайта музлаши натижасида ҳосил бўлган найсимон муз.
- СУМАЛАК II (т.)** - ундириб янчилган бугдой ва ундан тайёрланадиган холвайтарсимон овқаг (одатда, баҳор кезлари аёллар ўртасида халфана асосида пиширилади).
- СУМБАТ (т.)** - ташқи кўриниш; қад, қомаг.
- СУНБУЛ (ар.)** - бир хил хушбўй қора рангли ўсимлик.
- СУНБУЛА (ар.)** - 1. Ўн икки буржнинг бири, Асад ва Мезон буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида олтинчи ойнинг арабча номи (22 август-21 сентябрь даврига тўғри келади).
- СУННА (ар.)** - Муҳаммад Пайгамбарнинг кўрсатмалари ва оятлари ҳақидаги ҳадислар, ривоятлар. Исломда фақат Муҳаммад ибрати, анъанаси деб эътироф этилиб, Қуръони Каримдан кейинги муқаддас манба ҳисобланади. Сунна VII аср ўрталарида йнгила бошланган.
- СУННАТ (ар.)** - 1. Пайгамбар Муҳаммад (С.А.В.) ишлари, айтганлари ҳақидаги бир неча минг ҳадисдан, афсонавий ҳикоялардан иборат "Муқаддас ривоятлар" мажмуи, суннийларнинг Қуръондан кейинги иккинчи диний ақидалари; 2. Шу ривоятларга асосланган фарзга нисбатан иккинчи даражали диний маросим ва урф-одатлар.
- СУННИЙЛАР (ар.)** - Қуръондан ташқари суннатни тан олувчи мусулмонлар.
- СУННИЙЛИК (ар.)** - Исломдаги шиалардан ташқари асосий йўналишлардан бири.
- СУПА (СУФА) (ар.)** - 1. Ҳовли, бог ва, умуман, очик ерда ўтириш, ётиш-туриш учун тупроқдан чорбурчак шаклида кўтариб қурилган жой; 2. Умуман, чорбурчак шаклидаги ердан баланд жой ёки қурилма.
- СУПРА (СУФРА) (ар.)** - хамир ёйиш, нон ясаш учун белгиланган, одатда, ошланган теридан қилинадиган дастурхонсимон рўзгор буюми.

Канопуснинг номи. Ушбу юлдузни Ямандан яхши кўрингани учун “Сухайли Яманий” деб ҳам атаганлар.

СУХО (?) - егги қароқчи юлдузлар туркумига кирган кичик, унча яхши кўринмайдиган юлдузлардан бирининг номи.

СЎЗАВУЛ (?) - қолиб кетган жангчиларни тўпловчи зобит.

СЎЗАНА (ф.-т.) - ўтмишда келинларнинг энг муҳим сепи ҳисобланган. Шунинг учун ҳам сўзаналар ҳар бир хонадонда тиқилган. Бадавлатроқ хонадонларда баҳмал ва шойидан, камбағалроқ оилаларда кўпинча малла, баъзан оқ бўздан сўзана тиқишда фойдаланилган. Сўзана тиқиш касби Ўзбекистон ва Тожикистон худудларида қадимдан ривож топган бўлиб, ҳозиргача сақланиб келмоқда.

СЎЙИЛ (т.) - узун йўгон қалтак, таёқ.

СЎК (т.) - тозаланган тарик.

СЎЛ (т.) - чап томон.

СЎЛАҚМОН (?) - йўгон таёқ; сўйил;

СЎЛОҚ (?) - арава гупчаги тешигига икки томондан ўрнатилган темир халқа (гупчакнинг ейилиб кетмаслиги ва ўқнинг равон айланиши учун хизмат қилади).

СЎНГАК (т.) - суяк, устихон.

СЎПОҚ (т.) - ясси ва чўзиқ (асосан, бош ва юз тузилиши, бичими ҳақида).

СЎРИ (ар.) - 1. Ток, ковок ва шу каби ўсимликларни кўтариб кўйиш учун шийпон шаклида, тик ёки қия қилиб кўтарилган қурилма; 2. Нарса кўйиш ва ёйиш учун қурилган, тўрт оёққа ўрнатилган тахта супа.

СЎҚА (т.) - ер хайдаш учун ишлатиладиган чўян тишли содда асбоб; омоч.

СЎҚИМ (т.) - сўйиш учун семиртирилган, бўрдоки қора-мол;

СЎҚИР (мўт.) - кўр, ожиз;

СЎҚМОҚ (т.) - одамлар қатнови натижасида ўз-ўзидан юзага келган ёлғизоёқ йўл.

СЎҚҚА (т.) - ҳеч кими йўк, ёлғиз, яққа.

СЎҚҚАБОШ (т.) - 1. Ҳеч кими йўк, ёлғиз; 2. Уйланмаган, бола-чақа қилмаган; бўйдоқ, ёлғиз.

СЎҒД (тар.) - қадимда Зарафшон ва Қашқадарё воҳасида яшаган аҳоли.

СЎҒД ЁЗУВИ (тар.) - сўғдийлар ёзуви. Сўғд ёзуви мил. авв. сўнги минг йилликнинг охирларида оромий алифбосидан аж-ралиб чиққан. Араб ёзуви сингари ўнглаган чапга қараб ёзилган ва ўқилган. Қадимги манбаларда сўғд алифбосида 25 харф мавжуд-лиги таъкидланган, бироқ турли жойлардан топилган сўғд ёзуви ёдгорликларида харфларнинг умумий сонидан фарқлар бор. Сўғд ёзувининг миллод бошларига оид энг қадимги намунаси Самарқанд яқинидаги Толи барзу деган жойдан топилган.

СЎҒУШ (м.-т.) - “уруш” деган маънони англаган.

СЎҒИ (ар.) - масжидда намоз ўқийдиганларнинг сафларини тартибга солувчи шахс. Муаззин вазифасини ҳам бажариши мум-кин.

СЎҒИМ (т.) - XV-XVI асрлардаги кўчманчи уруғларнинг ўз хонлари, султонлари олдидаги мажбуриятларидан бири. Қадимдан кўчманчиларда кишга гўшг тайёрлаб қўйиш одағи бўлган. Бунинг учун улар ўзларининг чорвасининг маълум қисмини сўяр эдилар. Буни улар сўғим сўйиш дейишарди. Сўғим сўйиш пайғида ҳар бир кўчманчи хонга, султонга ва зодагонларга сўғим учун мол олиб келиши керак бўлган.

Т

- ТААДДИ (ар.) - шафқатсиз эзиш; зулм, жабр;
- ТАБАА (ар.) - бирор давлат фуқароси; фуқаролар.
- ТАБАРЗИН (ф.-т.) - 1. Ўрта асрларда урушда ишлатилган дастаси узун, болтага ўхшаш ҳарбий қурол номи. Эгарнинг қошига бойланган; 2. Қаландарнинг ҳассаси.
- ТАББОХ (ар.) - Ўрта Осиё худудларида XX аср бошларига қадар тўйларда меҳмонлар олдига таом қўювчи киши. Таббохликни маҳаллада махсус сайлаб қўйилган киши олиб борган.
- ТАБЛА (ар.) - оғлар турадиган оғилхона; отхона.
- ТАБЛ (ар.) - катта ногора, довул.
- ТАБОР (ф.-т.) - бирга кўчиб юрадиган лўйилар тўдаси ва уларнинг кўч-кўрони, шунингдек, уларнинг кўнган жойи.
- ТАВАЛЛО (ар.) - ёлвориш, ялиниб сўраш, илтижо.
- ТАВАЛЛУД (ар.) - тутилиш, дунёга келиш.
- ТАВАНБОШИ (ф.-т.) - таванларни қабул қилиб олиш, меҳмонларга патнис тузаш учун таванхонага бош қилиб қўйилган аёл.
- ТАВАНХОНА (ф.-т.) - тўй ва зиёфатларда меҳмонларга патнис тузаладиган, совға-саломлар, тўёналар, таванлар қабул қилиб олиннадиган хона.
- ТАВАН, ТОВОН (ф.-т.) - тўй ва таъзия муносабати билан хонадонларда қавм-қариндош ва яқин кишилар томонидан келтириладиган ашёларни ўрнига қайтариш одаги. Таван, одагда, Ўрта Осиё халқлари, айниқса, ўзбеклар ҳаётида уругчилик давридан давом этиб келган. Таван тўпланадиган жой таванхона, Сурхон-дарё вилоятида эса тавоқхона дейилади.
- ТАВАЧИ (ф.-т.) - муҳим топшириқларни бажарувчи киши.
- ТАВОЧИ (м.) - XIII-XVII асрларда Ўрта Осиё ҳамда Эронда хон ва подшоҳлар саройида хизмат қилган олий ҳарбий мансабдор. Тавочи зиммасига ҳарбий юриш кўзда тутилганда, тобе вилоятлардан озик-овқат, қурол-аслаҳа, от-улов билан белгиланган миқ-

дорда лашкар тўплаб келиш, ҳарбий юриш олдидан ҳамма қўшинларни кўриққа ҳозирлаш, ҳарбий юриш вақтида дам олиш ва уни ўтказиш учун қўшинни кулай ўринга жойлаштириш, душман қароргоҳига яқинлашиб, уни камал қилувчи қўшинларни жой-жойга қўйиш, асирлар ва жиноятчиларнинг жазоланишини назорат қилиш, камал ҳавфи тутилганда теварак атрофдаги қишлоқлар аҳолисини қалъага кўчириб келиш каби вазифалар юкланган.

ТАВРОТ (ар.) - христиан ва яҳудийларнинг муқаддас китоби. Таврот “Қадимий ақд”нинг биринчи 5 китобидан (Борлик; Чикиш; Ловий; Сонлар; Иккинчи конун.) иборат. Иудаизмнинг талқинига кўра, Худо тавротни Пайгамбар Мусога ваҳий қилган. Шунинг учун ҳам у кўпинча “Мусо конунлари” деб аталади.

- ТАВИР (?) - диққакдан кичик, узун сочоқли, эгар остидан икки ёкка ёйиб ташланадиган от абзали.
- ТАВКАРГИР (?) - қиморда ютуқдан чўтал олувчи; чўталчи.
- ТАВОНГАР (ф.-т.) - бадавлат, давлатманд, бой.
- ТАВОНО (ф.-т.) - забардаст, бақувват.
- ТАВОФ (ар.) - муқаддас, табаррук деб ҳисобланган кимса, нараса, жой атрофини зиёрат қилмоқ.
- ТАВСИФНОМА (ар.+ф.-т.) - бирор кишининг сифатлари баён қилинган ҳужжат.
- ТАВСИЯ (ар.) - 1. Бирор иш, лавозим, ўқиш ва шу қабиларга лойиқ санаб тақдим этиш; 2. Маслаҳат, кўрсатма.
- ТАВҚ (ар.) - тавқи лаънат - жазо тариқасида гуноҳдорнинг бўйнига кийгизиб кулфлаб қўйиладиган кунда.
- ТАГКУРСИ (ф.-т.) - ўриндик; хайкал ости қурилмаси, пойдевор.
- ТАГНУСХА (ар.+ф.-т.) - асл нусха; муаллиф кўлэмаси.
- ТАГСИНЧ (ар.+ф.-т.) - синчли иморатнинг пойдеворига ётқизиладиган ва устига синчлар қадаладиган узун, бақувват ёғоч.
- ТАДРИЖАН (ар.) - изчиллик билан, аста-секинлик билан.
- ТАЖАММУЛ (ар.) - безатилган, гўзал.
- ТАЖНИС (ар.) - 1. Сўз ўйини; 2. Омоним сўзлардан иборат кофияли шеър. *Масалан, туюқ.*

ширишдан бошланади. Ўрта Осиёда нақшбандийлик, кубравийлик, яссавийлик тариқатлари тарқалган.

ТАРКАШ (ф.-т.) - тери ёки ёғочдан ясалган пиёла ҳамда коса ёглофи.

ТАРЛОН (т.) - ола-була, хол-хол, чавқар.

ТАРМИТ АНТИОХИЯСИ (тар.) - Антиох I Сатер томонидан хозирги Термиз ўрнида қайтадан қурилган шаҳар (хозирги Эски Термиз харобаси ўрнида). В.Тарн маълумотларига қараганда, Эски Термиз шаҳри дастлаб Александр Македонский томонидан қурилган. Эр.ав. III-II асрларда у Окс Александрияси деб аталган.

ТАРНОВ (ф.-т.) - сув, суюқлик оқиб ўтиши учун металл ёки ёғочдан ясалган нов ёки ариқча.

ТАРНОВЧЎП (ф.-т.) - тиззага қўйиб устида чок тикиладиган тарновчасимон косибчилик асбоби.

ТАРОВИХ (ар.) - диндорлар томонидан рамазон ойи давомида, яъни рўза тутиш кечалари ўқиладиган кўшимча намоз.

ТАРОЗИ (ф.-т.) - оғирлик ўлчаш асбоби.

ТАРОЗИБОН (ф.-т.) - тарозида тортувчи, тарозида тортиш ишини бажарувчи.

ТАРОЗУ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури бозордаги тарози учун олинган.

ТАРОЗУ ЮЛДУЗИ (ф.-т.) - Тарозу юлдузлар туркуми. Туркларнинг тақвимида мезон (сентябрь) ойи ҳам тарозу деб аталган.

ТАРСО (ф.-т.) - гайридин, кофир.

ТАРХОН (м.) - 1. Ўрта асрларда туркий халқлардаги феодал номи; 2. Ўрта Осиё хонликларида феодалларнинг давлат солиқларидан озод қилинган ер-сув, мол-мулклари.

ТАРХ (ар.) - кўриниш; лойиха, режа.

ТАРҒИЛ (т.) - йўл-йўл сарғиш ва қорамтир ранг.

ТАРҒУ (м.) - қимматбаҳо қизил толадан тўқилган чин матоси.

ТАСБЕХ (ар.) - Аллоҳнинг номи зикр этиб саналадиган мунчоқ шодаси.

ТАНДАЧИ (т.) - танда кўювчи уста.

ТАНДИР (ар.) - нон ёпиш учун ишлатилган маҳсус лой ўчоқ.

ТАНОБ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида экин майдонини ўлчаш учун ишлатиладиган юза бирлиги. 1 таноб 3600 м²

ТАНОБЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида ҳосилдан олинadиган солиқлар хажмини белгилловчи амалдор.

ТАНОБ ПУЛИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида ҳар бир таноб беда майдони учун йилга 40 танга миқдорда ундирилган солиқ. Шунингдек, у боғ солиғи деб ҳам юритилган.

ТАНСУҚ (ТАНСИҚ) (т.) - ҳадя, инъом. Хон ва подшоҳларга қилинадиган инъомлардан бири. Қўлликда тансуқоғ деб юритилади.

ТАНТИ (т.) - ҳеч нарчасини аямайдиган, хотам; мард.

ТАНТИҚ (т.) - ортик эркалатиб, талтайтириб юборилган, талтайган; эрка.

ТАНЧА (т.) - сандал.

ТАНХО (м.) - Ўрта Осиёда мавжуд бўлган суюрғолнинг бир кўриниши бўлиб, у фақат ҳарбийларга берилган. Танхо ҳам суюрғолга ўхшаб пул, мол-мулк, ер-сув тариқасида берилган.

ТАРАҚАЧИ (т.) - Кўқон хонлигида қозихона ва маҳкамалар қошидаги амаллардан. Одатда, у мерос қолган мол-мулкларни меросчиларга бўлиб (тарақа қилиб) берган.

ТАРИХНАВИС (ар.+ф.-т.) - тарихни ёзиб боровчи, солномачи.

ТАРИҚ (т.) - донини оклаб, сўк олинадиган бошоқли ўсимлик.

ТАРИҚАТ (ар.) - сўфийликка хос атама бўлиб, уч маънода ишлатилган: 1) умуман, сўфийлик йўли; 2) сўфийликнинг муайян тармоғи, йўналиши; 3) сўфийлик босқичларидан бири. Тарикатни сўфийлик йўналишлари, тармоқлари маъносида қўллаш кенгроқ тарқалган. Тарикатга қадам қўйиш - тирикчиликнинг бarchа ташвишларидан воз кечиш ҳамда ихтиёрни пирга топ-

ТАСВИР ВА ТАЪХИБ ИЛМИ (ар.) - Тасвир - суратга олиш; таъхиб - зарлаш, олтин билан қошлаш илми.

ТАФСИР (ар.) - умумий маънода, бирон нарсани шархлаш, талқин қилиш. Ислом анъанасида Куръони Карим, хадиси шариф ва бошқа диний манбаларни талқин қилиш тафсир дейилади.

ТАХАЛЛУС (ар.) - ёзувчи, rassom ёки артистлар анъанага кўра ўзига ўзи кўйиб олган бошқа ном.

ТАХМОН, ТАХТМОН (ф.-т.) - уй ёки айвон деворида - сандиқ ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йиғиб кўйиладиган тоқчаси-мон махсус жой.

ТАХТ (кад.ирон) - саройда ташкил этилган расмий қабул маросими ва турли тантаналарда ҳукмдор ўтирадиган махсус жойга ўрнатилган серхашам ўриндик.

ТАХТАКАШ (ф.-т.) - устма-уст кўйилган икки тахтачадан иборат, орасига бирор нарса, масалан, тайёрланган дўппи кўйиб сиқиш, тах солиш учун ишлатиладиган асбоб; исканжа.

ТАХТИРАВОН (ф.-т.) - Шарқ мамлакатлари ва Жанубий Америкада: олий мартабали шахслар ўтказилиб, елкада олиб юриладиган, усти берк ҳашамдор замбар.

ТАХУРАР (т.) - ўтил тўйига агаб тикилган кўрпа-тўшакларни тахмондаги сандиқ устига кўз-кўз қилиб йиғишга - тахт уришга бағишланган, фақат хотин-қизлар иштирокида ўтказиладиган кичик тўй маросими.

ТАЪЗИЯ (ар.) - йўқловнинг энг буюги. Марҳум ва марҳуманинг йўқлаб бориш, унинг қариндош-уруғлари, фарзандларидан кўнгил сўраш.

ТАШДИД (ар.) - араб ёзувида ундошнинг такрорийлигини билдириш учун ундош устига кўйиладиган диакритик белги.

ТАШРИХ (ар.) - шарх, комментарий.

ТАШТ (ф.-т.) - 1. Лаган, тогора; 2. Дастшўй

ТАШТХОНА (ф.-т.) - подшоҳнинг кундалик турмуши ва қабул маросими учун зарур бўлган буюмлар омбори. Таштхона бошлиғи меҳтари таштдор деб аталган.

ТАШҒАЛИ (т.) - кўнгирот қабилиси таркибидаги уруғлардан бирининг номи.

ТАЪЛИФ (ар.) - ёзма асар, иншо, китоб.

ТАЪХИР (ар.) - кечикиш, хаяллаш; тўхтаб қолиш; ўз вақтида келмаслик ёки қилмаслик, бажармаслик.

ТАЪҚИБ (ар.) - зимдан, билдирмасдан кўз-қулоқ бўлиб кузатиш, суриштириш.

ТАЯММУМ (ар.) - сув бўлмаган жойда тупроқ, пахта, латта каби нарсалардан фойдаланиб олинадиган шартли таҳорат.

ТАҚА (т.) - от туёғи остига миҳланадиган ярим доира шаклидаги металл буюм.

ТАҚВИМ (ар.) - 1. Ўрта асрларда мамлакат ерининг кенглиги, узунлиги ва бу ерлардан келадиغان фойдалар; 2. Сайёраларнинг йиллик ҳол ва ҳаракатларини кўрсатувчи жадвал (календарь).

ТАҚВОДОРЛИК (ар.+ф.-т.) - барча динларда ўта диндорларга нисбатан ишлатиладиган атама. Ўрта Осиёда динга жуда берилган, ҳудожўй одамлар тақводор дейилган.

ТАҚИМ (т.) - 1. Оёқнинг тиззадан букиладиган жойи; 2. Ўрта Осиё худудларида қўлланилган узунлик ўлчов бирлиги.

ТАҚИНЧОҚ (ў.) - кулоқ, бўйин, бармоққа тақиладиган безак буюми.

ТАҚРИР (ар.) - 1. Хат, мактуб, нома; 2. Ёзма таҳлил; илмий текшириш.

ТАҚЯ (ар.) - сидирға магодан тайёрланган гулсиз дўппи.

ТАҲАММУЛ (ар.) - кийинчиликка бардош бериш; чидам, сабр, тоқат.

ТАҲОРАТ (ар.) - ибодат қилиш, намоз ўқиш, куръон тиловат қилиш олдидан бет, кўл, оёқ ва бошқа аъзоларни ювиш, покланиш.

ТАҲРИР (ар.) - ёзма ишни, асарни тузатишлар киритиб яхшилаш, тузатиш.

ТАҲСИЛ (ар.) - ўқиш, билим олиш.

ТАХСИН (ар.) - мамнуният билан берилган юкори бахо; мактов, тасанно.

ТАХҚИР (ар.) - хўрлаш, хақорат қилиш, камситиш; хақорат.
ТЕВАЧИ (т.+ф.-т.) - сорбон; туякаш, туя карвонининг бошлиғи.

ТЕГАНА I (ф.-т.) - 1. Пойабзал қолипнинг устки ва остки қисми орасига қоқиладиган пона; 2. Чарм ва шу каби қалин-қағ-тик нарсаларни тикишда ишлатиладиган қатта йўгон игна.

ТЕГАНА II (ф.-т.) - 1. Тегирмон тошлари орасидан чиқаётган ун тушиб йиғиладиган гардшисмон жой; 2. Отларда бўладиган, тери остини шишириб, қабартирадиган касаллик.

ТЕГАРЧИК (ф.-т.) - арава гилдирагининг гардиши, дўтини.
ТЕГДОР (ф.-т.) - тагдор, тагли, тубли.

ТЕГИРМОН (т.) - ғаллани, донни янчиб ун қилиш; ун тортиш учун мосланган қурилма ва шундай қурилма ўрнатилган бино.

ТЕГИРМОН ҲАКИ (т.+ф.-т.) - тегирмонда донни унга айлангириб берилгани учун олинадиган маълум миқдордаги меҳнат ва хизмат ҳақи.

ТЕГИРМОНЧИ (т.) - тегирмон эгаси, хўжайини ёки тегирмонда ишлайдиган киши.

ТЕМИР ДАРВОЗА (тар.) - форс манбаларида "Дара-и Аҳанин", араб манбаларида "Баб-ал-Ҳадид", туркий манбаларда "Темир-копул", мўғул манбаларда "Темир-Капалэк" деб берилган. Ҳозирги Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари чегарасида жойлашган тарихий-географик ёдгорлик. Узунлиги 2 км, кенлиги 10-20 метрдан иборат тор дара. У жуда қатта харбий ва савдо аҳамиятига эга бўлган. Айнан шу дара, Суғд орқали, Бақтрияга, Ҳиндистонга ва, аксинча, Ҳиндистон ҳамда Бақтриядан Суғдга ўтувчи энг қисқа йўл ҳисобланган. Илк маълумотлар Сюён Цзан (630 й.) давриддан бошланган. Араб, форс, Ҳитой, Европа, Ўрта Осиё ёзма манбаларида жуда кўплаб маълумотлар берилган.

ТЕМУРИЙЛАР (тар.) - 1370-1507 йилларда Темурийлар давлатида ҳукмронлик қилган сулола. Асосчиси - Амир Темур. Темурийлар Чигатой улусида кучайиб кетган феодал тарқоқлик

натижасида ҳокимият тепасига келди. Самарқанд ва Хирот Темурийлар давлатининг пойтахти бўлган. Темурийларнинг ҳукмронлик қилган йиллари: Амир Темур ибн Тарагай Баходир (1370-1405 йй.); Халил султон ибн Мироншоҳ (1405-1409 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими, 1409-1411 йй.) Рай шаҳри ҳокими; Шоҳрух ибн Темур (1396-1490 йй.) Хуросон ҳокими, 1409-1447 йй.) Темурийлар давлатининг олий ҳукмдори.; Улугбек ибн Шоҳрух (1409-1447 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими, 1447-1449 йй.) Темурийлар давлатининг олий ҳукмдори; Абдуллагиф ибн Улугбек (1449-1450 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими; Абулқосим Бобир (1449-1457 йй.) Хуросон ҳокими; Абдуллоҳ Мирзо ибн Иброҳим султон (1450-1451 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими; Султон Маҳмуд ибн Абулқосим Бобир (1457-1459 йй.) Хуросон ҳокими; Абу Саид ибн Султон Муҳаммад (1451-1458 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими, 1458-1469 йй. Темурийлар давлатининг олий ҳукмдори); Султон Аҳмад ибн Абу Сайид (1469-1494 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими); Султон Маҳмуд ибн Абу Сайид (1494-1498 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими); Султон Али ибн Султон Маҳмуд (1498-1500 йй.) Мовароуннаҳр ҳокими). 1500 йили Мовароуннаҳр Шайбонийхон бошлиқ кўчманчи ўзбеклар томонидан босиб олинган, фақат Хуросон Темурийлар кўлида қолган. Султон Хусайн Бойқаро (1470-1506 й.й. Хуросон ҳокими); Бадиуззамон (1506-1507 й.й. Хуросон ҳокими). 1507 йили 20 майда Шайбонийхон Хиротни эгаллади. Темурийлар сулоласига мансуб сўнгги ҳукмдор Заҳириддин Бобур Афғонистонга кочиб бориб, у ерда 1508 йили мустақил давлат тузди. У 1525 йили Шимолий Ҳиндистонни босиб олиб, у ерда янги Бобурийлар империясига асос солди.

ТИЖОРАТ (ар.) - савдо-сотик.

ТИЗГИН (т.) - иш хайвонини бошқариш учун хизмат қиладиган чизимча, жиллов.

ТИЗГИНЛАМОҚ (т.) - от, эшак ва бошқа хайвонлар бошига тизгин боғламоқ, тизгин солмоқ.

ТИЙУЛ (м.-т.) - Ўрта Осиёда феодализм даврида "танҳо" атамаси тийул маъносида ишлатилган. Абдураззоқ Самарқандий асарига харбий амалдорларга озик-овқат учун бериладиган маош тийул деб номланган. XVI асрнинг иккинчи ярмида, шартли равишда муваққат инъом қилинган ер тийул ҳисобланган. Бек ёки ҳоким бирон кимсага муайян хизматни бажариб турган вақтида

тасаруф қилиши учун, ёки каттароқ хизмати эвазига вақтинча ёки умрбод фойдаланиш учун тийўл берган. Тийўл аста-секин, вақтинча тасаруф қилинадиган шартли мулкдан мерос тарикасида ўтадиган мулкка айланади.

ТИЛЛАКОР(И) (ф.-т.) - тилла билан безатилган.

ТИЛЛАҚОШ (ф.-т.) - хотин-қизларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешанага тақиладиган безак буюми.

ТИЛОВАТ (ар.) - Куръон ўқиш, Куръондан бир сура ўқиш.

ТИЛСИМ (ар.) - сеҳрлаб кўйилган, сеҳрли нарса; ҳеч ким қира олмайдиган сеҳрли жой.

ТИЛСИМ ХАТ (?) - абжад орқали ёзилдиган сеҳрли, маҳсуе хат тури. Дуо, тумор ёзишда фойдаланилган.

ТИЛХАТ (т.) - қарз ёки бошқа бирор нарса олганлик ёхуд ўз зиммасига олинган мажбурият, ваъда ва шу қабилар ҳақида жавобгар ялаҳс томонидан имзо чекиб тасдиқлаб бериладиган расмий ҳужжат.

ТИМ (ф.-т.) - қадимда, асосан, йирик шаҳарлар марказида, очик бозор ва қарвонсаройлар ёнида қурилган савдо расталари. Тимлар қатга-кичик ҳар мил дўкон ва устахоналарни бирилаштирган. Давлат томонидан қурилган тимлардан унган солиқ давлатга, шахсий тимлардан унган солиқ тим эгасига теккан. Тим Ўрта Осиё, Озарбайжон ва Яқин Шарқ мамлакатларида кўп бўлган. Абдуллахон тими Бухородаги энг қатга савдо растаси бўлган.

ТИМБОН (ф.-т.) - тим соқчиси, бозор қоровули.

ТИР (ф.-т.) - ўк; ёй ўқи.

ТИРА (ф.-т.) - бўлак, парча, қисм. Мол-мулкнинг бир қисми.

ТИРАНДОЗ (ф.-т.) - қамондан ўқ отувчи; қамонқаш.

ТИРБАНД (ф.-т.) - киши ёки нарсалар билан тўлган, бутунлай банд, бўш жой йўқ.

ТИРКАШ (ф.-т.) - арава шотисини эгар устида тутиб турувчи, икки учи бириктирилган қалин қайишдан иборат отарава абзали. Теридан ёки тут, олча дарахтлари наваларидан тўжилади.

ТИКИН (?) - идишларнинг оғзига тикиб кўйиладиган қопчоқ.

ТИҚМАЧОҚ - ичига ниқтаб бирор нарса тикилган қопча, халта.

ТИҒ (ф.-т.) - 1. Қилич, ханжар, пичок, найза каби совуқ қуролларнинг умумий номи; 2. Кесувчи асбоб, қурол-яроғ ва шу қабиларнинг кескир қирраси, дами.

ТИҒЛИ (?) - кесувчи ёки найзали асбоб билан қуролланган, тиғи бор.

ТОАТ (ар.) - Оллоҳга сизиниш, ибодат.

ТОАТ-ИБОДАТ (ар.) - узлуксиз тоат ва ибодат.

ТОБГИР (ф.-т.) - улоқчи, пойғачи отни тобга келтирувчи ва отнинг тобга келганлик даражасини аниқловчи мутахассис.

ТОБЕ (ар.ТОБЕЪ) - хоким қўл остидаги, унга бўйсундирилган, қарам.

ТОБЕИНЛАР (ар.) - Муҳаммад асҳобларини кўрган кишилар.

ТОБИЪИН (ар.) - саҳобалардан сўнг ислом ақоиди, шарияти ва аъёналарини давом эттирганлар; улар бевосита саҳобаларнинг издошлари ҳисобланган.

ТОБУТ (ар.) - киши оламдан кўз юмгач, жасад солиниб мозорга елкама-елка кўтариб бориладиган тўрт дастали мослама.

ТОБУТКАШ(ар.+ф.-т.) - бирга тобут кўтарувчиларнинг ҳар бири.

ТОБУТСОЗ (ар.+ф.-т.) - тобут ясовчи уста; тобутчи.

ТОБУТХОНА(ар.+ф.-т) - масжид, ва қабрийонлар ҳузурдаги тобут сақланадиган жой.

ТОВА (ф.-т.) - қовурма овқат пишириш учун хизмат қиладиган, гир атрофи қайрилган ясси металл идиш.

ТОВОНДОР (ф.-т.) - етказилган зарар учун товон тўловчи; тўловдор.

ТОВОЧИ (ф.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида XV-XVI асрларда амалда бўлган ҳарбий амал. Лашкар тўллаш, уни ҳарбий юриш-

лар ва жанг олдида махсус тартиб билан жойлаштириш ишларига бошчилик қилувчи ҳарбий мансабдор

ТОВОҚ, ТАБАҚ (ар.) - 1. Сопол коса. 2. Лаган.

ТОЖ (ф.-т.) - 1. Шохларнинг хукмронлик рамзи бўлган, қимматбаҳо тошлар қадалган зийнатли бош кийими; 2. Баъзи кушларнинг бошидаги этдор ўсимта; 3. Кўш атрофида, кун тутулиш пайтларида яхши кўринадиган ёриқ гардиш.

ТОЖИР (ар.) - тижоратчи, савдогар.

ТОЙ I (т.) - отнинг икки яшардан кичик боласи.

ТОЙ II (ф.-т.) - катта тўп қилиб тахлаб ёки босиб боғланган мол ва шу тарздаги мол ўтчови.

ТОЙДИ (?) - болаларнинг ошиқ ўйинларидан бири (бунда рақибнинг чикка ёки пукка ошиғини ўз ошиғи билан уриб тойдирган ютади).

ТОЛҚОН (т.) - ковурилган дон, қуритилган нон ва шу кабилардан туйиб тайёрланган емиш.

ТОЗИ (?) - Ўрта асрларда араб бўлмаган мусулмон муаллифлари арабларни шу ном билан атаганлар.

ТОШ (т.) - масофа ўлчов бирлиги. Ўтмишда Ўрта Осиёда кенг ишлатилиб келинган агама. Тахминан, 8,9-9,5 чақиримга тенг бўлган. Тош ўрнига баъзан *йиточ* сўзи ҳам ишлатилган.

ТОШ АРРОДА (т.) - қамал вақтида ишлатиладиган ҳарбий қурол.

ТОШЛОҚ (т.) - тош босган, тоши кўп деган маънони билдиради.

ТОШ РАЪДИ - қалъанинг девор ва эшикларини бузиш учун тош отадиган махсус қурилма. Ўрта асрнинг ўзига хос тўпи.

ТОҚИ (ар.) - 1. Васса; 2. Қоровулларнинг шақилдоғи; 3. Кўйлакнинг елка қисмига ичидан қўйилган астар.

ТОҚИЛИ (ар.+ф.-т.) - шипига тоқи терилган; вассали.

ТОҒБЕГИ (т.) - кишлоқ жамоасига тегишли бўлган яйлов, адир, тоғ бойлиқларидан фойдаланиш устидан назорат қилувчи амалдор.

ТОҒАР (т.) - Кўчманчи ўзбек давлатида аҳолининг ўтрок қисмидан олинadиган солиқнинг бир тури. Тоғар асосан, кўшинни озиқ-овқат билан таъминлаш учун олинadиган солиқ ҳисобланган.

ТОҒУТ (ар.) - бут, Оллоҳдан бошқа сиғинадиган нарса, иблис, шайтон.

ТОХАРИСТОН (тар.) - Амударёнинг ўрта ва юқори оқимидаги икки соҳилини ишғол этган ерларнинг ўрта асрлардаги номланиши. Айнан мана шу сарҳадда вужудга келган давлат Тоҳаристон деб аталган бўлиб, у 27 та мустақил вилоятлардан иборат бўлган.

ТОХИРИЙЛАР (тар.) - Тоҳирийлар давлатини бошқарган сулола. Асосчиси - Тоҳир ибн Хусайн. Тоҳирийлар сулоласи хукмдорлари: Тоҳир ибн Хусайн (821-822 йй.), Талха ибн Тоҳир (822-828 йй.), Абдуллох ибн Тоҳир (828-844 йй.), Тоҳир II ибн Абдуллох (844-862 йй.), Муҳаммад ибн Тоҳир (862-873 йй.).

ТУВОҚ (т.) - қозон қопқоғи.

ТУЖЖОР (ар.) - савдогар, тожир.

ТУЗОҚ (т.) - қуш тутиш учун, одагда, қилдан ясаладиган сиртмоқли мослама.

ТУЗОҚЧИ (т.) - тузоқ ясовчи ва тузоқ қўйиб ов қилувчи.

ТУЗУК (м.) - қонун-қоидалар тўплами; низом.

ТУЙНАК (т.) - янги тугилган, хали етилмаган қовун.

ТУЙНУК (т.) - қадимда уйларга ёруғ тушиши, тутун чиқиб кетиши учун хизмаг қиладиган тешик.

ТУЙЮУҚ, ТУЮҚ (т.) - сўз ўйинига, шаклдош сўзлар қофиясига асосланadиган тўрт сатр шеър.

ТУЛ (?) - эри ёки хотини ўлиб ёлғиз қолган; бева.

ТУЛЛАК (?) - бултурги, қари (икки, уч йиллик) туллаган бедана.

ТУЛЛАКХОНА (?) - отларни бўрдоқига боқиш учун мосланган оғилхона.

ТУЛПОР (?) - наслдор, чопқир, учқур от; аргумок.

ТУЛУМ (?) - 1. Терисига похол тиқилган буюк (боласи ўлган сигирни йдириш учун қилинади); 2. Ичига похол ва шу кабилар тикиб қотирилган хайвон, қуш ва шу кабилар; 3. Меш, саноч, бурдук.

ТУМА (тар.) - кўчманчи ўзбек уруғларидан бирининг номи.

ТУМАН I (м.) - 1. Ўн минг деган маънони англатади. Ўн минг аҳолиси бўлган ёки ўн минг кишилик кўшин етказиб беришга қодир бўлган музофот, яъни округ. Шунингдек, ўн минг отликдан ташкил топган кўшин ҳам туман деб аталган; 2. Октябрь инқилобига қадар Ўрта Осиёда маъмурий-хулудий бўлиниш; уезд.

ТУМАН II (ф.-т.) - Эронда 1932 йилга қадар муомалада бўлган пул бирлиги.

ТУНҚАТОР (т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида ҳукмдорни кечаси кўриқлаб чиқувчи ҳарбий хизматчи.

ТУРА (т.) - одам бўйига мос қилиб тайёрланган қалқон бўлиб, уни жангчилар уруш даврида олдиларига тутганлар.

ТУРНАЧИ (?) - ҳарбий қаторни сафлаш билан шуғулланувчи зобит, қадим Туркистонда ва Усмонлилар давлатида човуш ҳам дейилган.

ТУРОН МАМЛАКАТИ (тар.) - араб ва форс тилларида ёзилган қадимги манбаларда Амударёнинг шимолида жойлашган ерлар ва у ерда истиқомаг қилган туркий халқлар шу ном билан аталган.

ТУРКЛАР (тар.) - 1. Туркиянинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ, турк халқи; 2. Туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқларнинг умумий номи.

ТУРКОЛОГ (р.) - туркология бўйича мутахассис, олим; туркшунос.

ТУРКОЛОГИЯ (р.) - туркий халқларнинг тили ва маданиятини ўрганувчи фанлар мажмуи; туркшунослик.

ТУСКАВУЛ (м.) - йўл соқчиси.

ТУРУНЖ (?) - апельсин.

ТУТАК (ф.-т.) - қўлда пахтадан ип йигиришда ишлатиладиган қовоқ найча.

ТУТУН ПУЛИ (т.) - XIX асрда Хива хонлигида мавжуд бўлган солиқ тури. У ховли пули деб ҳам аталган.

ТУХСИ (тар.) - туркий қабилалардан бирининг номи. Улар VIII-X асрларда Еттисувда, Иссиқкўлнинг жанубида яшаганлар. Тухсилар VII-VIII асрларда туркеш қабил аиттифоқи таркибида бўлиб, Туркеш хоконлигининг сиёсий ҳаётида фаол қатнашиб келганлар. Тухсилар асосан, кўчманчи қорвадорлар бўлиб, доимо бир ердан иккинчи ерга қўчиб юрганлар. 766 йил қарлуклар Еттисувни эгаллагач, тухсилар қарлуклар таркибига кириб, ўзбек элатининг шаклланиш жараёнида фаол қатнашганлар.

ТУШОВ (т.) - от-уловнинг олдинги оёқларини маташтириб боғлайдиган арқон (мослама).

ТУЯКАШ (?) - ўз туясида қиракашлик қилувчи ёки бировнинг туясини хайдовчи киши.

ТУЯСАНДИҚ (?) - катта сандиқ.

ТУЯТИШ (?) - дони йирик хосил (анор, бутдой ҳақида).

ТУҚБЕГИ (ТУҒБЕГИ) (м.-т.) - Бухоро хонлигидаги ҳарбий мансаблардан бири. Туғ (туқ)-байроқ. Туқбеги хон кўшинининг асосий байроғини кўриқловчи ва юриш вақтида уни кўтариб юрувчиларга бошчилик қилган ҳарбий мансабдор.

ТУҒ, ТУҚ (м.-т.) - қадимги давр ва ўрта асрларда кўшинларни бир-биридан ажратиб турадиган белги (нишон). Туғ учи думалок таёқ ёки учига тилла шар боғланган найзага от ёки ҳўкиз думи илиб ясалган.

ТУҒЁН (?) - тошқин, сув тошқини.

ТУҒРО (т.) - насх хатининг бир тури.

ТУҒРО (т.) - подшоҳ ва хонларнинг фармонлари бошида уларнинг номи ва амалларини кўрсатувчи махсус харфлардан иборат белги.

ТУҒРОЙ (?) - салжўқийлар саройида давлаг девонининг бошлиғи, қотиб.

ТУҒЧИ (т.) - туғни кўтариб юрувчи аскар; у байроқдор ёки алампардор деб ҳам аталган.

ТУҒЧИБОШИ (т.) - ҳарбий қисм байроғи (туғи)ни олиб

ТЎҚИМ (т.) - жазлик ёки эгар остига қўйиладиган, одатда кигиздан қилинадиган от-улов абзали.

ТЎҚМОК (т.) - 1. Дастаси ва уриладиган қисми кўпинча ёғочдан қилинадиган, босқонга ўхшаш асбоб; 2. Турли механизм ва қурилмаларнинг уриладиган, зарб берадиган қисми; 3. Ғалла янчадиган босқонсимон ибтидоий асбоб.

ТЎҚОЛ (т.) - шохи йўк, шохсиз.

ТЎҚСОБО (т.) - ҳарбий унвон. XVI-XVIII асрларда Ўрта Осиё хонликларида хон байроғини қўриқлаган махсус ҳарбий қисм бошлиғи. XIX асрда эса умуман бир полкдан иборат бўлган ҳарбий қисм бошлиғи.

ТЎҒОН (т.) - сувни тўсиш, бўғиш учун хизмат қиладиган қурилма ёки иншоот.

ТЎҒОНОҚ (?) - аравага ортилган юкни маҳкамловчи арқоннинг учига боеланадиган қатта ёғоч илгак.

ТЎҒУЗ (ТЎҚҚИЗ)-ЎҒУЗ (тар.) - илк ўрға асрларда уйғур қабила иттифоқи тўғуз-ўғуз деб аталган. Уйғурларнинг илк аждодлари теле қабила иттифоқи таркибида бўлган. Кейинчалик қучайиб, 663 йили биринчи мустақил Уйғур хоқонлиги барпо этилади.

У

УВА (т.) - тоғ ёнбағрининг емирилиши, уқаланишидан ҳосил бўладиган текислик, майдон.

УВАДА (т.) - йиртилиб, титилиб кетган деган маънони билдиради.

УВАЛИ-ЖУВАЛИ (т.) - кўп майда фарзандли, неварачеварали.

УВАТ (т.) - дала ёки экин майдони ичида, киргоқларида қолдирилган бўш ер, тор йўл; марза.

УВОҚ (т.) - увалаш натижасида ҳосил бўлган майда бўлакча.

УГРА (т.) - юпка ёйилган ҳамирни 3-4 см узунликда, жуда энсиз кесиб тайёрланган суюк овқат.

УД (ар.) - мусика асбобининг номи, барбад.

УДАЙЧИ (ар.+ф.-т.) - асли, "худайчи" бўлиб, Хива ва Қўқон хонликлари ҳамда Бухоро амирлигида саройда тантанали маросимларни ташкил этувчи ва уни ўтказишга жавобгар шахснинг лавозими бўлиб, у Бухоро амирлигида амир хузурида бий ёки додхо даражасидаги мансабдор ҳисобланган. Удайчи доимо амир хузурида бўлиб, давлат ишлари ҳақида амирга доимий ахборот бериб турган. Шунингдек, унинг хизматида бошқа давлатлардан келган элчилар ва давлат вакиллари давлат раҳбарларининг олдига, яъни қабулхоналарига бирга ҳамроҳлик қилиб олиб кириш юклатилган.

УДУМ (ар.) - хар бир уруғ, қабила, элат, миллат ва халққа тегишли бўлган, улар томонидан қабул қилинган тартиб; одат, расм; анъана.

УЕЗД (р.) - Чор Россияси ҳукмронлиги даврида Туркистон ўлкасида жорий этилган маъмурий-ҳудудий бўлима.

УЗАНГИ (т.) - минниш ва оёқларни тираб ўтириш учун хизмат қиладиган от абзали.

УЗЛАР (тар.) - қадимги туркий қавм. Узлар VII-VIII асрларда Еттисув ва Сирдарёнинг ўрта оқимларида яшаб Турк хоқонлиги, кейинчалик Туркеш хоқонлиги ва Қарлұқ давлати таркибида бўлган. Узларнинг бир қисми гарбга силжиб, VIII аср охириларида Орол денгизининг жануби-шарқий ҳудудларига бориб ўрнашиб ўғузлар тасарруфида бўлиб келганлар. Кейинчалик узларнинг бу гуруҳи яна ҳам гарбга силжиб, Жанубий рус чўллари орқали Ғарбий Европа (Юнонистон, Венгрия)га ўтиб кетганлар. Узларнинг кейинги авлодлари гагауз номи билан хозир ҳам Молдавияда, Руминияда ва Венгрияда яшайдилар. Узларнинг салмоқли қисми ўзбек халқининг таркибига кирган. Булар, асосан, Зарафшон воҳасининг ўрта оқимларида (қора уз), Навоий туманида, Каттақўрғон туманининг "Улус" жамоа ҳўжалигида хозир ҳам яшайдилар. Узларнинг қаттагина гуруҳи Қарши чўлида: Хардури, Талоктепа, Шўрабозор, Утамали қишлоқларида яшайдилар.

УЗЗОЛ (?) - ўзбек халқ куйларидан бири.

УЗЛАТ (ар.) - кишилардан узок, якка холда яшаш; ёлгизлик.
УЗМА (т.) - юпка ёйилган хамирни кўлда узиб, киймали шўрвага солиб пишириладиган таом.

УЙ (т.) - яшашга, ишлашга хизмат қиладиган қурилма, бино, хона.

УЙКЎРАР (т.) - киз томоннинг бўлажак куёв яшайдиган уй-жой билан танишув маросими.

УЙРУҚ (м.-т.) - 1. Дастлаб амир ёки хоннинг хотини, болалари, хизматкорлари яшаган чодирлар уйруқ деб аталган; 2. Кейинчалик уйруқ деганда ҳарбий ҳаракатлар вақтида кўшин ортидан борувчи қарвон тушунилган. Унда ҳукмдорнинг хизматкорлари, қарам ахли, қурол-яроғ, озик-овқат ва бошқалар олиб юрилган.

УЙҒУРЛАР (тар.) - Ғарбий Хитойда, шунингдек, Ўрта Осиёнинг баъзи ҳудудларида яшовчи туркий тилда сўзлашувчи халқ, уйғур халқи.

УКПА (т.) - майин, юпка чарм.

УКПАР (т.) - укки пати (одатда, болалар кийимлари, асосан, бош кийимини безатиш учун унга чатиб кўйилади).

УЛАМО (ар.) - Ислом илоҳиётчилари ва ҳуқуқшунослари, шунингдек, диний муассасаларга, қозилик маҳкамаларига, ўқув юр்தларига мутасадди бўлган барча мусулмон диндорлари уламолар деб юритилган. Уламо сўзи факат дин соҳасидаги билимдон кишиларга нисбатан ишлатилган ва ишлатилмоқда. Дунёвий фанлар бўйича билимдонларга нисбатан эса олим ибораси кўлланилади.

УЛГУРЖИ (т.) - кўтара, катта ҳажмда.

УЛЖА, ЎЛЖА (т.) - ғанимат, мағлуб душмандан қўлга тушган бойлик.

УЛОВ (т.) - миниб юриладиган хайвон, иш хайвони.

УЛОҚ (т.) - 1. Эчки; 2. Кўпқари - ҳар бир отлик ўртага сўйиб ташланган улоқни (одатда эчки ёки кичикроқ бузоқни) бир-биридан куч билан тортиб олиб, тезроқ маррага элтиб ташлаш учун қурашдан иборат спорт мусобақаси.

УЛОҚЧИ (т.) - улоқ мусобақасида қатнашувчи киши; чавандоз.

УЛТОН (т.) - қорамол терисидан тайёрланган чарм; тагчарм.

УЛУС (м.) - тор маънода маълум бир уруғ, қабила яшаб турган сарҳадни ифодалаган; кенгрок маънода эса хон ва унинг оила аъзоларига тегишли ерлар ва уларга бўйсунувчи ҳамда шу ерда истиқомат қиладиган аҳолини қамраб олган маълум бир сарҳад тушунилган. Тарихий манбаларда Жўчи улуси, Нўғой улуси, Шайбон улуси, Ўзбек улуси каби улуслар мавжуд бўлганлиги тўғрисида жуда бой маълумотлар мавжуд.

УЛУФА (ар.) - Ўрта Осиёда ҳарбий кўшин ва лашкар ихтиёридаги от-улов учун аҳолидан тўпланадиган натурал солиқ. Жангчиларга бериладиган маош ҳам улуфа деб аталган. Улуфа атамаси тарихий манбаларда XII асрдан маълум.

УЛУШ (т.) - тақсимланадиган нарсанинг бирор кимсатга тегадиган ёки тегишли қисми, бўлаги; хисса.

УЛУҒ (т.) - 1. Эгаллаган ўрни, ҳажми гоят йирик; жуда катта, улкан, буюк; 2. Ҳар томонлама ортик, устун; қудратли; 3. Беҳиёс талантили, истеъодли, қобилиятли.

УЛУҒВОР (т.+) - 1. Савлат тўқиб турадиган, салобатли; 2. Кўп ва катта мақсадларни ўз ичига олган; буюк; 3. Ҳурматга, олқишга сазовор; юқори даражадаги, олижаноб.

УЛФАТ (ар.) - сўхбат, зиёфат ва шу қабилада бирга бўладиган кишилар орасидаги дўстлик, ўртоқлик муносабатлари; улфатчилик.

УМАРО (ар.) - юқори мансабли ҳарбий амалдор, ҳарбий бошлик.

УММАВИЙЛАР (тар.) - араб халифалари сулоласи (661-750 йй.). Асосчиси мақкалик йирик савдогар ва қурайшийлар зодағони Абу Сўфённинг ўғли Муовиядир. Муовия халифа Али хокимиятини тан олишдан бош тортиб, Дамашқда ўзини халифа деб эълон қилган. 658 йили улар ўртасида уруш бошланган. Уч ой давом этган жанг натижасиз тугаган. Али вафотидан (661 й.) сўнг араб зодагонлари ва ҳарбий бошлиқлар ёрдамида Муовия ягона ҳукмрон бўлиб қолади. Шу билан уммавийлар халифалик тахтини эгаллайди. Уммавийлар пойтахти Дамашқ бўлган. Уммавийлар даврида араблар шарқда Табаристон, Журжон, Мовароуннаҳр ва Синдни, ғарбда Шимолий Африка ва Испаниянинг катта қисми-

ни босиб олганлар. 747-750 йилларда Абу Муслим раҳбарлигидаги кўзғолон натижасида Уммавийлар сулоласи вакили халифа Марвон II тахтдан туширилади ва ҳокимият аббосийлар қўлига ўтади.

УММАТ (ар.) - бир миллат, бир дин, бир мазҳабга мансуб кишилар, халқ.

УММОН ДЕНГИЗИ (тар.) - ҳозирги Арабистон денгизи қадим замонда шундай аталган. Форс-тожик манбаларида у Дарёи Уммон деб берилган.

УММОН (ар.) - денгиз, баҳр.

УМОЧ (т.) - уваланган хамир солиб пиширилган суяқ ош.

УМР (ар.) - тутилгандан то бу оламдан ўтунгача бўлган давр.

УМРА (ар.) - Исломи анъанасида кичик ҳаж. Қазба зиёратига бориладиган муайян кунлардан бошқа вақтда Маккага бориб ҳаж қилиш "кичик ҳаж" деб ҳисобланган ва у умра деб аталган.

УМУМБАШАРИЙ (ар.) - бутун инсониятга, одамзодга оид.

УНВОН (ар.) - сарлавҳа, мансаб ва амал белгиси, даражаси.

УНГУР (т.) - тоғлиқлардаги тик ўйик жой; гор.

УНУР (т.) - тоғ ёнбағридаги ўйик жой

УРВОҚ (т.) - хамир муштлаётганда, ёяётганда хамирнинг тахта ёки суфрага ёпишиб қолмаслиги учун, остига сепиладиган ун.

УРОН (ф.-т.) - жанг пайтида аскарлар тарафидан бир-бирларини йўқотиб ёки алашиб ўлдириб қўймаслик учун қилинган маҳсус чакирик, хайқирик, нидо, шиор.

УРУШ (т.) - жанг, қуролли кураш.

УРУҒ (т.) - бир ажлoddан тарқалган қон-қариндошларнинг жамоа бўлиб уюшуви.

УРУҒ-АЙМОҚ (т.) - қариндошлик муносабати билан ўзаро боғланган ва бир жойда яшайдиган кишилар; қариндош-уруғ.

УРФ (ар.) - анъана сифатида умумхалқ томонидан қабул қилинган тартиб-қоида.

УРЧУҚ (т.) - кўлда ип йиғириш учун ишлатиладиган,

икки томони учли, ўртаси йўғонроқ таёкча, йиғириш қуроли.
УСТУРЛАБ - астрономлар ишлатган асбоблардан бирининг номи.

УЧ (т.) - учига пахта ўраб, ёглаб, марҳум арвоҳига атаб пайшанба, жума оқшомлари ёкиб қўйиладиган чўп.

УЧОВОРА (т.) - уч киши баҳам кўришига мўлжалланган.

УШОҚ (т.) - ноннинг майда увоклари.

УШР (ар.) - мусулмон мамлакатларида натура шаклида ундирилган солиқ. Ушр солиги ҳар йили деҳқончилик, чорвачилик, балиқчилик маҳсулотлари ва бошқалардан олинган. Дастлабки даврларда сайидлар, йирик мусулмон диндорлари, шунингдек, айрим амирлар ҳамда "ислом лашкарига ўз ихтиёри билан таслим бўлган" хулудлар халқидан ундирилган. Ушр олинган ер-сув "мулки ушрия" деб аталган.

УШУК (т.) - совуқ.

УШШОҚ (ар.) - "Шашмақом"нинг иккинчи мақомлар гуруҳига оид куй ва шу куйдаги кўшиқнинг номи.

УЮР (т.) - орасида бир айғири бўлган биялар тўдаси.

УЮРМА (т.) - ўралиб ҳаракат қилувчи кучли шамол; бўрон, гирдибод.

УҒРУК (т.) - подшоҳ, хон ва султонларнинг оила аъзолари ва уларнинг тирикчилиқ анжомлари ортилган қарвон.

Ф

ФАЙЗИ (ар.) - Бухоро амирлигида XVI-XX асрларда мавжуд бўлган амал. Унга шаҳардан ташқарида ва қўшинлар қўноғидан ташқари жойларда белгиланган нарх-навонинг ва тошу тарозининг тўғрилигини ҳамда диний урф-одатларга амал қилинишини назорат қилиш юклатилган. Бу амалга сайидлардан ёки уламолардан тайинланган.

ФАЙТОН (р.) - кўтарма соябонли енгил извош арава.

ФАЙТОНЧИ (р.) - фойтон хайдовчи киши.

ФАЛАК (ар.) - 1. Ердан гумбаз, кубба шаклида бўлиб кўринадиган хаво бўшлиғи, осмон гумбаз; 2. Олам, коинот, дунё.

ФАЛАК ШЕРИ (ар.) - Миррих (Марс) сайёрасига ўрта аср Шарқ шоирлари томонидан берилган нисбат.

ФАЛАКИЁТ (ар.) - астрономиянинг XX асрнинг 40-йилларигача ўзбек тилида ишлатилиб келган эски номи. Ҳозир ҳам айрим Шарқ халқлари тилларида қўлланилади.

ФАЛЛОҚ (ар.) - эски мактабларда гуноҳкор болаларга жазо берадиган одам.

ФАЛЛОҲ (ар.) - Араб мамлакатларидаги ўтроқ дехқон.

ФАРАК (ПАРАК) СУВИ (тар.) - Сирдарёнинг ўнг irmoғи ҳисобланган Чирчиқ дарёсининг ўрта асрлардаги номларидан бири. Дарёнинг Чирчиқ деб аталиши Амир Темур замонидан бошланган.

ФАРАНГ (ф.-т.<ар.) - француз, умуман, овруполик.

ФАРВАРДИН (ф.-т.) - Эрон кўёш йилининг биринчи ойи бўлиб, у 21 мартдан 20 апрелгача бўлган вақтга тўғри келади.

ФАРД (ар.) - 1. Якка, ёлғиз; 2. Классик лирикада бир байтдангина иборат кичик мустақил шеър.

ФАРЗ (ар.) - шариатда ҳамма мусулмонлар бажариши шарт бўлган қатъий талаблар ва меъёрларни аниқлашчи диний ҳуқуқий тушунча. Қуръонда кўрсатилган диний эътиқод, маросим, урф-одат талаблари, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар фарз тушунчасига киритилган.

ФАРЗИН (ф.-т.) - шахмат ўйинида энг кучли дона, сипоҳ.

ФАРЗОНА (ар.+ф.-т.) - кўп нарсадан хабардор; оқил, дошиманд.

ФАРМОЙИШ I (?) - ҳар бир ташкилот, муассаса, идора раҳбари томонидан чиқариладиган ички ҳужжат.

ФАРМОЙИШ II (ф.-т.) - бирор ишнинг бажарилиши ҳақида бериладиган буйруқ, топшириқ, кўрсатма.

ФАРМОН I (ф.-т.) - фақат давлат бошлиғи томонидан чиқариладиган ҳужжат.

ФАРМОН II (ф.-т.) - 1. Бирор ишнинг бажарилиши ҳақида

бериладиган буйруқ, топшириқ; амр; 2. Ҳокимият органи ёки давлат бошлиғининг қонун кучига эга бўлган буйруғи, фармойиши.

ФАРМОНБАРДОР (ф.-т.) - буюрилган ишни бекаму кўст бажарадиган, бировга сўзсиз қулоқ соладиган; итоаткор.

ФАРМОННОМА (ф.-т.) - ёзма равишда берилган фармон, ёзма буйруқ.

ФАРСАХ (ФАРСАНГ, ПАРСАНГ) (ф.-т.>ар.) - Шарқда, жумладан, ўрта Осиёда қадимдан ишлатилиб келинган масофа ўлчов бирлиги. Бир фарсах 9-12 минг кадамга ёки 6-8 км га тенг бўлган.

ФАРСАХ ПУЛИ (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида йўл учун олинган солиқ тури.

ФАРРОШ (ар.) - асл маъноси "гилам тўшовчи". Подшоҳлар, хонлар, амирлар ва феодал-аслзодалар хузуридаги кичик сарой хизматчиси ҳисобланган. Унинг зиммасига меҳмон кутиш учун зарур бўлган барча анжомларни ҳозирлаш вазифаси юклатилган. Шунингдек, вақт ўтиши билан унинг маъноси ҳам кенгайиб борган. Жумладан, сўнгги ўрта асрларда Бухоро амирлигида амир ошхонасининг бошлиғи, бош пазанда маъносида қўлланилган бўлса, Хива хонлигида сарой ҳовилларини супурувчи маъносида ҳамда ўрта Осиёдаги мадраса ва мачитларда супуриб-сиддириб турувчи, гиламлар ва тўшакларни тўшовчи хизматкор маъносида ҳам қўлланилган.

ФАРРОШБОШИ (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида амир ошхонасининг бошлиғи, яъни бош ошпаз фаррошбоши деб аталган.

ФАРҚАДОН (?) - Қутб юлдузи атрофида жойлашган икки юлдуз; Кичик Айиқ юлдузи.

ФАС (?) - баъзи Шарқ мамлакатларида кийиладиган бош кийим; хожи дўппи.

ФАСИҲ УЛ-БАЁН (?) - чиройли баён этувчи, сўз устаси.

ФАСОҲАТ (ар.) - чиройли ва ёқимли сўзлаш қобилияти, нутқнинг аниқ ва равлонлиги.

ФАТВО (ар.) - Исломда муфтий ёки уламолар кенгаши томонидан диний, ҳуқуқий, сиёсий ҳамда ижтимоий масалаларда

бериладиган қарор, ҳукм ёки изоҳ. Фатво диний жамоалар, муас-
сасалар ва мусулмонлар томонидан бажарилиши мажбурийдир.
Фатво Қуръон, ҳадислар ва шариатга ёки илгари берилган фат-
воларга асосланиши керак.

ФАТҲ (ар.) - ўзига бўйсундириш, забт этиш, эгаллаш; босиб
олиш.

ФАҚИР (ар.) - 1. Камбағал, кашшок, мухтож киши; 2. Та-
саввуфдаги оқимлардан бири.

ФАҚИХ (ар.) - шариат илмини, шариат ҳукмларини яхши
билувчи киши. Фих, яъни ислом ҳуқуқшунослиги бўйича шу-
ғулланувчи ҳуқуқшунослар фақиҳлар деб аталган. Ўрта асрларда
фақиҳлар ўртасида 3 даража бўлган: юқори даража - мужтаҳиди
мутлақ, ўрта даража - мужтаҳиди муносиб, кўйи даража -
мужтаҳиди амалиёт.

ФЕҲРИСТ (ар.) - китоб мундарижаси, дафтар, каталог.

ФИДӢА (ар.) - ўз жони эвазига бериладиган мол ёки маб-
лағ.

ФИДОЙИ (ф.-т.<ар.) - бирор кимса, нарса ёки ғояга астой-
дил берилган, унинг учун жондан кечिशга ҳам тайёр; содиқ.

ФИРӢАВН (ар.) - қадим Мисрда ҳукм сурган шохлар.

ФИРДАВС МОНАНД (тар.) - Ўрта асрларда Самарқанд
шаҳри оби-хавосининг тозалиги, ажойиблиги ҳамда гўзаллиги
учун уни гўёки жаннатдан олинган каби тақлид этилиб, берилган
нисбат. Жаннатмакон.

ФИРОҚ (ар.) - энг яқин, сеvimли кишидан айрилиш;
айриллик, жудолик, хижрон.

ФИРУЗ (ар.<ф.-т.) - ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

ФИРУЗА (ар.<ф.-т.) - безак буюмлари учун ишлатилади-
ган, ҳаво ранг, кўкиш рангли, унча тиниқ бўлмаган қимматбаҳо
тош.

ФИРҚА (ар.) - 1. Гуруҳ, гўда; 2. *Айнаи*, партия.

ФИСҚ (ар.) - 1. Бировнинг орқасидан ёмонлаб тарқатилган
уйдирма гап; гийбат, игво; 2. Ахлоқий бузуқлик, фахш.

ФИТНА (ар.) - 1. Ғаразли мақсадга эришиш йўлида бировни
қоралаш учун қилинадиган яширин хатти-ҳаракат.

2. Маълум бир сиёсий мақсадга эришиш учун тил бирикти-
риш йўли билан бирор шахс ёки тузумга қарши ҳаракат.

ФИТР (ар.) - Исломда рўза муносабати билан бериладиган
садақа. Қуръонда бирор сабаб билан рўза тутолмай қолган киши-
ларнинг фитр бериши ёки ифторлик қилиши талаби қўйилган.
Ислом анъанасида рўза тутган ва тутмаган кишиларнинг барчаси
фитр тўлаши одат тусига кирган.

ФИТРОК (?) - эгар қошида бойлаб қўйиладиган тасма.

ФИҚҲ (ар.) - мусулмон ҳуқуқшунослиги, шариат қонун-
қоидаларини ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи ислом илоҳий-
тининг бир соҳаси. Фихқ диний ҳуқуқшунослик сифатида икки
соҳада - шариат манбаларини ишлаб чиқиш (усул ал-фиқҳ) ва
шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилиш (фуруъ ал-фиқҳ)дан
иборат бўлган.

ФОЗИЛ (ар.) - фан асосларини яхши эгаллаб олган киши;
олим.

ФОЗИЛА (ар.) - илм-фан асосларини яхши эгаллаган аёл;
олима.

ФОТИМИЙЛАР (ар.) - араб халифалари сулоласи (909-1171
йй.). Улар ўзларини Муҳаммад Пайғамбарнинг қизи Фотима
авлодлари деб ҳисоблайдилар. Фотимийлар Шимолий Африкада,
кейинчалик Мисрда ҳукмронлик қилганлар.

ФОТИХ (ар.) - бирор шаҳар, давлат, мамлакатни урушиб
қўлга киритган, забт этган, ғолиб; жаҳонгир.

ФОТИҲА (ар.) - Қуръони Карим биринчи сурасининг номи.
Фотиҳа 7 оятдан иборат. Мусулмонлар ундан дуо ўқишда кўп фой-
даланадилар. Фотиҳа сураси мазмунида Оллоҳнинг таъриф ва тав-
сифи ҳамда Оллоҳ ва инсон ўртасидаги муносабатни белгилорчи
асосий ислом ғояси ўз ифодасини топган. Мазкур сурада ислом
динининг асосий талаблари ўз аксини топгани боис “Уммул-
Қуръон”, яъни “Қуръоннинг онаси - асли” деб ҳам аталади.

ФУЗАЛО (ар.) - ўқимишли кишилар, фозиллар, зийлилар.

ФУНТ (р.<англ.) - Англия, Миср, Ливан, Ливия, Сурия ва

Суданда пул бирлиги. Фунт стерлинг Англияда 20 шиллингга тенг пул бирлиги.

ФУРКАТ (ар.) - ўзига азиз, сеvimли бўлган кимса ёки нарсадан узоқда яшаш; айрилиқ, хижрон.

ФУРҚОН (ар.) - Қуръоннинг яна бир номи, ҳақни ботилдан ажратувчи.

ФУСАҲО (ар.) - гапга чечан, чиройли гапирадиган кишилар, сўз усталари.

Х

ХАБАР (ар.) - бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақида маълумот; ахборот, дарак.

ХАБАРНОМА (ар.ф.-т.) - бирор нарса, воқеа ҳақида хабар берувчи хужжат; чақирув қоғози.

ХАБАРЧИ (ар.+ф.-т.) - Ўрта Осиё хонликларида хон ва маҳаллий ҳукмдорларнинг хат ва хабарларини ташувчи ёки етказувчи кичик лавозимдаги хизматкор.

ХАДАНГ (ф.-т.) - қайин сингари пишик дарахт. Ана шу дарахт чўпларидан тайёрланган ўқ - "тири хаданг", яъни хаданг ўқи деб аталган.

ХАЗАНАК (ф.-т.) - кузда йиғиштириб олинган ҳосилнинг қолдиги (полиз экинлари, олма, узум ва шу кабилар ҳақида).

ХАЗАР ДЕНГИЗИ (тар.) - IX-XV асрларда хозирги Орол денгизи шундай аталган.

ХАЗИНА (ар.) - 1. Давлат пули, қимматбаҳо нарсалари, умуман, бойлиги сақланадиган жой; 2. Бирор шахс, ташкилот ёки давлат ихтиёридаги қимматбаҳо буюмлар; маблағ, бойлик, давлат; 3. Ер ёки табиат бойликлари, табиий бойлик.

ХАЗИНАЧИ (ар.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида ҳазиначининг асосий вазифаси амир ҳазинасининг муҳофиза ҳисобланган. Ҳукуматнинг мол-мулки, омбори унинг қарамоғида бўлган. Мамлакатнинг қирим ва чиқимини дафтарга қайд этиш, омбордан

керакли нарсаларни олиш ёки унга қўйиш каби ишларнинг барчаси ҳазиначи томонидан амалга оширилган.

ХАЗОН (ф.-т.) - кузда сарғайиб тўкила бошлаган барглр.

ХАЙЛБОШИ (ар.+т.) - отлик аскарлар бўлинмасининг бошлиги. Сомонийлар ва салжуқийлар даврида сарой гуломларидан тузилган отлик гвардия бошлиги.

ХАЛАФ (ар.) - ворис.

ХАЛАЧ (тар.) - қарлук қабила иттифоқидаги қабилалардан бири. Буларнинг талай қисми VI асрда Тохаристон, Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларига бориб ўрнашиб, кейинчалик шу ерлардаги маҳаллий аҳолига аралашиб, уларга қоришиб кетган. Халачларнинг кичик бир гуруҳи Кофирниҳон дарёсининг қуйи оқимларида яшаб, XX аср бошигача ўз этник номларини сақлаб қолганлар.

ХАЛФА (ар.) - *аслида*, халифа, лекин халфа талаффузи билан XX аср бошларида қалар яна қўйидаги маъноларни аниқлаган: 1. Эски мактабларда ўқувчиларга етакчилик ва мактабдор домлага дастёрлик қилган бола. Халифани домла тайинлаган. Домла йўқ вақтларида у машғулотни давом эттирган. Ёшлитида халифалик қилган болалар кейинчалик мактабдор бўлганлар; 2. Устадан бир поғона наст даражали шахс. *Масалан*, бўзчилик, маҳсудўлик, дурадгорлик каби касбларда шогирдларга халфа бошчилик қилган ва иш ўргатган.

ХАЛФАНА, ХАЛИФОНА (ар.) - базм ва мажлисларнинг бир тури. Халфана, асосан, зиёфат ва кўнғил очиш мақсадида меҳнаткаш ўсмирлар томонидан уюштирилган. Халфана катталарнинг гап ва тўқмаларидан фарқ қилган. Халфана режавий асосда уюштирилмай, балки беш-ўн киши йиғилиб қолгандагина ташкил қилинган. Халфана кўпинча пайшанба кунлари ташкил этилган. Халфанда пул харажати ўртада бўлиб, солмана деб аталган. Халфана дастурхонига куюк ва суюқ овқатлар ҳамда ширинликлар қўйилган. Халфандада ҳар хил мавзуда суҳбатлар бўлган, хикоялар айтилган, қизиқарли ўйинлар ўйналган, муסיқа ва кўшиклр тинглаб, хордик чиқарилган.

ХАЛИФА (ар.) - ўринбосар, ноиб, муовин. Муслмон жамоаси ва муслмон теократик давлати (араб халифалиги)нинг диний ва дунёвий бошлиги. У Мухаммад Пайғамбарнинг ўринбосари,

уммавийлар давридан бошлаб эса, Оллохнинг ердаги ноибни ҳисобланган. Биринчи тўрт халифа (Абу Бакр, Умар, Усмон, Али) “ал-Хулафо ар-рошидун” номи билан машҳур бўлганлар. Уммавийлардан кейин аббосийлар, шунингдек, фотимийлар сулоласи вакиллари ҳам халифа унвони билан ҳокимиятни бошқарганлар.

ХАЛИФАЛИК (тар.) - халифа томонидан бошқариладиган давлат. Халифалик Муҳаммад Пайгамбар вафотидан сўнг (632 й.) вужудга келган. Биринчи тўрт халифа - чориёрлар (632-661 йй.) - Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алилар давлат бошлиғи вазифасини бажариш билан бирга барча мусулмонлар жамоаси раҳбарлари ҳам ҳисобланганлар. Халифалик 1258 йили, яъни Богдад мўғуллар томонидан эгалланган, тугатилган.

ХАЛҚОБ (ф.-т.) - чуқур жойларда туриб, йигилиб қолган сув.

ХАМАК, ХОМАК (ф.-т.) - пишиб стилмаган хом қовун; сапча.

ХАМИР (ар.) - унни сув ёки сутта аралаштириб қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ ва чўзилувчан қоримша.

ХАМИРГИР (ар.+ф.-т.) - хамир қилувчи шахс.

ХАМИРТУРУШ (ар.+ф.-т.) - хамирни ошириш учун ишлатиладиган ачитки.

ХАМПА (т.) - 1. Дон, ғалла ва шу кабиларни сақлаш учун қурилган маҳсус жой; кандик; 2. Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми.

ХАМСА (ар.) - беш дostonни ўз ичига олган асар.

ХАМСАНАВИС (ар.+ф.-т.) - “Хамса” ёзувчи шоир.

ХАНДАК (ар.) - ўра, тўсик. Ўрта Осиё худудларида ўрта асрларда душман ўтолмасин деб, калъа атрофида маҳсус хандаклар қазиб, уни сув билан тўлдириб қўйишган. Бу ўша даврда мудофаа тўсиқларининг бир тури ҳисобланган.

ХАНЖАР (т.) - иккала томони ҳам тигли пичоқ, дулама.

ХАНЖАРБОЗЛИК (?) - ханжар ишлатиб жанг қилиш.

ХАНЖУВАР (?) - қовун, тарвуз уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча.

ХАНФА (?) - нонвойхоналардаги хамир қориладиган ва ошириладиган қатта идиш; хамир тоғора.

ХАПАМАТ (?) - аёлларнинг ранг-баранг майда мунчок, маржон, нозик, садаф ва шу кабилардан тизиб ясаган, кўкракка тақиладиган маҳсус безаги.

ХАРАК (ф.-т.) - дугтор, танбур каби чолғу асбобларининг ипи ёки симларини кўтариб туриш учун ишлатиладиган тиргак.

ХАРВАР (ХАРВОР, ХАРБОР) (ф.-т.) - Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида, айниқса, Бухоро амирлиги худудида мавжуд бўлган оғирлик ўлчови. Бир эшак кўтара оладиган ўртача юк оғирлиги. Турли худудда миқдори турлича бўлган. Масалан, Тошкент оазисида у 5,5-6 пудга, Хўросонда эса у 3 барабар, яъни 16-18 пудга тенг бўлган.

ХАРОС (ф.-т.) - иш ҳайвонлари ёрдамида ҳаракатга келтириладиган тегирмон. Асосан, 2 та сўз хар (эшак) ва осий (тегирмон) сўзлари қўшилишидан пайдо бўлган. Жуда қадим даврлардан қўлланиб келинган.

ХАРЗИЙЛАР (?) - мунчок, маржон ва шунга ўхшаш зийнат буюмларини сотиш билан шуғулланувчи хорижий савдогарлар.

ХАРРОТ (ар.) - 1. Ёғочни ўйиб гул, безак солувчи уста, ёғочоз; 2. Тароқчи.

ХАРСАНГ (ф.-т.) - қатта табиий тош.

ХАС (ф.-т.) - 1. Қуруқ ўсимлик пояси; 2. Қуригилган ўт.

ХАСКАШ (ф.-т.) - хашак йиғиш учун ишлатиладиган узун дастали, кўп тишли иш қуроли.

ХАТИБ (ар.) - одатда, масжидда жума ва диний байрам кунлари, яъни хайит намозлари пайтида хутба ўқийдиган диндор.

ХАТКАШ (ар.+ф.-т.) - 1. Хат ёзиб берувчи; мирза; 2. Чизик, йўл ҳосил қиладиган қишлоқ ҳўжалик асбоби; маркёр.

ХАТ (ар.) - нома, мактуб.

ХАТМ (ар.) - тамом қилиш, тугатиш; охир, тамом.

ХАТМИ ҚУРЪОН (ар.) - мусулмонларда марҳумлар арвоҳига атаб, Қуръони Каримни бошидан охиригача қироат билан

уммавийлар давридан бошлаб эса, Оллохнинг ердаги ноибни ҳисобланган. Биринчи тўрт халифа (Абу Бакр, Умар, Усмон, Али) “ал-Хулафо ар-рошидун” номи билан машҳур бўлганлар. Уммавийлардан кейин аббосийлар, шунингдек, фотимийлар сулоласи вакиллари ҳам халифа унвони билан ҳокимиятни бошқарганлар.

ХАЛИФАЛИК (тар.) - халифа томонидан бошқариладиган давлат. Халифалик Муҳаммад Пайгамбар вафотидан сўнг (632 й.) вужудга келган. Биринчи тўрт халифа - чорийлар (632-661 йй.) - Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алилар давлат бошлиғи вазифасини бажариш билан бирта барча мусулмонлар жамоаси раҳбарлари ҳам ҳисобланганлар. Халифалик 1258 йили, яъни Боғдод мўғуллар томонидан эгаллангач, тугатилган.

ХАЛҚОБ (ф.-т.) - чуқур жойларда туриб, йигилиб қолган сув.

ХАМАК, ХОМАК (ф.-т.) - пишиб етилмаган хом қовун; сапча.

ХАМИР (ар.) - унни сув ёки сутга аралаштириб қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ ва чўзилувчан қоришма.

ХАМИРГИР (ар.+ф.-т.) - хамир қилувчи шахс.

ХАМИРТУРУШ (ар.+ф.-т.) - хамирни ошириш учун ишлатиладиган ачитки.

ХАМПА (т.) - 1. Дон, ғалла ва шу кабиларни сақлаш учун қурилган маҳсус жой; қандик; 2. Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми.

ХАМСА (ар.) - беш дostonни ўз ичига олган асар.

ХАМСАНАВИС (ар.+ф.-т.) - “Хамса” ёзувчи шоир.

ХАНДАК (ар.) - ўра, тўсик. Ўрта Осиё худудларида ўрта асрларда душман ўтолмасин деб, қалъа атрофида маҳсус хандаклар қазиб, уни сув билан тўлдириб қўйишган. Бу ўша даврда мудоффаа тўсиқларининг бир тури ҳисобланган.

ХАНЖАР (т.) - иккала томони ҳам тигли пичоқ, дудама.

ХАНЖАРБОЗЛИК (?) - ханжар ишлатиб жанг қилиш.

ХАНЖУВАР (?) - қовун, тарвуз уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча.

ХАНФА (?) - нонвойхоналардаги хамир қориладиган ва ошириладиган қатта идиш; хамир тоғора.

ХАПАМАТ (?) - аёлларнинг ранг-баранг майда мунчоқ, маржон, нозик, садаф ва шу кабилардан тизиб ясаган, кўкракка тақиладиган маҳсус безаги.

ХАРАК (ф.-т.) - дугтор, танбур каби чолғу асбобларининг иши ёки симларини кўтариб туриш учун ишлатиладиган тиргак.

ХАРВАР (**ХАРВОР**, **ХАРБОР**) (ф.-т.) - Ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида, айниқса, Бухоро амирлиги худудида мавжуд бўлган оғирлик ўлчови. Бир эшак кўтара оладиган ўртача юк оғирлиги. Турли худудда миқдори турлича бўлган. Масалан, Тошкент базисида у 5,5-6 пудга, Хуросонда эса у 3 барабар, яъни 16-18 пудга тенг бўлган.

ХАРОС (ф.-т.) - иш хайвонлари ёрдамида харақатга келтирилладиган тегирмон. Асосан, 2 та сўз хар (эшак) ва осие (тегирмон) сўзлари қўшилишидан пайдо бўлган. Жуда қадим даврлардан қўлланиб келинган.

ХАРЗИЙЛАР (?) - мунчоқ, маржон ва шунга ўхшаш зийнат буюмларини сотиш билан шуғулланувчи хорижий савдогарлар.

ХАРРОТ (ар.) - 1. Ёғочни ўйиб гул, безак солувчи уста, ёточсоз; 2. Тароқчи.

ХАРСАНГ (ф.-т.) - қатта табиий тош.

ХАС (ф.-т.) - 1. Куруқ ўсимлик пояси; 2. Қуритилган ўт.

ХАСКАШ (ф.-т.) - хашак йиғиш учун ишлатиладиган узун дастали, кўп тишли иш қуроли.

ХАТИБ (ар.) - одатда, масжидда жума ва диний байрам кунлари, яъни хайит намозлари пайтида хутба ўқийдиган диндор.

ХАТКАШ (ар.+ф.-т.) - 1. Хаг ёзиб берувчи; мирза; 2. Чизик, йўл ҳосил қиладиган кишлоқ хўжалик асбоби; маркёр.

ХАТ (ар.) - нома, мактуб.

ХАТМ (ар.) - тамом қилиш, тугатиш; охир, тамом.

ХАТМИ ҚУРЪОН (ар.) - мусулмонларда марҳумлар арвоҳига атаб, Қуръони Каримни бошидан охиригача қироат билан

ўқиб тамомлаш ва шу муносабат билан ўтказиладиган диний маросим.

ХАТНА (ар.) - мусулмонлар ва баъзи халқларда ўғил болалар жинсий азосининг уч қисми терисини қисман кесиб ёки кес-тириш.

ХАТНОМА (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ўтил боланинг суннат қилинганлиги учун олинadиган йигим.

ХАТТОТ (ар.) - чиройли ва аниқ ёздиган одам; каллиграф.
ХАТТОТЛИК (ар.) - ёзув, хат санъати, китоб кўчириш касби. Хаттоглик Ўрта Осиёда қадимдан ривож топган. Ёзув пайдо бўлгандан сўнг махсус кишилар хаттоглик билан шуғуллана бошлаганлар. Айниқса, араб ёзуви тарқалгандан кейин хаттоглик кенг ривож топган. Ўрта Осиёда матбаачилик вужудга келгунга қадар китоблар тайёрлаш, уларнинг нуқсасини кўлайтириш иши билан хаттотлар шуғулланганлар.

ХАТЧЎП (ар.+ф.-т.) - ўқилаётган бетни кейин осон топиш учун китоб ичига солиб кўйиладиган ранг-баранг ипак ўралган махсус узун чўп.

ХАЧИР (т.) - от билан эшакдан урчиган иш хайвони.

ХАШАР РУД (ф.-т.) - Бухоро амирлигида пойтахт шаҳар каналлари ва ариқларини тозалаш ишлари.

ХАҚИ ОСИЁ (ф.-т.) - Қаранг. Тегирмон ҳақи.

ХЕШ (ф.-т.) - қариндош, қариндош-уруғ, қавм-қариндош; яқин одам.

ХИВА БОТМОНИ (тар.) - 4416 мисқол, ботмоннинг чораги 10 сари ёки 1104 мисқол ҳисобланади, 10 сарининг ярмиси 40 ағри ёки 558 мисқолга тенг бўлади. Хива ботмони - рус оғирлик ўлчовининг 43 қадогига барабар бўлган. Шунга айтиб ўтиш керакки, оғирлик ўлчови бўлган 40 ағри (10 сари), Хивада 1/3 таноб ер микдорини ҳам белгилайдиган ўлчов бўлган. Бироқ XIX асрда Хивада давлат ўлчови тарикасида фақат Хива ўлчовигина амалда эди. Жойларда эса ҳар қайси ернинг ҳам ўз ўлчови бор эди.

ХИВИЧ (т.) - ҳўл, узун новда, хипчин.

ХИЗМАТНОМА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср -XX

аср бошида кози, бек ва бошқа амалдорлар томонидан ишни кўриб чиққанлиги муносабати билан олинган.

ХИЛОНДОН (ар.+ф.-т.) - ичига соқол тарок, қайрма пичоқ, тиш қовлагич каби буюмлар солиб, белбоққа осиб юриладиган чармдан ясалган кичик сумка.

ХИЛХОНА (ар.+ф.-т.) -қабристоннинг бирор уруғавлодга ёки маҳаллага, ўзига қарашли марҳумни дафн этиш учун ажратилган бир бўлаги, бир қисми.

ХИЛЪАТ (ар.) - одатда инъом, ҳадя қилинадиган қимматбаҳо тўн.

ХИНЗИР (ар.) - чўчка, тўнғиз.

ХИРАДМАНД (ф.-т.) - ақлли, ақл-заковат.

ХИРМОН (ф.-т.) - даладаги ҳосилни йиғиш ва тозалаш учун ажратилган махсус жой, майдонча.

ХИРМОН КЎТАРИШ (ф.-т.) - XIX -XX аср бошларида Ўрта Осиё хуудларида дехқонлар донни янчиб, тозалаб олгандан сўнг ҳосил йиғиб олиш ва уни тақсимлаш учун ўтказиладиган тантана. Далада, хирмон бошида дон йиғилган жой тўрт қисмга бўлинган. Унга Оллохдан барака сўраб, сўнг тиловат қилишган. Бадавлат хонадонлар жонлик сўйишган. Ҳамма нарса тахт қилиб кўйилгандан сўнг солиқ йиғувчи (амилан-и хирож) ва амлоқдор келиб, хирож миқдори ва шарият қонуни асосида белгиланган солиқ ушр миқдорини аниқлашган. Ундан кейин ҳосил эгаси хирмоннинг шарқий тарафига ўтиб катта ғалвирни дон билан тўлдириб бошқа одамга берган. У олдиндан тенг 4га бўлинган чизик ичига донни тўккан. Ушбу тўрт қисмнинг бири келаси йил учун уруғликни аниқлашган, иккинчиси йил давомида истеъмол қилиш учун, учинчиси солиқларни тўлаш, ҳунармандларни рози қилиш, диндорларга бериш учун ва тўртинчиси кўшчилар ҳақи ҳисобланган. Хирмон кўтариш тантанасида катта бир ғалвир донни четга олиб кўйишган ва сўнгра уни камбағалроқ оилалардан бирига беришган. Бу ҳаққи Оллох ҳосил эгаси омборига олиб борилган.

ХИРОЖ (ар.) - Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиёда давлат томонидан ундирилган ер солиғи. Хирож Ўрта Осиёда VII асрда араблар томонидан жорий қилинган. Хива ва Кўкон хонликлари ҳамда Бухоро амирлигида хирож йи-

ғиш учун ҳар бир вилоятга сарқор, қишлоққа девонбегни ва қотиб тайинланган. Хива хони Муҳаммад Раҳим I (1775-1825 йй.) хирожни пул билан ундиришни жорий қилган. Бунда хирож етиштирилган хосил микдоридан эмас, балки ер эгасининг ҳўжалиги ва ер майдонига қараб олинган. Кўкон хонлиги Россия томонидан босиб олингандан кейин хирож бу ерда ҳам натура ўрнига пул билан ййгиладиган бўлган.

ХИРОМ (ф.-т.) - чиройли юриш, ноз-таманно билан қадам босиш.

ХИРПА (т.) - бир томони тошга ишқаб силлиқланган; сийқаси чикқан, силлиқ (ошиқ ҳақида).

ХИРҚА (ар.) - дағал матолардан қураб тикилган либос; дарвешлар кийими.

ХИРҚАПЎШ (ар.+ф.-т.) - жанда кийган; дарвешлик қилувчи.

ХИТОЙЛАР (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Хитой уругининг келиб чиқиши, асосан, II асрда Ўрта Осиё ва Қозогистоннинг бир қисмини босиб олган қорахитойларга боғлиқ.

ХИТОБ (ар.) - 1. Ҳаяжонни ифодаловчи нидо, қичқирик; 2. Бировга мурожаат қилмоқ.

ХИТОБНОМА (ар.+ф.-т.) - бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундаб ёзилган мактуб, ёзма чақирик, мурожаатнома.

ХОБГОҲ (ф.-т.) - ухлайдиган хона, ётокхона.

ХОКАНДОЗ (ф.-т.) - олов, кул ва шу кабиларни олиш, ташиш учун ишлатиладиган дастали асбоб; оловқурак.

ХОКИСОР (ф.-т.) - ниҳоят даражада содда, камтар.

ХОКРЕЗ (ф.-т.) - мулоффа мақсадида қалъа девори остига тупроқдан уюлган махсус ўр - тепалик.

ХОЛА (ар.) - онанинг синглиси ёки опаси.

ХОМА (ф.-т.) - қалам.

ХОММАПИШ (ф.-т.) - болаларнинг кўча тупроғини гўмбаз қилиб уйиб, устидан сув сеппиб қотирғач, тепаси ва ёнларидан тешиқ очиб, ичига олов ёқиб ўйнайдиган ўйини.

ХОМТАЛАШ (ф.-т.) - бирор жонлик сўйиб, гўшт-ёғини текинга улашиш.

ХОМТАРАШ (ф.-т.) - ёғоч ёки тахтани чопиб йўниш, дастлабки пардозсиз текислаш.

ХОМУТ (р.) - от бўйнига киритилиб, икки ёнидан арава шотиси учига сириб боғланадиган ёғоч буюм.

ХОН (т.) - туркий халқлар ва мўғул хукмдорларининг унволи. Дастлаб, қабила бошлиғи, кейинчалик олий хукмдорни ағалатган. Салжукийлар ва Хоразмшоҳлар даврида вилоят ёки шаҳар ҳокими, мўғул феодал империясида улус бошлиғи хон деб ағалатган. Мўғул феодал империяси инкирозидан сўнг ташкил топган давлатларда олий хукмдор хон, подшоҳлик қилмаган Чингизийлар эса султон деб юритилган. Кўкон, Бухоро (1753 йилгача) ва Хива хонлигида хукмдорлар ҳам ўзларини хон деб атаганлар.

ХОНАҚОҲ (ф.-т.) - шайх ва дарвишлар зикру само қиладиган хона, масжид. Ислом дини тарқалиши билан юзага келган. Дарвишлар, зиёратчилар учун тунаш жойи сифатида масжид, мақбараларнинг бир қисми тарзида қурилган. Дарвишлар уюшмаларининг маркази сифатида қурилган йирик хонақоҳларнинг қатта заллари, уларнинг атрофларида эса зиёратчилар учун хужралар бўлган. Кейинчалик маҳалла, қишлоқ масжидларининг намоз ўқиладиган хонаси ҳам хонақоҳ деб ағалган.

ХОНАҚОҲНИШИН (ф.-т.) - хонақоҳдан чиқмасдан тоат-ибодат билан шуғулланадиган, кўпинча, умрини хонақоҳда ўтказадиган; тарки дунё қилган.

ХОНЗОДА (т.+ф.-т.) - хоннинг фарзанди (ўғли ёки қизи), хон авлоди.

ХОНИЙ (т.+ф.-т.) - подшоҳ ва султонлар тарафидан элчиларга, мударрис ва илми толибларга уларнинг маоши сифатида вақти-вақти билан бериб туриладиган пул инъоми. Бу инъом олувчиларнинг мартабаларига қараб берилган.

ХОНЛИК (т.) - хон томонидан бошқариладиган давлат. Ўрта Осиёда XVI аср охирида иккита хонлик - Бухоро ва Хива хонлиги вужудга келган. XVIII асрда Кўкон хонлиги вужудга келган. XVIII аср охири XIX аср бошидан бошлаб Бухоро амирлик деб юритилган.

ХОНСОЛАР (т.ф.-т.) - дастурхончи маъносини англатган. Подшо ва хонлар ҳузуринда овқат тортиш ишларини бошқарувчи шахс ҳисобланган.

ХОН ТАНГРИ (т.) - Тиёншон тоғининг қадимий номи.

ХОНУМОН (ф.-т.) - уйдаги мол-мулк, бор бисот, бойлик.

ХОПТУР (ф.-т.) - хирмонда дон янчиш учун ишлатиладиган хайвонларнинг чапдан охиригиси.

ХОРАЗМ ДЕНГИЗИ (тар.) - IX-XV асрларда ҳозирги Каспий денгизи шундай аталган.

ХОСУ ОМ (ар.) - юқори табақадаги кишилар ва омма.

ХОСХОНА (ар.+ф.-т.) - 1. Катта мансаб эгалари ёки ҳукумат бошлиғи турадиган жой, сарой; 2. Бирор шахснинг ўзига тегишли бўлган, ўзигина фойдаланадиган уй, хона.

ХОТАМ (ар.) - имзо ўрнини босиш учун мактуб охирига чекиладиган ва мактуб эгасининг номи ўйилган тамга, муҳр (бу кўпинча узук кўзига ўрнатилар ва қўлга тақиб юриларди).

ХОҚОН (т.) - турк, хитой, мўғул ҳукмдорлари унвони. Ҳоқон атамасинилк бор 312 йилга оид бўлган Хитой йилномаларида учрайди. Дастлаб, жужан қабилалари бошлиқлари ҳоқон деб аталган. VI аср ўрталаридан Турк ҳоконлиги ҳукмдорлари ҳам ҳоқон номини олган, кейинчалик бошқа турк қабилалари ҳукмдорлари ҳам ўзларини ҳоқон деб атаётган.

ХОҲИШНОМА (ф.-т.) - Бухоро амирлигида мунший томонидан амирнинг хоҳиши ва иродаси асосида ёзилган хизмат ва-рақаси.

ХУДОЙИ (ф.-т.) - марҳумлар руҳига бағишлаб ёки бирор иллатдан эсон-омон қутулганлиги учун худо йўлига қилинадиган садақа, қурбонлик, зиёфат.

ХУМ (ф.-т.) - бирор суюқлик, дон ва шу қабиларни сақлаш учун турли қатталиқда ясаладиган оғзи торроқ сопол идиш.

ХУМДОН (ф.-т.) - қулоччиликда лойдан ясалган идишлар ёки гишт пишириладиган ўчоқ.

ХУМДОНЧИ (ф.-т.) - ҳумдонда гишт ёки қулоччилик маҳсулотларини пишириш билан шуғулланувчи ишчи.

ХУМЧА (ф.-т.) - унча қатта бўлмаган, кичик хум.

ХУНДОР (ф.-т.) - хун талаб қиладиган; қасоскор.

ХУНРЕЗ (ф.-т.) - қон тўқувчи, жаллод.

ХУНУК ОБ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида гарми-обдан сўнг иккинчи маротаба экин экиш амалга оширилган. Иккинчи марта экин экиш олдида ерни совуқ сув билан суғориш усули. Ушбу суғориш усули асад ва сумбула (июль-август) ойларида амалга оширилган.

ХУРЖУН (ф.-т.) - эгар устига ёки елкага ошириб ташланадиган, юк солинадиган икки кўзли қоп, қўш халта.

ХУРМА (т.) - қатик ивитиш учун ишлатиладиган сопол идиш; кўшқулоқ.

ХУТБА (ар.) - жума ва улуғ айём кунлари масжидда имом хатиб томонидан айтиладиган ояту хадислар, панд-насихатлар. Шунингдек, ўрта асрларда халифа ва маҳаллий ҳукмдор номини тилга олиб имом томонидан ўқиладиган дуо ҳам хутба дейилган.

ХУФИЁНА (ар. ф.-т.) - бошқаларга билдирмасдан; яширин равишда.

ХУФТОН (ф.-т.) - қуёш ботгандан бир-икки соат ўтгач ўқиладиган сўнги, кечки намоз; қуёш ботганидан бир-икки соат кейинги вақт.

ХҲД (ф.-т.) - қадимги замонларда на ўрта асрларда уруш вақтида қийиладиган узун учли, ўқ ўтмас жез қалпоқ.

ХҲЖА (ар.) - 1. Биринчи араб истилочиларининг Мовароуннаҳрда яшаган авлодлари "хўжа" деб аталган; 2. Тор маънода, асосан Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари ўртасидаги феодал ижтимоий табақа. Хўжалар Сайидлардан кейинги ўринда турган. Кенг маънода, феодал жамиятдаги ҳукмрон табақалар вақили. Хўжаларнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар мавжуд. Баъзи маълумотларда хўжалар дастлабки тўрт халифа - Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алидан тарқалган дейилса, бошқа манбаларда арабларнинг истилочилик юришларида бошчилик қилган саркардаларнинг насли деб ҳисобланади. Хўжалар ислом оқсуяк табақаси сифатида маълум имтиёзларга эга бўлганлар, Улар кўп ҳолларда ўлим, тан жазоси, урушларда қатнашиш ҳамда солиқ тўлашдан озод этилганлар.

Хўжалар кизини фуқарога бериш ман этилган.

ХЎЖАБЕКА (ар.-т.) - хўжайин аёл, хўжайиннинг хотини.

ХЎЖАЗОДА (ф.-т.) - 1. Хўжайиннинг ўгли; 2. Хўжа авлодидан келиб чиққан киши.

ХЎПТИР (ф.-т.) - ғалла янчиш учун от, хўкиз каби ишчи хайвонлар кўшиб юргизиладиган, шох-шабадан ясалган, устига, одатда, оғир юк бостириб кўйиладиган моласимон маҳаллий курул.

ХЎҚАЧА (т.) - кичик кўза; кўзача.

Ч

ЧАВАНДОЗ (ф.-т.) - от чоптириш, улоқ чопиш, отда ўйнаш санъатини эгаллаган одам.

ЧАВГОН (ф.-т.) - Ўрта Осиё худудида кенг тарқалган миллий ўйин турларидан бири. Учи эгри узун таёқ, яъни чавгон ва тўп билан отда тўда бўлиб ўйналадиган миллий ўйин. Ўйин мазмуни ва мақсади ўйинчилар томонидан рақиб дарвозасига энг кўп тўп киритишдан иборат бўлган.

ЧАВДУР (тар.) - туркман уруғларидан бири.

ЧАЙЛА (т.) - шох-шаба, қамиш ва шу қабилардан полиз экинлари тепасига вақтинча қурилган уйча; қапа.

ЧАКАС (т.) - ов қуши кўндириладиган сим кўнок.

ЧАКИЧ (т.) - нонни чакичлаш учун дастали ёғоч қаллакка бир текисда сим қоқиб ёки парранда патларини дасталаб боғлаб ясалган уй-рўзгор асбоби.

ЧАКМОН (т.) - одатда, жун матодан тикиладиган эркакча узун тўн.

ЧАКСА I (ф.-т.) - Ўрта Осиё худудида қадимдан XX аср бошларига қадар ишлатилган келинган оғирлик ўлчов бирлиги. Турли жойда турлича вазни билдирган. Хўжанд атрофларида қарий 1кг, Наманганда - 5,3 кг, Кўкон атрофларида - 4,6 кг, ёки 5,1кг бир чакса ҳисобланган.

ЧАКСА II (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида 1-1,5 соат давомида ўз ерини сугориш учун сувдан фойдаланиш ҳукуқи.

ЧАЛДИВОР (ф.-т.) - вайрона холга келган ховли-жой.

ЧАЛПАК (т.) - хамирни юпка ёйиб, ёгда пишириладиган овқат.

ЧАЛЧИК (т.) - тўпланиб қолган ифлос лойқа сув.

ЧАЛҒИ (т.) - узун дастали қатта ўроқ.

ЧАМБАРАК (ф.-т.) - 1. Коса, товоқ ва шу қабиларга нарсасолиб кўйиш учун симдан, новдандан ва эгилувчан материалдан ясалган халқа; 2. Ғилдирак, доира шаклидаги; доиравий.

ЧАНГ (ф.-т.) - 1. Тўрт бурчак ясси қути шаклидаги, сим торлар тортилган, кўш чўп билан уриб чалинадиган чолғу асбоби; 2. Лабга кўйиб, пўлат тилини бармоқ билан туртиб, нафас билан чалинадиган кичик чолғу асбоби; чанқовуз.

ЧАНГАК (ф.-т.) - 1. Гўшг илиш учун ёғоч, темир ва шу қабилардан ясалган панжали илмоқ, илгак; 2. Илгакли, панжали махсус асбоблар номи.

ЧАНДАВУЛ (т.) - кўшин ортини ҳамоя қилувчи бўлинма бошлиғи.

ЧАНҒАРОҚ (т.) - ўтовнинг устки қисмидаги тўйнуқ чамбарағи.

ЧАПАР (т.) - айрим ҳолларда мудофаа жанглари вақтида оқоп олдига тўсиб кўйиладиган қатта махсус четан. У кўпинча майда симдан тўқилган.

ЧАПОХ (т.) - қаног; кўшиннинг ўнг ва сўл қисмлари ёнида турадиган қаноглари.

ЧАРЛАР (т.) - никоҳ тўйдан сўнг келин ёки кўёв шарафига ҳар икки қудалар уйида ўтказиладиган биринчи чақирик.

ЧАРХ (ф.-т.) - қуйидаги маъноларни аниқлатган: 1. Кўл билан ип йигиришда ишлатиладиган асбоб. Унда, асосан, пахта, жун ва бошқа тодалар йигирилиб ип тайёрланади; 2. Турли кесувчи буюмларни ўткирловчи асбоб.

ЧАРХПАЛАК (ф.-т.) - киргоқ сағхидан анча паст оқадиган

ариқ ва анҳорлардан юқорига сув чиқариш учун иштилладиган қурилма. *Ўхшаш.* Дунё, Олам.

ЧАРХЧИ (ф.-т.) - чарх ясовчи уста; кесувчи асбобларни чархловчи одам.

ЧАРХИ ГАРДУН (ф.-т.) - айланувчи осмон. Осмонда хара-катда бўлган ҳар қандай жисм (сайёра) чарх деб аталган.

ЧАЧВОН, ЧАШМБАНД(ф.-т.) - отнинг дум қилидан тўқил-ган, паранжи остидан бетга тутиладиган тўр парда; чиммаг.

ЧАҚА (т.) - мис, жез каби маъдандан қилинган, қиймати энг кичик пул.

ЧАҚИМЧИ (т.) - кишининг гапни бировга етказувчи, гап ташувчи, бировлар устидан махфий маълумот, хабар етказиб ту-рувчи.

ЧАҚИРИМ (т.) - метрик ўлчов системаси қабул қилинганга қадар қўлланган, 1,06 километрга тенг узунлик ўлчови. (Одам бақирганда овози етиб борадиган масофа)

ЧАҚМОҚ (т.) - 1. Ўт олдириш, ёндириш учун хизмат қиладиган асбоб; 2. Яшин (атмосферада юзага келадиган электр заряди).

ЧАҒИР (т.) - май, шароб.

ЧАХ, ЧОХ (ф.-т.) - чуқур, қудуқ деган маънони аниқлаган.

ЧАХОРЖҲЎЙ (тар.) - Амударёнинг ўнг соҳилида жойлашган йirik ўрта аср шаҳарларидан бири. Қадимги даврда у Омуд деб аталган. Ҳозирги Чоржўй шаҳри.

ЧАХОРБОҒ (ЧОРБОҒ) (ф.-т.) - Бинонинг тўрт томонидан соя берувчи манзарали ва мевали дарахтлар билан ўралган боғлар “чаҳорбоғ” деб аталган.

ЧЕВАР (т.) - қийим-бош ёки кашта тикишга уста аёл, мо-хир тикувчи.

ЧЕВАРА (т.) - эваранинг фарзанди - ўғли ёки қизи (катта бобога, бувига нисбатан).

ЧЕГА (т.) - 1. Чинни асбобларнинг синигини улаш учун ишлатиладиган иккала учи қайрилган металл маҳча; 2. Идиш-ларнинг шундай миҳчалар билан уланган, чегаланган ери; 3. Ёғоч миҳ.

ЧЕГАРА (т.) - бир жойни бошқа бир жойдан ажратувчи ер, ҳад.

ЧЕМИШКЕЗЕК (тар.) - қурд қабиласи номи.

ЧЕРИК (м.-т.) - қўшин ва аскар. Ўрта асрларда Мўғулистон, Дашти Қипчоқ ва Ўрта Осиёда харбий юриш вақтида вилоят, ўлка ва улуслардан ёрдам учун тўпланадиган номунтазам қўшин. Черик отлик ва пиёда қисмлардан иборат бўлган. Черикни тўплаб келиш тавочилар зиммасида турган.

ЧИГИЛ (тар.) - қадимги туркий халқлардан бирининг номи. Улар, асосан, Олтойда кирғиз, тухен, жумул, уйғур, талгутлар билан ёнма-ён яшашган. Баъзан манбаларда Олтойга нисбатан ҳам - “чигил” атамаси қўлланилган. Қадимги туркий қабидалардан бири. IX-X асрларда чигиллар кучайиб, ўз даврининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол катнашганлар. Чигиллар Или дарёси водийсида ҳамда Иссыккўл атрофларида, айрим гуруҳлари эса ҳозирги Талас дарёсининг ўрта оқимларида яшаган. X аср охири-ларида Қорахонийлар давлатининг ташкил топишида қарлук халаж, яғмо ва бошқа туркий қабиалар билан бир каторда чигиллар ҳам фаол катнашганлар. XI аср давомида чигилларнинг асосий қисми ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашганлар. Чигилларнинг асосий машғулоты чорвачилик бўлган, кейинчалик аста-секин ўтrockлашиб, деҳқончилик билан шуғулланган ва ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

ЧИЗИМЧА (т.) - ингичка пишик чилвир.

ЧИК (т.) - ошиқнинг чуқурчали томони.

ЧИККА (т.) - ошиқнинг чуқурчали томони тепага қараган ҳолати.

ЧИЛВИР (т.) - ингичка пишик арқон, аргамчи; чизимча.

ЧИЛДИРМА (т.) - ёғоч гардишга терини таранг қоллаб ясалган ва чертиб чалинадиган мусиқа асбоби.

ЧИЛЛАГУЗАРОН (ф.-т.) - янги бола кўрган онанинг чил-ласи чиққандан сўнг, ўз ота-онасиникига ёки бошқа яқинлари-никига меҳмонга бориши ва шу муносабат билан ўтказиладиган маросим.

ЧИЛЛИК (ф.-т.) - ўйин картасининг қора рангли уч барг шаклдаги тури.

ЧИЛТОР (ф.-т.) - кўп торли қадимий чолғу асбоби.

ЧИЛЧИРОҚ (ф.-т.) - кўп шамли чирок, қандил.

ЧИЛЧҮП (ф.-т.) - нишолда тайёрлашда ишлатиладиган бир даста чўп.

ЧИМДИМ (т.) - икки-уч бармоқ билан чимчиб оларли микдор.

ЧИМИЛДИК (т.) - гўшанга.

ЧИМТОМОҚ (т.) - оз овқат ейдиган, чимхўр.

ЧИН (т.) - қадимги Шарқ манбаларида Шимолий Хитой - "Чин", Жанубий Хитой - "Мочин" деб аталган.

ЧИН САДДИ (САДДИ ЧИН) - машхур Хитой девори. Қарийб 4000-5000 км узунликда бўлган бу девор Хитойнинг марказий районларини кўчманчи халқларнинг ҳужумларидан қўриқлаш мақсадида миллоддан аввалги IV-III асрларда бино қилинган.

ЧИНОЁҚ (т.) - хитойи чинни идиш, хитой чинниси.

ЧИНОҚ (т.) - қулоғи кесилган ёки қулоғи кертик.

ЧИНОҚЧИ (т.) - чорва молларнинг қулоғини кесиб ёки кертиб белги, нишон солувчи киши.

ЧИР СУВИ (тар.) - Чирчиқ дарёси. У ўрға асрларда "Оби чир", баъзан эса (XV аср) "Оби турк" деб ҳам аталган.

ЧИРПИДИ (ф.-т.) - 1. Пойтеша, болта билан чопиш натижасида тўпланган майда-чуйда ўгин, тутангирик; 2. Ёғочни йўзганда ҳосил бўладиган чиқинди, пайраха.

ЧИРПИТ (р.) - метрик ўлчов системаси қабул қилинганга қадар ишлатилган уч литрга яқин ҳажм ўлчов бирлиги ва шу ҳажмдаги шиша идиш.

ЧИҒАТОЙЛАР (тар.) - Чигатой улусини идора этган сулола (1224-1370 йй.). Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чигатой (1242 й. вафот этган) номидан келиб чиққан. Чигатой улуси хонлари: Чигатой (1224-1242 йй.), Хара Халоку (1242-1247 йй.), Есу Мункэ (1247-1252 йй.), Хара Халоку (1252й. иккинчи марта), Орқина хотун (1252-1261 йй.), Олгу (1261-1266 йй.), Муборак (1266 й.),

Барок (1266-1271 йй.), Никлай (1271-1272 йй.), Туға-Темур (1272-1291 йй.), Дува (1291-1306 йй.), Кунчек (1306-1308 йй.), Талику (1308-1309 йй.), Кепак (1309 й.), Эсонбуко I (1309-1318 йй.), Кепак (1318-1326 йй. иккинчи марта), Дува Темур (1326 й.), Алоуддин тармаширин (1326-1334 йй.), Чангли (1334 й.), Бузан (1334-1338 йй.), Есун Темур (1338-1346 йй.), Донишманда (1346-1348 йй.), Боёнқули (1348-1359 йй.), Шох Темур (1359 й.), Туғлуқ Темур (1359-1370 йй.).

ЧИҒАТОЙ УЛУСИ (тар.) - Чингизхон томонидан Чигатой ва унинг авлодларига мерос қилиб берилган вилоятларнинг умумий номи (1224 йилдан бошлаб). Худуди Мовароуннахр, Етгисув ва Қашқар (Қошғар)дан иборат бўлган. Кўчманчи тарзда ҳаёт кечирувчи мўғуллар ўтроқ аҳолини бошқариш учун тажрибага эга эмас эдилар. Шунинг учун Чигатой ўз улусини бошқаришни хоҳрамлик Махмуд Ялавоч (1225-1238 йй.) ва унинг ўғли Маъсудбекка (1238-1289 йй.) топширган. Ўзи эса улусдан келадиган даромадларнинг асосий қисмини олиш билан қаноатланган. Чигатой вафот этган (1242 й.), Мункэ билан Ботухон Чигатой улусини мулк сифатида тугатишга қарор қилган. 1251 йили империяда қурултоё чакрилиб, Мункэ тахтга ўтиргач, Чигатой авлодларининг кўпчилиги қатл қилинган. Чигатой улусини эса Мункэ ва Ботухон ўзаро бўлишиб олганлар. Мовароуннахр Ботухон қўлига ўтгач, XIII асрнинг 60-йилларида Чигатойнинг набираси Олгу чигатойлар ҳокимиятини тиклаган. Олгу ворислари Муборак ва Барок маҳаллий аҳоли билан яқинроқ алоқада бўлиш учун ислом динига кирганлар. Хон қароргоҳи ҳамда баъзи мўғул уруғлари Етгисувдан Мовароуннахрга кўчириб келтирилган. Темурийлар давлати ташкил топиши билан чигатойлар ҳокимияти тугаган.

ЧИҒИЛ (тар.) - Қарлук қабилаларидан бирининг номи. Булар IX-X асрларда, асосан, Иссыккўлнинг жануби-шарқида, Талас дарёси ҳавзасида, Тароз шаҳри яқинида Чили шаҳрида ва унинг атрофларида ҳамда Қошғар шаҳрида яшаганлар. Чигиллар кўп нуфусли бўлиб, ўтовларда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. Чигилларнинг ўтроқлашган ва ярим ўтроқлашган гуруҳлари дехқончилик ва хунармандчилик ҳам қилганлар. Чигиллар Қарлук давлатининг сийсий ҳаётида ва ўзбек халқининг этногенетик жа-раёнида муҳим роль ўйнаганлар. Чигилларнинг кўпчилиги XI аср бошларида Мовароуннахр худудларига кўчиб ўтиб, Ғарбий қора-

хонларнинг давлат ишларида фаол қатнашганлар. Зарафшон воҳасида яшаб, кейинчалик маҳаллий аҳолига аралашиб, этник номларини унутиб юборганлар.

ЧИҒИР (т.) - 1. Ўрта Осиё худудида кенг тарқалган ва суғориш учун жуда муҳим ҳисобланган. Каналлардан ариқларга сув чиқарувчи мослама Хоразм худудида чигир деб аталган. Бухоро, Тошкент ва Фарғона худудларида у чарх деб аталган; 2. Сув кучи билан айланиб, катта ариқдан юқорига сув чиқарадиган қурилма, чархшалак.

ЧИҒИР ПУЛИ (т.+ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ тури сув чиқариш учун маҳаллий ҳокимият фойдаси учун олинган.

ЧИҒИРИК (т.) - 1. Пахтани чигитидан ажратиш учун ишлатилдиган қадимги кўл асбоби; 2. Дорнинг энг тепасида дорбозлар ўйин кўрсатадиган нарвонга ўхшаш погонали қурилма; 3. Чигир.

ЧОВОҚ (т.) - майда балик.

ЧОВХОДА (ф.-т.) - эшкак.

ЧОДИР (ф.-т.) - 1. Матодан қурилган қапа; 2. Гўшанга, чимилдик; 3. Аёллар паранжи ўрнида ёпинадиган махсус ёпинчик.

ЧОЙДОН (ф.-т.+хит.) - чой идиш, чой қути.

ЧОЙПОЯ (ф.-т.+хит.) - дала-дашгда сув-чой қайнатиш учун ясалган қурилма.

ЧОКАР (ф.-т.) - илк ва ўрта асрларда Ўрта Осиёда қурулган хизматкорлар шундай деб аталган.

ЧОКЧИ (т.) - 1. Фақат бичилган нарсаларни тикувчи хунароманд; 2. Тикувчи, кашгачи, чевар.

ЧОЛҒУ (т.) - мусика асбоби.

ЧОЛҒУЧИ (т.) - чолғу чалувчи созанда.

ЧОПАР (т.) - муҳим ва ошиғич хабарни етказиш учун юборилган отлик, сувори.

ЧОПҚИ (т.) - шох-шаба қирқиш, гўлт, пиёз қиймалаш ва шу қабиларда ишлатиладиган катта ва оғир, пичокка ўхшаш рўзгор асбоби; ошпичок.

ЧОПҚИН (т.) - тияғли қурул-яроғ билан ёлпасига чопиш, кесиш; қирғин.

ЧОНҒИ (м.-т.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё худудида ҳарбий маънони аниқлаган атама. Ҳарбий юришлар вақтида ўтказиладиган кенгаш чоғи деб аталган.

ЧОПАР (т.) - отлик хабарчи. Чопарлар хонлиқлар даврида шошилч хабарларни отини ҳар жойда алмаштириб бир жойдан иккинчи жойга етказган. Чопар ҳукумат, вилоят бекалари ёки ходиса содир бўлган жойнинг оқсоқоллари томонидан тайинланган.

ЧОПОВУЛ (м.-т.) - ўрта асрларда чопгун учун забардаст йигитлардан тuzилган ҳарбий отряд. Чоповул оз сонли ва кўй сонли бўлиши, баъзан бир неча гуруҳдан ташкил этилиши ҳам мумкин бўлган.

ЧОПҒУН (м.-т.) - ўрта асрларда кўпинча ҳарбий юриш вақтида кўшиннинг озиқ-овқати, ем-хашаги ва бошқа эҳтиёжлари учун, шунингдек, қамалда қолган аҳоли ва кўшиннинг тинқасини қуритиш мақсадида теvarак-агрофдаги қишлоқларга қилинган талончилик босқини. Чопгунда минглаб отлик аскарлар — чоповуллар иштирок этган ва тез фурсат ичида қўлга қиритган ҳар бир нарсани ўлжа қилиб олиб келган. *Масалан*, 1502 йили Шайбонийхон Ҳисор ва Чағониён устига кўшин тортиб борганда Ҳисор қишлоқларини шу тарзда талаган.

ЧОРА (?) - кагга ёғоч тоғора.

ЧОРАК (ф.-т.) - 1. Тўртдан бир улуш; тенг тўрт бўлакнинг ҳар бири; 2. XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё худудида қўлланилган оғирлик ўлчов бирлиги. Самарқанд ва Бухоро агрофларида бир пуднинг тўртдан бир қисми - 4,1 кг кагга чорак дейилган. Кичик чорак 2 кг чамасида бўлган.

ЧОРАКОР (ф.-т.) - қимсанинг ерида, унинг от-улови ва ишқурулларидан фойдаланиб ҳосилнинг тўртдан бирини олиш шarti билан ёлланиб ишлаган деҳқон.

ЧОРБОЗОР (ф.-т.) - хафтанинг ҳар хил кунларида, бошқа-бошқа яқин қишлоқларда бирин-кетин ўтказиладиган бозорлар.

ЧОРБОҒ ПУЛИ (ф.-т.) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида ушбу солиқ боғлардан олинган.

ЧОРГОХ (ф.-т.) - ўзбек классик куйларидан бирининг номи.

ЧОРЁРЛАР (ф.-т.) - Мухаммад Пайгамбар вафотидан сўнг Араб халифалигида ҳокимият тепасида турган дстлабки тўрт халифа - Абу Бакр, Умар, Усмон, Алиларни Эрон, Афғонистон ва Ўрта Осиёда мусулмонлар орасида чорёрлар деб аташ расм бўлган. Улар “Хулафо ар-рошидин”, яъни тўғри йўлдан юрувчи халифалар дейилган.

ЧОРИ (ф.-т.) - дон маҳсулотларининг ғалвирлаб тозалашда, элашда хосил бўладиган қолдиғи.

ЧОРИҚ (ф.-т.) - қаттиқ хом теридан тикилган, асосан, тоғлиқлар орасида расм бўлган оёқ кийим.

ЧОРОЙИНА (ф.-т.) - тўртта темир парчадан иборат бўлган химоя воситаси, совут ёки жубба тагидан кийилади.

ЧОРСУ (ф.-т.) - ўрта аср Шарқ шаҳарларида икки йирик кўча кесишган жой. Бундай жойларда, одатда, савдо расталари, қосибларнинг дўконлари жойлашган, тоқлар бўлган. Ўтмишда Туркистоннинг Самарқанд, Бухоро, Хива, Кўкон, Шаҳрисабз, Тошкент ва бошқа шаҳарларидаги чорсулар йирик савдо марказлари ҳисобланган. *Масалан*, XVI асрнинг охирида бунёд этилган Шаҳрисабз чорсусидаги квадрат тархли бинонинг тўрт томонида дарвозахонаси бўлиб, шу дарвозалардан йирик савдо залига кирилган. Бурчакларда дўконлар бўлган.

ЧОРТОР (ф.-т.) - тўрт торли мусиқа асбоби.

ЧОРТОҚ (ф.-т.) - 1. Ўрта асрларда шаҳар атрофида қурилган кузатиш пункти; соқчилар турадиган жой; 2. Лашкарбошилар томонидан жангнинг боришини кузатадиган маҳсус жой.

ЧОРЯККОР (ф.-т.) - тўртдан бирга ишловчи шахс. XX аср бошларига қадар феодаллар ва бойларнинг ерларини ижарага олиб, ундан олинadиган хосилнинг маълум қисмини ер эгасига бериш шарти билан экин экувчи ва ерда ишловчи кам ерли, ерсиз деҳқон. Ҳеч қандай воситаси бўлмаган чоракор олинган хосилнинг тўртдан бир қисмини ўзлаштирган, отуловли чоракор эса хосилнинг иккидан бир қисмини олган.

ЧОРЯККОРЛИК (ф.-т.) - Ўрта Осиё хулудлида XX аср бошларига қадар мавжуд бўлган ер ижараси турларидан бири. Бундай ер эгаси ўз ерини ижарага бериб, олинadиган хосилдан тўртдан

бир қисми миклориди улуш ундиради. Чоряккорлик, деҳқонни тирикчилик учун меҳнат қилишга мажбур этади.

ЧОРҚАБ (ф.-т.) - шоҳлар ва амирлар қиядиган маҳсус либос.

ЧОШНИГОР (ф.-т.) - Қадимда хон ёки подшоҳ саройидаги амалдор шахс; шоҳ оиласи ошхонасининг бошлиғи. Чошнигор ҳукмдорни захарланишдан сақлаш ва таом таъмини билиш мақсадида шоҳга тортиладиган таомларни дастлаб ўзи татиб кўрган. Чошнигорлар Шарқ давлатлари, жумладан, Ўрта Осиё хонлиқларида ҳам бўлган.

ЧОШ ҒАЛВИР (ф.-т.) - XIX-XX асрнинг 40-йилларига қадар баъзи вилоятларнинг тоғли худудларида хозир ҳам донни турли хил курмак-чўп ва хаслардан тозалаш учун ишлатиладиган қатта турли элак тури.

ЧОҲ (ф.-т.) - XIX асрда Бухорода дон хосили йиғиб олингандан кейин донни сақлаш учун даланинг ўзида куруқ ерда қазилган маҳсус ўра.

ЧҮЮТ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган уруғлардан бири. Чүютлар кенагас қабиласи таркибида Қашқадарё вилоятининг юқори оқимида яшаганлар. Чүютларнинг кенагас таркибидаги кичик гуруҳлари Зарафшон ва Фарғона водийларида ҳам яшаганлар. Чүютлар ўзбек халқи таркибига кирган уйшун қабиласи таркибида ҳам бўлганлар.

ЧУХРА, ЧЕХРА (ф.-т.) - хон хузурида хизмат қилувчи маҳрам. Шарқда хонларнинг гвардияси (сарой соқчилари) ҳисобланган маҳсус харбий қисм. Ушбу қисмга хизмат қилиш учун зодагон, аслзода ва юқори табақа вакиллари фарзандлари олинган. Улар хон ҳокимиятини сақлаш ва унга содиқ бўлиш руҳида тарбияланган. Чухра, асосан, хон қароргоҳини кўриқлаган.

ЧУХРА (ЧЕХРА) ОҒАСИ (ф.-т.-т.) - хоннинг шахсий сарой соқчилари (чухра) бошлиғи. Баъзан “Чухра боши” деб ҳам юритилган. Чухра оғаси хон саройида хизмат қилган. Бу лавозим хон эътиборини қозонган шахсагина берилган. Хонлиқлар тугатилгач, чухра оғаси лавозими ҳам барҳам топган.

ЧҮБДОР (ф.-т.) - салжукийлар даврида қалтак билан қуролланган соқчи.

ЧҰКИЧ (т.) - каттик тошлок ер, муз ва шу кабиларни казиш, кавлаш учун ишлатиладиган учи ўткир пўлат асбоб; метин.

ЧҰЛПИ (?) - аёлларнинг сочга тақиладиган ёки кўкракка тушириб юриладиган кумуш ёки олтиндан ясалган зийнат буюми.

ЧҰЛПОН (?) - ёруғ тонг юлдузи; Венера.

ЧҰМИЧ (ў.) - суюк овқатни шопириш, сузиш учун ишлатиладиган узун дастали рўзгор буюми.

ЧҰМОҚХОНА (т.+ф.-т.) - гурзи, тўкмоқ, умуман, курол-яроғ сакланадиган жой.

ЧҰНГ (хит.) - катта, улкан, зўр.

ЧҰП ПУЛИ (ф.-т.) - солиқ тури. 1866 йили Кўқон хони Худоёрхон томонидан жорий қилинган. Ушбу солиқ аҳоли ёқилги учун тайёрлаган ўтин, тўзапоя, хашак ва бошқалар юзасидан олинган.

ЧҰПЧАК (ф.-т.) - 1. Топишмоқ, жумбок; 2. Халк оғзаки ижодида: ҳикоя, эртак.

ЧҰПЧАКЧИ (ф.-т.) - 1. Топишмоқ тўқувчи, топишмоққа уста одам; 2. Эртак айтувчи, халк эртакларини яхши биладиган ва таъсирли қилиб айтувчи одам.

ЧҰҚМОР (т.) - қўл жангида ишлатиладиган оддий қурол.

ЧҰҚҚАРА (т.) - соққа (ёнгок ўйинида).

ЧҰҚҚИ (т.) - баланд нарсанинг энг юқори нуқтаси.

ЧҰҒОЛ (т.) - 1. Бақувват, тўла келган; 2. Бақувват, кучли хизматкор олдига тўсиб қўйиладиган катта махсус четан. У кўпинча майда симдан тўқилган.

Ш

ШАБ (ф.-т.) - сутканинг қоронғи қисми; кеч, тун, кеча.

ШАБГАРД (ф.-т.) - 1. Тунги қоровул; миршаб; 2. XIX-XX аср бошларида амирлик пойтахти Бухорода ҳар бир дахбоши кўлида бир неча тинчлик ва осойишталикни таъминлаш билан шуғулланувчи посбонлар бўлган, улар шабгард дейилган. Шунингдек кечки қоровул ҳам дейилган. Улар фақат кечаси фаолият кўрсатишган.

ШАБИСТОН (ф.-т.) - 1. Кечки ётоқхона; ички ҳарам доираси; 2. Қоронгулик, зулмат ҳукмрон бўлган жой; қора тун.

ШАБКҰР (ф.-т.) - кечаси, қоронғи тушганда кўролмайдиган одам.

ШАБНАМ (ф.-т.) - баҳорда, ёзда кечаси ҳароратнинг пайсaiши туфайли майда томчилар тарзида ерга инадиган ҳаводаги буг, намлик; ҳаводан инган муссаффо томчи.

ШАБОҲАНГ (ф.-т.) - Катта ит буржидаги энг йирик ёруғ юлдуз.

ШАБРАНГ (ф.-т.) - қора рангдаги, қора.

ШАБ-РҰЗ (ф.-т.) - кеча-кундуз, кеча ва кундуз, кун-тун.

ШАБЧИРОҚ (ф.-т.) - 1. Қоронгуликда нур сочиб турадиган афсонавий тош. 2. Шамчирок.

ШАБЧОР (ф.-т.) - чорва молларини тунда ўтлатиш.

ШАВВОЛ (ар.) - хижрий йил ҳисобининг ўнинчи оyi.

ШАЖАРА (ар.) - кишиларнинг келиб чиқиши, аждодлари ва қон-қариндошлик алоқалари мажмуи. Уни тарих фанининг бир тармоғи - генеалогия фани ўрганади.

ШАЙБОНИЙЛАР (тар.) - Шайбонийлар давлатини бошқарган сулола (1500-1601 йй.). Асосчиси Муҳаммад Шайбонийхон. Шайбонийхондан сўнг Абулхайрхоннинг ўғли Кўчқинчиҳон ҳокимлик қилади (1510-1530 йй.). Кўчқинчиҳон вафоти ва унинг ўғли Абусаиднинг қисқа муддатдаги ҳукмронлиғи (1530-1533 йй.)дан сўнг тахтга Шайбонийхоннинг жияни Убайдуллаҳон

чиқади (1533-1539 йй.). Шайбонийлар ўзларини теурийларнинг қонуний ворислари деб ҳисоблаб, сафавийлардан Хуросон ва Теурийлар давлатининг иккинчи пойтахти Хиротни тортиб олиш учун мутғасил урушлар олиб борди. Абдуллахон II (1534-1598 йй.) Шайбонийлар давлатида энг буюк ҳукмдор бўлган. Абдуллахон II нинг ўгли Абдулмўмин катл қилингандан сўнг Пирмухаммад (1599-1601 йй.) тахта чиқди. Шундан сўнг Шайбонийлар сулоласи тугади. Шайбонийлардан кейин ҳокимият аштархонийлар (1601-1756 йй.) қўлига ўтди.

ШАЙИН (ар.) - икки учига тарози паллалари осиб қўйиладиган ҳамда тортиладиган нарса оғирлигини аниқлаш учун хизмат қиладиган темир ёки ёғоч мослама.

ШАЙКА (р.) - босқинчилик, ёвузлик қилиш ниятида тил бириктириб иш кўрадиган кишилар тўдаси.

ШАЙТАНАТ (ар.) - шайтонлар; шайтонлар макони.

ШАЙТОН I (ар.) - одамларни дин йўлидан оздирувчи, жиноятга, разолатга бошловчи махлук.

ШАЙТОН II (ар.) - дурадгорлик ва бинокорлик ишларида: сатхнинг текислигини аниқлаш учун ишлатиладиган асбоб.

ШАЙХ (ар.) - арабча сўз бўлиб, кекса ва оқсоқол деган маънони англатади. Шайх сўзи фақат кекса, оқсоқолларга нисбатан эмас, балки энг аввало, билимдон кишиларга, яъни олимлар, ёзувчилар, вазирлар, савдогарлар, хатто олий ҳукмдорга ҳам, кейинчалик эса диндорлар, фақиҳларга нисбатан ҳам қўлланилган. Жумладан, ўрта асрларда буюк аллома Абу Али ибн Сино "Шайх ур-раис", яъни "бош олим" унвонига эга бўлган. Сўнгги даврларда эса сўфийлик тарикатидаги пирлар, эшонлар, муқаддас жойларнинг мутасаддилари, авлиёлар ва худо йўлига аталган назр-ниёзларни қабул қилувчи диндорлар ҳам шайх деб юритилган.

ШАЙХ-УЛ-ИСЛОМ (ар.) - муайян мамлакатлардаги барча ислом ташкилотлари бошлиғи - олий дин вакили унвони. Бухоро хонлиғи, Туркия ва бошқа давлатларда Шайх ул-ислом энг олий диний лавозим ҳисобланган. Шиаликка мансуб Кавказорти му-сулмонлари диний бошқармаси раҳбарлари Шайх ул-ислом унвони билан иш юритадилар. Суннийликка мансуб бошқармаларнинг раҳбарлари муфтий унвонига эга.

ШАК (ар.) - рамазон ойи киришидан олдинги кун; рўза арафаси.

ШАКАРПАЗ (ф.-т.) - пашмак, холва, обаки, новвот каби мивлий ширинликлар пиширувчи мутахассис; кандолатчи.

ШАЛАББО (ар.+ф.-т.) - сувдан ивиб кетган, жикка хўл, шилта.

ШАЛВАР (ф.-т.) - чолвор.

ШАМАР (?) - кичик ховуз, арик.

ШАМЪДОН (ар.+ф.-т.) - шам ўрнатиб қўйиладиган мослама.

ШАМИЁН (ар.+т.) - омовч бўйинтуруғининг икки чеккасига иккитадан ўрнатилган, ҳўкизлар бўйнида туриши учун хизмат қиладиган тўртта қозик.

ШАМС (ар.) - қуёш.

ШАМСА (ар.) - таркибида қуёш тасвири бўлган гул ёки нақш.

ШАМСИЯ I (ар.) - Қуёшнинг йиллик ҳаракат циклига қараб белгиланадиган 365 ёки 366 кундан иборат, 22 мартдан бошлан-диган йил, қуёш йили (шамсия йили қуйдагилардан иборат: хут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сунбула, мезон, акраб, қавс, жадий, давл).

ШАМСИЯ II (ар.) - қуёш нуридан сақланиш учун тутилади-ган соябон.

ШАМХОЛ (т.) - раис, бошлик, сардор.

ШАМХОЛЧИ (т.) - Хива хонлиғида тўфангчи шундай атал-ган.

ШАМШИР (ф.-т.) - қилич.

ШАРАФА (ар.) - бинонинг девор, шип ва шу каби жойла-рига, одадга, ганчдан қўйиб ёки ўйиб ишланган нақш, безак.

ШАРБАТДОР (т.+ф.-т.) - Хива хонлиғида хонга шарбат тутувчи.

ШАРИАТ (ар.) - Ислом диний ҳуқук тизими. Унда соф

хуқуқий масалалардан ташқари, ахлоқий нормалар ва амалий диний талабларга ҳам қонун туси берилган.

ШАРИФ (ар.) - аждоллари пайгамбар Мухаммадга бориб тақаладиган кишиларнинг сифати.

ШАРХ (ар.) - бирор нарсанинг мазмуни, моҳиятини очиб бериш, тушунтириб бериш; изоҳлаш, изоҳ.

ШАСТ (ф.-т.) - камондан ўқ отганда бош бармоққа кийиладиган кармоқ. Баъзан камон ўқи ҳам шундай аталган.

ШАТРАНЖ, ШАХРАНЧИ (ф.-т.<хинд.) - 1. Шахматга ўхшаш қадимий ўйин; 2. Шахмат.

ШАФАҚ (ар.) - кун чиқиш ёки кун ботиш олдида уфқда ҳосил бўладиган доларанг қизиллик.

ШАФЕ (ШАФЕЪ) (ар.) - бировга ён босувчи, ҳомийлик қилувчи; ҳомий.

ШАФИҚ (ар.) - бировга меҳрибонлик қиладиган, шафқатли, мурувватли.

ШАШВАР (ф.-т.) - шашпар. Тигли қуролнинг номи.

ШАШМАҚОМ (ф.-т.+ар.) - ўзбек-тожик халқларида: олти ёриқ мақомни (Бузрук, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Рост, Ирок мақомларини) ўз ичига олган классик муслиқий-вокал асар.

ШАШПАР (ф.-т.) - учига юмалоқ ва гадир-будур темир ўрнатилган таёк, узун дастали енгил гурзи, чўқмор.

ШАШҚОЛ (ф.-т.) - текис ерга ташлаб ўйналадиган, куб шаклидаги, холли тош.

ШАЪБОН (ар.) - камария йилида саккизинчи ойнинг номи.

ШАҒОВУЛ (т.) - хонликда иккинчи маъмурий шахс бўлган меҳтар молия, солиқ ва ҳашар ишларига мугассадийлик қилишдан ташқари у бош вазир сифатида давлатнинг ташқи муносабатларига ҳам раҳбарлик қилган. Бу соҳада шаговул бевосита унинг ёрдамчиси ҳисобланган. Шаговул ажнабий элчиларни қабул қилиш ва уларнинг таъминоти билан шуғулланган.

ШАҲБОЗ (ф.-т.) - 1. Шунқор, лочин. 2. Мард, жасур йигит.

ШАҲЗОДА (ф.-т.) - шохнинг ўғли, шох насли.

ШАҲСУВОР (ф.-т.) - ҳашаматли ва дабдабали отлик, моҳир чавандоз.

ШАҲИД (ар.) - Исломда дин йўлида ҳалок бўлган шахс.

ШАҲНА (?) - Салжуқийлар даврида миршаблар ҳамда саройдаги соқчиларнинг бошлиғи.

ШАҲОБ (ф.-т.) - “Учар юлдуз”, яъни метеорит.

ШАҲРИСТОН (ф.-т.) - ўрта асрларда Шарқдаги шахарларнинг маркази, яъни мудрофаа девори билан мустаҳкамланган шаҳарнинг асосий қисми. Шаҳристонда сарой, жоме масжиди, ёпик ёки очик бозор, бош майдон - регистон, муҳим маъмурий бинолар, ҳукмдор ва унинг яқинларининг кўрғонлари, шунингдек, оддий аҳоли хонадонлари ва бошқалар бўлган. Қадимги Бухоро Шаҳристони Арқдан алоҳида қурилган.

ШЕВА (ф.-т.) - умумхалқ тилининг маълум ҳудудга ҳос тармоғи, маҳаллий тил.

ШЕВРО (р.<фр.) - эчки терисидан хром билан ошлаб ишланган юмшоқ юпка чарм; шаброн.

ШЕЗЛОНГ (р.<фр.) - ярим ётган ҳолда дам олиш учун мўлжалланган очиб ёпиладиган ёзлик енгил кресло.

ШЕРОЗА (ф.-т.) - 1. Китоб варақларини муқовалашда ишлатилган яхлит ипақ тасма; 2. Муқова нақшлари.

ШЕРОЗИЙ (ф.-т.) - сурранг ёки кул ранг жингалак жунли кўзичоқ териси, қоракўл терининг аъло нави.

ШИАЛИК (тар.) - Исломдаги асосий йўналишлардан бири. Ўзининг тарқалиши ва ижтимоий-сиёсий жиҳатидан суннийликдан кейин иккинчи ўринда туради. Шиалик VII аср ўрталарида халифа Али ҳокимияти тарафдорларидан иборат сиёсий гуруҳ сифатида вужудга келган. Шиалар суннийлар каби Қуръони Каримни илоҳий деб эътироф этадилар, лекин халифалар даврида унинг айрим қисмлари тушириб қолдирилган деб ҳисоблайдилар. Шиалик йўналиши илоҳиётчилари Қуръони Каримнинг мазмунини мажозий талқин қилиш йўли билан ўз таълимотлари манфаатига мослаштирганлар. Суннада эса улар фақат Али номи билан боғлиқ ҳадисларни тан олганлар ва шундай ҳадислардан иборат мустақил тўплам “Ахбор”ни тузганлар.

ШИБА (?) - отилган ўк-ёйнинг овози. Тез учадиган махсус ўк.
ШИБАҒУ (м.-т.) - XV-XVI асрлардаги кўчманчи уруғларнинг ўз хонлари, султонлари ва амалдорлари олдидagi мажбуриятларидан бири. У хон ва султон, шунингдек, ўғлонларга ёзги яйловдан-яйловга кўчиш пайтида берилган. Шибағу, асосан, озиқ-овқатдан иборат бўлиб, фавқулодда ҳолларда пиширилган гўшгдан иборат бўлган.

ШИББА (т.) - тупрокни уриб зичлаш учун ишлатиладиган таги текис дастали оғир ғўла.

ШИВАҒА (т.) - улуш, насиба.

ШИИЗМ (р.<ар.) - Мухаммад пайгамбар давридаги Куръонни тан олиб, унга кейинчалик қўшилган диний ақидаларни тан олмайдиган оқим, ислом мазҳабларидан бири.

ШИИЙЛАР (тар.) - шиизм тарафдори бўлган мусулмонлар;

ШИЙПОН (хит.) - 1. Агрофи, одатда, ҳар томонидан очик ёзлик бино; 2. Далада ишләётган ишчиларнинг дам олиши ва овқатланиши учун махсус қурилган ёзлик бино.

ШИКОР (ф.-т.) - ов қилиш, ов.

ШИКОЯТ (ар.) - бирор нарсадан норозилик, нолиш, хасрат қилиш.

ШИЛИНГПОЧА (ф.-т.) - кийимсиз, яланғоч; оёқ яланг, сарпойчан.

ШИЛПИЛДОҚ (?) - шўрвага тўртбурчак қилиб кесилган, юпка хамир ташлаб тайёрланадиган куюқ таом.

ШИНАК (ф.-т.) - кўрғон ва қалъа каби истеҳком деворлари да душманни кузатиш ва ўк узиш учун қилинган махсус тўйнуқ.

ШИНГАРФ (ф.-т.) - қизил рангли минерал, олтингургтли симоб.

ШИННИ,ШИРИНИ (ф.-т.) - тут, узум каби мевалар ширасини кайнатиб тайёрланадиган қиём.

ШИРАВА (ф.-т.) - 1. Сут юзида ҳосил бўлган янги қай-моқ; 2. Қор, киров, муз кабилардан ҳосил бўлган юпка қатлам.

ШИРАВОР (ф.-т.) - канд-қурс, мева-чева каби ширин нарсалар мажмуи; ширинликлар.

ШИРАВОРПАЗ (ф.-т.) - ширинликлар пиширувчи, масалан, кандолатчи, шакарпаз, холвачи.

ШИРВОЗ (ф.-т.) - сут эмиб ўсаётган, семиз (қўй, эчки каби хайвон боласи ҳақида).

ШИРГУРУЧ (ф.-т.) - гуручни сутда пишириб тайёрланган шавласимон куюқ таом.

ШИРИНКОМА (ф.-т.) - олди-сотти вақтида ўртада турган воситачига, даллолга бериладиган ҳақ, пул.

ШИРМОЙ(И) (?) - олий навли унга нўхат унидан қўшиб, сут ва ёғ солиб тайёрланган нон.

ШИРОЛҒА (?) - овланган ов, ўлжа ёки ютукнинг бировга бериладиган қисми; чўтал.

ШИРХҲҲРА (ф.-т.) - бир онани эмган, эмикдош; кўкалдош.

ШИРЧОЙ (ф.-т.+хит.) - мароми билан чой, туз, сарийёғ ва мурч солиб қайнатилган сут.

ШИХЛАР (тар.) - туркий қабила. Шихлар ўрта асрлардаги йирик қабилалардан бирининг номи бўлиб, кейинчалик бўлакларга бўлиниб кетган. Шихларнинг асосий қисми ўрта асрлардан бошлаб ҳозирги Туркменистоннинг тарбий қисмида, шунингдек, Ўзбекистоннинг Бухоро, Қорақўл, Навоий худудларида яшаганлар. Ўзбекистонда яшаган шихлар ўзбеклар таркибига сингиб кетган. Шихлар уруғ сифатида ўзбек халқи таркибига кирган кутчи ва қарлук қабилалари таркибида ҳам учрайди.

ШИШАДАМ (ф.-т.) - шиша саноатида: пуфлаб шиша буюмлар ясовчи ишчи.

ШИШАК (ф.-т.) - бир ёки икки ёшли қўй.

ШИҚҚА (т.) - тут (байроқ)нинг бошига боғланадиган парча.

ШИҒОВУЛ (т.) - хон ёки подшо саройида тантана маросимларини бошқариб ва назорат қилиб турадиган катта амалдор.

ШОВВОЗ (ШАХВОЗ) (ф.-т.) - ҳар қандай ишни эплай оладиган одам; азамат полвон.

ШОВУШ (?) - муз, ях.

ШОДИЁНА (?) - Бухоро амирлигида XIX аср - XX аср бошида фарзанд туғилиши муносабати билан олинадиган солик.

ШОХРУХИЯ (тар.) - Оҳангарон дарёсининг Сирдарёга қуйилиш жойида бўлган шаҳар. Унинг дастлабки номи Банокат (Фанокат) бўлиб, у Чингизхон истилоси даврида вайрон қилинган ва Амир Темур уни тиклаб ўгли Шохрух шарафига шу ном билан атаган.

ШОЙИБОФ (ф.-т.) - шойи тўқувчи касиб.

ШОКИЛА (ф.-т.) - дастурхон, сочик, дарпарда, рўмол каби буюмларнинг четига-хошиясига тикиладиган ёки шу газмолнинг ўзидан титиб чиқариб ясаладиган безак; гажим, попуқ.

ШОКОСА (ф.-т.) - катта коса.

ШОЛПАР (ф.-т.) - юнлдан тўкилган, жунли.

ШОЛЧА (ф.-т.) - жундан тўкилган гилам.

ШОМ (ф.-т.) - кўёш ботиб қоронғилик туша бошлаган пайт; шу пайтда шом намози ўқилади.

ШОП (ф.-т.) - учи орқага қайрилган тигли қилич.

ШОСУПА (ф.-т. ар.) - ховли ёки бог ўртасида бўладиган катта супа.

ШОТИ (т.) - 1. Араванинг ўқи ва гилдирагидан ташқари юкори қисми; 2. Араванинг от қўшиладиган икки ён ёғочи; 3. Нарвон.

ШОТИР (ар.) - аслида, чокар сўзининг арабчалошган варианты. Кўпчилик маъносида шуттор бўлиб, унинг лугавий маъноси таловчилар, қароқчилар демакдир. XIV асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннахр ва Хуросонда кенг ёйилган сарбадорлар ҳаракатига нисбатан муносабат турли жойда турлича бўлган. Жумладан, Ибн Арабшох сарбадорларни таловчилар, яъни шутторлар деб атаган. XIV асрда яшаган араб сайёҳи Ибн Батута ҳам шу хилда фикр билдириб, Ўрта Осиё хонликларида эса шотир жиловдор, жиловбардор маъноларини англатиб, отга миндириб қўювчи ва кузатиб қолувчи мулозимни англатган. Хива хонлигида хон сафарга чиққанда унга тантанали ва дабдабали тус бериш учун қаландарлар ва улайчилар билан бирга тўртта махсус шотир қизил тўн кийиб, кўнгирокли камар

боглаб, хон отининг жиловидан тутган, иккита шотир эса икки томонда узангини ушлаб борган. Хон саройида ўнта шотир бўлган. **ШОРИЪ** (ар.) - диний қонун-қоидаларни тузувчи қонушунунос.

ШОФИЙИЙ (ар.) - Исломдаги тўрт мазҳабнинг бирини тузган имом Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Идриснинг тахаллуси. Шу мазҳабга мансуб бўлган кишилар шофиийлар деб аталган.

ШОҚУЛ (т.) - бинокорликда девор, устун ва шу кабиларнинг вертикал ҳолатини аниқлаш учун ишлатиладиган, бир учига тош боғланган ипдан иборат асбоб; шовун.

ШОҲ (ф.-т.) - 1. Подшоҳ; 2. Шахмат ўйинида: энг асосий фигура.

ШОҲАНШОҲ (ф.-т.) - Эрон шоҳининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ШОҲИЖАҲОН (ф.-т.) - Марв шаҳрининг номига қўшиб айтиладиган сўз.

ШОҲНИШИН (ф.-т.) - подшо, хон каби олий ҳукмдор ўтирадиган, унинг тахти қўйиладиган хона.

ШОҲНОМА (ф. - т.) - 1. Фирдавсийнинг қадимги шоҳлар тарихига бағишланган поэмасининг номи; 2. Умуман, йирик бадий, кўпинча шеърый асар.

ШОХРОХ (ф.-т.) - катта йўл, бош йўл.

ШОХСУПА (ф.-т.+ар.) - шосула.

ШОХТУТ (ф.-т.+ар.) - шотут.

ШУАРО (ар.) - шоирлар.

ШУКУРЧИ (ф.-т.) - подшоҳ, хоннинг соябон тутувчи хизматкори.

ШУЛОН (?) - камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссик овқат.

ШУНҚОР (ар.) - лочинсимонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш.

ШУРТА (ар.) - Темур ва темурийлар даврида, асосан, ша- харларда мавжуд бўлган лавозим бўлиб, харбий миршаб вазифа- сига доир хизматни адо этувчи шахс бўлган. Кўплик шахсида шурат деб ишлатилган.

ШУУР (ар.) - онг, тушунча.

ШУФЪАТ (ар.) - мулкни сотиб олишга бўлган имтиёзли ҳуқуқ. Шариат қонунарига кўра, мулк эгаси уни сотиши ҳақида, аввало, шу мулкнинг бошқа эгаларига ёки бу ҳақда кўшниларига билдириши шарт бўлган. Улар сотиб олишларидан бош тортган- ларидагина мулк сотиб олиш ҳуқуқи бошқаларга ўтган.

ШУЪБА (ар.) - 1. Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида бир қисми, бўлими; идора; 2. Шашмаком таркибига кирувчи олти мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШҮРО (ар.) - совет.

ШҮРОТ (ар.) - Сомонийлар давлатида ўзини ҳимоя қилиш учун давлат бошлиги амир томонидан ташкил этилган турк ғулом- ларидан иборат махсус сарой гвардияси.

Э

ЭВАРА (т.) - неваранинг боласи (бобо ва бувига нисбатан).

ЭВАРА-ЧЕВАРА (т.) - эвара ва чеваралар, учинчитўртинчи бўгин, авлод.

ЭГАР (т.) - от-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал.

ЭГАР-ЖАБДУҚ (т.) - эгар ва унга тегишли бошқа абзаллар мажмуи.

ЭГАР-КЕЧА (т.) - от эгар учун махсус кичик кигиз...

ЭГАРЧИ (т.) - эгар ясовчи уста.

ЭГАЧИ (т.) - опа.

ЭГИЗАК (т.) - бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола.

ЭЗИД (ар.) - Оллоҳнинг номи

ЭЛ (т.) - маълум юртда биргаликда яшовчи аҳоли, юрт.

ЭЛАК (т.) - ун элаш учун ишлатиладиган тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзгор асбоби.

ЭЛАКЧИ (т.) - элак ясовчи уста.

ЭЛАТ (м.-т.) - кишиларнинг тил, ҳудуд, иқтисодий ва ма- даний жиҳатдан тарихан таркиб топган бирлиги. Элатнинг келиб чиқишига бир-бирига яқин бир неча қабилаларнинг уюшуви асос бўлган.

ЭЛБЕГИ (т.) - эл, элат бошлиги, сардор.

ЭЛДОШ (?) - бир жойли ёки бир элга, қабиллага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан).

ЭЛ-ЖУРЖОНИЯ (тар.) - илк Ўрта асрларда араб муаллиф- лари асарларида Хоразмнинг пойтахти шу ном билан аталган. Ма- ҳаллий аҳоли уни Гурганж деб аташган.

ЭЛЛИКБОШИ (т.) - харбий-маъмурий унвон. Ўрта Осиё ҳонликларида юзбошидан кейинги мансаб. 50 нафар аскардан иборат харбий қисм кўмондони ёки 50 нафар аскар ажрата олувчи маҳалла, кишлок ёки овул раҳбари. Эллиқбоши мингбоши то- монидан тайинланган.

ЭЛФУРУШ (т.+ф.-т.) - ўз элини, ватанини соғувчи; ватан- фуруш, сотқин.

ЭЛЧИ (т.) - бир давлатнинг бошқа бир давлатда фаолият кўрсатувчи юқори мартабали расмий вакили.

ЭЛЧИ (т.) - 1. Дипломатик вакилларнинг энг катта мартаба- си, унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; 2. Шох томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши.

ЭЛЧИХОНА (т.+ф.-т.) - бир суверен давлатнинг суверен давлат ҳукумати қошидаги дипломатик ваколати.

ЭМИКДОШ (т.) - бир онани эмган фарзандлар бир-бирига нисбатан.

ЭНА (т.) - она.

ЭНАГА (т.) - бировнинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин.

ЭНЕОЛИТ (р.<гр.+л.) - неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда биринчи мис асбоблар пайдо бўла бошлаган).

ЭНГИЛ (т.) - кийим.

ЭНЧИ (т.) - ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол.

ЭРА (р.<лат.) - 1. Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи; 2. Давр, қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан фарқ қиладиган давр; 3. Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган мuddат. *Палеозой эраси ва х.3.*

ЭРОВУЛ (т.+...) - отлик разведкачи, лашкарнинг олдинги қисмларида илгари борувчи отлик аскар.

ЭРРАЙИМ (т.+...) - текин даромаддан босар-тусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулки, бойлиги устидан қаттақонлик қилувчи одам, валлакат.

ЭСКИДҮЗ (т.+ф.-т.) - эски оёқ кийимларни ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИФУРУШ (т.+ф.-т.) - эски-туски нарсаларни олиб сотувчи.

ЭТИК (ў.) - узун кўнжли пошнали пойабзал.

ЭТНИК (р.<гр.) - келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид ёки хос бўлган.

ЭТНОГРАФИЯ (ЭЛШУНОСЛИК) (тар.) - халқлар, этник бирликнинг турли тиллари, уларнинг келиб чиқиши (этногенези), турмуши, тарихий ва маданий муносабатларини ўрганадиган ижтимоий фан. Этнография фани асосий эътиборни ҳозирги халқларга қаратган ҳолда ўтмишда мавжуд бўлган барча этник бирликларни илмий ўрганишни ҳам қамраб олади.

ЭТНОГЕОГРАФИЯ (тар.) - этнографиянинг бир бўлими. Ер шари, алоҳида мамлакатлар ва уларнинг туманлари аҳолисининг таркиби ва жойлашишини ўрганади. Шунингдек, этногеография қадимги ва ҳозирги этник бирликларнинг жойлашишини текширади ва шу асосда этник чегараларни аниқлайди. Этногео-

графия этник картография ва этник демография киреди. Этногеография антропология билан ҳам яқиндан алоқада.

ЭФТАЛИТЛАР (тар.) - Ўрта Осиё ва унга яқин мамлакатлар халқларининг этногенези ва тарихида муҳим роль ўйнаган йirik қабилалар уюшмаси. Уларнинг келиб чиқиши тўғрисида турли фикрлар баён этилган. А.Н. Бернштамнинг фикрича, эфталитлар таркиб топган ерлар ўрта ва кўйи Сирдарё ҳамда Амударёнинг юқори хавзасидир. С.П. Толстов эса уларни Орол бўйларидан келиб чиққан деб ҳисоблайди. Гарчи эфталитларнинг таркиб топган жойи қатъий аниқланмаган бўлса-да, улар туркий этник элементлар аралашган Ўрта Осиёлик қабилалар негизида шаклланганлиги маълум. Эфталитлар оташпараст бўлганлар, лекин кейинчалик улар орасида аста-секин буддизм ва христианликка эътиқод қила бошлаганлар ҳам бўлган.

ЭШОН РАИС (ф.-т.) (Райосат паноҳ) - Бухоро амирилигидаги амал. Унга хўжа ва сайидлардан амир томонидан шахсан тайинланган. Одатда, унинг зиммасига отирлик ва узунлик ўлчовларини кўпол равишда бузганлик учун, диний урф-одатларга тўғри риоя қилмаслик каби масалалар бўйича жазолаш вазифаси юклатилган.

ЭШИКОКОСИ (т.) - Хива хонлигида сарой мулозими. Унинг вазифаси сарой дарвозаларини кўриқлаб туриш ҳисобланган. Эшикоғасида, албатта, битта ойболта бўлиши шарт бўлган.

ЭШИК ОҒАБОШИ (м.-т.) - Ўрта Осиё хонлиқларида хон саройидаги бош хизматкор. Олий ҳукмдорнинг турли қабул маросимларини ўтказиш ишларига мутасадди бўлган шахс.

ЭШОН (ф.-т.) - лугавий маъноси "улар", "у киши" дегани. Улуғ авлодларнинг ва сўфийлик оқимида диний раҳнамоларнинг фахрий унвони. Эшонлар мусулмонлар жамоасининг бошлиғи, мураббийси, шунингдек, дарвишларнинг ҳам диний мураббийси ҳисобланган. Исмоилийлар мазхабида эътиқод қилувчи жамоа бошлиғи эшон деб аталган. Ўрта асрларда сўфийлик оқими раҳнамоларига муружаат қилишда уларнинг исмлари ўрнида "эшон", баъзан "пир" сўзлари ишлатилган.

ЭШОНЗОДА (ф.-т.) - отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан тарқалган шахс, эшон боласи, авлоди.

ЭШОНПАРАСТ(ф.-т.) - эшонларга кўл берган, уларга си-
гинувчи, динга муккасидан кетган киши.

ЭҲРОМ (ар.) - 1. Пирамида; 2. Пирамида шаклидаги бино,
иншоот; 3. Хажга бориш олдидан маълум давр давомида атир се-
пиш, соқол-мўйлов олиш каби дунёвий ишлардан воз кечиш ва
Миср, Ироқ каби мусулмон давлатлари чегараларига етгандан
сўнг оқ кийимга, одатда, тикилмаган оқ матога ўралиш ва шундай
матонинг ўзи.

Ю

ЮГАН (т.) - от, эшак каби уй хайвонларини бошқариш учун
улар бошига солинадиган, сувлиги ва тизгини бўлган, қайиш
тасмалардан ясалган абзал.

ЮГУРДАК (т.) - бировга хизмат қилиб турадиган киши;
хизматкор, малай.

ЮЗ (т.) (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабила-
лардан бири. Асосан, Сурхон vodiёсида яшаган. Улар иккита катта
гурух — вахтамғали ва жилантамғалидан иборат бўлган. Буларнинг
хар бири, ўз навбатида, яна бир қанча гурухларга бўлинади. Эт-
ногенез маълумотлари юзларнинг келиб чиқиши Дашти Қипчоқ
кўчманчи ўзбеклари билан боғлиқ эканлигидан далолат беради.
XIX аср давомида юзларнинг кўпчилиги ўтроқлашиб, деҳқончи-
лик билан шуғулланганлар.

ЮЗБОШИ (т.) - 1. Харбий бошлиқ; 2. Сўнги ўрта асрларда
Ўрта Осиё худудида юз нафар аскар бошлиғи юзбоши деб аталган;
3. Қишлоқ ва маҳалла оқсоқоли.

ЮККАШ (т.+ф.-т.) - 1. Юк ташувчи, хаммол; 2. Юк ташиш-
га мўлжалланган ёки мосланган.

ЮМУРТҚА (т.) - тухум.

ЮПҚА (т.) - хамирни юпка ёйиб, қиздирилган қозонда хар
икки томонини ағдариб пишириб, сўнг ичига қиймали пийёдоғ
солиб, тўрт бурчак шаклида тахлаб тайёрланадиган таом.

ЮРТ (т.) - маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка,
мамлакат; ватан.

ЮРТДОШ (т.) - бир юртда яшовчи ёки яшаган кишилар-
нинг хар бири; ватандош.

ЮРТОВУЛ (т.) - ўрта асрларда кўчманчи ўзбек аскарлари
харбий юришга чиқишларида бир ойлик озиқ-овқат гамлаб олиш-
лари шарт бўлган. Аскарлар харбий юриш пайтида озиқовқатни,
асосан, атрофдаги шахар ва қишлоқ аҳолисидан тортиб олиб
гамлаган. Озиқ-овқатни бундай усулда йигиш юртовул деб аталган.
Юртовулга бевосита хоннинг буйруғи билан яқин афрофдаги қиш-
лоқларга султонлар рахбарлигида аскарлар тўпи юборилар ва ас-
карлар аҳолидан овқат, чорва, кийим-кечак ва шу каби нарсалар
ни олишар эди; Шунингдек, кўшиннинг олдида харакат қи-
либ, жой ва аҳоли яшайдиган жойларни кўздан кечириб борувчи
махсус харбий бўлима ҳам юртовул деб аталган.

ЮРТФУРУШ (т.+ф.-т.) - ўз юрти ёки ватанига хиёнат
қилувчи.

ЮРТЧИ (т.) - мўғул амалдорлари. Булар амалда ёзувчи-
ишларини олиб борар, жаҳонгирнинг ёрлиқларини тарқатар, хар
хил маълумотлар йиғар, баъзан эса махсус айгокчилар орқали
айгокчилик билан ҳам шуғулланганлар.

ЮРТЧИ ЯСОВУЛ (т.) - юртни кўчиш вақтида жойлашти-
риш билан шуғулланган мансабдор юртчи аталган. Ўрта аср ман-
баларида қайд этилишича, хар бир юртнинг махсус юртчиси
бўлган.

ЮРЧИ (т.) - Бухоро амирлигида амир ўтадиган кўчаларни
тозалашни уюштирадиган мансабдор.

ЮТ (?) - 1. Дон-ғалла унмаган йил; очарчилик, қахатчилик;
2. Чорва очарчилиғи; ўлат.

Я

ЯДАК (ф.-т.) - эҳтиётан эгарлаб безатилган от бўлиб, шох ёки хоким олдида олиб юрардилар.

ЯЗАК (ф.-т.) - лашкарнинг олд қисмини билдирган. Темурийлар даврида эса авангард, муҳим харбий маълумот йиғиш (разведка) билан шуғулланадиган гуруҳни аниқлаган.

ЯЗАҚДОР (ф.-т.) - язақ, олди қўшиннинг бошлиғи

ЯЗДОН (ф.-т.) - тангри дегани

ЯЙДОҚ (т.) - 1. Эгар-жабдуқсиз, ялангоч (от хақида); 2. *қўйма*, ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз.

ЯЙЛОВ (т.) - чорва ўглайдиган кенг майдон; ўтлоқ.

ЯКАН (т.) - пул.

ЯКАНДОЗ (ф.-т.) - узун кўрпача.

ЯКАНЧИ (ф.-т.) - эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; ёймачи.

ЯКТАК (ф.-т.) - узун, олди очик эркаклар кўйлаги.

ЯЛВОЧ (т.) - чопар, хабар элтувчи, пайгамбар.

ЯЛАМСИК (т.) - очкўз, еб тўймас, очофат.

ЯЛАНГТЎШ (т.) - кўкраги кенг, ягриндор; мард, жасур.

ЯЛЛА (т.) - енгил ва шўх кўшиқ.

ЯЛЛАЧИ (т.) - тўй-томошаларда кўшиқ айтиб, ўйинга тушиб юришии касб қилиб олган шахс (асосан, аёллар).

ЯЛОВ (т.) - байроқ, туг.

ЯЛОВБАРДОР (?) - байроқ кўтариб борувчи байроқдор. Мовароуннахр ва Ўрта Осиё хонликлари қўшинларида байроқ кўтариб юрувчи махсус кнпилар бўлиб, улар яловбардор деб юри-тилган.

ЯЛОҚ (т.) - ит, мушук каби уй ҳайвонларини овқатлантириш учун мўлжалланган идиш.

ЯЛОҚИ (т.) - кишиларнинг саркити билан кун кечирадиган, ювиндихўр.

ЯЛПИ (т.) - умумий.

ЯМАН (ар.) - ўнг томон.

ЯМОҚ (т.) - 1. Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойларини ямашга мўлжалланган бир парча мато, чори; 2. Ямалган, ямаб тикилган.

ЯМОҚЧИ (т.) - оёк кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи касиб.

ЯРОВУЛ (т.) - махсус харбий разведка қисми.

ЯРОҒ (т.) - ҳужум ва химояда ишлатиладиган қурол.

ЯРҒУ (ЁРҒУ) (т.-м.) хукм чиқариш, жазолаш.

ЯСО (ЁСОҚ) (т.-м.) - Чингизхон замонида жорий этилган қонун-қоида. Фуқаролар ясога, яъни қонун-қоидаларга қандай амал қилаётганини назорат қилиб турувчи кичик мансабдор ясовул деб айтилган.

ЯСОЛ (м.-т.) - қўшинни кўриш учун сафга тизилиши, лашкар қаноти, флангаси.

ЯСОВ (т.) - саф, ясов тортмоқ, сафга тизилмоқ, саф тортмоқ.

ЯСОВУЛ (м.-т.) - ўрта асрларда Мўғулистон, Ўрта Осиёда подшоҳ ёки хон саройи узангисидаги кичик мансабдор. Олий ҳукмдорнинг амру-фармойишларини бажарувчи шахсий хизматкори.

ЯКСАРА (ф.-т.) - ер ҳайдовчи бир жуфт иш ҳайвонларидан олинадиган солиқ тури. У кўш пули ҳам деб аталган.

ЯМАН ТОШИ (тар.) - Ямандан чиқадиган қимматбаҳо тош. Уни айрим манбаларда "ақиқи ямани" деб ҳам аташган.

ЯССИ (тар.) - хозирги Туркистон шахрининг олдинги номи.

ЯСОВУЛБОШИ (м.-т.) - ясовуллар бошлиғи.

ЯСОВУЛХОНА (м.-т.+ф.-т.) - ясовуллар, соқчилар ва қурол-яроғ турадиган бино ёки махсус хона.

ЯССАВИЙЛИК (тар.) - Исломдаги сўфизмга хос оқим. XII асрда Ўрта Осиёда пайдо бўлган ва кўчманчи аҳоли ўртасида ҳам

кенг ёйилган. Асосчиси - Аҳмад Яссавий. Унинг "Девони хикмат" асарида яссавийлик ғоялари илгари сурилган. Яссавийлик сўфизм тамойилларини қадимги ўзбек тилида тарғиб қилган. Унинг ташвиқотчиларидан бири Сулаймон Боқирғонийдир.

ЯССИ (т.) - сатҳи ёйиқ, текис.

ЯСО+ I (м.-т.) - қоида, қонун, тартиб.

ЯСОҚ II (м.-т.) - Мўғул империяси, хусусан, Олтин Ўрда

Ў

ЎТАЙ (т.) - бегона ота ёки она билан фарзанд ёинки шундай фарзандлар бир-бирига нисбатан.

ЎЗАН (т.) - йирик оқин, сув йўли.

ЎЙДИҚ (т.) - кичик чуқурлик.

ЎЙМОҚ (т.) - қичик чуқур, чуқурча.

ЎКИЛ (т.) - никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан қайилликка ўтувчи, вақиллик қилувчи киши, вақил.

ЎКСИЗ (т.) - 1. Ота-онасиз, етим; 2. Бирор ёрдам берадиган киши ёйўқ; химоясиз, бечора; 3. Ғам ва ҳасратни ифодалайдиган; ғамгин.

ЎҚЧА (т.) - оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна.

ЎЛАН (т.) - 1. Халқ оғзаки ижодида, одатда, тўй, гапгаштак ва шу қабиларда ижро этиладиган кўшиқ; 2. Ўсиб турган ўт, кўкат.

ЎЛАНЧИ (т.) - ўлан айтувчи, кўшиқчи.

ЎЛЖА (т.) - 1. Душман устидан ғалаба қилиб кўлга киритилган нарса; 2. Овда кўлга туширилмаган, тутиб ёки отиб олинмаган нарса, ов.

ЎЛКА (т.) - 1. Мамлакат; 2. Мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий бирликка эга бўлган бирор қисми; вилоят.

ЎЛКАШУНОС (?) - ўлкани ўрганувчи.

ЎЛКАШУНОСЛИК (?) - 1. Ўлкашунос; 2. Мамлакатдаги бирор жой ёки бирор вилоятнинг тарихи, географияси ва шу қабилар ҳақидаги билимлар мажмуи; ўлкани ўрганиш.

ЎЛПОН (т.) - Ўрта Осиё хонликлари ҳудуди чор Россияси томонидан босиб олинганидан сўнг жорий этилган бўлиб, экин майдони ва олинмаган ҳосилнинг миқдориغا қараб, йилга бир марта ундириладиган ер солиғи.

ЎЛПОНЧИ (т.) - ер солиғини йиғувчи мансабдор.

ЎЛТАНГ (?) - сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимлагич.

ЎНБОШИ (т.) - Амир Темур армияси ва Ўрта Осиё хонликлари қўшинларидаги энг кичик ўн нафарлик гуруҳ - ҳарбий бўлинма бошлиғи.

ЎНГИР (т.) - ўйилган, чуқур жой; ўйиқ.

ЎНГУТ (тар.) - қадимги қабилалардан бири. Рашидулдин Фазлуллохнинг ёзишича, ўнгутлар мўғулларга ўхшаса-да, улардан алоҳида ажралиб турган. Ўнгутлар Чингизхонга тобе бўлиб, унинг босқинчилик юришларида иштирок этган. Чингизхоннинг ворислари даврида ўнгутларнинг кичик гуруҳлари Ўрта Осиёга, жумладан Хоразмга келиб ўрнашган ва кейинчалик маҳаллий халқлар билан аралашиб, этник номларини унутиб юборганлар.

ЎРА (т.) - сабзаёт, дон ва шу қабиларни кўмиш учун махсус қазилган, одатда, ости кенгрок бўладиган чуқурлик.

ЎРДА (м.-т.) - 1. Туркий ва мўғул халқларида ҳарбий-маъмурий ташкилот, манзилгоҳ. Ўрта асрларда олий ҳукмдорлар қароргоҳи, пойтахти; 2. Подшоҳ, хон ёки бирор олий мартабали шахснинг ҳарами.

ЎРДУ (т.) - кўшин, лашкар.

ЎРДУГОҲ (т.+ф.-т.) - кўшин кўнадиган ёки турадиган жой, лагерь.

ЎРИНДОР ОҚСОҚОЛЛАР (тар.) - XIX-XX аср бошларида Хива хонлигида қабул маросими вақтида хоннинг рўпарасида турувчи, ва ўтирадиган тайинлик ўрни бўлмаган мансаб ва унвон соҳиблари.

ЎРИНИШЛИ (т.) - XIX-XX аср бошларида Хива хонлигида хон қабулидаги тантанали маросимлар вақтида амалига қараб тартиб билан ўтириш ҳуқуқига эга бўлганларга нисбатан ишлатилган. Бошқалар бирор фармойиш кутиб, хон рўпарасида узоқроқда таъзим билан оёққа босиб туришган.

ЎРКАЧ (т.) - туянинг тепа сиртидаги ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта.

ЎРОҚ (т.) - Бухоро амирлигида XIX-XX асрларда диний олам ва илоҳийёт илмида эришган ютуқлари учун бериладиган учта унвоннинг энг юқориси ҳисобланган бўлиб, шу унвонга эришган шахснинг исмига қўшиб айтиш одат бўлган.

ЎТАР (т.) - ўз ишига уста. Хива хонлигида хоннинг сочини олиш учун маҳсус белгиланган кишини шу унвон билан аташган.

ЎТАРЧИ (т.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Улар Дашти Қипчоқ кўчманчи ўзбекларидан иборат бўлиб, XV-XVI асрларда Мовароуннахрга келиб жойлашган. Фарғона vodiysida, Бухоро ва Самарқанд вилоятларида тарқоқ ҳолда яшаб XVIII-XIX асрлар давомида маҳаллий халқлар таркибига сянгиб ўз номларини унутиб юборганлар.

ЎТАҒА (т.) - 1. Бошга тақиладиган жига; 2. Дубулгага қистирилган пат.

ЎТИК (т.) - дазмол.

ЎТМИШ (т.) - ўтган давр, кечмиш.

ЎТОВ (м.-т.) - кўчманчи ва ярим кўчманчи халқларнинг асосий турар жойи; чорвачилик билан шугулланадиган аҳолининг кўчма бошпанаси.

ЎТРОҚ (т.) - бир жойда муқим яшайдиган.

ЎТСОЧАР (т.) - душманга ёниб турган суюклик сочадиган қурол.

ЎҚЛОҒИ (т.) - ош хамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлик таёқча.

ЎҒИР (т.) - донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйик ғўладан иборат рўзгор буюми; кели.

ЎҒЛОН (м.-т.) - мўғулча сўз бўлиб, тахт вориси, шахзода деган маънони англатган.

ЎҒУЗ (ҒУЗ) (тар.) - илк ўрта асрларда 24 қабиладан ташкил топган йирик халқ. Булар VIII-X асрларда Сирдарё соҳилларида, унга туташ чўлларда, Орол денгизининг жанубий, жануби-шарқий минтақаларида, ислом динини қабул қилганлари эса Нурота тоғ олди районларида яшаганлар, асосан, чорвачилик билан шугулланганлар. Ўғузлар VII-IX асрларда йирик қабила иттифоқини, IX аср охири X аср бошларида Ўғуз давлатини барпо этганлар.

ЎҒУЗЛАР (тар.) - туркий қабила. Марказий ва Ўрта Осиёда яшаган. VII аср бошида Турк хоқонлиги таркибида тўққиз ўғуз қабиласи иттифоқи пайдо бўлиб, бу иттифоқда кўччиликни, асосан, уйғурлар ташкил этган.

ЎҒУЗХОН (т.) - барча туркий-мўғул қабилаларининг афсонавий асосчиси.

Қ

ҚАБЗА (ар.) - 1. Тутқич, даста; 2. Кафт кенглигига тенг узунлик ўлчови.

ҚАБИЛА (ар.) - этник бирлик. Қабила аъзолари ўртасидаги қон-қариндошлик алоқаларининг мавжудлиги, уруғ ва бўғиларга бўлиниш қабиланинг асосий белгисидир. Шунингдек, қабиланинг бошқа белгилари ҳам мавжуд. Бу белгилар унинг маълум бир ҳудудга эга эканлигидан, қабилаларнинг иқтисодий бирлиги, ягона қабилавий тили ва номи, қабила кенгаши ва харбий бошлқларнинг ўз-ўзини бошқаришидан иборатдир.

ҚАБО (ар.) - жубба (совут) остидан кийиладиган узун уст кийими. Шохлик қабоси-подшоҳларнинг ана шундай кийими.

ҚАВМ (ар.) - 1. Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила; 2. Ҳамиша бир масжидда ибодат қилувчи кишилар ва уларнинг ҳар бири.

ҚАВС (ар.) - 1. Ён икки буржнинг бири, Акраб ва Жадий буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь-21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади).

ҚАВСОБ (ар. ф.-т.) - қавс ойида, яъни ноябрь охири декабрь бошларида ерни сугориш учун бериладиган сув; қавс сув.

ҚАВЧИН (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган кабилалардан бири. Қавчинлар XIII аср ўрталарида арлот, барлос, жалойирлар билан бирга Мўғулистон худудидан Амударёнинг ўрта ва юқори оқимида ҳамда Фарғона водийсига кўчиб келишган. Қавчинлар, асосан, ярим ўтrock ҳолда яшаб, чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланганлар. Улар бир қанча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари бегузув, балхи, кўрпачувиш, бўзчи, кашмири, сулаймон, имом, бўйин, тутал, пўла, шерали, туя-бўйин кабилаларидир.

ҚАДАМЖО(Й) (ар.+ф.-т.) - зиёрат қилиш, сизғиниш учун бориладиган мўъжизали, муқаддас деб саналган жой; зиёратгоҳ.

ҚАДАҚ (?) - оловкурак; хокандоз.

ҚАДАХ (ар.) - май ичиладиган идиш; жом.

ҚАДИМ (ар.) - узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўхна.

ҚАДОҚ (т.) - қадимги ва ўрта асрларда мавжуд бўлган огирлик бирлиги. XX аср бошларигача Ўрта Осиё худудида кенг қўлланилган. Бир кадоқ 409,512 граммга тенг бўлган.

ҚАЗБИОН (тар.) - Ўзбекистон жанубида жойлашган илк ўрта аср вилояти номи. Ҳозирги Сурхандарё вилоятининг Қашқадарё вилояти билан чегараси худудларини ўз ичига олган.

ҚАЗИ (т.) - отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўшгдан отнинг йўгон ичагига тикиб тайёрланган маҳсулот.

ҚАЗНА (т.) - дағал ипак, пилла чикитидан олинган паст ипак.

ҚАЗНОК(ЧА) (т.) - омбор вазифасини ўтовчи кичикрок хона, хужра.

ҚАЙЛА (т.) - майда тўғралган гўшт ва сабзавотни қовуриб тайёрланадиган, қуюқ овқатга солиб истеъмол қилинадиган ма-саллик.

ҚАЙРОҚ (т.) - кесуви асбобларнинг тигини ўткирлашда ишлатиладиган силлиқ тош.

ҚАЛАБОН (т.+ф.-т.) - Қўкон хонлигида хонликнинг чегара худудларида жойлашган қалъа ва истеҳкомларнинг ҳокими. Ушбу вазифага, одатда, харбий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда дод-хондан кўшбегигача бўлган шахслар тайинланган. Қалабон одатда чегара туманларидаги харбий-маъмурий, хирож ва бож олиш иш-ларида, чегарани муҳофаза қилиш ишларига жавоб берган. У қут-вол деб ҳам аталган.

ҚАЛАНДАР (ф.-т.) - сўфизм йўлига кириб, меҳнат қилмасдан дарбаларлик, гадолик ва хайр-эхсон йўли билан кун кечирувчи кишилар фаолияти. Қаландарлар муайян жамоа (сулук)га бирлашиб, унинг гояларини тарғиб этадилар. Накшбандия, Ясавия, Қубравия, Қадария қаландарликнинг машҳур сулуқларидандир.

ҚАЛАНДАРХОНА (ф.-т.) - қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой.

ҚАЛАЧИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган туркий уруғлардан бирининг номи.

ҚАЛАЧИ (т.) - Хива хонлигида рус шахарларидан мол келтирувчи савдогарларни шундай деб аташган.

ҚАЛБ (а.) - подшоҳ, хон ҳузуридаги қисм; марказ.

ҚАЛИН (т.) - Ўрта Осиё худудида келин олиш билан боғлиқ бўлган тўлов одати.

ҚАЛИНЧИ (т.) - бирор кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол.

ҚАЛЛИҚ (т.) - бирор йиғитта унаштирилган қиз (шу йиғитта нисбатан).

ҚАЛЛОБ (ар.) - ўз манфаатини кўзлаб, бошқаларни алдаш мақсадида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, кингир ишлар қилувчи.

ҚАЛЪА (ар.) - мулоффа мақсадида қурилган, стратегик жиҳатдан қулай ва мустаҳкам таянч пункти. Қалъанинг дастлабки кўри-нишлари ибтидоий жамоа тузуми даврида пайдо бўлган. Бундай қалъа атрофи паҳса, тош ва бошқа материаллардан тикланган

девор билан ўралган турар жойдан иборат бўлган. Кейинчалик қалъа деворининг атрофида хандаклар қазилган. Хар бир қалъани унинг ўз аҳолиси мудофаа қилган.

КАЛЪАЧИ (ар.) - шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар.

КАЛҚОН (т.) - жангининг танасини тигли куроллар зарбидан химоя қилувчи ташки томони бўртиқ қилиб ишланган мослама. Энг қадимги калқонлар ёғоч, тўкилган чивик, кўга, тери, кейинчалик эса бронза ва темирдан ясалган. Қалқон шакли ва катта-кичиклиги жиҳатидан турли халқларда турлича бўлган. XVI-XVII асрларга келиб, ўточар куролларнинг тақомиллашуви билан қалқон ўз аҳамиятини йўқотди.

КАМАЛ (т.) - ташқи олам билан алоқани узиш даражасидаги курсов.

КАМАЛ (1) (т.) - қалъа типидagi истехком пунктларини ишғол қилиш учун ўтказилган харбий харакатлар усули; қадим замонлардаёқ шаҳар ёки қалъани кўккисдан хужум қилиб олиб бўлмаган тақдирда қамалдан фойдаланилган. Одатда, қамал қилувчи кўшинларнинг бир қисми қамал истехкомларини қамалдагиларнинг ҳамлаларидан мудофаа қилган, кўшинларнинг асосий қисми эса фаол харбий харакатлар билан банд бўлган, яъни қалъага кетма-кет хужумлар уюштиришган. Баъзан эса қамалчилар қамалдагиларнинг озик-овқат, ўқ-дорилари тугагач, таслим бўлишларини қуттишган. Ўрта асрларда мўтултатар ва Амир Темур армияларида қалъа ва шаҳарларни қамал қилишда ўтсочар куроллардан кенг фойдаланганлар. XVII асрдан бошлаб қамал қилишда артиллерия кенг қўлланила бошланган. XVIII-XX аср бошларида қалъани қамал қилиш учун махсус қамалчи қисмлар тузилган.

КАМАР (ар.) - ойнинг арабча номи.

КАМАРИЯ (ар.) - Ойнинг иккита бир хил фазаси, масалан, Ой тугилган кундан келуси Ой тугилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобида йил шамсия ҳисобидан деярли 11 сутка киска. Қамария ойлари: муҳаррам, сарфар, рабиулаввал, рабиуссоний, жумодилавал, жуодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқазъа, зулҳижжа).

ҚАНҒЛИ (тар.) - қадимий туркий қабилалар уюшмаси. Ўрхун-Енисей ёзувларида "конхарас" деб аталган. Қанғликларнинг илк

аждодлари Сирдарё соҳилларида яшаган саклар бўлиб, булар миллоддан аввалги III асрда йирик Қанғ давлатини барпо қиладилар. Бу давлат кучайиб, миллоддан аввалги II-I ва миллодий I-II асрларда жуда катта ҳудудда (Тошкент воҳаси, Қозоғистоннинг жануби-шарқий ҳудудлари, Мовароуннаҳр, Хоразм, Орол денгизининг жанубий, жануби-шарқий ва шимоли-ғарбий минтақаларидаги ҳудудлар) ҳукмронлик қиладилар. Сакларнинг хун, Усун ва бошқа туркий халқлар билан аралашishi натижасида миллоддан аввалги II-I - миллодий I-II асрлар давомида Сирдарёнинг ўрта оқимларида янги халқ (элат) - қанғар халқи вужудга келади. Қанғарлар Марказий Осиёда ташкил топган энг қадимги туб ерли туркий қатламни ташкил қилганлар. Кўчманчи ва ярим кўчманчи этнослар билан маҳаллий аҳоли (сак) маданиятининг кўшилиб бориши натижасида қанғар маданияти вужудга келади. Археологлар бу маданиятни Қанғой маданияти деб номлайдилар. Бу маданият Сирдарёнинг ўрта оқимларида ташкил топган бўлиб, миллоддан аввалги I - миллодий I-II асрларда Марказий Осиёда (жумладан, Мовароуннаҳрда) кенг тарқалган. X аср охирида уларнинг катта бир қисми шимоли-ғарбга силжиб, Эмба ва Урал (Ейик) дарёлари ораллигига жойлашган. XI асрда уларнинг кўчма-лиги Кичик Осиё, Болгария ва Венгрия ерларига ўтиб маҳаллий аҳолига, айрим гуруҳлари эса Волга бўйларига келиб бошқирд, татар халқларига кўшилиб кетган. XI асрнинг охири - XII асрнинг бошларида қанғиларнинг катта гуруҳи Сирдарё бўйларига қайтиб келган. Ўрта асрларда қанғилар Ўрта Осиё давлатларининг ички сиёсатида фаол иштирок этишган. Қанғилар ярим ўтроқ ҳолда яшаб дехқончилик ва чорвачилик билан шуғулланишган. Улар бир неча уруғларга бўлинишган. Жумладан, сари-қангли, қора-қангли, қизил-қангли, бобо-қангли, олғмиш-қангли, бўқа-қангли ва бошқалар. Қанғиларнинг кейинги авлодлари ўзбек, қозок, қирғиз, туркман, қорақалпоқ, бошқирдлар ва Сибирда яшовчи туркий халқларнинг (олтойликлар, тува ва бошқ.) таркибига кириб, уларга сингиб кетганлар.

ҚАРАМ (т.) - бошқа кишига тобе, эрксиз, боқиманда.

ҚАРИ (т.) - XVIII-XIX асрда Хива хонлигида мавжуд бўлган узунлик ўлчов бирлиги (1 қари - тахминан 2,5 метрга барабар).

ҚАРИНДОШ (т.) - туғишган киши, бир аждодга мансуб кишилар бир-бирларига нисбатан.

ҚАРИЧ (т.) - ёзилган панжанинг бош бармоқ учидан жим-жилок учигача бўлган узунлик ўлчови.

ҚАРОР (ар.) - Вазирлар Маҳкамаси чиқарадиган ҳужжат.

ҚАРМАТ (ар.) - Абўзар деганнинг лақаби. Қарматилар унинг издошлари бўлиб, 891 йили араб халифалигига қарши чиққанлар.

ҚАРОВУЛ (т.) - қар. Қоровул

ҚАРОВУЛБЕГИ (т.) - 1. Посбонлар бошлиғи; 2. Хива хонлигида четгара районларда чегара кўшини ташкил этилган. Четгара хизматининг бошлиғи қоравул беги дейилган.

ҚАРОЛ (т.) - 1. *Айнан*, қул; 2. Хизматкор, батрак; 3. Батрак сўнги ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари худудида, жумладан, Бухоро амирлигида бадавлат хонадон, қатга ер эгалари томонидан ўз хўжаликларидан, асосан, ёшлар ва ўсмирлардан маълум микдордаги дон, бугдой ёки чўрва моллари хисобидаги тўлов шарти билан бутун йил давомида ёки эрта баҳордан кеч кишга қадар ёллаб ишлатилган кишилар.

ҚАРОЧЎРИЙ (т.) - Салжуқийлар давридаги қиличларнинг бир нави.

ҚАРОРГОҲ (ар.+ф.-т.) - 1. Тош ва бронза даврларида яшган одамларнинг турар жойи. Мавзе ва макон манзилгоҳлардан фарқ қилади; 2. Ҳарбий бошлиқ (саркарда)нинг жанг пайтидаги сафар чодинининг номи.

ҚАРОҚЧИ (т.) - йўлтўсар, босқинчи.

ҚАРЛУКЛАР (тар.) - қадимий туркий қабилалардан бири. IV-V асларгача Олтойнинг ғарбида яшаганлар. VI-VII асрларда қарлуқлар Турк хоқонлиги таркибига кирган. VII аср ўрталарида қарлуқларнинг бир қисми Еггисув худудида келиб жойлашганлар. VIII аср охирида бу ерда Қарлуқлар давлати вужудга келган. X асрда Қорахонийлар давлатида қарлуқларнинг вакиллари ҳукмрон мавқега эга бўлганлар. X аср охирида қорахонийлар Мовароуннахрни эгаллагач, қарлуқлар Тошкент воҳасига, Фарғона ва Зарафшон водийларига кўчиб келишган. Кейинчалик қарлуқлар маҳаллий халқлар таркибига киришган. Ўзбеклар таркибидаги қарлуқлар XIX аср охири - XX аср бошларида Зарафшон дарёсининг ўрта ва қуйи оқимларида, хозирги Сурхондарё вилоятининг Сарийосиё ва Шўрчи туманларида яшаганлар.

ҚАРТАНГ (т.) - кексая бошлаган киши.

ҚАРҚАРА (т.) - туяқуш патлари билан безатилган бош кийим.

ҚАСҚОН (т.) - гардиш, лаппаклар қўйиб манти пиширадиган маҳеус қозон.

ҚАТИМ (т.) - узунлиги тикилаётган нарса билан ёзилган қўл учи оралиғига тенг.

ҚАТИРМА (т.) - оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пишириладиган юпқа емиш.

ҚАТЛАМА (т.) - юпқа ёйилган хамирни ёғда пишириб тайёрланган емиш.

ҚАТТОЛ (ар.) - 1. Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил; 2. *Қўйма*, ашаддий, ёвуз.

ҚАЪДА (ар.) - вафот этган кишининг “еттиси” ёки “ийтирмаси” дан кейин марҳумнинг яқин қариндошлари уйда ўтказиладиган маросим. Ўрта Осиё халқлари, асосан, ўзбеклар ва тожиклар орасида кенг тарқалган.

ҚАҲРАБО (к.) - янгарь.

ҚИБЛА (ар.) - мусулмонлар намоз вақтида сажда қиладиган томон. Хижрий йилнинг иккинчи йили (624) Маккадаги Каъба барча мусулмонлар учун қибла қилиб белгиланган. Қибла ниҳоятда муқаддас ҳисобланади. Ҳар бир мусулмон қаерда бўлмасин, албатта, ўша томонга қараб намоз ўқийди. Масжидларда меҳроб қибла томонга қараб ишланади. Ислондаги кўп маросимлар ҳам, одагда, қиблага қараб бажарилади. Ҳатто, марҳум кўмилганда ҳам, юзи қиблага қаратиб қўйилади.

ҚИЁМАТ (ар.) - дунёнинг тугаши ҳақидаги диний таълимот. Сўроқ ва жавоб, гуноҳларнинг ўлчаниши, жаннат ва дўзах каби тасаввурлар билан бирга қўшилиб, исломнинг охират акидасини ташкил этади.

ҚИЁС (ар.) - шариатда қўлланадиган усуллардан бири. Қиёсда дастлабки икки манба - Қуръон ва Суннада берилмаган бирор ҳуқуқий масала, улардаги шунга ўхшаш масалага тажжослаш йўли билан шарҳ этилган. Қиёс фикрлар ҳуқуқини кенгайтириб, шариатни турмушнинг турли томонларига таъбиқ этишга имконият берган.

ҚИЁТ (тар.) - қадимги туркий қабилалардан бири. Ұғузлар таркибида бўлган. VIII-X асрларда Дашти Қипчоқда яшаб, кўчманчи чорвалдорлик билан шуғулланганлар. Ұғузлар давлати емирилгач, XI асрда қиёт қабилалари ҳам бўлиниб кетган. Уларнинг қатта қисми Туркманистон ҳудудига силжиб маҳаллий аҳолига, бошқа бир қисми эса Болқон ярим оролидаги халқлар таркибига сингиб кетган. Дашти Қипчоқ чўлларида қолган қисми кейинчалик ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ халқларининг таркибий қисмларидан бирини ташкил этган. Қорақалпоқлар таркибидаги қиётлар учга бўлинган (учтамағали, тарақли, болғали). Қашқадарёнинг юқори оқими, Хоразм ва Бухоро воҳалари, шунингдек Зарафшоннинг ўрта оқимида яшовчи қиётлар XIX аср охирида қорақалпоқлар таркибига кирган. Қиётлар XX аср бошларида асосан ўтроқлашиб, деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган.

ҚИЙИҚ (т.) - асли, тўртбурчак бўлиб, учбурчак шаклида буклаб, белга боғланадиган махсус текилган мато.

ҚИРОТ (юн.-фр.) мисколнинг 1/24 (йигирма тўртдан бир) қисми бўлиб, у 0,195 граммга тенг бўлган.

ҚИЗИЛБОШЛАР (т.) - Кичик Осиё, Сурия ва Озарбайжондаги кўчманчи турк қабилаларининг бирлашмаси. Улар 12 ыша имоми шарафига ўн икки йўллик қизил матодан салла ўраб юришган. Қизилбошлар сафавия тариқатининг асосий харбий таянчи бўлиб, сафавия шайхлари бошчилигида кўшни мусулмон бўлмаган мамлакатларга ҳужум қилиб туришган.

ҚИН (т.) - пичоқ, қилич қаби асбобларнинг гилофи.

ҚИПЧОҚЛАР (тар.) - туркий халқларнинг энг йirik қабилаларидан бири. Қипчоқлар Рус солномаларида “половецлар”, Европанинг баъзи халқларида ва Византия солномаларида “кумонлар” деб аталган. Махмуд Қошғарийнинг “Девони лугатит турк” асарига қипчоқлар ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Қипчоқлар миллрдан аввалги III-II асрларда ва миллдий I-II асрларда Олтой тоғларининг шимоли-ғарбий минтақаларида, Иртиш дарёси бўйларида, Тарбағатайнинг ғарбий минтақаларида яшаганлар. VI асрнинг 2-яримларида қипчоқларнинг талай қисми Турк хоқонликлари тасарруфида бўладилар. Қипчоқларнинг илк аждодларининг бир қисми VI асрда Ғарбий Олтойдан чиқиб, Мўғулистон ва Тува ерларига келиб ўрнашган. Иккинчи қисми эса Иртиш

дарёсининг яқинидаги даштларга кўчиб ўтиб, кимакларга тобе бўлган. X аср охири - XI аср бошида кимаклар давлати емирилгач, қипчоқлар Иртишнинг ғарбидаги чўлларда, Урал ва унга яқин ерларда яшовчи туркий қабилаларнинг бирлашиши натижасида кучайиб, қадимги “Мафазат ал-Ғуз” (Ұғузлар ери) ни ишғол қиладилар. XI аср бошларида қипчоқларнинг қатта бир қисми Волга бўйи даштларига, иккинчи қисми эса Сирдарё бўйларига келиб ўрнашадилар. Ғарбга йўналган қипчоқлар XI асрнинг 60-йилларида Қора денгиз ва Азов денгизи яқинидаги чўлларда ҳамда Шимолий Кавказ, Шимолий Дон, Днепр, Дунай дарёлари бўйларига даштларда жойлашадилар. Оқибатда, Тяньшаннинг ғарбий тармоқларидан Дунай сохилларигача бўлган улкан ҳудуд қипчоқлар қўлига ўтди ва у ерлар “Дашти Қипчоқ” деб атала бошлайди. Қипчоқларнинг асосий машғулоты кўчманчи чорвачилик бўлиб, ўтовларда яшаганлар. Кейинчалик қипчоқларнинг қатта бир қисми Шарққа силжиб, Ўрта Осиё ва Қозғоғистон ҳудудида жойлашадилар. Қипчоқларнинг кўпчилиги, аста-секин ўтроқлашиб, деҳқончилик билан шуғулланганлар. Қипчоқларнинг кейинги авлодлари Самарқанд вилоятида, Фарғона vodiйсида, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида яшаб, бизгача ўз этник номларини сақлаб келганлар.

ҚИРМОЧ (т.) - овқат пиширилаётганда қозон тагига ёпишиб қолган қолдиги.

ҚИРОАТ (ар.) - баланд овоз билан таъсирли ва ифодали ўқиш, мутолаа қилиш.

ҚИРОВ (т.) - совуқ таъсирида пайдо бўладиган қорсимон зарралар.

ҚИРОЛ (ғарбий славянлар тилида) - Ғарб мамлакатларида олий ҳокимиятни мерос тариқасида ўз қўлида тутувчи шахс; подшоҳ.

ҚИРОЛИЧА (?) - аёл қирол. Қиролнинг хотини. Малика.

ҚИРОН (ф.-т.) - 1. Кўплаб ўлдириш, қирғин; 2. Давлат, мамлакаат.

ҚИРҚ (тар.) ўзбек халқи таркибига кирган йirik қабилалардан бири. Тарқоқ ҳолда Самарқанд атрофида, Панжикентнинг жанубида, ҳозирги Ғаллаорол, Жиззах, Зомин ва Ҳратепа ҳудуд-

ларида яшаганлар. Кўпинча ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири – юзлар билан аралашган холда яшаганлар. Шунинг учун ҳам кўпчилик манбаларда “кирк-юз” номи билан ҳам маълум. Қирк, юз ва минг қабилалари марка деган умумий ном билан аталган. Қиркларнинг этногенези Дашти Қипчоқ кўчманчи ўзбеклари билан боғлиқ. Қирклар ўтмишда бир қанча уруғларга бўлинган. Шулардан энг йириклари – оқ-қўйли, қора-қўйли, қора-сирак, қорача, олмасаун, чапарашли ва бошқалар. Улар XX аср бошларига қадар ярим ўтrock холда яшаб, чорвачилик билан шуғулланганлар. Бир қисми тоғ ён бағрида, адирларда яшаб лалмикор ва қисман сугорма дехқончилик билан шуғулланганлар.

ҚИРҒИ (?) – ранда.

ҚИРҒИЗ-ҚАЙСОҚ (тар.) – XVIII-XIX асрларда рус гадки-котчилари ўз асарларида ва расмий ҳужжатларда ҳозирги Қозоғистон ва Қирғизистон худудлари қирғиз-қайсоқ худуди деб, уларнинг аҳолиси эса қирғиз-қайсоқлар деб берилган. Маҳаллий олимлар асарларида ушбу худудлар ва унга туташ худудлар Дашти Қипчоқ дейилган.

ҚИРҒОҚ (т.) – чет, ёқа, соҳил.

ҚОВУЗ (т.) – 1. Доннинг пўсти; 2. Ичига кўпинча тарик пўсти солинган бешик тўшаги.

ҚОВУРДОҚ (т.) – гўшти, кейин унга пиёз, картошка каби сабзавотларни кўшиб яхшилаб қовуриб, озрок сув солиб димлаб пиширилдиган қуюқ таом.

ҚОВҒА (т.) – ёғоч пақир.

ҚОЗИ (ар.) – шариатда судья, ҳукукий ишларни ҳил этувчи вазифасини бажарувчи мансабдор. Қози, шунингдек, васийликка, васиятнинг бажарилишига, мерос тақсимотига тегишли ишларни амалга оширган. Вақф ҳам қози назоратида бўлган. Қозилар ҳукми қатъий бўлиб, улар устидан фақат хон ёки амирга шикоят қилишган. Ўрта Осиё худудидаги қозилар турли даражаларга бўлинганлар. *Масалан*, қозикалон энг юқори даражадаги қози бўлиб, у хонлик ёки амирликдаги ҳамма қозилар устидан назорат қилган. Бухоро хонлигида юқори табақадаги шахслар учун хожи калон даражаси бўлган. Қози-ул қузот – қозикалон ўринбосари ҳисобланган.

ҚОЗИ АСКАР (ар.) – лашкар ва кўшиндаги қози.

ҚОЗИ РИКОБ (ар.) – Бухоро амирларининг рикобида хизматда бўлган Қози.

ҚОЗИКАЛОН (ар.+ф.-т.) – Бухоро амирлигида диндорлар ва муллаларнинг бошлиғи, яъни раиси бўлган. Шу билан бирга, бу даврда барча мусулмон давлатларида бўлгани каби, Бухорода ҳам ҳуқуқ масалалари динга қарашли бўлиб, диндорлар кўлида эканлиги сабабли қозикалон барча ҳуқуқ масалалари ва лашкар маъмуриятининг ҳам раиси ҳисобланган. Бош қози ҳам диний, ҳам адлия ишларини бошқарган.

ҚОЗИ УРДУ (ар.+т.) – Хива хонлигида қози аскар шундай аталган. Амалда у харбий хизматдагиларнинг қозиси-судьяси.

ҚОЗИ-УЛ-ҚУЗЗОБ (ар.) – Қозикалон ўринбосари.

ҚОЗИХОНА (ар.+ф.-т.) – қози томонидан судлов ишларини амалга оширадиган маҳкама. Шариатга кўра қозихоналар масжид қошида бўлиши керак бўлса-да, кўпгина судлов ишлари қозиларнинг уйларида, бозор кунлари эса бозорларда кўрилган. Ўрта Осиё худудидаги хонликларда ҳар бир даҳада қозихона бўлган.

ҚОЗОҚ (?) – ўз халқи ва қавмидан ажралиб кетган одамлар; тахт учун курашда енгилса-да, аммо ўз ҳуқуқидан воз кечмаган ва ўз тарафдорларига бошчилик қилиб, муҳолифлари билан қулай фурсат пойлаб курашадиган сулола вақили. XIV-XVI асрларда бундай одамлар “қозоқ” деб аталган. Ўз даврида Султон Хусайн Бойқаро ва айрим бошқа темурийлар “қозоқ” бўлганлар.

ҚОЛҒА (т.) – ўрта асрларда (мангитларда) нўғойларда ва қрим хонларида тахт вориси бўлган валиаҳдларни шундай аташ расм бўлган.

ҚОМУС (ар.) – 1. Муқаммал, тўлик луғат; 2. Энциклопедия.

ҚОМУСЧИ (ар.) – қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши.

ҚОНУН (ар.) – Олий Мажлис қабул қиладиган ҳужжатлар.

ҚОНУН ЧОЛҒУШ (ар.+т.) – Ал Форобий томонидан яратилган чолғу асбоби.

ҚОНКА (тар.) – ҳозирги Тошкент шаҳридан 70 км жануби-шарқий тарафда жойлашган қадимий ва илк ўрта аср шаҳри номи.

ҚОПКА (т.) – дарвоза.

ҚОПҚОК (т.) - идиш, сандиқ, яшиқ ва шу каби нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган томонини бекитувчи қисми.

ҚОРАБУРА (т.) - тўтонларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шохшабба боғлари.

ҚОРА ЧЕРИК (т.) - ушбу солиқ тури Бухорода кўшинни ушлаб туриш учун олинган.

ҚОРАУНОС (т.+ф.-т.) - XV асрнинг иккинчи ярмида, Абулхайрон ташкил этган кўчманчи ўзбеклар давлатида кўчманчи ўзбеклар мўғулларни қораунос, яъни, метислар деб аташган. Бир вақтлар мўғуллар ҳам Мовароуннахрнинг XIII-XIV асрлардаги аҳолисини шундай ном билан атаганлар. Кўчманчи ўзбекларнинг мўғулларни бундай ном билан аташининг сабаби шуки, XV асрда Мўғулистонда мўғул қабилаларидан ташқари қалмоқлар ва кирғизлар, XV асрнинг 40-50-йилларидан бошлаб эса кўчманчи ўзбеклар ҳам яшаганлигидир. Мана шунинг учун ҳам кўчманчи ўзбеклар мўғулларни қораунос деб аташган.

ҚОРАХОНИЙЛАР (тар.) - Ўрта Осиёда Қорахонийлар давлатини (927-1212 й.й.) идора этган сулола. Асосчиси - Абдулқарим Сотуқ Бугрохон (Қорахон). 1212 йили қорахонийларнинг сўнги вакили Қилич Арслон ибн Қилич Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан ўлдирилган.

ҚОРИ (ар.) - Қуръоннинг барча сураларини ёд олган ва уни қироат билан айтадиган киши. Қорилар қорихонада тайёрланган.

ҚОРИХОНА (ар.ф.-т.) - мусулмонларнинг диний ўқув турти. Унда қорилар тайёрланган. Дастлаб араб мамлакатларида, кейинчалик Ўрта Осиёда пайдо бўлган. Қорихоналар, оқатда, эски мактаблар қошида ва қатта мазорлар ёнида очилган. Қорихонага эски мактабни тутаган, 10 ёшдан қатта бўлган ўғил болалар қабул қилинган. Қорихоналарда, асосан, Қуръон суралари ёдлатилган. Қуръондаги барча сураларни ёд айта оладиган бола қорихонани тутаган ҳисобланган. Ўрта Осиёда, айниқса, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Кўконда қорихоналар кўп бўлган.

ҚОРИҚ (?) - табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган асбоб; қортиқ.

ҚОРОВУЛ (т.) - Темур ва темурийлар даврида ҳамда кўчман-

чи ўзбек хонлари даврида кўшиннинг олдида борган отряд. Қоровулнинг асосий вазифаси кўриқчилик хизматини ўташ ҳамда ҳаракатдаги кўшиннинг олд томонида нималар бўлаётганини кузатиб, ундан доимо хонни хабардор қилиб туришдан иборат бўлган. Қоровул биринчи бўлиб жангга кирган. Шунингдек, хон ва султоннинг қароргоҳини кўриқловчилар ҳам қоровул деб аталган. Аммо улар билан кўшин таркибидаги қоровул орасида жуда қатта фарқ бор. Хон ва султонлар қароргоҳини кўриқловчи қоровуллар хон ва султонларнинг майда хизматкорлари бўлиб, улар доимо хон ва султоннинг хавфсизлигини таъминлаш ҳамда уларни кўриқлаш билан шугулланган.

ҚОРОВУЛБЕГИ (т.) - Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРХАТ (т.) - биринчи қор ёккан кунни зиёфат беришни тақлиф қилиб таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади).

ҚОФ (КЎҲИ ҚОФ) (ф.-т.) - афсонавий тоғ; нақл қилишларича, гўё у ер чеккасини ўраб турар эмиш. Баъзан шарқ муаллифлари асарларида Кавказ тоғлари ҳам шу ном билан аталган.

ҚОШИГНА (т.) - Хива хонлигида хотинларнинг бошига тақиладиган тузук.

ҚОҚИМ (т.) - жубба, яъни хашаматли, кенг, узун енгли чопон.

ҚОҚИМЧИ (т.) - қоқим қилиб даволовчи табиб.

ҚОКИНДИҚ (т.) - қоқим қилиб даволашда беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

ҚОҚИРИМ (т.) - қатик ва қалампир солинган қуруқ шўрва (оқатда тумовни даволаш учун истеъмол қилинади).

ҚУББА (ар.) - 1. Ярим шар шаклидаги гумбаз.

2. Турли нарса ва буюмларнинг шарсимон ёки ярим шарсимон безати. 3. Тўртта ёнгокни пирамида шаклида тикиб, узокдан соққа билан уриб йиқитиш ўйини.

ҚУББАТ АЛ-ИСЛОМ (ар.) - Ислоом гумбази деган маънони англатади. Балх шаҳрига берилган нисбат.

ҚУВВАТУЛ ИСЛОМ (ар.) (Куввати дини ислом) - ислом динининг гумбази. Бухоро шаҳрига нисбатан берилган таъриф.

ҚУБУР (м.-т.) - ўқдоннинг қадимги турларидан бири.

ҚУВБОШ (?) - айёр, қув.

ҚУДА (т.) - қуёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан).

ҚУДА-АНДА (т.) - қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан).

ҚУДАҒАЙ (т.) - хотин қуда.

ҚУДУҚ (т.) - махсус қавлаб, сув чиқариладиган чуқурлик.

ҚУЛЛОБ (?) - кармоқ, чангак.

ҚУЛОН (т.) - ёввойи ҳачир.

ҚУМҒОН (т.) - чой қайнатиш учун кўзача шаклида ясалган идиш.

ҚУПЧУР (м.) - кўчманчи халқлардан ва қабилалардан ундирилдиган солиқ. Қупчур солиғининг миқдори юз бош хайвондан бирини, баъзан қирқдан бирини ташкил этган.

ҚУР (м.) - қабил, ҳарбий бўлинма; қабилалар йиғилиши; гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўлтириш.

ҚУРАМА (тар.) - ўзбек халқи таркибидаги этник гуруҳлардан бири. Қурамаларнинг айрим гуруҳлари козок, қирғиз ва туркман халқларининг таркибига ҳам кирган. Ўтмишда қурамаларнинг кўпчилиги ўзбек халқи билан аралашиб кетган бўлишига қарамадан, уларнинг салмоқли қисми XX аср бошларига қадар моддий маданияти, турар жой ва кийимдаги айрим хусусиятлари ҳамда баъзи урф-одатлари билан ўзбеклардан фарқ қилиб, ўзларини азаллий этник номлари — “Қурама” номи билан атаб келганлар. Қурамаларнинг аجدодлари XV аср — XVI асрнинг биринчи ярмига қадар Дашти Қипчоқда яшаб келганлар. Уларнинг қатта бир қисми XVII-XVIII асрлар давомида Ўрта Осиёга кўчиб ўтган. Дашти Қипчоқда қолган қурама гуруҳлари козок халқи таркибига кириб, уларга аралашиб кетганлар. Қурамаларнинг кичик бир қисми Чу дарёси-

нинг юқори оқимларига кўчиб бориб ўрнашиб, аста-секин қирғиз халқи билан аралашиб кетганлар. Қизилқум орқали силжиб ўтган қурамаларнинг қатта бир гуруҳи Амударё қирғоқларигача бориб, кўпчилиги туркманлар таркибига кирган. Ўзбек халқи таркибига кирган қурамаларнинг асосий қисми ҳозирги Тошкент вилоятидаги Окхўрғон, Бўка, Ғалаба, Оҳангарон ва бошқа туманларда яшаб, дехқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган.

ҚУРБОНЛИК (ар.т.) - Ислоом ва бошқа баъзи динларда кенг тарқалган маросим. Илоҳий қучга яқинлашиш ва унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлиш учун худо йўлида жонлик сўйиш. Ҳаж ва қурбон ҳайити муносабати билан мусулмон мамлакатларида ҳар йили миллионлаб жонзод сўйилиб қурбонлик қилинади.

ҚУРМА (?) - дехқонлардан олинган ҳар хил ғайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон.

ҚУРОВ (?) - яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРТАВА (т.) - қурт ёки сузмани қайнаган сувда эзиб тайёрланган айрондан иборат қуюқ овқат.

ҚУРУЛТОЙ (м.) - туркий ва мўғул халқларида айрим вақтларда ўтказиладиган умумий йиғин ёки умумий кенгаш. Қурултойларида сиёсий масалалар кўриланган.

ҚУРУН АҚРОН (ар.) - асрлар, юз йилликлар, даврлар деган маънони англатган.

ҚУРУТ (ў.) - сузмадан юмалоқ шаклда қуритиб тайёрланадиган махсулот.

ҚУРЪОН (ар.) - мусулмонларнинг асосий муқаддас китоби. Муҳаммад Пайғамбарнинг Макка ва Мадинада олиб борган оғзаки диний тарғиботлари тўпламидан иборат. Қуръонда ислом ақидалари, эътиқод талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий нормалар ўзифодасини топган. Ислоом аъёнасида Қуръон Оллоҳ томонидан Муҳаммад Пайғамбарга рамазон ойининг 27-куни кечаси ваҳий қилинган. Шунинг учун ҳам бу ой муқаддас ҳисобланиб рўза тутилган. Унинг 27-куни кечаси “лайлат ул-қадр”, яъни қудрат кечаси, илоҳиёт қудрати намоён бўлган кеча деб улуғланади. Қуръон китобини “Қуръони Карим”, “Қуръони Мажид” деб си-фатлашади.

ҚУТБ (ар.) - сўфийлик тариқатида хақиқат мақомидаги орифнинг даражаси.

ҚУТИДОР (?) - 1. Сармоядор; 2. Кўкон хонлигида: олиқсодликлардан тўлланган пулларни қабул қилиб олувчи, сакловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори.

ҚУТЧИ (тар.) - қадимги туркий қабилалардан бири. Қутчиларнинг илк аждоллари Жанубий Сибирда, X-XIII асрлар давомида эса Қашгарда ва Еттисулда яшаб келганлар. XIII-XIV асрларда қутчиларнинг катта бир қисми ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига келиб жойлашганлар ва ўзбеклар таркибига кирганлар. Бир қисми қирғизлар таркибига ҳам мавжуд бўлган. Ўзбеклар таркибидagi қутчилар аллақачон ўтrockлашиб, ўзбек халқи билан аралашиб кетган. Озрок қисми эса ўз этник номларини XX аср бошларигача сақлаб келганлар. Булар, асосан, Зарафшон тизма тоғ этакларида, Уругут атрофларида, Шаҳрисабз воҳасида, Қашқадарёнинг юқори оқимларида жойлашган. Қутчилар бир неча уруғларга бўлинган. Энг йириклари: ших-саёт, моли, мовар, кашқари. Қутчилар, асосан, деҳқончилик билан шуғулланганлар.

ҚУШЧИ, ҚУШБЕГИ (т.) - XV-XVI асрларда подшоҳ ва хонлар қўшонасининг мутасарруфи бўлган. Унинг зиммасига овни ташкил қилиш ва ўтказиш вазифалари юклатилган.

ҚЎШБЕГИ (т.) - қўш, харбий лагерь, қароргоҳнинг бошлиғи. XIX асрдан бошлаб Хива хонлиги, Қўқон хонлигида хоннинг биринчи вазирни ҳисобланган. Бухоро амирлигида эса қўшбеги мансаби олий мансаб ҳисобланган. Мангитлар сулоласи даврида қўшбегига барча вилоятларнинг ҳокимлари, беклари бўйсунган ҳамда амирнинг пойтахтда бўлмаган вақтида хонлиқнинг барча ишларини бошқарган. Қўшбеги мансабидан кейин Оталик мансаби турган.

ҚЎБИЗ (т.) - қисқа дастали, пардасиз, гижжакка ўхшаш чолғу асбоби.

ҚЎБИЗЧИ (т.) - кўбиз чалувчи созанда.

ҚЎЗҒАЛОН (т.) - ижтимоий тузумга, ҳукмрон синфга қарши кўтарилган оммавий ҳаракат.

ҚЎЛБОҒ (?) - болани бешикка белашда икки кўлини ёнига

қилиб, билаклари ва корни устидан тортиб боғланадиган энли боғич.

ҚЎНОҚ (т.) - бирор кишининг уйида тўхтаган йўловчи, меҳмон.

ҚЎНҒИРОТ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири. XX аср бошларида ўзбеклар таркибига бўлган қўнғиротлар Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида, шунингдек, Зарафшон водийсида, Мирзачўл, Хоразм ва Қорақалпоғистонда яшаганлар. Қўнғиротлар қозок, қорақалпоқ, қирғиз, бошқирд, нўғой ва бошқа туркий халқлар таркибига ҳам кирганлар. XIV асрда қўнғиротларнинг катта бир қисми Хоразм ҳудудига кўчиб ўтган ва Хоразмнинг сўфийлар сулоласи фаолиятида фаол иштирок этган. XIV-XV асрлар давомида қўнғиротларнинг айрим гуруҳлари Хурасонга, Шимолий Афғонистонга ва Хисор - Шеробод водийсига келиб ўрнашганлар. Қўнғиротлар кейинчалик Хоразмнинг шибсий ҳаётида фаол иштирок этганлар. XVIII асрнинг иккинчи ярми - XIX аср бошларида Хива хонлигини ўзбек қўнғиротлари сулоласи бошқарган. Уларнинг кўпчилиги XIX аср охири - XX аср бошларига қадар ярим ўтrock ҳолда яшаб, ҳўжаллигида чорвачилик муҳим роль ўйнаган. Авлодлари, асосан, тоғлик ҳудудларда жойлашган.

ҚЎРА I (т.) - ташқи таъсирдан сақлаш учун атрофи шохшаба, панжара қабилар билан ўралган жой.

ҚЎРА II (т.-м.) - Ўрта асрларда қамиш ва шунга ўхшаш нарсалардан маҳсус ясалган тўсиқ, девор. Унинг ички қисмида қиш фаслларида қишлаш учун ўтовлар (ва чайдалар) ясалган.

ҚЎРИҚ I (т.) - 1. Ҳимоя остига олинган, ихоталанган жой; 2. Ман этилган жой. Ҳозирги даврда у кўриқхона дейилади. Ўрта асрларда асосан бегона қишилларнинг кириши мумкин бўлмаган йўловлар, дам олиш масканлари, ов қилиш жойлари, хонлар ва подшоҳларнинг моллари боқиладиган йўловларга нисбатан "қўриқ" атамаси ишлатилган.

ҚЎРИҚ II (т.) - Бухоро амирлигида хонларнинг баҳордан то кузгача турадиган ййлови; подшоҳ, хонларнинг ёзда турадиган жойи. Бу ерга уларнинг оила аъзолари ва уларни кўриқлаб турадиган харбий қисмлардан ташқари бошқа қишилларнинг кириши ман этилган.

ҚЎРБОШИ (т.) - ўрта асрларда Ўрта Осиё ва айрим Шарқ давлатларида дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи шахс; кейинчалик зиндон бошлиғи; қурол-яроғ омбори мутасаддиси. XX аср бошларида Ўрта Осиё худудларида шўролар ҳукумати ўрнатилгандан сўнг уларга қарши маҳаллий аҳоли томонидан миллий давлатчиликни тиклаш йўлида кураш олиб борганлар; большевиклар томонидан босмачилар деб аталган. Мана шу миллий озодлик характери раҳбарларининг кўпчилиги ўзларини қўрбоши деб аташган.

ҚЎРХОНА (т.+ф.-т.) - 1. Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона; 2. Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; хазина.

ҚЎРЧИ (т.) - 1. Ўрта асрларда Ўрта Осиё ва айрим Шарқ давлатларида туркий қабилаларнинг эътиборли ҳамда ишончли кишиларидан тузилган алоҳида сарой гвардияси; ҳукмдор ёки амалдорнинг шахсий қўриқчиси; 2. Темурийлар давлатида экинзорларни қўриқловчи шахслар. Уларнинг бошлиғи “қўрчибоши” деб аталган. Қўрчиларнинг қурол-яроғлари сақланадиган жой “қўрхона” дейилган.

ҚЎРҒОН (т.) - 1. Душман ҳужумидан сақланиш учун узоқ муддатли истехкомлар, деворлар билан мустаҳкамланган жой, шаҳар, қалъа ва шу қабилар; 2. Дала жойда, ва умуман, шаҳардан ташқарида агрофи девор билан ўралган ховли-жой ва унинг ичидаги бинолар.

ҚЎРҒОНБЕГИ (т.) - қалъани, қўрғонни химоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи.

ҚЎСКИ (т.) - эскирган, жулдуз қийим.

ҚЎШ (т.) - бир-бирига бириккан икки нарсая, жуфт.

ҚЎШИН (т.) - қуролли кучлар бирлашмаси.

ҚЎШНАЙ (т.) - бириктирилган икки найли, сурнай каби оғизга олиб пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби.

ҚЎШНАЙЧИ(т.) - кўшнай чалувчи созанда.

ҚЎШНИ (т.) - яшаш жойи ёнма-ён кишилар бир-бирларига нисбатан.

ҚЎШОВОЗ (т.) - икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

ҚЎШОМИЛ (?) - милтик.

ҚЎШ ОШИ (т.) - XIX асрда Бухорода эрта баҳорда ҳар бир ер эгаси томонидан, иш бошлаш олдидан далага чиқиш муносабати билан ўз даласида уюштириладиган меҳмондорчилик, зиёфат маросими. Одатда, кўш ошига қовоқ шўрва ёки палов қилинган.

ҚЎШ ПУЛИ (т.) - Бухоро амирлигида XX аср бошларида ҳар бир жуфт иш хайвони ҳисобидан олинадиган солиқ тури.

ҚЎШХОНА (т.) - 1. Вақтинчалик турар жой. Бойлар хизматида бўлган кароллар, мардикорлар ва бошқалар учун қилинган жой. Чўпонларнинг ёзги ва киши қўшоналари бўлган; 2. Сафарда юрган савдогарлар ва бошқа йўловчилар истиқомат қиладиган жой, ётоқхона; 3. Ҳозир тўйларда узоқдан келган меҳмонлар учун тунагани бериладиган жой ҳам қўшхона дейилади.

ҚЎШЧИ (т.) - бир жуфт мол эгаси бўлиб, эрта баҳордан кеч кузга қадар ҳосилнинг тўртдан бир қисми ҳисобига бадавлат ер эгаси хўжалигида ишловчи одам.

ҚЎШЧИ (тар.) - ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. Қўшчи қабилалари XIV-XV асрлар давомида Дашти Қипчоқда яшаб, кўчманчи чорвачилик билан шуғулланганлар. XVI аср-да кўшчилар бошқа кўчманчи ўзбек қабилалари ва уруғлари билан бир қаторда Мовароуннаҳрга келиб жойлашганлар. XVI-XVII асрлар давомида кўшчилар ўтроклашиб, кейинчалик ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

ҚЎШ ХЎКИЗ (т.) - Ўрта Осиё худудларида бир мавсум давомида бир жуфт хўкиз билан ишлаш, яъни ер ҳайдаш мумкин бўлган ўлчов ҳисоб. Бухорода ушбу ўлчов бирлиги 50 танобга тенг бўлган.

ҚЎҚОН АРАВА (т.) - иккита қатта гилдиракли арава.

ҚЎГИРМОЧ (т.) - қозонда қовурилган бутдой.

Ғ

ҒАДДОР (ар.) - 1. Сатқин, хонг, золим; 2. Хийнаткор, мак-кор, фирибгар.

ҒАЖАРЧИ (т.) - йўл бошловчи, йўлчи, елакчи.

ҒАЖИР (т.) - ўлимтиқлар билан овқатланадиган бургутга ўхшаш каби катта йирткич куш.

ҒАЗАБА (тар.) - қадимий тарихий-маданый вилоят. Ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Дорбанд кишлоғи ва Темир дарвоза ху-дудлари ҳамда Қашқадарё вилоятининг Ёртепа ва Ғузор хулу-ларини ўз ичига олган. Илк бор Александр Македонский Наутакада қишлагандан сўнг (эр.ав. 328й.) ҳарбий юришти муносабати билан тилга олинган.

ҒАЗАВОТ (ар.) - дин учун кураш. Исломда гайридинларга қарши мусулмонларнинг муқаддаслаштирилган уруши.

ҒАЗАЛ (ар.) - биринчи байтнинг ҳар икки мисраси, қолган байтларнинг охириги мисраси қофиядош бўлиб келадиган ҳажми чекланган лирик шеър.

ҒАЗАЛНАВИС (ар.+ф.-т.) - ғазал ёзувчи.

ҒАЗНА (т.) - хазина.

ҒАЗНАЧИ (т.) - хазиначи.

ҒАЗНАВИЙЛАР (тар.) - X-XII асрларда Ўрта Шарқда мавжуд бўлган феодал давлатнинг ва уни бошқарган сулоланинг номи. Ғазнавийлар давлатида туркий сулола хукмронлик қилган. Асосчи-си - сомонийлар лашкарбошиси Алптакин. У 962 йили қўл ости-даги гуломларга таяниб, Ғазна вилоятида ўз ҳокимиятини ўрнатди. Сулола хукмдорлари: Алптакин (962 й.), Сабуктакин (977-997 йй.), Исмоил (997-998 йй.), Махмуд Ғазнавий (998-1030 йй.), Мухаммад (1030 й.), Маъсуд I (1030 -1041 йй.), Мавдид (1041-1048 йй.), Маъсуд II (1049 йй.), Али Абдулхасан (1049-1051 йй.), Абдурашид (1051-1099 йй.), Маъсуд III (1099 -1115 йй.), Шерзод (1115-1116 йй.), Арслон (1116-1117 йй.), Баҳромшоҳ (1117-1153йй.), Хусрав-шоҳ (1153-116 йй.), Хусрав Малик (1160-1186/87 йй.).

ҒАЗОЛ (ар.) - кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир хайвон, гизол; оху.

ҒАЛАДОН (ар.+ф.-т.) - 1. Омборда ғалла сақлаш учун агро-фи ўралган жой; 2. Стол, жавон ва шу кабиларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси.

ҒАЛАЁН (ф.-т.) - норозилик билдирилиб кўтарилган исён.

ҒАЛВИР (т.) - дон эланадиган сийрак тўрли қатта элак.

ҒАЛВИРАК (т.) - 1. Кўп жойидан тешилган, тешик-тешик, илма-тешик; 2. Пўчоғи юпка, чаққиш осон, бўш (бодом, ёнғок хақида).

ҒАЛВИРХОНА (т.+ф.-т.) - фақир, заиф ва етимлар овқа-ти учун хайру эҳсон йўли билан тўпланган озиқ-овқат омбори.

ҒАЛВИРЧИ (т.) - ғалвир қиладиган киши, ғалвир ясайди-ган уста.

ҒАЛТАКАРАВА (ф.-т.+ар.) - 1. Бир ғилдиракли қўл аравача, 2. Уч ёки тўрт ғилдиракли, кўйинча шифохоналарда беморларни кўчириш учун ишлатиладиган аравача.

ҒАЛТАҚМОЛА (ф.-т.) - судралганда юмалаб шудгорни те-кислайдиган, мола ўрнида ишлатиладиган ёғоч, гўла.

ҒАЛҶА (сўғд) - этник атама. Мовароуннаҳр аҳолиси Самар-қанд ва Бухородан шарқий, шимоли-шарқий ва жануби-шарқий томондаги тоғли худуд (вилоят)ларда яшовчи аҳолини ғалҶа, ғар-Ҷа-тоғлик деб аташган.

ҒАММОЗ (ар.) - қимсадан айб топишга уринувчи, ғаламис, жосус.

ҒАРАМ (т.) - бирор жойга тўплаб, уйиб қўйилган пичан, беда, пахта ва шу кабилар.

ҒАРИБУДДИЁР (ар.+ф.-т.) - бошқа ёқдан келган; мусофир; фақир.

ҒАРЧИСТОН (сўғд) - Ўрта аср мусулмон муаллифлари Ўрта Осиёнинг тоғли ўлкаларини шундай аташган.

ҒАФС (ар.) - 1. Ёрдам, мадад; 2. Ориф ва тарикат муршиди-нинг мақом ва мартабаси.

ҒАССОЛ (ар.) - марҳумни ювувчи.

ҒИРВОШ (ф.-т.) - кийим охорлаш асбоби.

ҒИШАВА (ар.) - қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша.

ҒИШАВАЧИ (ар.) - гишава қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас насага жанжал қилувчи.

ҒОЗИЙ (ар.) - Ислом дини учун ғайридинларга қарши муқаддас уруш - ғазавот иштирокчиси. Шариатга кўра, бундай урушда оти ва қурол-яроғи бор ҳар бир мусулмон эркак қатнашиши шарт бўлган. Камбағаллар, қуллар, ногирон ва кекса кишилар бундан озод этилган.

ҒОЛИЯ (ар.) - қош ва сочга суртиш учун мушк, анбардан тайёрланган хушбўй қора модда.

ҒОРАТ (ар.) - талон-торож, вайронлик, бузғунлик.

ҒОРАТЧИ (ар.) - талон-торож қилувчи, таловчи.

ҒОФИЛ (ар.) - ғафлатда қолган, ҳеч нарсадан беҳабар.

ҒОШИЯ (ар.) - эгар устига ташланадиган ёпқич.

ҒУЛ I (м.-т.) - ўрта асрларда турк-мўтул кўшинининг марказида ва томонлари олдида турувчи махсус ҳарбий қисм. Марказда турувчи гул - қатга гул, томонлардагиси эса - кичик гул деб аталган. Ҳарбий юриш вақтида хировул олдига ҳам гул қўйилган. Қатга гулга хоннинг ўзи ёки ишбилармон амирлардан бири кўмондонлик қилган.

ҒУЛ II (ар.) - айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб қўйиладиган жазолаш асбоби; кишан.

ҒУЛОМЛАР (ар.+ф.-т.) - 1. Ўрта асрларда мусулмон мамлакатларидаги қуллар; 2. Аббосийлар халифалигида халифа Маръун ҳукмронлиги даврида (813-833 йй.) чет эллардан сотиб олинган ёш қуллардан тузилган оптик аскарлар гвардияси; 3. Ўрта асрларда бошқа мусулмон давлатларида ҳам сарой гвардияси аскарлари ғуломлар деб аталган.

ҒУНҚАЧИ (?) - подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл.

ҒУРРА (ар.) - пешана ёки бошда ҳосил бўладиган қаттиқ шиш.

ҒУРУБ (ар.) - кўешнинг ботиш пайти, кун ботиши.

ҒЎЛАК (ф.-т.) - 1. Найчадан пуфлаб отиш учун лойдан ясалган қичкина соққа; 2. Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор.

ҒЎНОН (?) - икки яшар айғир ёки кўчқор.

X

ҲАБЛ (ар.) - арқон, васикаларда узунлик ўлчови маъносида келиб танобнинг 1/60 (олтмишдан бир)на англатади.

ҲАВОЗА (ф.-т.) - 1. Қурилиш ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган муваккат қурилма; 2. Устига чиқиб апрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма; 3. Токни ердан юқорига кўтариб қўйиш учун ишланган қурилма.

ҲАВОН (ар.) - синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирағич.

ҲАДАФ (ар.) - бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса, нишон.

ҲАДАНГ (?) - оқ қайинга ўхшаган қаттиқ дарахт. Ундан ўрта асрларда аравалар ва ўқлар ясалган.

ҲАДИС (ар.) - Ислом дини таълимоти бўйича Қуръондан кейин турадиган иккинчи муқаддас манба бўлиб, Муҳаммад Пайгамбарнинг ҳаёти ва фаолияти, шунингдек, унинг диний ва ахлоқий кўрсатмаларини ўз ичига олади. Муҳаммад Пайгамбар бирор нарса айтган ёки бирор ишни қилиб кўрсатган бўлса, ёхуд бошқаларнинг ўзларига қилаётган бирор ишини кўриб, уни ман этмаган бўлса, шу ҳолатнинг ҳар бири суннат ҳисобланади. Ана шу хатти-ҳаракатлар ёки кўрсатмалар ҳақидаги ривоят ҳалис деб юритилади. Ҳадисларда ислом дини аҳкомлари, яъни фарз, вожиб, суннат, мустаҳаб, ҳалол, ҳаром, макруҳ, ахлоқ одобга доир кўрсатмалар

хам талкин этилади. IX-X асрларда диндорлар орасида обрўли деб танилган Хадиснинг олтига тўплами вужудга келган. Булардан, айниқса, икkitаси — “Саҳихи Бухорий” ва “Саҳихи Муслим” кўпроқ эъозланади. Хадисларни йиғувчи, шархловчи, тарғиб этувчи шахелар муҳаддис деб аталган. Ислоом оламида таниқли муҳаддислардан Исмоил ал-Бухорий, имом ал-Термизийлар ва- тандошимиз бўлишган.

ХАДИСИ САҲИХ (ар.) - тўтри ҳадис.

ҲАДЯ (ар.) - тақдим этилган нарсa; совга, тортик, туҳфа.

ҲАЁН (?) - савлодан келган фойда, наф.

ҲАЖ (ар.) - Исломининг беш асосий руқиларидан бири. Ҳаж- курбон ойида исломда муқаддас шаҳар ҳисобланган Маккага бо- риш, у ердаги муқаддас жойларни зиёрат қилиш, турли диний урф-одат ва маросимларни бажариш ҳамда курбонлик қилишдан иборат. Амалда Мадинага бориб Муҳаммад Пайгамбарнинг ка- рини зиёрат қилиш ҳам ҳаж қилишга қўшиб бажарилган. Ҳаж барча мусулмонлар учун эмас, балки ҳаж қилиш имкониятига эга бўлганлар учун мажбурий ҳисобланган. Ҳаж қилмоқчи бўлган шахнинг ўзи сафарга чиқиш имкониятидан маҳрум бўлса, барча харажатларни тўлагани холда, ўрнига бошқа кишини юбориш мумкин бўлган. Ҳажга бориб келганларнинг исмига “ҳаж” сўзи қўшиб айтилган ва улар мусулмонлар орасида алоҳида обрў- эътиборга эга бўлган.

ҲАЖИКИЗ (?) - эркакларча иш тутмайдиган, кўркок.

ҲАЖР (ар.) - яқин ёки ссвимли кишидан айриллик, жудо- лик, фиروق.

ҲАЗОРА (ар.) - Бухоро хонлигида сугориладиган ердан ол- ган даромади ҳисобига минг кишидан иборат лашкарни ўз кара- могида ушлаб туриб, уни таъминлаб турадиган туман.

ҲАЗРАТ (ар.) - 1. Оллоҳ, пайгамбар каби муқаддас зотларни улуглаш учун уларнинг исми олдида кўлланилади. 2. Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуглаш учун “жа- ноб олийлари” маъносида ишлатилади. 3. Фан, санъатда шухрат қозонган буюк кишиларни улуглаш учун, ва умуман, хурматни ифодалаш учун тахаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади.

ҲАЙДАР (ар.) - икки чаккадан қўйилган кокил.

ҲАЙИТ (ар.) - мусулмонларнинг диний байрами. Исломда иккита ҳайит расман эътироф этилган. Катта — Курбон ҳайити ва кичик — Рўза ҳайити. Курбон ҳайити ҳаж маросими ва курбонлик қилиш билан, рўза ҳайити эса рамазон ойи ниҳоясида оғиз очиш- лик билан боғлиқ диний мазмунга эга.

ҲАЙИТЛИК (ар.) - кимсага ҳайит муносабати билан қили- надиган совга.

ҲАКИМ (ар.) - 1. Ўткир табиб; 2. Донишманд, файласуф.

ҲАККОК (ар.) - қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пар- доз берувчи уста.

ҲАЛ (ар.) - тилла, қумуш ёки бронза қуқунидан ясалган буюк.

ҲАЛИМ (ар.) - 1. Сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узок (хил-хил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюк овқат; 2. Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ювош.

ҲАЛОЛА (ар.) - 1. Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин; 2. Ниқоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛХОЛ (?) - зийнат, оёққа тақиладиган олтин ёки қумуш халқа; узук

ҲАМАЛ (ар.) - 1. камарий йил бўйича март-апрель ойлари- нинг номи; 2. Фалакдаги 12 буржлардан бири.

ҲАМД (ар.) - Худо шайнига айтиладиган мақтов.

ҲАМДУНА (ф.-т.) - маймун.

ҲАММОЛ (ар.) - 1. Ўзгаларнинг юқини ташиб беришни ўзига касб қилиб олган киши; 2. Бухоро амирлигида ўз елкасида одамлар юқини кўтариб, хизмат қилиб тирикчилик қилувчи шахс.

ҲАМРОЗ (ф.-т.) - юракдаги галларни, сирларни айтиб, хас- рагласа, маслаҳатлашса бўладиган киши, энг яқин улфат, меҳ- рибон дўст.

ҲАНАФИЯ (ар.) - сўфийликдаги диний ҳуқук мазҳаблари- дан бири. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон асос солган. Ироқда вужудга келиб, ислом тарқалган барча мамлакатларда, шу жумладан, Ху- росон ва Мовароуннаҳрда ҳам кенг тарқалган.

ҲАНБАЛИЙЛАР(ар.) - Исломининг суннийлик йўналиши-

да нисбатан энг кам ёйилган диний ҳуқуқ мазҳаби тарафдорлари. Унга ибн Ҳанбал асос солган. Ханбалийлар шариат мазҳаблари орасида энг мутаассиб мазҳаб ҳисобланади. Унинг қонунлари нисбатан қаттиқлиги ва консервативлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам ханбалийлар мазҳаби кенг тарқалмаган. XVIII асрда пайдо бўлган ваҳхобийлар ханбалийлар мазҳаби тарафдорлари бўлиб чиққанлар.

ХАНДАСА (ар.) - геометрия.

ХАННОТ (ар.) - дон олиб сотувчи савдогар, жаллоб.

ҲАРАМ (ар.) - 1. Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш таъқиқланган жой. *Масалан*, Маккадаги Муҳаммад Пайгамбарнинг мақбараси; 2. Мусулмон аҳлида, жумладан, Туркистон ўлкасида XX аср бошларига қадар ховлининг аёллар учун ажратилган қисми, ичкари ховли.

ҲАРБ (ар.) - уруш, жанг.

ҲАРБА (ар.) - найза, қилч каби жанг қуроллари.

ҲАРГИЗ (ф.-т.) - асло, сира, ҳеч.

ҲАРИС (ар.) - бир нарсага хирс қўйган; ишқивоз, жуда орзуманд.

ҲАРИФ (ар.) - 1. Шерик, улфат; 2. Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши қурашувчи, олишувчи, рақиб.

ҲАРИФОНА (ар.+ф.-т.) - *қар.* ҳалфана.

ҲАРОЗЧИ ТЕВА (т.) - тегирмонга қўшиладиган тева.

ҲАРУМОН (?) - Мисрда тошдан қурилган қадимий икки гумбазли баланд бино.

ҲАСАБ (ар.) - меҳнат билан орттирилган шухрат, обрў, шаъраф. Шунингдек, шухрату обрў ва шарафга наслу насаб йўли билан ҳам эришиш мумкин бўлган.

ҲАСИП (т.) - қўйнинг тозаланган ичагига қийма гўшти ва гуруч тиқиб, сувда қайнатиб пиширилган таом.

ҲАССА (ар.) - қўлда тутиб ерга тираб, таяниб юриш учун силлиқ қилиб ишланган узун таёқ; асо.

ҲАССАКАШ (ар.ф.-т.) - 1. Аза ёки тўйда эшик олдида туриб келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши; 2. Тобутни кабрага элтишда олдинда ҳасса тутиб боровчи киши.

ҲАССОС (ар.) - нарса-воқса моҳиятини тез ва тўғри ҳис элувчи, эҳсни ўткир, сезгир.

ҲАФТА (ф.-т.) - етти кундан иборат вақт ўлчов бирлиги. Ҳафта деярли ҳамма календарь ва барча халқларда қадимги даврлардан бери мавжуд. Етти кунлик ҳафта дастлаб қадимги Шарқда қўлланган.

ҲАФТИЯК (ф.-т.) - эски мактабда дарслик вазифасини ўтаган биринчи қўланма. Болалар араб алифбосини ўзлаштирганларидан сўнг ўратилган. Унда Қуръондан олинган айрим кичик суралар жамланган. 13-14 сурани ўз ичига олган. Ҳафтияк 1-2 йил давомида ўқитилган. Ҳафтиякдан сўнг Қуръонни ўқитишга ўтилган.

ҲАФТОН (ф.-т.) - соғутнинг ичидан киядиган маҳсуе камзул.

ҲАФТЖЎШ(ф.-т.) - етти хил маъдан: тилла, қумуш, темир, кўртошин, мис, рух ва қалайи эритмасидан ҳосил бўлган маҳсуе пишшиқ маъдан - биринж (бронза).

ҲАШАР (ар.) - ихтиёрий ёрдам тури. Ўтмишда хашар қўпинча ариқ казиш, йирикрок бино, йўл ва кўприклар қуриш каби ишларда кенг қўлланилган. Аёллар тилам тўқиш, бичиш-тиқиш каби ишларда хашар қилишган. Хашар қўпинча бир кун, айрим вақтларда эса икки кун, ариқ казиш, иморат қуриш ва шу каби ишларда бир неча кун давом этган.

ҲАШАРБОШИ (ф.-т.+т.) - хашарда қатнашганларга бошчилик қилувчи.

ҲАШТАК-ПАШТАК (ф.-т.) - ўрикнинг данагини олиб ташлаб, орасига магиз солиб қурилган қокиси.

ҲАШТИЯК (ф.-т.) - вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мунофиқ, марҳумнинг хотини олар эди).

ҲАҚИ ОЛЛОХ (ф.-т.) - XIX асрда Бухорода хирмон кўтариш тантанаси охирида қатта бир галлир дон олиб қўйилган ва у

олдох ҳақи дейилган. У қишлоқнинг энг камбағал оиласига берилган.

ҲАКИК (АКИК) (ар.) - қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош.

ҲАҚОБА (ар.ф.-т.) - сув ҳақи.

ҲАКРАҲА (ф.-т.) - кўшининг ери, ховли-жойидан ажратиб олинган йўл.

ҲАБС (ар.) - озодликдан маҳрум қилиш, қамок.

ҲАБСХОНА (ар.ф.-т.) - қамаб қўйиладиган жой, қамокхона.

ҲИДОЯ (ар.) - суннийликнинг ханафийлар мазҳабида кенг тарқалган шариат қўланмаси. "Ҳидоя" номи билан маълум бўлган биринчи қўланмани Абулҳасан ал-Қулурий ёзган. Лекин Бурхониддин Маргиноний ёзган "Ҳидоя" машҳур бўлиб, ханафийлар мазҳаби тарқалган мамлакатларда, жумладан, XX аср бошларига қадар Ўрта Осиё, Шимолий Кавказ ва Волгабўйи мусулмонлари орасида асосий қўланма сифатида танилган. Ҳидоя тўрт жиҳдан иборат. Унда шариат масалаларида муаллифнинг фикр ва ҳудосалари билан бирга, ханафийлар мазҳабининг барча имомлари, шунингдек бошқа мазҳаб вакилларининг мулоҳазалари ҳам баён этилган. Исломининг асосий маросим талаблари, ҳукукий ва ахлоқий нормалари, ҳусусан, таҳорат, намоз, закот, рўза, ҳаж, қурбонлик ва шу қабилар, шунингдек оила масалалари билан боғлиқ бўлган нормалар батафсил ёритилган. Уларни бажариш билан боғлиқ бўлган ҳукукий нормалар ва жазо чоралари белгиланган.

ҲИЖОБ (ар.) - юзга тутилидиган парда, тўсик.

ҲИЖРАТ (ар.) - Мухаммад Пайгамбар ва унинг тарафдорларининг Маккадан Мадинага кўчиши. Ўз диний тартиботини Маккада бошлаган Мухаммад Пайгамбар уммавийларнинг унга нисбатан душманлигининг кучайиши ва вазиятнинг оғирлашиши сабабли 622 йил 16 июлда Мадинага кўчишга мажбур бўлди. 638 йили халифа Умар буйруғи билан мусулмонлар Ўртасида Ҳижрат йили, яъни 622 йил муҳаррам ойидан мусулмон йил ҳисобининг боши деб эълон қилинди.

ҲИЖРИЙ ЙИЛ ҲИСОБИ (ар.) - мусулмонлар йил ҳисоби. Мухаммад Пайгамбарнинг Маккадан Мадинага кўчиши билан

боғлиқ. Ҳижрий йил камария (ҳижрий-камарий йил) ва шамсия (ҳижрий-шамей йил)га бўлинади. Камария бўйича йил ҳисоби 622 йилнинг 16 июлидан бошланган бўлиб, 12 ойдан иборат, бир камарий йил 354 кунга тенг. Камарий йилда 1, 3, 5, 7, 9 ва 11-ойлар 30 кундан, қолганлари 29 кундан бутун қилиб олинган. Ойлар тартиби билан муҳаррам, сафар, рабиул, аввал, рабиул охир, жумодад аввал, жумодад охир, ражаб, шаъбон, рамазон, шаъвал, зулкада ва зулҳижжа деб аталади. Камарий йил тропик йилдан, яъни хозирги григорий календаридан 10-12 кун қисқа. Шамсия бўйича йил ҳисоби 622 йилнинг баҳорги тенгкунлик куни, яъни 21 мартдан бошлаб ҳисобланади. Кейинги йил бошлари эса 20-21 ёки 22 мартга тўғри келади. Давомийлиги жиҳатдан григорий календарига каби 365 ёки 366 кундан иборат. Шамсия бўйича ойларнинг номлари хут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сумбула, мезон, ақраб, қавс, жадди ва далав бўлиб, бу ойлар доимо йилнинг бир вақтларида келади. Ўрта Осиёда олдин қамарий ҳисоби ҳам, шамсия ҳисоби ҳам ишлатилиб келинган.

ҲИЖРОН (ар.) - айрилиқ, жудолик.

ҲИЛВА (?) - 1. Жуссаеси ингичқадан келган, келинган; 2. Ялпиз.

ҲИЛОЛ (ар.) - янги чиққан ой, уч кунлик ой.

ҲИРОВУЛ (м.-т.) - кўшиннинг олд томони.

ҲИСОР (ар.) - кўргон, қалъа.

ҲОВЛИ ПУЛИ (?) - XIX асрда Хива хонлигида мавжуд бўлган солиқ тури. У тутун пули деб ҳам аталган.

ХОВОНЧА (т.) - уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган ёғоч ёки металлдан ясалган маҳсус идиш; келича.

ҲОЖИ (ар.) - Ҳажга борган, исломда энг муқаддас ҳисобланган Каъбани зиёрат қилган шахснинг фахрий унвони. Ислом анъанасида ҳажга бориб келган одамларнинг номига ҳожи сўзини қўшиб айтиш одат бўлган. Ўзи бормасдан бошқа бировга ҳаж тўлаб, сирдан ҳаж қилган одам ҳам ҳожи ҳисобланган.

ҲОЖИБ (ар.) - Хива ва Кўкон хонликларида дарвозабон ҳожи деб аталган. Бухоро амирлигида эса дарвозабон дарбон деб юритилган.

ХОЖИБ УЛБОБ (ар.+ф.-т.) - Салжуқийлар саройи эшик-отаси.

ХОЖИБИ БУЗУРГ (ар.+ф.-т.) (улуғ хожиб) - XI-XIV асрларда Моқароуннаҳрда мавжуд бўлган амаллардан. Хожибни бузург Салжуқийлар даврида ноҳияларга ҳоким этиб тайинланиши мумкин бўлган.

ХОЖИДҮППИ (ар.+ф.-т.) - ҳаждан қайтганлар совга тариқасида олиб келган, асосан, Туркияда олат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попуқли бош кийими.

ХОЖИХОНА(ар.+ф.-т.) - ҳаж йўлидаги шаҳарларда хожилар кўниб дам оладиган маҳсуе жой, мехмонхона.

ХОКИМ (ар.) - ўзбек хонликларида вилоят бошлиғи. Ҳоким хоннинг вилоятдаги ноибни ҳисобланган.

ХОЛВА (ар.) - ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, мағиз кўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат.

ХОЛВАЙТАР(ар.+ф.-т.) - доғ қилинган ёкка ун солиб сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом.

ХОЛВАФУРУШ (ар.+ф.-т.) - ҳолва сотувчи; ҳолвачи.

ХОЛВАЧИ (ар.) - 1. Ҳолва тайёрловчи уста, ҳолвагар, ҳолвапаз; 2. Ҳолва сотувчи.

ХОТАМТОЙ (ар.) - сахий, саховатли, олижаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган Хотам номли афсонавий арабнинг исмидан).

ХОФИЗ (ар.) - 1. Ўтқир зеҳнли, Куръонни ёддан, қироаг билан ўқийдиган киши; 2. Истеъдодли кўшиқчи ҳам хофиз деб аталган.

ХОФИЗА (ар.) - инсоннинг бирор фикр, тушунча ёки хотирани миёда сақлаш қобилияти.

ХОШИЯ (ар.) - 1. Китоб ёки дафтарнинг четига хат ёзилмай очик қолдирилган қисми; 2. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуи).

ХУВАЙДО (ф.-т.) - аниқ кўриниб турадиган; аниқ, равшан.

ХУДАЙЧИ (ф.-т.) - қар.удайчи. Ўрта Осиёда хон ёки амир саройида мавжуд бўлган мансаб. Икки даражага бўлинган: “Худойчийи дасти рост” (ўнг қўл худойчи) ва “Худойчийи даст чағ” (чап қўл худойчи). Ўнг қўл худайчининг ҳақ-хуқуқи чап қўл худайчиникидан бир оз кенгрок бўлган. Улар олий ҳукмдорнинг ўнг ва чап ёнида туриб, саройда ўтказиладиган турли маросим ва тантаналарни бошқарган. Ҳар икки худайчи бошқа амалдорлардан фарқ қилиш учун қизил хасса (асо) тутган.

ХУДУД (ар.) - чегара, ҳад.

ХУЖРА (ар.) - 1. Киши яшайдиган кичкина хона; 2. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домулалар яшаши учун ажратилган кичик хоналар.

ХУКАМО (ар.) - 1. Ҳақимлар, табиблар; 2. Донишмандлар, файласуфлар.

ХУКМ (ар.) - суд ташкилотлари чиқарадиган ҳужжат.

ХУКМДОР (ар.ф.-т.) - бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо.

ХУКМОМА (ар.+ф.-т.) - талабгорнинг фойдасига ҳукм чиқарилганлиги учун олинадиган йғим.

ХУЛЛА (ар.) - нозик ва нафис матодан тикилган кийим.

ХУМО (ф.-т.) - кимнинг бошига кўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш.

ХУМОЮН (ф.-т.) - “Буюк подшоларга хос”, “олий даражадаги”, “энг муқаддас” каби маъноларни билдиради.

ХУРРИЯТ (ар.) - сиёсий ва иқтисодий зулмдан ҳалос бўлганлик; эркинлик, озодлик.

ХУРРИЯТЧИ (ар.) - инсонни ҳар қандай зулмдан ҳалос қилиш учун, озодлик учун курашувчи.

ХУТ (ар.) - 1. Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган; 2. Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль-21 март даврига тўғри келади).

ХУҚҚА (ар.) - қимматли тошларни сақлайдиган дум-думалок қутича. Шунингдек, ўрта асрларда мева солинадиган дасталик идиш ҳам шундай аталган.

СЎНГИ СЎЗ

Биз ниҳоятда қадимий тарихга, бой маънавиятга, оламшумул аҳамиятга эга бўлган халқимиз. Шу билан бирга, биз, улкан тарих ва улкан цивилизация яратган буюк аجدларимизнинг ҳақиқий ворисларимиз.

Аждоларимизнинг умумжаҳон тараққиётига қўшган хиссаси жаҳондаги барча маданиятли ва маърифатли халқлар томонидан ган олиниб, ҳозирги кунга қадар эътироф этиб келинмоқда.

Бугунги кунда, яъни Ўзбекистон мустақиллик байроғини банд кўтариб шиддат билан янги жамият қураётган бир шароитда халқимиз тарихига, маданиятига, уларнинг бой меросига муружаат этишимиз, бизга келажаги буюк бўлган давлатни барпо қилиш, Ватанимизни кўз қорачиғимиздай асраб-авайлашимиз учун доимо янгидан - янги куч қувват бағишлайди...

Зеро, маънавияти баркамол халқнинг келажаги буюқдир.

Муаллиф.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
А.....	5
Б.....	26
В.....	49
Г.....	55
Д.....	60
Е.....	77
Ё.....	79
Ж.....	83
З.....	94
И.....	100
Й.....	111
К.....	113
Л.....	126
М.....	131
Н.....	164
О.....	172
П.....	181
Р.....	187
С.....	192
Т.....	214
У.....	232
Ф.....	237
Х.....	242
Ч.....	252
Ш.....	263
Э.....	272
Ю.....	276
Я.....	278
Ў.....	280
Қ.....	283
Ғ.....	302
Ҳ.....	305
Сўнги сўз.....	314

аҳар
ва у
вор
жаҳ
ган
лан
хал
жае
қил
учу

З. ЧОРИЕВ
ТАРИХ АТАМАЛАРИНИНГ
ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИЛУҒАТИ

Тўлдирилган иккинчи наشري

“Академия” нашриёти
Тошкент, 2002 й

*Мухаррир Г. Абдуллаева
Мушарраф Т. Соғатова
Расом Р. Султонов*

*Техник муҳаррир, компьютерчи Л. Фахрулдинова,
Нашр учун масъул Д. Қобулова*

Теришга берилди 03.04.2002 й. Босишга руҳсат этилди
19.12.2002 й. Бичими 84x108 1/32. Оффсет босма. Шартли босма
табоғи 15,0. Нашриёт ҳисоб табоғи 14,0 Аяли 2000. Баҳоеси
шартнома асосида. Буюртма № 148

«Академ-Хизмат» босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент, Ўзбекистон шох кўчаси, 45.

